

МАСЪАЛАҲОИ ИЛМҲОИ ГУМАНИТАРӢ

**Маҷалла аз тарафи Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1-уми декабри 2023 таҳти рақами
№ 318/МЧ 97 ба қайд гирифта шудааст.**

**Маҷалла ба Феҳристи маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дохил аст.**

Сармуҳаррир:

Қаландариён Ҳоким Сафар

Муовини сармуҳаррир:

Абдулназарзода Абдулназар Абдулқодир

Котиби масъул:

Ризвоншоева Нуринисо Нуралишоевна

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

Офаридаев Назрӣ (д.и.филол., профессор), **Ҷонмамадов Шермамад** (д.и.и., профессор),
Охониёзов Варқа (д.и.филол.), **Мирзоев Шоҳназар** (н.и.филол.), **Шондарвозова Марзия** (н.и.и.),
Шоинбеков Аловиддин (н.и.т.), **Абдулназаров Абдулназар** (д.и.филол.), **Ниёзбеков Давлат** (н.и.ф.),
Мажнунов Абдуламин (н.и.филол.).

ҲАЙАТИ МУШОВИРОН:

Зелнер Е.Я. (д.и.и., профессор, ЧТ), **Искандарова Д.М.** (д.и.филол., профессор, ЧТ),
Муҳаммадҷонзода О.О. (д.и.филол., профессор, ЧТ), **Плунгян В.А.** (д.и.филол., академик, ФР),
Пирумшоев Ҳ. (д.и.т, профессор, аъзои вобаста, ЧТ), **Раҳматуллозода С.Р.** (д.и.филол.,
профессор, аъзои вобаста, ЧТ), **Сатторзода А.** (д.и.филол., профессор, ЧТ), **Суфизода Ш.**
(д.и.филол., профессор), **Улмасова З.** (д.и.филол., профессор, ЧТ), **Шамбезода Ҳ.** (д.и.филол.,
профессор, ЧТ), **Эделман Ҷ.И.** (д.и.филол., профессор, ФР).

Нишонии мо: 736001, шаҳри Хоруғ, кўчаи У. Холдоров 4,
Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б.Искандарови
Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон
тел.: (+992) 93 489 26 26

Сомонаи мо: www.ign.tj;

E-mail: hokim_k@mail.ru

Суроғаҳо барои тамос:

Бахши фолклор ва адабиёт

Қурбонхонова Нуриҷаҳон

Мирасановна

(+992) 934609093;

ms.nurijakhon@mail.ru

Бахши таърих, мардумшиносӣ

ва бостоншиносӣ

Шоинбеков Аловиддин

Абдуллобекович

(+992) 93 600 19 70

aloviddinshoinbekovaa@gmail.com

Бахши забонҳои помирӣ

Назаршоева Чилла Раҳимбековна

(+992) 935261982;

chilla1982@mail.ru

© Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б.Искандарови АМИТ, 2026

© Масъалаҳои илмҳои гуманитарӣ

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК ТАДЖИКИСТАНА
ИНСТИТУТ ГУМАНИТАРНЫХ НАУК
ИМЕНИ АКАДЕМИКА БАХОДУРА ИСКАНДАРОВА**

**ВОПРОСЫ ГУМАНИТАРНЫХ НАУК
ISSUES OF HUMANITARIAN SCIENCES**

**Журнал зарегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан от 1-го декабря 2023
под номером №318/МЧ 97.**

**Журнал включен в Перечень рецензируемых научных журналов Высшей аттестационной комиссии
при Президенте Республики Таджикистан**

Главный редактор:
Каландариён Хоким Сафар

Заместитель главного редактора:
Абдулназарзода Абдулназар Абдулкодир

Ответственный секретарь:
Ризвоншоева Нуринисо Нуралишоевна

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Офаридаев Назри (д.филол.н., профессор), **Джонмамадов Шермамад** (д.э.н.), **Охониёзов Варка** (д.филол.н.), **Мирзоев Шохназар** (к.филол.н.), **Шоидарвозова Марзия** (к.э.н.), **Шоинбеков Аловиддин** (к.и.н.), **Абдулназаров Абдулназар** (д.филол.н.), **Ниёзбеков Давлат** (к.ф.н.), **Мажнунов Абдуламин** (к.филол.н.).

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ:

Зельнер Е.Я. (д.э.н., профессор, РТ), **Искандарова Д.М.** (д.филол.н., профессор, РТ), **Мухаммаджонзода О.О.** (д.филол.н., профессор, РТ), **Плунгян В.А.** (д.филол.н., академик, РФ), **Пирумшоев Х.** (д.и.н., профессор, чл.-корр., РТ), **Рахматуллозода С.Р.** (д.филол.н., профессор, чл.-корр., РТ), **Сатторзода А.** (д.филол.н., профессор, РТ), **Суфизода Ш.** (д.филол.н., профессор, РТ), **Улмасова З.** (д.филол.н., профессор, РТ), **Шамбезода Х.Дж.** (д.филол.н., профессор, РТ), **Эдельман Дж.И.** (д.филол.н., профессор, РФ).

Наш адрес: 736001, город Хорог, ул. У. Холдорова 4,
Институт гуманитарных наук им. академика Б.Искандарова
Национальной Академии наук Таджикистана,
тел.: (+992) 93 489 26 26

Наш веб-сайт: www.ign.tj;

E-mail: hokim_k@mail.ru

Контакты:

Отдел фольклора и литературы
Курбонхонова Нуриджахон
Мирасановна
(+992) 934609093;
ms.nurijakhon@mail.ru

Отдел памирских языков
Назаршоева Чилла Рахимбековна
(+992) 935261982;
chilla1982@mail.ru

**Отдел истории, этнографии
и археологии**
Шоинбеков Аловиддин
Абдуллобекович
(+992) 93 600 19 70
aloviddinshoinbekovaa@gmail.com

© Институт гуманитарных наук им. академика Б.Искандарова НАНТ, 2026

© Вопросы гуманитарных на

МУНДАРИЧА ЗАБОНШИНОСӢ

Саломийн Мухаммадвуд, Шокирҷони Карим. <i>Сохтори вожаҳои гӯйишӣ дар ашъори шоирони ҳавзаи Кӯлоб</i>	7
Абдуллоева С. <i>Коркарди барномаҳои омӯзишии типӣ нав - равияи нави омӯзишии типологии забонҳо</i>	16
Назаршоева Ч. <i>Семантика ва функсияи феъли viriḡtow «шикастан» дар забони шуғнонӣ</i>	22
Даминзода М. <i>Баррасии умумии масъалаи калимасозӣ дар забониносии англис ва тоҷик (дар мисоли истилоҳоти меъморӣ)</i>	30
Неъматова Б. <i>Масъалаи таснифи ҷонишинҳо дар забони ваҳонӣ дар муқоиса бо забонҳои дигари эронӣ</i>	41
Золишоева Ш., Чамшедова К. <i>Мутазодҳо дар ашъори рӯшонизабони Сардор Раҳдор</i>	48
Шералиев Ш. <i>Наврӯзи Ёгед ва шарҳи сохтори ву маъноии вожагони марбут ба он дар қаламрави густариши гӯйиши ҷануби шарқии забони тоҷикӣ</i>	55
Холиқназарова С., Палавонова С. <i>Корбурди антропонимҳо дар «Сафарнома»-и Носири Хусрав</i>	62
Мискинова Т., Тӯраҳасанов Қ. <i>Марҳилаҳои ташаккули истилоҳоти биологии забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ</i>	70
Ғуломрасулова А. <i>Таҳлили семантикии паремияҳои забони шуғнонӣ ва англисӣ: «меҳнат» ва «бекорӣ»</i>	77

ФОЛКЛОР ВА АДАБИЁТ

Қаландарийн Х., Хучаназаров Ч. <i>Тараннуми истиқлоли ватан ва дастовардҳои он дар шеърӣ Лаълҷуба</i>	84
Қаландарийн Х. <i>Нақши илмӣ ва таҳлилии як олим дар омӯзиши шоирони Бадахшон</i>	93
Комилӣ А., Сангинниё Х. <i>Сухане кӯтоҳ андар мавлоношиносӣ ва мавлоношиносони маъруф</i>	103
Абдулманнонзода М. <i>Инъикоси ишқи ирфонӣ дар ғазалиёти Саъдӣ</i>	110
Бехрӯзи З. <i>Умари Хайём – ринди мунавварфикр</i>	119
Абдуҷалили А. <i>Қиссаи «шеърҳои хунин»-и М. Солеҳ рамзгузорӣ ва паёми таърихӣ барои насли имрӯз</i>	126
Навбахорова Б., Бухориев О. <i>Симои қаҳрамонҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ дар адабиёти Гуфторӣ</i>	140
Таваккал Ҳ. <i>Андешаҳои муҳаққиқ В.Д. Охонниёзов роҷеъ ба суннати мадҳиясароӣ</i>	147
Хучаниёз А. <i>Ишқ ва маъшуқ дар ашъори Назмӣ</i>	153
Худоёрбекзода Х. <i>Инъикоси фолклори Норақ дар ашъори Мирсаид Миршакар</i>	161
Қурбонов А. <i>Бозтоби масоили иҷтимоӣ ва фарҳангӣ дар публицистикаи Зариф Ибод</i>	167

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

Охонниёзов В. <i>Наврӯз – тимсоли адолати иҷтимоӣ</i>	177
Шоинбеков А. <i>Омӯзиши масъалаи таҳаввулотҳои ҷомеавӣ ва авзои иқтисодию иҷтимоии ВМКБ дар солҳои Ҳокимияти шӯравӣ (солҳои 1925-1985)</i>	183
Саидасанов Ю. <i>Масъалаҳои фаҳмиши назарияи илми таърих</i>	189
Қудбиддинзода С. <i>Таърихнигории ҳаёти динии Мовароуннаҳру Хуросон дар асри XV</i>	195
Қоидаҳои наشري мақолаҳо барои муаллифони	202

СОДЕРЖАНИЕ ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Саломийён Мухаммаддодов, Шокирджон Карим. Структура диалектизмов в стихах поэтов Кулябского региона	7
Абдуллоева С. Разработка учебных программ– нового типа–новое направление в типологическом изучении языков	16
Назаршоева Ч. Семантика и функция глагола <i>viriztow</i> «ломать» в шугнанском языке	22
Даминзода М. Общий анализ проблемы словообразования в английском и таджикском языкознании (на материале архитектурной терминологии)	30
Нёматова Б. Проблема классификации местоимений в ваханском языке в сравнении с другими иранскими языками	41
Зоолишоева Ш., Джамшедова К. Антонимы в стихах на рушанском языке Сардора Рахдора	48
Шералиев Ш. Навруз Ягида и структурно-семантический анализ лексем связанных с праздником в юго-восточном говоре таджикского языка	55
Холиқназарова С., Палавонова С. Использование антропонимов в «Сафарнаме» Насира Хосрава	62
Мискинова Т., Тўраҳсанов К. Этапы формирования биологических терминов таджикского и немецкого языков	70
Гуломрасулова А. Семантический анализ паремий шугнанского и английского языков: «труд» и «безделье»	77

ФОЛЬКЛОР И ЛИТЕРАТУРА

Каландариён Х., Худжаназаров Дж. Воспевание независимости Родины и её достижений в поэзии Лаълджубы	84
Каландариён Х. Научно-аналитическая роль учёного в изучение поэтов Бадахшана	93
Комили А., Сангиниё Х. Коротко о мауланаведении и об известных мауланаведов	103
Абдулманнонзода М. Отражение мистической любви в газелях Саади	110
Бехруз З. Хайям – просвещённый мыслитель	119
Абдуджалил А. Повесть «Шеърхои хунин» («Кровавые стихи») М. Солеха: символика и историческое послание для современного поколения	126
Навбахорова Б., Бухориев О. Образы героев Великой Отечественной войны в устной литературе	140
Таваккал Х. Размышления исследователя В.Д. Охонниёзова о традиции панегирического песнопения	147
Худжаниёз А. Любовь и возлюбленная в поэзии Назми	153
Худоёрбекзода Х. Отражение Нурекского фольклора в поэзии Мирсаида Миршакара	161
Курбонов А. Отражение социально-культурных проблем в публицистическом творчестве Зарифа Ибода	167

ИСТОРИЯ, АРХЕОЛОГИЯ, ЭТНОГРАФИЯ И ФИЛОСОФИЯ

Охонниёзов В. Навруз – символ социальной справедливости	177
Шоинбеков А. Исследование вопроса социальных изменений и социально-экономической ситуации в ГБАО в годы советской власти (1925-1985 гг)	183
Сайдасанов Ю. Проблемы познания теории исторической науки	189
Қудбиддинзода С. Историография религиозной жизни Мавераннахра и Хорасана в XV в.	195
Правила публикации для авторов	202

СОХТОРИ ВОЖАҲОИ ГҶҶИШӢ ДАР АШӢОРИ ШОИРОНИ ҲАВЗАИ КӢЛОБ

Саломӣён Муҳаммадвуд¹, Шокирҷони Карим²

*Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон,
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ*

Вожаҳои гӯйишӣ бо сохтори ҷолиби худ дар забони шоирони ҳавзаи Кӯлоб мақоми хосе доранд. Шоирони ин ҳавзаи адабӣ барои муассир гардидани шеърҳои эҷодкардаашон аз вожаҳои гӯйишӣ ва сохторҳои гуногуни онҳо ба таври фаровон истифода карда, хусусиятҳои экспрессивии ашъори худро қавӣ мегардоранд.

Дар мақолаи мазкур вожаҳои гӯйишӣ ашъори шоирони ҳавзаи Кӯлоб аз нигоҳи сохтори муайяни морфологӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд. Дар осори шоирони ин ҳавзаи адабӣ калимаҳои сода, содаи рехта, сохта, мураккаб ва таркибӣ ба таври фаровон истифода шудаанд. Зимни таҳлил меъёрҳои наҳви забониносии ба инобат гирифта шуда, дар асоси назарияҳои муайяни низоми калимасозии онҳо ба навъҳо тақсиф гардида, ҷанбаҳои сохтори маъноии калимаҳо шарҳу тавзеҳ дода шуд.

Калимасозӣ аз муҳимтарин бахшҳои илми забониносии ба шумор рафта, тамоми бахшҳо ва қабатҳои лугавию грамматикӣ забонро фаро мегирад. Дар ин рост, дар ашъори шоирони ҳавзаи Кӯлоб як миқдори муайян калимаҳои гуногунсохти гӯйишӣ мавриди қарор гирифтаанд, ки онҳоро низ муҳаққиқони соҳа чун вожаҳои забони адабии тоҷикӣ аз нигоҳи сохт ба вожаҳои сода, сохта ва мураккабу таркибӣ дастабандӣ карда, вижаҳои сарфиашонро дар ҳамин замина баррасӣ кардаанд. Муаллифон ба ҳамин андешаҳои муҳаққиқон така карда, сохтори вожаҳои гӯйишӣ ашъори шоирони ҳавзаи Кӯлобро ба калимаҳои сода, сохта, мураккаб ва таркибӣ ҷудо карда, мавқеи онҳоро дар осори шоирони ҳавзаи мазкур нишон додаанд.

***Калидвожаҳо:** вожа, гӯйиш, шева, лаҳҷа, забон, ҳавза, шоир, сохтори морфологӣ, сохта, сода, сохта, мураккаб, таркибӣ, калимасозӣ, сарф, забониносии.*

Структура диалектизмов в стихах поэтов Кулябского региона

Диалектизмы с их своеобразной структурой занимают особое место в языке поэтов кулябского литературного круга. Поэты этой традиции широко используют диалектную лексику и разнообразные способы её построения, благодаря чему усиливают выразительность своих стихов.

В статье рассматриваются диалектные слова в поэзии поэтов кулябского региона с точки зрения их морфологической структуры. В их произведениях активно встречаются простые, упрощённые, производные, сложные и составные слова. При анализе учитываются синтаксические нормы лингвистики; на основе существующих теорий словообразования слова распределяются по типам, а их структурные и смысловые особенности подробно раскрываются.

Словообразование - одна из ключевых областей языкознания, охватывающая все лексические и грамматические уровни языка. В поэзии поэтов кулябского круга используется значительное количество диалектных слов с различной структурой. Исследователи, рассматривая их как часть

¹ Саломӣён Муҳаммадвуд – Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, доктори илмҳои филологӣ, профессор. Нишони: Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33. Тел.: (+992) 918808467; e-mail: salomov1967@mail.ru.

Саломӣён Муҳаммадвуд - Национальной академии наук Таджикистана, профессор, доктор филологических наук. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 33. Тел.: (+992) 918808467; e-mail.ru: salomov1967@mail.ru.

Salomiyon Muhammaddovud - National Academy of Sciences of Tajikistan, Professor, Doctor of Philological Sciences. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 33. Tel.: (+992) 918808467; e-mail.ru: salomov1967@mail.ru.

² Шокирҷони Карим – Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ, унвонҷӯй. Нишони: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров, 16. Тел.: (+992) 988700003; e-mail: kulob_91@mail.ru.

Шокирҷони Карим – Кулябский государственный университет имени А. Рудаки, соискатель. Адрес: Республика Таджикистан, г. Куляб, ул. С. Сафарова, 16. Тел.: (+992) 98 8700003; e-mail: kulob_91@mail.ru.

Shokirdjoni Karim – Kulob State University named after A. Rudaki, applicant. Address: Republic of Tajikistan, city of Kulob, S. Safarov Street, 16. Tel.: (+992) 98 8700003; e-mail: kulob_91@mail.ru.

литературного таджикского языка, также делят их по строению на простые, производные, сложные и составные и анализируют их грамматические особенности. Опираясь на эти подходы, авторы статьи классифицируют диалектные слова в поэзии кulyабских поэтов по тем же типам и показывают их роль в их творчестве.

Ключевые слова: слово, диалект, говор, наречие, язык, регион, поэт, морфологическая структура, строение, простое, производное, сложное, составное, словообразование, морфология, языкознание.

The Structure of Colloquial Words in the Poems of the Kulyab Region

Colloquial words, with their interesting structure, occupy a special place in the language of poets from the Kulyab region. Poets from this literary region used colloquial words and their varied structures to enhance their poems, thereby enhancing the expressive qualities of their works. This article examines colloquial speech in the poems of poets from the Kulyab region from the perspective of a specific morphological structure. The works of poets from this literary region widely utilize simple, simple, constructive, complex, and compound words. Grammatical and linguistic norms were taken into account during the analysis, and based on specific theories of word formation, words were classified by type, and their structural and semantic aspects were explained.

Word formation is one of the most important branches of linguistics, encompassing all lexical and grammatical sections and layers of language. In this regard, the poems of the poets of the Kulyab region used a certain number of words with various colloquial structures, which researchers in this field also classified as words of the Tajik literary language by structure into simple, constructed, complex and compound words, and considered the features of their use in this context. The authors, based on these ideas of the researchers, divided the structure of colloquial words in the poems of the poets of the Kulyab region into simple, constructed, complex and compound words and showed their place in the works of the poets of this region.

Keywords: word, colloquialism, style, dialect, language, region, poet, morphological structure, structure, simple, constructed, complex, word formation, use, linguistics, etc.

Вожаҳои гӯйишӣ аз муҳимтарин манбаҳои луғавӣ барои эҷоди адабӣ ба шумор мераванд. Ҳар як эҷодкор зимни таълифи асари бадеӣ ба ин хазинаи беканори луғавию маъноии забон муроҷиат мекунад ва барои муассир гардидани асари офаридааш аз вожаҳои гӯйишӣ ва сохторҳои гуногуни онҳо ба таври фаровон истифода менамояд. Чунин анъана дар забони осори манзуми адибони тоҷик аз дер боз идома дорад. Ба андешаи М. Саломӣ: «Ҳамагуна калимаву ифода метавонад ба таркиби луғавии забони осори манзум роҳ ёбад ва ё дар мавридҳои зарурӣ аҳли эҷод метавонанд, ки барои ифодаи мақсад ва тасвири ҳолату манзараҳои гуногун аз имконоти нутқи гуфтугӯӣ ё шева истифода намоянд» [4, 136].

Мусаллам аст, ки гӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ дар муқоисаи дигар гурӯҳи гӯйишҳо аз нигоҳи миқдор дорoi лаҳҷаҳои зиёд буда, донишмандон онро аз рӯи вижагиҳои луғавӣ, дастурӣ ва савтӣ ба чор гурӯҳи дохилии гӯйишӣ дастабандӣ кардаанд:

- а) лаҳҷаи раштӣ;
- б) лаҳҷаи кӯлобӣ;
- в) лаҳҷаи роғӣ;
- г) лаҳҷаи бадахшонӣ.

Ин лаҳҷаҳои дохилӣ дар навбати худ боз ба шоха ё гӯйишҳои хурдтар дастабандӣ гардида, аз сарчашмаҳои муҳими шаклгирӣ ва инкишофи забони муосири адабии тоҷикӣ ба ҳисоб мераванд ва қойҳои холии таркиби луғавии забони адабии тоҷикӣ дар ҳама давраи замон маҳз аз ҳисоби аносири умумишавандаи гӯйишҳои маҳаллӣ муқаммал мегарданд, ки ин қараёни таърихӣ то кунун давом дорад [1; 2; 3; 4; 5; 7; 8; 9].

Дар воқеъ, ин қараён як омили басо хуби ба меъёрҳои солим муқаббалёбии воҳидҳои гуфторӣ ё гӯйишӣ дар забони адабии тоҷикӣ аст. Дар воқеъ, имкониятҳои захираи луғавии гӯйишҳои забони тоҷикӣ, махсусан, гурӯҳи лаҳҷаҳои ҷанубӣ басо фаровон буда, аз гӯйишҳои соҳибони забон, махсусан аҳли қалам, дар мавриди мусоид вожаву вожагон ва таркибҳои софу беолоиши таркиби луғавии гӯйишҳоро мавриди қорбурд қарор дода, хазинаи забони адабиёро тақмил бахшанд. Хусусан, ҳоло ки забони тоҷикӣ дар Тоҷикистон мақоми давлатӣ гирифта, шохаи адабии он ниёз ба меъёрҳои худӣ дорад, тақозо мекунад, ки луғавии ҳар як гӯйиши

забони тоҷикӣ, чи бегона ва чи худӣ ба таври алоҳида мавриди омӯзиши амиқ қарор гирад ва ба ин восита калима ва таркибу ибороти волову меъёрзеби онҳо чун ҷойгузини унсурҳои нодаркори вомвожай (иктибосӣ), воҳидҳои услубан дурушт ва аз нигоҳи бадеӣ пасту хароб ба забони адабӣ бештар ворид карда шаванд. Аз ин рӯ, тасмим гирифтаем, ки дар доираи ин мақола вожаҳои ғӯйишии ашъори шоирони ҳавзаи Кӯлобро аз нигоҳи сохт мавриди баррасӣ қарор бидиҳем.

Дар забоншиносӣ калимасозӣ як бахши алоҳида буда, барои ифода кардани шайъу мафҳумҳои нави падидомада аз омилҳои асосӣ ба шумор меравад ва дар робита аз таърихи инкишофи забон тағйиру такмил меёбад. Ин тағйирот дар калимасозии забони тоҷикӣ бараъло ба мушоҳида мерасад, ки дар он дар баробари усулу қолибҳои қадимӣ, тарзу қолибҳои нави калимасозӣ мушоҳида мешавад [1; 2; 3; 6; 8; 9; 10].

Калимасозӣ яке аз масъалаҳои меҳвари илми забоншиносӣ буда, бо мазмуну моҳият ва мундариҷаи масъалаҳои фарогирифта ва таъсири дар ин соҳаи илм гузоштаи худ ба тамоми қисматҳои таркибии илми забоншиносӣ – фонетика, лексикология, морфология ва синтаксис, алоқаи зич дорад. Калимасозӣ дар илми забоншиносӣ масъалаи як андоза ҷузъӣ ва назарногир, вале, дар асл, масъалаи хеле муҳим, рӯзмарра ва марбути тамоми бахшҳои забоншиносӣ мебошад.

Дар воқеъ, дар ашъори шоирони ҳавзаи Кӯлоб як микдори муайян калимаҳои гуногунсохти ғӯйишӣ мавриди қорбурд қарор гирифтаанд, ки онҳоро низ муҳаққиқони соҳа чун вожаҳои забони адабии тоҷикӣ аз нигоҳи сохт ба вожаҳои сода, сохта ва мураккабу таркибӣ дастабандӣ карда, вижагиҳои сарфиашонро дар ҳамин ҷой баён доштаанд. Мо низ дар заминаи афкори назариявии муҳаққиқони забоншинос вожаҳои ғӯйишии ашъори шоирони ҳавзаи Кӯлобро ба вожаҳои ғӯйишии сода, сохта, мураккаб ва таркибӣ ҷудо карда, доир ба вижагиҳои сохтори маъноӣ, воситаҳои сарфию наҳвӣ, тарзҳои алоқамандшавии калимаҳо ва бунёди сохтори онҳо, ки барои калимаи нав ва ифодаи маъноӣ луғавӣ ба ҳам алоқаманди калимаҳо мусоидат кардаанд, назари ҳудро баён кардам.

Вожаҳои ғӯйишии сода. Вожаҳои ғӯйишию шевагии сода чун вожаҳои забони адабии тоҷикӣ бештар якҷиҷой буда, аз як реша (агар калимаҳои аслии тоҷикӣ ё худӣ бошанд) таркиб ёфтаанд. Ҳамзамон, вожаҳои содаи рехта мавҷуданд, ки онҳо таърихан мураккаб ё таркибӣ буда, айни ҳол бо мурури замон тағйири шакл карда, то замони мо дар ҳамин шакл расида, дар як сохтори муайян рехтаву устувор гардида, дигар ба ҷузъҳо ҷудо намешаванд, ки ин қабил калимаҳоро низ ба радаи вожаҳои содаи забон мансуб медонанд. Аз ҷумла чанд намуна: *коло (матой), табой, муфлис, чорук, чалак, шиг, чапар, каппа, коза, чайла, геша, гарам, гърамб, ҷазир, лош, полез, воз, ҳуй, во, мос, қъриг, чъриг, ҷагаз, ҷигас, гор, зих (зех), ҳанг, чакан, қумот, қурс, ота, тат, дада, ата, аво, бува, оча, ума, мом, момак, бува, нан, бача, сағира, биёр, ака, биве, шӯ, келин, сунҳор, янга, қуллуг, улча, дорға, амлок, ушр, ярғу//йарғу, плон, ушр/ушғр, юғ/йуг, айлоқ/айлоқ, тайлоқ, ҷувол, линга, халта, қонча, туқум, сумб, ҳаҷҷоч, фол, тумор, қарбос, тик, дорға, чит//чът* [2, 236]:

Модарам мерасад ба ёдам боз,

Куртаи **сону** читпӯшии ӯ. [13, 28]

- **хурма/хърма** [ФГЗТ, 2010, 407]:

Хоҳаронам – **хурмаҳо** дар даст,

Ханда дар лаб зеби шабҳоянд. [12,192]

- **хурма** зарфи даҳанфароҳи ғӯшакдори сафолин барои говдӯшӣ:

Кафки шири сафед дар **хурма**,

Саҳару шом ширчӯшии ӯ. [13, 28]

- **ғӯл** II غول китоби бошишгоҳи шабонаи чорпоён дар дашту саҳро; кӯра; муқ. оғил [ФЗТ, 1969, 423]:

Чанг мезанад нола нойи танги булбулро,

Мебаранд пеши **Ғӯл** хандахонаи гулро [13, 80].

- **во** I وا боз, кушода, яла: *во кардан кушодан, яла кардан* (мас., дару тирезаро); *во шудан* (гаштан, гардидан) а) кушода (боз, яла) шудан; б) киноя аз таъсис ёфтан, бунёд гардидан;

дахон во будан - хайрон будан, дар тааччуб будан; лаб во кардан - гап задан, сухан кардан; чашм во кардан - нигоҳ кардан, нигаристан; ◇ чашми касеро во кардан касеро аз ҳақиқати чизе бохабар кардан; (ногаҳон) аз асли чизе воқиф кардан; чашми касе во шудан боилму маърифат шудан, босавод шудан; огоҳ шудан аз сирру асрори ҷаҳон; чашми рӯз во шуд - субҳ дамид, рӯз шуд [ФЗТ, 1969, 289]:

Садҳо ҳазор нақши чакан дар нигоҳи ман,

Рӯ кардааст **во** зи ҳазорон хубоби нур [12, 81].

- **таштову тумор** барои аз кинаву балоҳо нигоҳ доштан пораи махсус навишта шудааст, ки онро одамон аз рӯйи эътиқоди динӣ истифода мебаранд, яъне балогардон:

Дар оқибат бо ҳоли зор,

Аз фолу **таштову тумор** [11, 140].

- **чош** // **чошт** (хирвор, ғарами ғаллаи кӯфташуда; чоши сърх):

Ҳар сахар офтоби дар ханда,

Медиҳад **чош** ташти тиллоро [13, 27].

- **ҷар** ба маънои овоз баланд кардан аст, яъне ҷар задан:

Садҳо ҳазор ҳақбачаи ҳақталоши мо

Дорад мурод **ҷар бизанад** як ниқоби нур... [11, 81]

- **ғанаб** ҳолати хоби сахт доштанро ифода мекунад:

Баъд дар зонуи модар ӯ

Бинияш, ки дар **ғанаб** рафтааст ... [11, 193]

- **лоша** чисми мурда, ки онро парандаҳои махсус истеъмол мекунанд, сайди ҳайвонҳои ваҳшӣ:

Бӯ нагирад то замин аз **лошаи** мурдорҳо,

Бар вучуди лошакорон ҳам зарурат будааст [14, 19].

- **ҳеча** шакли дигари хонача ё катаки мурғ ё ҳайвонҳои хонагиро гӯянд:

Ҳечан замбӯрро монад сари пурдарди мо,

Гарчи дар чашми ҳама сармасти бедардем мо [14, 23].

- **шалпар** маънои хастагиро дорад:

Дилам дам чун каси **шалпар** гирифтаст,

Зи шеърӯ хомаву дафтар гирифтаст [13, 185].

- **тоба** зарфест барои омода кардани хӯрок дар болои оташ мегузоранд:

Ба зери **тобаи** дил тезалоби дард гирён аст,

Аё дида, назан обаш, ки **тоба** сахт тафсон аст [14, 30].

- **каштал** маънои зери бағалро ифода мекунад:

Натонам **каштали** қисмат бигирам,

Ки ман бад мекунам, кори қазо нест [14, 28].

Вожаҳои шевагии сохта. Вожаҳои шевагии сохта низ чун вожаҳои забони адабии тоҷикӣ бештар бо роҳи калимасозии вандӣ сурат мегирад ва дар натиҷаи пайваст шудани пешванду пасванд ва миёнованд вожаҳои нави сохта шакл мегиранд. Дар илми забоншиносии тоҷикӣ ду навъи пасвандҳо — калимасоз ва шаклсозро, чудо кардаанд. Дар шаклгирии калимаҳои шевагии сохта дар ашъори шоирони ҳавзаи Кӯлоб чунин вандҳо нақш доранд: **-а, -гоҳ, -ина, -ваш, -ли** ва амсоли инҳо.

Дар ташаккули калимаҳои сохтаи ашъори шоирони ин ҳавза низ пасвандҳои зикршуда ғаёл буда, калимаҳои шевагии зиёде сохтаанд, ки онҳо мавриди таваҷҷуҳи эҷодкорон қарор гирифтаанд. Пасвандҳоро дар навбати худ ба ду гурӯҳ чудо мекунанд:

Ба гурӯҳи пасвандҳои калимасоз пасвандҳои **-а, -гун, -ина, -ваш, -гарӣ, -дон, -о, -вор, -она, -сон, -ӣ, -истон, -ида, -она, -ин** ва амсоли инҳо дохил мешаванд, ки бо илова шудани онҳо калимаи нав сохта мешавад ва маънои нави калима бунёд меёбад. «Пасвандҳои исмсозии забони тоҷикӣ хеле бисёр ва гуногунвазифа мебошанд. Ҳар як пасванд мавқеи махсуси истифода дорад. Пасвандҳое, ки исми шахс ва ғайришахс дар тарзи морфологии калимасозӣ равшантар зоҳир мешавад. Масалан, пасвандҳои **-ҷӣ, -гар, -гор** танҳо исми шахс, вале пасвандҳои **-а, -ӣ, -ак, -гоҳ, -зор, -истон, -дон** танҳо исми ғайришахс месозанд» [7, 67].

Пасванди -а аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ исм месозад. Дар ашъори шоирони ҳавзаи Кӯлоб бо ин пасванд чунин вожаҳои гӯйишӣ ба мушоҳида расид:

- **тира** дорои маънои тор, торик, хира, сиёҳ мебошад:

Ба руҳи Пир, ки он марди **тира**

Китоби ҳарза аз минбар бихонад [11, 17].

- **тоқа** ба маънои танҳо, ягона омадааст ва шакли асосии ин калима тоқ буда, антоними чуфт аст ва бо илова шудани пасванди **-а** шакли тоқаро гирифтааст ва дар гӯйишҳо ҳамин шакл бештар маъмул аст:

Дарахти **тоқае** аз ҷангали касногузар мондаст,

Ҳамон ҳам бо тани афғор аз захми табар мондаст [11, 41].

Пасванди -гун каммаҳсул буда, аз исм ва сифат сифатҳое месозад, ки аз ягон ҷиҳат ба маънои дар реша баёншуда монанд будани ранги ашъро ифода мекунад: руҳсори лолагун, барги алмосгун, шуои заргун, рӯйи сафедгун ва амсоли инҳо. Дар ашъори шоирони ҳавзаи Кӯлоб бо ин пасванд чунин вожаҳои гӯйишӣ ба мушоҳида расид:

- **гандумгун** ифодаи ранги одам буда, маънои сабзина, сиёҳ, сиёҳрангро ифода мекунад:

Ман аз он рӯйи **гандумгун** ҷӣ гуна чашм бардорам,

Ки қимматтар зи ҷаннат кард Одам нархи гандумро [14, 61].

Пасванди -гарӣ сермаҳсул буда, аз исмҳои гуногун, сифат ва сифатҳои феълӣ исми маънӣ месозад, ки аломат, ҳолат ва амалро номбар мекунад: *душмангарӣ, одамгарӣ, сахтигарӣ, софигарӣ, сипоҳигарӣ, мардигарӣ, калонигарӣ, истодагарӣ, зӯригарӣ, боронгарӣ* ва амсоли инҳо. Дар ашъори шоирони ҳавзаи Кӯлоб бо ин пасванд чунин вожаҳои гӯйишӣ ба мушоҳида расид:

- **душмангарӣ, одамгарӣ:**

Маънии **душмангарӣ** бигрифтааст **одамгарӣ**,

Нест дар фарҳанги ин айём тафсири дигар [14, 54].

Пасванди -ина дар сифатсозӣ сермаҳсул аст: а) аз исм сифат месозад, ки аз кадом материал сохта шудани ашъ ва ё ба кадом ҷинс тааллуқ доштани онро ифода мекунад: дастшӯйи мисина, ресмони пашмина, меҳмони мардина; б) бо сифатҳо омада, онҳоро ба ранг ё аломате нисбат медиҳад: ранги сабзина, пирамарди қоқина; в) аз сифату зарф сифате месозад, ки нисбати замонӣ дорад: асрҳои баъдина, ҷӯраи дерина, кори фардоина, ҳӯроки пешина ва амсоли инҳо. Дар ашъори шоирони ҳавзаи Кӯлоб бо ин пасванд чунин вожаҳои гӯйишӣ ба мушоҳида расид:

- **порина** мансуб ба соли гузашта, порсола:

Шукри соли, ки ба он амну амонӣ бигузашт,

Беҳтар аз **порина** имсоли диёр омаданист [14, 24].

Пасванди -ваш аз исм сифат месозад, ки ба маънои асоси калима монанд будани аломатро мефаҳмонад: одами дарвешваш, духтари париваш ва амсоли инҳо. Дар ашъори шоирони ҳавзаи Кӯлоб бо ин пасванд чунин вожаҳои гӯйишӣ ба мушоҳида расид:

- **махваш** маънои моҳосо, моҳмонандро дорад:

Завқи некандеша донад ҳусни зебои ҳаёт,

Лайлии сабзинаранг аз диди Мачнун **махваш** аст [14, 48].

Пасванди -дон сермаҳсул буда, аз исмҳои конкрет исми зарфият, номи асбоб месозад: алавдон, хокистардон, дегдон, сиёҳидон, қаламдон, нондон, намакдон, шамъдон, тухмдон, яхдон, қаҳдон, ғалладон, патрондон, папиросдон ва амсоли инҳо. Дар ашъори шоирони ҳавзаи Кӯлоб бо ин пасванд чунин вожаҳои гӯйишӣ ба мушоҳида расид:

- **навардон** маънои ҷӯби ковок, ки дар лаби бом гузошта мешавад, то ки оби боронро аз бом ба поён резонад; нова, новадон:

Андак-андак пур шавад, берун бирезад оқибат,

Аз **навардони** забон он ҷӣ, ки дар дил мешавад [14, 35].

Пасванди -вор каммаҳсул буда, аз исм сифатҳои нисбӣ месозад, ки ба аломат ва ҳосияти дар реша номбаршуда аз ягон ҷиҳат муносибат дорад: ҳадяи сазовор, ошиқи умедвор. Вай инчунин аз исм сифатҳое месозад, ки монандиро ифода менамоянд: овози

раъдвор, тобиши абрешимвор ва амсоли инҳо. Дар ашъори шоирони ҳавзаи Кӯлоб бо ин пасванд чунин вожаҳои гӯйишӣ ба мушоҳида расид:

- **малахвор** маънои монанди малах буданро дорад:

Дар ин давре, ки бадҳохи ватан мӯру **малахворист**,
Низову душманӣ бо мо кунӣ, гӯйӣ, ватандорам [14, 24].

- **маствор** маънои монанди маст буданро дорад:

Хушёраму равонаам аз кӯча **маствор**,
Арвоҳи ланги зиндаам, эй ки надониям [14, 24].

Пасванди -ида барои шаклгирии сифати феълии шакли якум мусоидат мекунад:

- **тосида** маънои вайрон шудан, пӯсидан ва корношоам шудани ашъро дорад ва дар мисоли зер маънои нороҳатири ифода кардааст:

Мечакад хуноби ғам бар чехраи **тосидааш**,
Рӯйи лаҳча гӯиё ашки кабоб афтадааст [14, 124].

Пасванди -она дар калимасозии сифат сермахсул буда, аз ҳиссаҳои гуногуни нутк сифат месозад: «а) аз исмҳои ифодакунандаи чинсияти табиӣ ва синну сол сифате месозад, ки табинотро мефаҳмонад: мактаби **духтарона**, содагии **кӯдакона**; б) аз исмҳои замон сифат месозад, ки нисбати замони доранд: чашни **солона**, мактаби **шабона**» [1, 88] ва амсоли инҳо. Дар ашъори шоирони ҳавзаи Кӯлоб бо ин пасванд чунин вожаҳои гӯйишӣ ба мушоҳида расид:

- **шабона** маънои замонро ифода карда, муқобили рӯзона аст:

Зи хилватҳои зебои **шабона**,
Чунин дарёфтам ранги фасона ... [11, 16]

Пасванди -сон дар калимаҳои сохта ва мураккаб омада бо ҳамдигар монандии ду чизро нишон медиҳад, мас. шамъсон, ғунчасон, докасон, гулсон, лоласон ва амсоли инҳо. Дар ашъори шоирони ҳавзаи Кӯлоб бо ин пасванд чунин вожаҳои гӯйишӣ ба мушоҳида расид:

- **докасон** маънои монандиро дорад ва ба дока монандро дар байт ифода кардааст:

Шир полояд ба хурсандӣ
Дар фазои **докасон** хушрӯ [12, 192].

- **гулсон** маънои монандиро дорад ва ба гул монандро дар байт ифода кардааст:

Ту, эй **гулсони** хуш дар зери соя
Зи ман якдам кунун бишнаваз хикоя! [11, 27]

Пасванди -бон. Дар забони адабиёт ҳозираи тоҷик морфемаи **-бон** маънои луғавии худро барҳам дода, ба категорияи пасванди калимасоз гузаштааст. Ба категорияи калимасоз гузаштани **-бон** дар калимаҳои мизбон, нигоҳбон, бодбон ва соябон равшан зоҳир мегардад. Пасванди **-бон** аз исмҳои конкрет исми нав месозад, ки шахсро аз рӯйи касбу кор ва машғулият ифода мекунад ва тобиши назорат дорад: **боғбон**, **галабон**, **подабон**, **осиёбон**, **саройбон**, **дарбон**, **тарозубон** ва амсоли инҳо. Дар ашъори шоирони ҳавзаи Кӯлоб бо ин пасванд чунин вожаҳои гӯйишӣ ба мушоҳида расид:

- **подабон** решаи калимаи мазкур пода буда, исми чомеъ аст ва пасванди **-бон** ба маънои пешаварӣ далолат мекунад ва дар байт ба маънои касбу кор омадааст:

Ба ҳар ҷо **подабоне** буд
Ҳама охунду мулло шуд [14, 20].

Пасванди -ин аз зарфҳо сифат месозад, ки нисбати замониро ифода мекунад: мулоқоти аввалин, дӯсти дерин, мактуби охирин ва амсоли инҳо. Дар ашъори шоирони ҳавзаи Кӯлоб бо ин пасванд чунин вожаҳои гӯйишӣ ба мушоҳида расид:

- **чиркин** ин калима маънои ғажиро ифода мекунад ва дар мисоли поён ба маънои маҷозӣ омадааст:

Ақли **чиркини** ҷаҳонгири фаранг
Кардааст ин мулкро ҷонбози ҷанг [13, 141].

Пасванди -й аз нигоҳи адои вазифа сермахсул аст ва нақши ғаъоли дар калимасозӣ доштаи он дар гӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ мушоҳида мешавад:

- **ғаромӣ**//ғирромӣ, қаллобӣ, каззобӣ; ~**кардан** ғирромӣ (қаллобӣ, каззобӣ) кардан.

Чандин санади оштӣ пеш овардем,
Тавба зи **ғаромии** сиёсат кардем ... [14, 62].

- **хабисӣ** чашмгурусна, харис; нотавонбин, ҳаромкор, ҳаромхӯр, фитнагар, вайронкор, дурӯя; шайтон:

Ин ҳавои зиндагӣ чун боди афғон буду ҳаст,
Зиндагӣ бӯи **хабисӣ** мекунад имсол ҳам [14, 162].

Пасванди -истон (пас аз садонок **-стон**, дар назм инчунин –ситон) ҳам мисли пасванди **-зор** бо исм омада, макон ва фаровонии ашёи асосии калимаро мефаҳмонад, аммо мавқеи истеъмоли **-истон** ва **-зор** фарқҳо низ дорад. Пасванди **-истон** бо исмҳои конкрет омада, макон ва фаровонии ашёи асосиашро ифода менамояд:

- **кӯракистон** бо пасванди -истон омада макони фаровон будани кӯракро далолат кардааст:

То он ки дар ин замони **кӯракистон**,
Бар доманат, эй ватан, нашинад доғе ... [14, 62].

Пасвандҳои шаклсоз. Пасвандҳои шаклсоз **-ак**, **-ча** ва амсоли инҳо буда, шакли калимаро тағйир медиҳанд ва маъно дигар намешавад.

Пасванди -ак сермахсул буда, «аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ, яъне аз исмҳои конкрет номи ашё, ки ба асосаш аз ягон ҷиҳат монанд буданро мефаҳмонад, исм месозад: **ғарибак** бекас, танҳо» [7, 125]. Дар ашъори шоирони ҳавзаи Кӯлоб бо ин пасванд чунин вожаҳои гӯйиш ба мушоҳида расид:

- **кулмак** ҷойи чамъшавии об баъди борону жола дар замин ва ба таври сунъӣ пайдо шудани кӯл аст:

Шуд пир баҳор,
Арчаи ишқи ту ҷавон монд,
Ёди ту чу як **кулмаки** ишқи гузарон монд [14, 153].

- **лошак** як амалест, ки мардум дар охир майдони кишт ворид мешаванд ва ҳар ҷӣ ёфтанд онро азони худ медонанд, лошӣ шудан:

Шунидам, чун палак дилҳои мардумро кунад **лошак**,
Палакдузд аст чашми ўву дилҳо мисли полез аст [14, 21].

- **қулоҷак** шакли хурдии қулоҷ буда, барои ченкунӣ ин истилоҳ истифода мешавад:

Кашидам чун зи маънияш **қулоҷак**,
Ба садҳо ғарқгардӣ ҳам намурдам [13, 70].

- **ҷочак** маънои сари пистон, нӯги (тугмаи) синаро дорад ва дар гӯйиши ҷанубӣ маънои пистонак, макакро дорад, ки навзодон онро ба даҳон мегиранд:

Ту дигар он тифли нодон нестӣ,
Аз барои **ҷочаке** гирёну хандон нестӣ [14, 187].

Пасванди -ча: Ин пасванд аз исмҳои конкрет номи чиз, ҷонварон ва истилоҳи забоншиносӣ сохтааст:

- **хуновча** маънои рехтани каме хун аз бинӣ ё аз дигар узвҳоро мефаҳмонад, вале дар мисол ба маънии маҷозӣ омадааст:

Хуновча мерезад аз доғи дили лола,
Гӯйӣ, варақи лола таърихи Аҷам бошад [14, 40].

- **чилча** маънои ҷазира, қатраро дорад:

Чилча бикун ту обам,
Соқӣ, бидеҳ шаробам [14, 201].

Дар сохтани калимаҳои сохтаи шевагии ашъори шоирони ҳавзаи Кӯлоб пешвандҳои **но-**, **бе-**, **ба-** ва амсоли инҳо ба мушоҳида расидаанд ва дар сохтани исму сифат мусоидат кардаанд:

Пешванди но- дар сохтани сифат нисбат ба пешвандҳои дигар сермахсулу серистиғода буда, «аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ сифати аслии месозад, ки акси маънои асос, молик набудани мавсуфро ба он ифода мекунад ва ё ҳолати ашёро мефаҳмонад» [7, 54]. Дар ашъори шоирони ҳавзаи Кӯлоб бо ин пешванд чунин вожаҳои гӯйиш ба мушоҳида расид:

- **нохурум** маънои аз хӯрдан монданро дорад:
Чойи хуфту хобу роҳат нест ҳар меҳмонсаро,
Нохурумат мекунад мизбон зи хурду хобҳо [14, 40].

- **нохӯрда** маънои чизе, ки ҳоло нахӯрдаанд:
Шабмонда гашт шарбати **нохӯрдаи** тараб,
Пасмондаи шароби таманно ба чом монд [14, 112].

- **нолук** (беҳудаву баҳуда нолада) маънои нолаҳои беҳударо дорад:
Дили очиз, дили нозук, дили **нолук**,
Чу кӯҳи пойбарчо нест, аз мо нест [14, 96].

Пешванди ба-. Дар ашъори шоирони ҳавзаи Кӯлоб бо ин пешванд чунин вожаҳои гӯйиш ба мушоҳида расид:

- **бафурча** маънои одами баҳузуру бепарворо дорад:
Дарде ба гӯши чони ман фарёд мезанад,
Аз чӣ **бафурча** шиштай, охир шитоб кун [14, 109].

Пешванди бе- басо сермахсул буда, аз исмҳои сифати аслии месозад, ки ба аломати дар асос номбаршуда молик набуданро мефаҳмонад. Дар ашъори шоирони ҳавзаи Кӯлоб бо ин пешванд чунин вожаҳои гӯйиш ба мушоҳида расид:

- **бефар** мондашавӣ ва хастагиро ифода мекунад. Шакли дигараш дар гӯйиши ҷанубӣ бефара аст:

Фаррашон **бефар** бишуд дар зиндагӣ,
Сарнагун гаштанд аз пояндагӣ [13, 135].

Вожаҳои мураккаби гӯйиш. Дар мисолҳои гирдовардаи мо, асосан, вожаҳои мураккаби гӯйиши навъи тобест бештар ба назар расидаанд, ки ба таври зайл аст:

- Вожаҳои гӯйиши ашъори шоирони ҳавзаи Кӯлоб, ки зимни алоқаи детерминативии ҷузъҳо шакл гирифтаанд. Ин гурӯҳи вожаҳои гӯйиш дар чунин қолибҳо тарҳрезӣ шудаанд:

а) исм+исм: *каллапо, латрӯзӣ, ҷинбод ва ғ.*

- **каллапо:**
Дунё чу акси нахл дар об аст **каллапо**,
Кӯрии чашми ақли замон, бин, кучо расид [14, 18].

б) исм+сифат: *фукчухт, дудғалай.*

- **фукчухт:**
Басо **фукчухт**ро дидам, ки бо фук хат кашад дар хок,
Чу боло мепарад оби фавора, сарнагун гардад [14, 279].

в) сифат+исм: *зард+об, оқи+ватан, қач+пахлӯ, ҷап+даст, ҷап+кӯча, турш+рӯ.*

- **оқиватан:**
Хиёнатпешай, не, хоинӣ, **оқиватан** ҳастӣ,
Худатро дар ҷаҳон расво кунӣ, гӯй, ватандорам [14, 22].

г) исм-асоси замони гузаштаи феъл: *сифласитой*,
Лавҳи аъло варақи дафтари табъаш бошад,
Шоирӣ ҳақ зи пайи **сифласитой** наравад [14, 10].

ғ) исм-асоси замони ҳозираи феъл: *киссабур, яхҷӯш, дилбин*,

- **кашталкан:**
Бегонақаторист дигар хешутаборӣ,
Кашталкани ҳамгузару ҳамватанон бин [14, 59].

- **кашталгир:**
Бо баду неки ҷаҳон **кашталгир**,
Зист, гарчи на чунон хост дилам [14, 89].

д) аз се асоси замони ҳозираи феъл иборатанд: *пар+пар+зан*,

- **парпарзан:**
Ҳарфҳо чун мӯри пардоранд, ҳар сӯ мепаранд,

Хат ба мисли чӯчаи навболи парпарзан шудааст [14, 15].

е) аз исм ва сифати феълӣ иборатанд: *мӯр+хӯрда*,

- **мӯрхӯрда:**

Пешпой мехӯрад дар ҳар қадам пойи ниғаҳ,
Ҳамчу дони **мӯрхӯрда** ашк чун хирман шудааст [14, 17].

ё) аз зарф ва асоси замони ҳозираи феъл: *шаб+хез*,

Гиёҳи ғусса кай гум мешавад бо сардарав кардан,
Ки тухми ғуссаи дунё зи навъи тухми **шабхез** аст [14, 19].

ж) аз исм ва асоси замони ҳозираи феъл: *ҷорӯ+кашӣ* (*ҷорӯб+кашӣ*)

- **ҷорӯкашӣ:**

Боғ дина хонаи гул буд, мазори гул шудааст,
Мекунад **ҷорӯкашӣ** боде мазори боғро [14, 29].

з) аз сифат ва сифати феълӣ: *сард+зада*,

- **сардзада:**

Нахли ҳаваси **сардзада** сабз шуд аз нав,
Шаббодаи уммед зи бас гармтар омад [14, 127].

Вожаҳои таркибии гӯйишӣ. Вожаҳои гӯйишии ашъори шоирони ҳавзаи Кӯлобро дар шакли таркибӣ як гурӯҳи муайян фаро мегирад ва онҳо дар ҳайати феълҳои таркибии номӣ меоянд. Таркиби феълҳои таркибии номӣ аз ду ҷузъ – ҷузъи номӣ ва ҷузъи феълӣ иборат буда, вожаҳои гӯйишии ашъори шоирони ҳавзаи Кӯлоб, асосан, дар таркиби ҷузъҳои номӣ омадаанд:

а) ҷузъи номӣ бо исм ифода ёфтааст: *дуди ғанг, қути серӣ, адуи ҳабис, сели ғам, оби ватан, гарди фаҳш, хари Даҷҷол, мурғи ҳова, тобаи дил, каштали қисмат, подаи дайду, ҳалқаи мурдоб, чинбодҳои раҳгузар, Лайли сабзинаранг, қавоқи шаб, шохи пунавч, халтаи зардоб* ва ғ.:

- **дуди ғанг:**

Он тӯда дар майдони ғанг
Ҳозир шуданд чун **дуди ғанг** [11, 151].

- **қути серӣ:**

Қути серӣ доимо мехостанд,
Бо машаққат зиндагонӣ доштанд [11, 154].

- **сели ғам:**

Дили ӯ хонаи дар раҳгузари **сели ғам** аст,
Нест рӯзе, ки дар он сели балое наравад [14, 10].

- **мурғи ҳова:**

Хӯроки гурбаи дайду чу **мурғи ҳова** нашав,
Макони амну амонӣ ба лона бояд ҷуст [14, 25].

- **тобаи дил:**

Ба зери **тобаи дил** тезалоби дард гирён аст,
Аё дида, назан обаш, ки тоба саҳт тафсон аст [14, 27].

- **чинбодҳои раҳгузар:**

Дигар мурғе намонад лона бар шохи сиҳсӯзаш,
Ҷаҳат ҳамсуҳбаташ **чинбодҳои раҳгузар** мондаст [14, 42].

Ҳамин тавр, аз рӯи ин пажӯҳиш бармеояд, ки вожаҳои гӯйишии ашъори шоирони ҳавзаи Кӯлоб аз нигоҳи сохт сода, сохта, мураккаб ва таркибӣ буда, ҷойгоҳи муайяно касб мекунад ва барои ифодаи қабатҳои гуногуни луғавӣ, аз ҷумла соҳаи иҷтимоӣ, фарҳанг, иқтисодиёт ва касбу кор мавриди қарор гирифтаанд. Ҳамчунин, таҳлили сохтори вожаҳои гӯйишӣ далоят баро мекунад, ки ин навъи вожаҳо заминаи рушдёфтаи таърихӣ дошта, дар забони мардуми ҳавзаи мазкур хеле маъмуланд ва шоирон зимни эҷод аз онҳо барои баёни муассири афқору андеша самаранок истифода менамоянд.

Китобнома:

1. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1985. – С. 88.
2. Маҳмудов, М. Фарҳанги ғуёишҳои забони тоҷикӣ / М. Маҳмудов, Ғ. Ҷӯраев, Б. Бердиев. – Душанбе: Пайванд, 2010. – 1010 с.
3. Раҳматуллозода, С. Калимасозии исм / С. Раҳматуллозода. – Душанбе: Дониш, 2014. – 124 с.
4. Саломӣён, М. Вижагиҳои луғавӣ ва маъноии забони ғазалиёти шоирони асрҳои XII-XIV / М. Саломӣён. – Душанбе: Дониш, 2020. – 158 с.
5. Табаров, Х. Вижагиҳои луғавӣ ва грамматикӣ забони шеърҳои Ҳоҷӣ Ҳусайн / Х. Табаров. – Душанбе: Ирфон, 2011. – 168 с.
6. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Иборат аз ду ҷилд. – М.: СЭ, 1969. – Ҷ.1. – 912 с.; Ҷ. 2. – 908 с.
7. Ҳалимов, С. Забони адабии ҳозираи тоҷик (Ҳиссаҳои номии нутқ) / С. Ҳалимов, К. Шукuroва. – Душанбе: УДТ ба номи В. И. Ленин, 1988. – 100 с.
8. Ҳомидов, Д. Лаҳҷашиносӣ / Д. Ҳомидов. – Душанбе: ДМТ, 2017. – 144 с.
9. Ҳомидзода, Д.Р. Шевашиносӣ / Д. Р. Ҳомидзода. – Душанбе: Эр-граф, 2023. – 265 с.
10. Чалилова, А. Н. Унсурҳои забони омиёна дар ашъори Ашӯр Сафар / А.Н. Чалилова. – Душанбе: Эр-граф, 2023. – 152 с.

Манбаъ:

11. Вализода, С. Кулӣёт / С. Вализода. – Душанбе: Адиб, 1996. – 890 с.
12. Сафаров, А. Кулӣёт / А. Сафаров. – Душанбе: Адиб, 2018. – 968 с.
13. Ҳақназар, Ғоиб. Ашки Офтоб / Ғ. Ҳақназар. – Душанбе: Дониш, 2005. – 340 с.
14. Алимӯҳаммад, Муродӣ. Гарди хирмани умр / Муродӣ Алимӯҳаммад. – Душанбе, 2024. – 432 с.

УДК 808.2+809.155.0+802.0

КОРКАРДИ БАРНОМАҲОИ ОМЎЗИШИИ ТИПИ НАВ – РАВИЯИ НАВИ ОМЎЗИШИ ТИПОЛОГИИ ЗАБОНҲО Абодуллоева Сафина Юсуповна³

***Институти забон ва адабиёт ба
номи Абуабдуллоҳи Рӯдакии АМИТ***

Мақола ба таҳқиқи масъалаи коркарди барномаҳои омӯзишии типӣ наф - равияи нави омӯзишии типологии забонҳо бахшида шуда, дар он аҳамияти назариявӣ амалии барномаи мазкур дар омӯхтани самти забониносии мавриди омӯзиш қарор гирифта шудааст. Таҳқиқи типологии забонҳо тариқи барномаҳои омӯзишии типӣ наф барои саривақтӣ муайян кардани умумият ва тафовутҳои сохторӣ, маъноӣ ва фарҳангии забонҳо имконият дода, ин раванд барои ташаккули ҷаҳонбинии васеъ ва тафаккури таҳлилӣ замина мегузорад. Маълум гардид, ки аҳамияти амалии коркарди барномаҳои омӯзишии типӣ наф дар тайёр намудани мутахассисони соҳибкасби самти тарҷума, муносибатҳои байналмилалӣ ва таҳқиқоти илмӣ зоҳир гардид, мақсади асосии барномаи мазкур дар ташаккули дониши амиқи муқоисавӣ оид ба сохтор, маъно ва хусусиятҳои фарҳангии забонҳо инъикос мегардад.

³ Абодуллоева Сафина Юсуповна – Институти забон ва адабиёт ба номи Абуабдуллоҳ Рӯдакии АМИТ, шуъбаи забони тоҷикӣ, сарҳодими илмӣ, доктори илмҳои филологӣ. Нишонӣ: [Чумури Тоҷикӣ, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21. Тел.: \(+992\) 935342621; e-mail: safinaabodulloeva77@bk.ru.](mailto:safinaabodulloeva77@bk.ru)

Абодуллоева Сафина Юсуповна – Институт языка и литературы имени Абуабдуллоха Рӯдакии НАНТ, отдел таджикского языка, старший научный сотрудник, доктор филологических наук. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Рӯдаки, 21. Тел.: (+992) 935342621; e-mail: [safinaabodulloeva77@bk.ru.](mailto:safinaabodulloeva77@bk.ru)

Abodulloeva Safina Usupovna – Institute of Language and Literature named after Abuabdulloh Rudaki of NAST, Department of the Tajik Language, Senior Researcher, Doctor of Philological Sciences. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki street, 21. Tel.: (+992) 935342621; e-mail: [safinaabodulloeva77@bk.ru.](mailto:safinaabodulloeva77@bk.ru)

Дар мақола панҷ модули коркарди барномаҳои омӯзишии типӣ нав марҳала ба марҳала муайян гардидаанд, ки асосҳои назариявии типологияи забонҳо; муқоисаи сохтори грамматикӣ; типологияи луғавӣ ва семантикӣ; таҳқиқи воҳидҳои фразеологӣ ва паремиологӣ, омилҳои иҷтимоӣ ва фарҳангӣ дар типология намунаи барҷастаи онҳо мебошанд.

Калидвожаҳо: барномаи омӯзишӣ, таҳқиқи типологии забонҳо, модул, типӣ нав, раванд, забоншиносии амалӣ, омӯзиши саривақтӣ, сохтори грамматикӣ, самти тарҷума, типологияи луғавӣ-семантикӣ, омилҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ.

Разработка учебных программ— нового типа—новое направление в типологическом изучении языков

Статья посвящена исследованию проблемы разработки учебных программ нового типа как нового направления в типологическом изучении языков. В ней рассматривается теоретическое и практическое значение данной программы в освоении лингвистического направления. Типологическое исследование языков посредством учебных программ нового типа позволяет своевременно выявлять структурные, семантические и культурные сходства и различия языков, а данный процесс способствует формированию широкого мировоззрения и аналитического мышления.

Выявлено, что практическая значимость разработки учебных программ нового типа проявляется в подготовке высококвалифицированных специалистов в области перевода, международных отношений и научных исследований. Основная цель данной программы заключается в формировании глубоких сравнительных знаний о структуре, значении и культурных особенностях языков.

В статье поэтапно определены пять модулей разработки учебных программ нового типа, к которым относятся: теоретические основы типологии языков; сопоставление грамматической структуры; лексико-семантическая типология; исследование фразеологических и паремиологических единиц; а также социальные и культурные факторы в типологии.

Ключевые слова: учебная программа, типологическое исследование языков, модуль, новый тип, процесс, прикладное языкознание, своевременное обучение, грамматическая структура, направление перевода, лексико-семантическая типология, социально-культурные факторы.

Development of new-type curricula in the typological study of languages

The article is devoted to the study of the development of new-type curricula as a new direction in the typological study of languages. It examines the theoretical and practical significance of this program in the field of linguistics. Typological research of languages through new-type curricula makes it possible to timely identify structural, semantic, and cultural similarities and differences among languages. This process contributes to the formation of a broad worldview and analytical thinking.

It has been revealed that the practical significance of developing new-type curricula is reflected in the training of highly qualified specialists in the fields of translation, international relations, and scientific research. The main objective of this program is to develop in-depth comparative knowledge about the structure, meaning, and cultural features of languages.

The article identifies five modules in the step-by-step development of new-type curricula: the theoretical foundations of language typology; comparison of grammatical structures; lexical-semantic typology; the study of phraseological and paremiological units; as well as social and cultural factors in typology.

Keywords: curriculum, typological study of languages, module, new type, process, applied linguistics, timely instruction, grammatical structure, translation studies, lexical-semantic typology, socio-cultural factors.

Пешрафти илм ва техникаи муосир ба ҳамаи самтҳои фаъолияти илмӣ таъсир расонида, барои беҳтар гардидани сатҳи зиндагии инсон мусоидат намудааст. Забоншиносӣ низ яке аз соҳаҳои мебошад, ки рушду тараққиёти илм ва техника ба он таъсири назаррас расонидааст. Такмили низоми нави таълими забонҳо дар замони муосири рушди босуръати технологияҳои иттилоотӣ аҳамияти махсусро пайдо намуда, ҷомеаи муосир ба мутахассисони донандаи яқчанд забон ниёз дорад. Коркарди барномаҳои омӯзишии типӣ нав дорои аҳамияти назариявӣ амалӣ буда, он барои равандҳои ҳамгироии фарҳангҳо ва густариши муоширати байнифарҳангӣ, зарурати омӯзиши амиқи забонҳои гуногун мусоидат менамояд. Омӯзиши типологии забонҳо барои муайян кардани умумият ва тафовутҳои сохторӣ, маъноӣ ва фарҳангии забонҳо

имконият дода, раванди омӯзиши типологии забонҳо барои ташаккули ҷаҳонбинии васеъ ва тафаккури таҳлилӣ мусоидат мекунад.

Барои рушди илми забоншиносӣ ва таҳқиқоти муқоисавӣ зарурати таҷдиди барномаҳои таълимӣ пеш омада, муҳаққиқонро лозим меояд, ки забонро ҳамчун низоми мураккаби иҷтимоӣ ва фарҳангӣ шуморанд. Талаботи мазкур бо ворид намудани равишҳои нави типологӣ ба мазмуни таълим амалӣ мегардад. Аҳамияти амалии коркарди барномаҳои омӯзишии типи нав дар тайёр намудани мутахассисони соҳибкасби самти тарҷума, муносибатҳои байналмилалӣ ва таҳқиқоти илмӣ низ зоҳир гардида, омӯзиши муқоисавии воҳидҳои гуногуни луғавию грамматикӣ сатҳи фаҳмиши байнифарҳангиро баланд бардошта, хатогиҳои маъноиву грамматикиро ҳангоми пеш бурдани тарҷума коҳиш медиҳад. Дар таҳқиқи типологии забонҳо истифодаи технологияҳои рақамӣ ва захираҳои электронии забонӣ имкониятҳои нав ба навро ба вучуд оварда, натиҷаҳои онро ба талаботи муҳити таълимӣ мутобиқ месозад.

Дар замони муосир олимони ҷаҳон дар соҳаи илм ва технология, бахусус, дар таҳияи барномаҳои гуногун, ба дастовардҳои бузург ноил гардидаанд. Хусусан дар соҳаи маориф дар кишварҳои пешрафта чунин барномаҳо аҳамияти хоса доранд, зеро ин барномаҳо кори омӯзгорон ва донишҷӯёро осон мегардонанд. Аксари мутахассисон барои таҳияи чунин барномаҳо аз забонҳои барномасозӣ, аз ҷумла C# WPF, Java, Python ва дигар забонҳои маъмул истифода мебаранд.

Ташаккули дониши амиқи муқоисавӣ оид ба сохтор, маъно ва хусусиятҳои фарҳангии забонҳо мақсади асосии коркарди барномаҳои омӯзишии типи нав ба ҳисоб рафта, тавассути онҳо қойидаҳои грамматикӣ ва луғавӣ дар баробари қонуниятҳои умумӣ ва тафовутҳои миллии забонҳо, дар сатҳи типологӣ омӯхта мешаванд.

Барномаҳои омӯзишии типи нав дар назди муҳаққиқони забоншинос–типологон вазифаҳои муайян сохтани умумият ва тафовутҳои сохторӣ, маъноӣ ва услубии забонҳо, дарки қонуниятҳои универсалии забонҳо, таҳлил намудани хусусиятҳои миллии ва фарҳангии ҳар як забон ва омӯختани забонҳо ҳамчун низоми мураккаби иҷтимоӣ ва фарҳангиро мегузорад, ки барои расидан ба ин мақсадҳо ҳалли масоили зеринро талаб менамояд:

- интегратсияи донишҳои назариявӣ ва амалӣ – алоқамандии таҳқиқоти типологӣ бо машғулиятҳои амалии муқоисавӣ;
- рушди тафаккури таҳлилӣ ва интиқодӣ – ташаккули қобилияти муқоисаи забонҳо ва ҳулосабарорӣ (истифодаи методҳои мухталифи таҳқиқи муқоисавӣ ё коркарди методи нави таҳқиқ);
- тақвияти фаҳмиши байнифарҳангӣ – омӯзиши забон дар робита бо фарҳанг, таърих, ва ҷаҳонбинии миллатҳо (дар мисоли воҳидҳои паремиологӣ, ибораҳои фразеологӣ, аффоризмҳо дар заминаи муқоиса);
- истифодаи усулҳои инноватсионӣ – ҷорӣ намудани технологияи рақамӣ, усулҳои нтерактивӣ ва лоиҳаҳои тадқиқотӣ (коркарди барномаҳои омӯзишии махсус);
- тақмили маҳорати тарҷума ва муоширати касбӣ – тақвияти донишҳои касбии тарҷумонӣ дар самти омӯзиши воҳидҳои гуногуни луғавӣ дар заминаи муқоисаи забонҳо).

Мақсаду вазифаҳои коркарди барномаҳои омӯзишии махсуси типи нав нишон медиҳанд, ки тавассути ин барномаҳо омӯзиши забонҳо аз шакли анъанавӣ берун рафта, ба сатҳи таҳқиқи амиқи типологӣ бардошта шавад. Аҳамияти иҷтимоӣ ва таълимии ин раванд маҳз барои тарбияи мутахассисони соҳибтафаккур, дорои ҷаҳонбинии васеъ ва қобилияти мутобиқшавӣ ба муҳити бисёрзабона мусоидат мекунад. Ба роҳ мондани машғулиятҳои интерактивӣ, таҳқиқоти инфиродӣ ва истифодаи технологияҳои муосир таҳкими фаҳмиши байнифарҳангӣ, тақмили маҳорати тарҷума, рушди тафаккури интиқодӣ, ба баланд бардоштани сифати таълим оварда мерасонад.

Коркарди барномаҳои омӯзишии типи нав марҳала ба марҳала сурат ёфта, дар марҳилаи аввал ташаккули тафаккури муқоисавӣ ва типологӣ – дақиқ муайян карда шуда, модулҳои: 1) асосҳои назариявии типологияи забонҳо; 2) муқоисаи сохтори грамматикӣ (морфология ва синтаксис); 3) типологияи луғавӣ ва семантикӣ; 4) таҳқиқи воҳидҳои фразеологӣ ва паремиологӣ; 5) омилҳои иҷтимоӣ ва фарҳангӣ дар типология, дар сохтори барнома ҷой дода мешаванд, ки низоми омӯзиши типологияи забонҳоро таъмин менамояд.

Дар модули асосҳои назариявии типологияи забонҳо дар барномаҳои омӯзишии типи нав самтҳои асосии назариявӣ: типологияи морфологияи забонҳо – гурӯҳбандии забонҳо: изолятсионӣ (таҳлилӣ) – калимаҳо тағйир намеёбанд (забони вьетнамӣ), агглютинативӣ – пасвандҳо пайдарпай ва маънояшон ҷудо (забони туркӣ), флективӣ (инфлективӣ) – як пасванд чанд маъно дорад (забони лотинӣ), полисинтетикӣ – калима як ҷумла шуда метавонад (забони инкӣ); типологияи синтаксисии забонҳо: омӯзиш аз рӯйи тартиби аъзои ҷумла, типологияи фонологӣ: асосҳои назариявии системаи фонологии забонҳо: мавҷудияти садонокҳои кӯтоҳу дароз, системаи ҳамсадоҳои забонҳои муқоисашаванда, оҳангнокии забон; типологияи семантикӣ ва прагматикӣ бо таҳқиқи категорияҳои маъно: замон ва намуд (аспект), модалият, категорияи шумора, ҷинс; усулҳои ифодаи эҳтиром (политнес), принсипҳои назариявии типология: принципи универсализм – мавҷудияти қонунҳои умумии забон, принципи функционализм – робитаи сохтор ва вазифа, принципи муқоисавӣ – таҳлил дар асоси додаҳои чандзабона ва принципи системавӣ – забон ҳамчун низоми воҳидҳо омӯхта мешаванд.

Дар модули муқоисаи сохтори грамматикии барномаи омӯзишии типи нав гурӯҳҳои морфологӣ ва синтаксисии забонҳо, универсалияҳои грамматикӣ, таҳлили муқоисавии категорияҳои грамматикӣ ва кор бо корпус ва манбаъҳои рақамӣ омӯхта мешаванд. Асоси модули морфологияи барномаро ифодаи категорияҳои: шумора (танҳо /ҷамъ), ҷинс (занона, мардона, миёна); ҳолат (падеж), замон ва намуд, шахс ва замонбандӣ; равандҳои морфологӣ: аффиксатсия, редуplikатсия, супплетивизм; тағйири дохилии овоз ва синтаксисиро: тартиби аъзои ҷумла, сохтори ҷумлаҳои содда ва мураккаб мавриди таҳқиқ қарор дода мешаванд.

Модули типологияи луғавӣ ва семантикии барномаи омӯзишии типи нав дар асоси шиносӣ бо типологияи луғавӣ ва семантикӣ; таҳлили муқоисавии категорияҳои маъно ва усулҳои ифодаи онҳо; омӯзиши универсалияҳои семантикӣ; истифодаи мисолҳо аз забонҳои гуногун ва таҳлили корпусӣ ба роҳ монда мешавад. Қисмати луғавии ин модулро муқоиса кардани забонҳо аз рӯйи гурӯҳҳои калимаҳо: номҳо, феълҳо, сифатҳо, баробарии маъно ва нотавофуқи семантикӣ ва муайян кардани калимаҳои умумӣ дар забонҳои гуногун ташкил медиҳад. Раванди семантикии ин модул: категорияҳои маъноӣ – вақт, ҷой, шумора, ҷинс, эҳтиром, модалият; маънои грамматикӣ ва маънои луғавӣ – мисли замон, аспекти феълҳо; вазифаи прагматикӣ – таъкид, эҳтиром, муомила ва ғайра ба ҳисоб мераванд.

Таҳқиқи воҳидҳои фразеологӣ ва паремиологӣ дар модули дигари барномаҳои омӯзишии типи нав ба роҳ монда шуда, асоси онро: пайдо намудани шиносӣ бо воҳидҳои фразеологӣ (идиомаҳо) ва паремиологӣ (мақол ва таъбирҳо); таҳлили сохтор ва маънои воҳидҳо; муқоиса кардани намудҳо ва хусусиятҳои забонҳои гуногун; омӯзиши таъсири фарҳанг ба фармудаҳои фразеологӣ ва паремиологӣ ташкил медиҳанд. Раванди таҳлили фразеологизмҳо ва паремияҳои модули мазкурро дар барнома: ҷудокунии воҳидҳои фразеологӣ аз матн; таҳлили сохтори морфо-синтаксӣ; таҳлили маъно ва семантикаи муқоисавӣ; нақши метафора ва идиоматизм, муқоиса байни забонҳои гуногун (универсалияҳо ва фарҳангӣ); таҳлили сохтори грамматикӣ ва семантикӣ; сохтани ҷадвалҳои паремиологӣ ташкил медиҳанд.

Модули омилҳои иҷтимоӣ ва фарҳангӣ дар типологияи барномаҳои омӯзишии типи нав таъсири омилҳои иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва муҳити иҷтимоии ҷомеа ба сохтор ва рушдҳои забонҳо, ва таҳлили робитаҳои байни забон ва фарҳангро омӯхта, вазифаи

асосии он аз: муайян кардани омилҳои иҷтимоӣ ва фарҳангии ба забон таъсиррасонанда; таҳлили тафовутҳои забонҳои гуногун бо назардошти фарҳанг ва ҷомеа; омӯзиши робита байни муҳити иҷтимоӣ ва универсалияҳои забонӣ; татбиқи таҳлилҳо дар мисолҳои воқеӣ ва корпусҳои забонӣ иборат аст.

Марҳалаи дуюм истифодабарии барномаҳои омӯзишӣ ба ҳисоб меравад, ки он татбиқи таҳлили муқоисавӣ дар машғулиятҳо аз тарафи муҳасилин (донишҷӯён) мебошад. Самтҳои асосии татбиқи донишҳои назариявӣ дар машғулиятҳои амалӣ бо роҳи муайян кардани тартиби калимаҳо ва сохтори ҷумлаҳо дар ҷанд забони муқоисашаванда, категорияҳои грамматикӣ (замон, шумора, ҷинс), муайян сохтани образнокии маъно дар воҳидҳои фразеологӣ ва мақолҳо, шабоҳат ва фарқиятҳои маъноӣ дар тарҷума сурат меёбад.

Баҳри мустаҳкам сохтани донишҳои назариявии тариқи барномаи омӯзишии типӣ нави дастрасгардида, истифодаи усулҳои инноватсионӣ муҳим доништа шуда, омилҳои: ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ ва корпусҳои электронӣ, истифодаи презентатсия, таҳқиқоти гурӯҳӣ ва лоиҳаҳои илмӣ, ташкили семинарҳои муҳоҷисавӣ ва таҳлилӣ, омода намудани корҳои курсӣ бо хусусияти муқоисавӣ барои самаранокии барнома мусоидат намуда, фаъолиятнокии муҳасилинро баланд бардошта, муҳити омӯзишии интерактивиро барояшон таъмин месозад.

Марҳалаи рушди малакаҳои тадқиқотӣ ва касбӣ дар асоси барномаҳои омӯзишии типӣ нави ба назардошти унсурҳои муҳимми тадқиқоти мустақил аз қабili: таҳияи мақолаҳои илмӣ оид ба муқоисаи воҳидҳои муайян; таҳлили матнҳои бадеӣ аз нуқтаи назари типологӣ; ташкили конференсҳо барои донишҷӯён сурат меёбад.

Боиси қайд аст, ки омӯзиши типологӣ забонҳо тавассути барномаҳои омӯзишии типӣ нави афзалиятҳои худро дошта, дар он маълумот дар сатҳи сифатан нави коркард карда мешавад. Афзалияти таҳқиқи умумияти забонӣ ва хусусиятҳои забонҳои алоҳида тариқи барномаҳои омӯзишии типӣ нави дар асоси омилҳои зерин сурат меёбад:

1. Ҷамъоварӣ ва коркарди автоматии маълумоти забонҳо, ки барои зуд таҳлил намудани ҳаҷми зиёди маводи забонӣ, муайян кардани басомади шаклҳои грамматикӣ, муайян сохтани сохторҳои маъмулии синтаксисӣ, муқоисаи сохторҳои забонҳои гуногун дар асоси маълумоти омӯрӣ имконият дода, омилҳои калидӣ дар истифодаи корпусҳои электронии матнҳо ба ҳисоб меравад.

2. Ташкил намудани амсилаи сохтори забонҳо, дар заминаи системаи морфологӣ ва синтаксисии забонҳо, ки ҷумлаҳо ба таври автоматӣ таҳлил менамояд, системаи синтаксисиро месозад, монандиҳо ва фарқиятҳои типологиро ошкор намуда, забонҳоро аз рӯи нишондодҳои сохторӣ гурӯҳбандӣ месозад.

3. Ба роҳ мондани айёнияти интерактивии маълумот, ки асоси онҳо ҷадвалҳои муқоисавии категорияҳои грамматикӣ ташкил намуда, тавассути он хариҷаҳои паҳншавии падидаҳои забонӣ, ҷавалҳои басомади шаклҳо ва намунаи калимасозӣ ба роҳ монда мешавад.

4. Истифодаи зеҳни сунъӣ ва омӯзиши забонҳо тавассути технологияи муоссир, ки хусусиятҳои забониро ба таври автоматӣ ошкор намуда, рушди тағйироти забониро пешгӯӣ мекунад ва хатогиҳои пеш омадаро таҳлил намуда, барномаҳои таълимиро ба хусусиятҳои инфиродии корбар мутобиқ месозад.

5. Ҳамгироии байнисоҳавӣ омилҳои дигари афзалияти барномаҳои омӯзишии типӣ нави буда, дар асоси он платформаҳои ҳамгиро якҷо шудани донишҳои назариявӣ ва супоришҳои амалӣ, истифодаи пойгоҳҳои додаҳои забонҳои гуногун, татбиқи системаҳои автоматии санҷиш ва алоқаи бозгашт дар вақти воқеӣ амалӣ мегардад.

6. Ташаккули пойгоҳҳои додаҳои муқоисавӣ-типологӣ, ки барои таъмин кардани низоми забонҳои гуногун дар асоси ошкор намудани қонуниятҳои умумӣ, дақиқсозии таснифоти типологӣ, густариши заминаи эмпирикии таҳқиқот мусоидат менамояд.

Ҳамин тариқ, коркарди амалии барномаҳои омӯзишии типӣ нав барои таҳқиқи типологии забонҳо ба ташкили низоми мукаммали таълимӣ равона мегардад, ки дар он назария ва амалия, анъана ва инноватсия, дониш ва таҳқиқ бо ҳам омехта мешаванд. Чунин равиш ба рушди тафаккури илмӣ, фаҳмиши байнифарҳангӣ ва тайёр намудани мутахассисони рақобатпазир мусоидат намуда, сатҳи дарки назариявӣ, қобилияти таҳлил ва муқоиса, маҳорати истифодаи дониш дар амал, сифати корҳои таҳқиқотии алоқамандони илми забоншиносиро баланд мебардорад. Афзалиятҳои асосии омӯзиши типологии забонҳо бо истифода аз барномаҳои типӣ нав ба автоматизатсияи таҳлил, моделсозии сохторҳо, татбиқи зеҳни сунъӣ ва рушди корпусҳои рақамӣ вобаста буда, технологияҳои муосир ҳудуди забоншиносии анъанавиро васеъ намуда, дақиқият, намоёнӣ ва самаранокии таҳқиқотро таъмин менамоянд.

Китобнома:

1. Абодуллоева, С.Ю. Истифодаи барномаҳои омӯзишии компютерӣ дар тадриси муқоисавии синонимҳои забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ / С.Ю. Абодуллоева // Масъалаҳои илмҳои гуманитарӣ. - 2024. - № 1. - С. 13-27.
2. Абодуллоева, С.Ю. Основные принципы выявления эквивалентности паремиологических единиц в разноструктурных языках (на примере английского, таджикского, русского и китайского языков) / С.Ю. Абодуллоева // Паёми Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев. - 2025. - № 1 (6). - С. 3-8.
3. Абодуллоева, С.Ю. Разработка специальных компьютерных учебных программ для типологического изучения языков (на примере выявления эквивалентности антонимических единиц в таджикском, русском и английском языках) / С.Ю. Абодуллоева // Международный научно-практический журнал Endless Light in sciences. - 2025. - № 4. - С.56-67.
4. Баранов, А. Н. Корпусная лингвистика Введение в прикладную лингвистику: Учебное пособие / А.Н. Баранов. - М.: Едиториал УРСС, 2003. - С. 158-169.
5. Бобомуродов, Ш. Ҳудуди гунаҳои калимаи тоҷикӣ / Ш. Бобомуродов // Сохтор ва қорбасти воҳидҳои забони тоҷикӣ. –Душанбе: Сино, 1999. – С. 51-58.
6. Всеволодова, А. В Компьютерная обработка лингвистических данных / А.В. Всеволодова. - М.: Издательство Московского университета, 2007. – 90 с.
7. Гращенко, Л.А. Концептуальная модель системы русско-таджикского машинного перевода / Л.А. Гращенко, Э.С. Клышинский, С.Р. Тумковский, З.Д. Усманов // Доклады Академии наук Республики Таджикистан. Т. 54. - 2011. - №4. - С. 279-285.
8. Джафарова, Д. Ф. Модели лингвистического анализа текстов таджикского языка: на материале газелей Хафиза: диссертация ... кандидата филологических наук : 10.02.22 / Джаъфарова Давлатхоним Файзалиевна; [Место защиты: Тадж. нац. ун-т]. - Душанбе, 2013. - 151 с.
9. Захаров, В. П. Корпусная лингвистика: Учебно-методическое пособие / В. П. Захаров. - СПб.: Санкт-Петербургский государственный университет, 2005. - 48 с.
10. Зубов, А.В. Информационные технологии в лингвистике / А.В. Зубов, И.И. Зубов. - М.: Образовательно-издательский центр «Академия», 2004. - 39 с.
11. Искандарова, Д. М. Создание национального корпуса таджикского языка: проблемы и пути решения / Д. М. Искандарова // Забон – рукни тоат (маҷмуаи мақолаҳо). – Китоби 6. – Душанбе: Пойтахт, 2013. – С. 39–48.
12. Одинаев, А. А. Основные направления прикладных лингвистических исследований в Республике Таджикистан // Вестник Московского государственного лингвистического университета. – 2015. – № 25 (736). – С. 229–237.
13. Фомин, А.Ю. Основы структурной типологии лексико-морфологической системы таджикского языка / А.Ю. Фомин.– Душанбе: Издательство РТСУ, 2012. – 121 с.
14. Фрэнсис, У.Н. Проблемы формирования и машинного представления большого корпуса текстов / У.Н. Фрэнсис // Новое в зарубежной лингвистике. Выпуск XIV. Проблемы и методы лексикографии. – М.: Прогресс, 1983. – С. 334-352.

15. Центр информационных и коммуникационных технологий Академии наук Республики Таджикистан: официальный сайт [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.termcom.tj>.

ТДУ: 811.222.82'373

СЕМАНТИКА ВА ФУНКСИЯИ ФЕЪЛИ VIRIXTOW «ШИКАСТАН» ДАР ЗАБОНИ ШУҒНОӢ

Назаршоева Чилла Раҳимбековна⁴

Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ

Мақола ба таҳлили ҳамаҷонибаи семантикӣ ва функционалии феъли деструктивии virixtow «шикастан» дар забони шуғноӣ бахшида шудааст. Дар асоси маводи луғатҳо гузариши маъноӣ аз деструксияи физикии ашё ба соҳаҳои мураккаби равонӣ, маросимӣ ва ҳоҷагидорӣ баррасӣ карда мешавад. Хусусияти амбивалентнокии феъл, нақши он дар ифодаи арзишҳои ахлоқӣ ва рафъи ниёзҳои физиологӣ ошкор карда шудааст. Дар мақола собит мешавад, ки феъли мазкур дар тасвири олами соҳибзабонон на танҳо амали таҳрибӣ, балки равандҳои созанда ва ҳолатҳои равониро низ ифода мекунад.

Калидвожаҳо: забони шуғноӣ, феълҳои деструктивӣ, полисемия, амбивалентнокӣ, таҳаввули маъно, метафора, анъанаҳои мардумӣ, фразеология, семантика.

Семантика и функция глагола virixtow «ломать» в шугнанском языке

Статья посвящена комплексному семантико-функциональному анализу деструктивного глагола virixtow «ломать/разбивать» в шугнанском языке. На основе лексикографических данных исследуется семантическая деривация глагола: от физической деструкции объектов до сложных психологических, обрядовых и хозяйственных сфер. Выявлена амбивалентность глагола, его роль в выражении этических ценностей и удовлетворении физиологических потребностей. В статье обосновывается, что в языковой картине мира носителей данный глагол отражает не только акты разрушения, но и созидательные процессы, а также сложные ментальные состояния.

Ключевые слова: шугнанский язык, деструктивные глаголы, полисемия, амбивалентность, эволюция значения, метафора, народные традиции, фразеология, семантика.

Semantics and function of the verb virixtow «to break» in a shughni language

The article provides a comprehensive semantic and functional analysis of the destructive verb virixtow «to break» in the Shughni language. Based on lexicographical material, the study examines the semantic shift of the verb from the physical destruction of objects to complex psychological, ritual, and economic domains. The ambivalent nature of the verb is revealed, along with its role in expressing moral values and addressing physiological needs. The paper argues that within the linguistic worldview of native speakers, this verb represents not only destructive acts but also constructive processes and psychological states.

⁴ Назаршоева Чилла Раҳимбековна – Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ, шуъбаи забонҳои помири, номзади илмҳои филологӣ. Нишонӣ: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ВМКБ, ш. Хоруғ, кӯчаи А. Мародасейнов, 19. Тел.: (+992) 935261982; e-mail: chilla1982@mail.ru.

Назаршоева Чилла Раҳимбековна – Институт гуманитарных наук имени академика Б. Искандарова НАНТ, отдел памирских языков, кандидат филологических наук. Адрес: Республика Таджикистан, ГБАО, г. Хоруг, ул. А. Мародасейнова, 19. Тел.: (+992) 935261982; e-mail: chilla1982@mail.ru.

Nazarchoeva Chilla Rahimbekovna – Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov of the NAST, Department Pamir languages, candidate of Philological sciences. Address: Republic of Tajikistan, GBAO, Khorog, st. A. Marodaseynova, 19. Tel.: (+992) 935261982; e-mail: chilla1982@mail.ru.

Keywords: *Shughni language, destructive verbs, polysemy, ambivalence, semantic evolution, metaphor, folk traditions, phraseology, semantics.*

«Забон тавассути воҳидҳои худ калимот, ибораҳо ва фразеологизмҳо донишу таҷрибаи андӯхтаи мардумро дар тӯли садсолаҳо ҷамъоварӣ ва тасбит намуда, ба як навъ оинаи зиндагии миллат табдил меёбад. Ҳар миллате фарҳанги хоси худро эҷод мекунад, ки он дар забон ба таври равшан инъикос мегардад [4, 17]. Ин мавқеи назариявӣ, бахусус дар мавриди забонҳои хурд, аҳаммияти дучанд пайдо мекунад, зеро фарҳанг ва таҷрибаи таърихии мардуми бостонӣ дар гурӯҳҳои мухталифи лексикӣ, аз ҷумла дар феълҳои дорои семантикаи деструктивӣ, бараъло ҳифз шудаанд.

Феълҳои деструктивӣ дар забони шуғнонӣ гурӯҳи калони воҳидҳои васеъистеъмодро ташкил дода, ҷанбаҳои муҳими мавҷудияти инсон ва муҳити табииро ҳамчун низоми воҳиди этникӣ тавсиф мекунад. Ин амалҳо, ки тавассути нерӯҳои табиӣ ё ғайри табиӣ инсон сурат мегиранд, боиси тағйироти сохторӣ (таҳрибӣ) гашта, дар воҳидҳои забонӣ инъикос меёбанд.

Бо назардошти ин, мо дар мақолаи мазкур ба таҳлили феъли маъмули шуғнонии *virixtow* «шикастан» тавачҷуҳ менамоем, ки намунаи барҷастаи категорияи феълҳои деструктивӣ мебошад. Таҳқиқи ин феъл нахуст ба санҷиши маъноӣ луғавӣ он дар фарҳангҳо ва сипас ба баррасии корбурди он дар матнҳои фолклорӣ (афсонаҳо, панду ҳикматҳо ва ғ.) асос меёбад. Интиҳоби воҳиди мазкур ба он вобаста аст, ки феъли *virixtow* дар маъноӣ аслии (номиналии) худ, бидуни заминаи контекстуалӣ, ғояи вайроншавии физикии объектро ифода мекунад.

Илова бар ин, феъли мазкур мисоли равшани полисемия (бисёрмаъноӣ) буда, маъноҳои ҳосилаи он аз прототипи асосии луғавӣ тавассути механизмҳои семантикӣ, аз ҷумла метафора, метонимия ва тавсеаи контекстуалӣ инкишоф меёбанд. Дар семантикаи забонӣ маъноҳои номинативии аввалия одатан хусусияти физикиву мустақим дошта, баъдан ба соҳаҳои абстрактӣ (эҳсосӣ ё иҷтимоӣ) гузариш мекунад.

Дар «Фарҳанги шуғнонӣ-тоҷикӣ»-и профессор Д. Карамшоев [1, 546] маъноҳои асосии феъли *virixtow* чунин тасниф шудаанд: 1) шикастан, латукӯб кардан, буридан; 2) коркарди замин, шудгор кардан; 3) шикастани ташнагӣ ё гуруснагӣ; 4) тарсондан.

Таҳлили ҷузъиёти ин маъноҳо нишон медиҳад, ки гурӯҳи якум маъноҳои номинативии мустақим буда, ғояи деструксияи (таҳриб) сатҳ, шакл ё сохтори объектро ифода мекунад. Хусусияти деструктивии онҳо возеҳ аст. Маъноҳои гурӯҳи дувум ҳосила мебошанд; дар ҷаҳонбинии мардуми кӯҳистон замин ҳамчун объекти физикӣ доништа мешавад ва «шикастан»-и он ба маъноӣ коркард ва омодакунӣ омадааст. Ин ҷо гузариш аз маъноӣ деструктивӣ ба конструктивӣ (созанда) мушоҳида мешавад. Маъноҳои гурӯҳи сеум комилан маҷозӣ буда, ба қонеъ кардани ниёзҳои ҳаётии мавҷудоти зинда ишорадоранд. Гурӯҳи чорум бошад, ба таъсири раванӣ (вайрон кардани рӯҳия ва эҷоди тарс) нигаронида шудааст. Ба ақидаи мо, ин маъно аз ядроӣ семантикӣ нисбат ба дигар ҳосилаҳо дуртар қарор дошта, бештар аз заминаи фразеологӣ сарчашма мегирад. Зикр кардан ба маврид аст, ки тафовути маъноҳои номинативӣ ва ҳосилавӣ дар таҳқиқоти М.И. Фомина [8, 19] муфасссал баррасӣ гардидааст. Ин маъноҳои луғавӣ дар идомаи мақола дар гурӯҳҳои алоҳидаи феълӣ оварда шуда, муфасссал мавриди таҳлил қарор мегиранд.

Ҳамин тариқ, феъли *virixtow* «шикастан» дар иртибот бо ҷузъҳои номии нутқ (исмҳову сифатҳо) феълҳои таркибии номиро ташаккул дода, маъноҳои мухталиферо ифода мекунад, ки муносибати мардуми кӯҳистонро ба амалҳо ва воқеоти муҳими рӯзгор инъикос менамоянд.

Барои таснифи воҳидҳои таркибёфта бо феъли мазкур, мо аз маводи муътамади лексикографӣ, аз ҷумла фарҳанги сечилдаи «Шуғнонӣ-русӣ»-и профессор Д. Карамшоев, корпуси забони шуғнонии «Pamiri Online», «Луғати шуғнонӣ-русӣ»-и И.И. Зарубин, «Фарҳанги ибораҳои рехтаи чорзабона»-и Ш. Аламшоев ва «Луғати фразеологизмҳои

забони шуғнонӣ»-и Ш. Мирзоев истифода намудем. Ҳамзамон, мисолу намунаҳои иловагӣ аз матнҳои аслии забони шуғнонӣ, ки дар замимаи монографияву китобҳои дарсӣ дарҷ ёфтаанд ва натиҷаи пурсишҳои бевоситаи соҳибзабонон ҷамъоварӣ ва мавриди таҳлил қарор гирифтанд.

Маводи гирдовардаи мо нишон медиҳад, ки бар иловаи маънои аслии деструктивӣ, феъли *virix̌tow* «шикастан» дар таркиби 16 воҳиди луғавӣ (феълҳои таркибӣ ва ибораҳои устувор) корбаст шудааст. Таҳқиқи жарфи ин воҳидҳо собит месозад, ки ин феъл дорои маъноҳои фаротар аз идроки сатҳӣ мебошад. Агар дар назари аввал *virix̌tow* танҳо бо объектҳои моддӣ алоқаманд шавад (масалан: *xežā virix̌tow* «пиёла шикастан», *čīni virix̌tow* «пиёла шикастан», *ḡorg virix̌tow* «чӯб шикастан», *qalām virix̌tow* «қалам шикастан» ва м.и.), пас пажӯҳиши семантикӣ имкониятҳои васеи полисемияи онро ошкор месозад.

Ташаккули маъноҳои нав аз навъи калимаҳои ҳамнишин (моддӣ ё абстрактӣ) вобастагии зиёд дорад. Бинобар ин, дар мақолаи мазкур мо афзалиятро ба таҳлили маъноҳои маҷозии ин феъл дода, ҷанбаҳои деструктивӣ ва ғайридеструктивии онро дар заминаи таҳаввули семантикӣ муайян ва баррасӣ хоҳем кард. Ҳарчанд таваҷҷуҳи асосии мо ба маъноҳои маҷозӣ нигаронида шудааст, барои муайян кардани заминаҳои таҳаввули семантикии феъли *virix̌tow* «шикастан», мо гурӯҳи маъноҳои номинативии мустақимро низ ба таҳқиқ ворид намудем.

Бояд таъкид кард, ки гурӯҳи калони воҳидҳоро феълҳои ташкил медиҳанд, ки танҳо маънои аввалияи деструксияи физикиро ифода намуда, дар мақолаи мазкур мавриди баррасӣ қарор мегиранд. Вале бо назардошти он ки диққати асосии мо ба таҳаввули семантикӣ ва тобишҳои маҷозӣ нигаронида шудааст, ин гурӯҳ ба таҳлили омории (статистикӣ) мо ворид нагардид. Ҳамин тариқ, аз миқдори умумии воҳидҳои дорои тобишҳои маъноӣ (16 адад), таснифоти зерини семантикии феъли *virix̌tow* «шикастан» муайян гардид:

- 31,2% (5 адад) — ҳамзамон маънои деструксияи ҷисмонӣ ва маҷозиро ифода мекунанд;
- 12,5% (2 адад) — танҳо дорои маънои маҷозии деструктивӣ мебошанд;
- 18,8% (3 адад) — вобаста ба контекст маъноҳои муттазоди деструктивӣ ва конструктивӣ (созанда)-ро касб менамоянд;
- 18,8% (3 адад) — барои ифодаи ниёзҳои рӯзмарраи инсон хидмат карда, маънои ғайридеструктивӣ доранд;
- 18,8% (3 адад) — трансформатсия ё эҷоди шакли нави объектро ифода мекунанд (яъне таҳриби зоҳирии сатҳ бо мақсади тағйири сохторӣ).

Дар идомаи мақола хусусиятҳои семантикии ҳар як гурӯҳро муфасссал баррасӣ менамоем.

Гурӯҳи аввал феълҳои дорои бар мегирад, ки маънои аввалияи деструксияи физикиро ифода мекунанд. Ин воҳидҳо ба маънои аслии (денотативии) феъл асос ёфта, дар пайваست бо вожаҳои ифодакунандаи ашёи моддӣ феълҳои таркибии номиро ташкил медиҳанд ва ба вайроншавии пурра, қисман ё осеббинии сатҳи объект далолат мекунанд. Масалан: *žiz virix̌tow* «ҳезум шикастан», *čīni viražt* «пиёла шикаст», *qalamat virix̌tow* «қалам шикастан» ва монанди ин феълҳои зиёди дигар.

Ин мисолҳо собит месозанд, ки семантикаи гурӯҳи мазкур ба таҳриби воқеӣ таъя намуда, на хусусияти метафорӣ, балки маънои мустақими номинативӣ доранд. Навъи мазкури феълҳо амали мушаххаси физикиро ифода карда, иштироки ҳатмӣ иҷрокунанда ва абзори амалро дар раванди вайроншавии объект пешбинӣ мекунанд. Масалан, дар ҷумлаҳои *tu yax wam čīniyi viružt* - *хоҳарат ҳамон пиёларо шикаст* [1, 546]; *lapdi žiz virāy lāk tar vegā māš weḡd* - *ҳезумро бисёртар шикан, ки то бегоҳ расад, аён аст*, ки ҳатто дар сурати зикр нагардидани абзори мушаххаси шикастан, ин маъно дар заминаи дониши забони соҳибзабонон (пресуппозитсия) мавҷуд аст. Яъне, раванди

физикий «шикастан» дар шуури гӯянда ҳатман тавассути таъсири беруна ё истифодаи ягон восита тасаввур карда мешавад.

Дар сохтори синтаксисӣ ин раванд мувофиқи модели «Субъект + Объект + Феъл» сурат мегирад. Чунончи, мисоли *semgār žīr virīyd* - бадчашм *сангро мекафонад* [9, 68] ба модели нишондодаи мо комилан мувофиқат мекунад. Дар ин ҷумла, гарчанде феъл маънои денотативии таҳриби физикиро дорад, дар сатҳи контекстӣ истифодаи он маҷозист. Тавассути ин сохтор нишон дода мешавад, ки чӣ гуна қувваи метафизикӣ (чашми бад) ба ашёи саҳттарини табиат (санг) таъсири воқеии таҳрибкунанда мерасонад. Ин амр гувоҳӣ медиҳад, ки дар шуури забонии мардум қувваи калом ё нигоҳ метавонад баробари амли механикӣ деструксияи (таҳриби) воқеиро ба вучуд орад.

Феъли *virixtōw* «шикастан» дар забони шуғнонӣ ҳамчун як воҳиди калидии семантикӣ хизмат мекунад, ки ҷараёни аз маънои аслии физикӣ ба маъноҳои маҷозии равонӣ гузаштани мафҳумҳоро равшан ифода менамояд. Дар ибтидо, ин феъл бо ашёи моддӣ ва узвҳои бадани инсон ҳамнишини шуда, «деструксияи физикӣ» ё ҳалалдор шудани якпорчагии ҷисмро ифода мекунад. Мисоли ин гурӯҳ феълҳои *mīd virixtōw* - *миён шикастан*, *māyuz virixtōw* - *мағз/сар шикастан*, *sitxūn virixtōw* - устухон шикастан ва ғайра мебошанд.

Ин раванд на танҳо дар мавриди ашёи табиӣ (санг, ҷӯб), балки дар иртибот бо ҷисми инсон низ мушоҳида мешавад, ки мисоли онро дар ҷумлаҳои *yu as diraxti wēxt xu wi mīd viraxt* - *ӯ аз дарахт афтиду миёнаш шикаст*; *yi solām avār čūdd xu tu mīd viražt, pūntid ikas tām tarūd navārδīm* - як сол ба садама дучор шудем ва миёнам шикаст, аз ҳамон вақт роҳ гаштан наметавонам ва м.и. мисолҳои дигар дидан мумкин аст. Дар ин ҷо феъл ба осеби воқеии анатомӣ далолат карда, комилан дар доираи маънои денотативии худ боқӣ мемонад.

Таҳлили ин мисолҳо собит месозад, ки семантикаи гурӯҳи мазкур ба таҳриби воқеӣ така намуда, на хусусияти метафорӣ, балки маънои мустақими номинативӣ дорад. Чунин воҳидҳо амали мушаххаси физикиро тақозо намуда, иштироки ҳатмии иҷрокунанда, қувва ё абзори амалро дар раванди вайроншавии объект пешбинӣ мекунанд. Ҳатто дар сурате ки абзор дар ҷумла ба таври возеҳ зикр нагардад (масалан, дар мавриди аз дарахт афтидан ва шикастани миён), барои соҳибзабонон маълум аст, ки деструксия натиҷаи таъсири механикӣ ва физикӣ мебошад.

Бо вучуди ин, дар шуури забонии мардум, феъли *virixtōw* «шикастан» аз доираи тасвири осеби механикӣ фаротар рафта барои ифодаи ҳолати шадиди физиологӣ хизмат мекунад: Масалан, дар мисоли *as wirīvdowaθ tu mīd viraxt* - аз истодани бисёр миёнам шикаст, мо шоҳиди ташаккули метафораи ҳолат мегардем, ки дар он «шикастан» на ба маънои таҳриби бофтаҳо, балки ҳамчун нишонаи ҳастагии шадид зоҳир мешавад. Ин гузариши тадриҷӣ замина мегузорад, ки феъл бо мафҳумҳои абстрактӣ пайваст шуда, феълҳои таркибии номиро бо семантикаи деструктивӣ-равонӣ ба вучуд орад.

Нуқтаи авҷи ин таҳаввули семантикиро дар ҳамнишинии феъл бо вожаи *māyuz* -мағз мушоҳида кардан мумкин аст, ки дар он вобаста ба контекст ду навъи таҳриб муқобил гузошта мешавад. Агар дар ҷумлаи *tam žīr qati tu māyuz virayum* - бо ин санг саратро мешиканам таъсири воқеии физикӣ дар назар дошта шуда бошад, пас дар ифодаи *tu gār māyuz virīyd* - гапат мағзро мешиканад, феъл комилан ба соҳаи равонӣ-семантикӣ гузариш мекунад. Дар ин ҷо деструксия ба маънои вайроншавии ҷаҳони ботинӣ, озурдагӣ аз каломӣ дағал ва таназзули эътимоду ихлос меояд.

Ҳамин тариқ, таҳлили мазкур собит месозад, ки дар забони шуғнонӣ мафҳуми таҳриб аз сатҳи физикӣ ба сатҳи метафизикӣ сабзида, қувваи калом ва нигоҳро баробари омилҳои механикӣ ҳамчун воситаи «шикастан»-и сохтори маънавии инсон муаррифӣ менамояд.

Гурӯҳи дигарро феълҳои ташкил медиҳанд, ки амбивалентнокӣ (дугонагӣ)-и маъноиро инъикос менамоянд. Ин хусусият низ дар истифодаи *virīztōw* «шикастан» ба

таври барҷаста зухур мекунад, яъне, агар дар як контекст он семантикаи деструктивиро ифода намояд, дар мавриди дигар ба иҷрои одат, анъана ва ё раванди конструктивӣ далолат мекунад. Масалан, феъли *zārā virižtow* вобаста ба мазмуни ҷумла метавонад ду самти муқобили маъноиро касб кунад. Дар ҷумлаи *wam yācbic zārāyat viruxť, yā šič tarūd ačga qarīb payođd* - духтарро тарсондӣ, ӯ дигар ба ин ҷо наздик намеояд, феъл ба таъсири манфии равонӣ ё деструктивӣ ишора дорад. Баръакс, дар мисоли: *tu zara virixťow čay varded, yak bor ar daryo xīnowari kinum* - кӣ монеа (тарс)-амро бартараф карда метавонад, ман як бор дар дар дарё шиноварӣ кунам [5, 155], ин воҳид маънои конструктивиро соҳиб гашта, бартараф кардани монеаи равонӣ ва касби ҷуръатро ифода мекунад. Ин тафовут нишон медиҳад, ки доираи семантикии феъли мазкур хеле фарох буда, дар фарҳангҳои мавҷуда ҷанбаи деструктиви он на ҳамеша ба таври мукамал инъикос ёфтааст [5, 155; 1, 158].

Феъли *virixťow* «шикастан» дар иртибот бо вожаҳои ифодакунандаи анъанаву маросимҳо феълҳои таркибии номиеро месозад, ки раванди иҷрои одату суннатҳои мардумро инъикос менамоянд. Хусусияти хоси ин воҳидҳо дар он аст, ки вобаста ба контексти амал, онҳо метавонанд ҳам **иҷрои талаботи оинӣ (конструктивӣ)** ва ҳам **вайрон кардани низоми муқарраршуда (деструктивӣ)**-ро ифода кунанд. Ба ин гурӯҳ феълҳои *pičirūmč virixťow* ва *zečgi virixťow* дохил мешаванд.

Феъли *pičirūmč virixťow* тибқи пажӯҳиши Ш. Юсуфбеков ва А. Шоинбеков, ба маънои риояи ҳатмии мамнуниятҳои наврӯзӣ омада, тибқи он дар муддати муайян ба хонаи ҳамдигар даромадани ҳамсоҳҳо ва шахсони бегона манъ аст [Ш. 68]. Аз ин рӯ, агар тибқи тасаввуроти мардум, мавҷудоти зиёнкор (деву чин) ҳамроҳ бо шахси «бадпой» ба хона ворид шаванд, ин амал аз нигоҳи забонӣ **деструксияи фазои муқаддаси хона ва ҳалалдор шудани низоми маросимро** нишон медиҳад.

Ба ҳамин тартиб, ҷанбаи деструктиви ин гурӯҳи феълҳо дар мисоли воҳиди *zečgi virixťow* низ ба мушоҳида мерасад. Дар луғатнигории фразеологӣ [1, 159] ин воҳид ба маънои «вайрон кардани қоидаҳои давраи пас аз таваллуд» (масалан, истифодаи оби хунук ё даромадани бемавқеи шахсони бегона ба хона ва м. и.) шарҳ ёфтааст. Дар ин контекст, феъли *virixťow* маҳз вайрон кардани низоми муқарраршудаи ҳифозатиро ифода мекунад, ки тибқи боварҳои мардум, безътиной ба он барои саломатии модару кӯдак зараровар ва хатарнок дониста мешавад.

Арзиши бештари этнолингвистии ин воҳид дар маводҳои гӯйишӣ, масалан, сабти (Давлатқадамова Гуланор, с. 2018) равшан мегардад, ки он низ маънои деструктиви ин амалро ифода мекунад. Барои далел матнро пурра аз забони гӯянда меорем: *tu rizīn toqā vad. zečabūnađ wamand navud. xu zečgiyi dađ viruxť, ar šitoxāci qilāptat, tamūmat yi kori čūd xu šič ida pāxst* - духтарам танҳо буд. ягон кас набуд, ки дар дарваи зечги вайро нигоҳубин кунад. Ман аз надоштани шароит дар хона ба назди вай рафтан натавонистам. Барои ҳамин давраи баъди таваллудашро шикаст, оби хунукро истифода кард, тамоми корҳои хонаро иҷро мекард ва ҳоло бемор мешавад.

Бо вучуди ин дар луғати профессор Д. Карамшоев танҳо ба ҷанбаи конструктиви ин феъл ишора шудааст: *kaxoyand di wam zečgi viruxť, dađta wūvdum međ kāl zinêd kinen* вақте ки давраи баъдитаваллуди зан пур мешавад, дар рӯзи ҳафтум ўро муборакбод мекунанд [1, 546].

Ҳамин тариқ амбивалентнокии семантикии феъли *virižtow* «шикастан» дар забони шуғнонӣ нишон медиҳад, ки мафҳуми «шикастан» дар шуури забони мардум на танҳо ҳамчун амали таҳрибӣ, балки ҳамчун воситаи танзими марзҳои иҷтимоӣ, равонӣ ва маросимӣ хидмат мекунад. Ин воҳид вобаста ба контексти истифода метавонад аз ифодаи «заифӣ ва тарс» (деструктивӣ) то «касби ҷуръат ва итмоми муваффақонаи марҳалаҳои оинӣ» (конструктивӣ) таҳаввул ёбад.

Гурӯҳи алоҳидаи воҳидҳои забониро ибораҳои ташкил медиҳанд, ки дар ҳаминашӣ бо мафҳумҳои абстрактӣ ва конкрет танҳо маънои деструктивиро ифода мекунанд. Ба ин гурӯҳ феълҳои таркибии номии *zorđ virixťow* - дил шикастан, *qasam*

virixtow - қасам шикастан ва *parez virixtow* - парҳез шикастан дохил мешаванд. Ин воҳидҳо маънои маҷозии таҳрибиро касб намуда, тасвири ҷаҳонии соҳибзабонон ва арзишҳои маънавии онҳоро инъикос менамоянд. Дар мисоли *zorδ virixtow* деструксияи эҳсосӣ ба назар расида ба таҳлили ҷаҳони ботинии инсон ва осебазирии эҳсосот нигаронида шудааст. Таҳаввули маъноии он аз озурдагӣ то қатъи комили робитаи рӯҳӣ ба мушоҳида мерасад, ки аз мисолҳои зерин бараъло намоён аст: *lap urmatum tu čūdat mu zorδ as tu viruxť* - хеле эҳтиромат кардам, вале дилам аз ту сард шуд (дар ин ҷо «шикастани дил» ба маънои дилсардӣ ва гум шудани меҳр омадаст); *wi zorδ di viruxť digata ožt nasūd* - агар дилаш бишканад, дигар ошtii намешавад (феъл деструксияи муносибатҳои байнишахсиро ифода мекунад); *wi badkoriyum wīntxu mu zorδ viruxť az wi badkории ўро дидаму аз ў дилсард шудам* (ишора ба таҳриби эътимод дар натиҷаи амали номатлуб). Дар мисоли *qasam virižtow* деструксияи назми ахлоқӣ мушоҳида мегардад. Дар фарҳанги мардуми кӯҳистони Помир, қасам як падидаи муқаддас ва истинод ба қувваҳои олий (Худо, шараф, рӯҳи гузаштагон) мебошад. Аз ин рӯ, ибораи *qasam virixtow* маънои амиқи деструктивиро дорад, ки на танҳо дурӯғ, балки ҳамчун ҷинойти маънавий ва гуноҳ арзёбӣ мегардад. Ин маъно дар мисолҳои зерин аён аст: *lap majbūrum sutxu xu qasatum viruxť* - бисёр маҷбур шудам ва қасамамро шикастам; *tu fuk waxt xu qasam virayī* - ту ҳама вақт қасаматро мешиканӣ. Аз ҷумлаҳо маълум мегардад, ки шикастани қасам боиси таҳриби эътимоди ҷомеа ва вайроншавии вазни ахлоқии шахс мегардад, ки натиҷаи он деструксияи обрӯ ва манзалати иҷтимоиро ифода мекунад.

Дар феъли *parez virixtow* деструксияи низомии шифоёбӣ ифода мегардад. Дар ин таркиб феъл маънои қатъии деструктивиро нигоҳ медорад, зеро «парҳез» ҳамчун як низомии муайяни ҳифзи ҷисму рӯҳ пазируфта шудааст. Риоя накардани он, ки одатан дар тибби мардумӣ ва тавассути тумор ё таштоби тавсиякардаи халифаҳо ва донандагони илми динӣ сурат мегирад, боиси бенатиҷа мондани табобат мегардад. Масалан, *xu parezat di viruxť, dawota turd nasūd* - агар парҳезатро шиканӣ, ин давоят намешавад. Дар ин контекст, «шикастан» ба маънои осеби ҷисмониву рӯҳӣ ва аз байн бурдани самараи муолиҷа фаҳмида мешавад, ки робитаи зичи эътиқод ва тандурустиро дар тафаккури мардуми кӯҳистони Помир нишон медиҳад.

Таҳлили ин гурӯҳи феълҳо собит месозад, ки дар забони шуғнонӣ мафҳуми *virixtow* «шикастан» ҳамчун воситаи ифодаи таҳриби сохторҳои ғайримоддӣ, ба монанди эътимод, эҳтиром, муқаддасот ва саломатӣ хизмат мекунад. Ин раванд нишон медиҳад, ки дар шуури забонии мардум, вайрон кардани назми ахлоқӣ ва оинӣ баробари деструксияи физикӣ дорои оқибатҳои воқеӣ ва сангин мебошад.

Ин намунаҳо собит месозанд, ки вобаста ба заминаи контекстуалӣ, феъли мазкур намудҳои мухталифи деструксияро ифода мекунад: эҳсосӣ (сардшавии муносибат), иҷтимоӣ (қатъи робитаҳо) ва ахлоқӣ (нафрат ба рафтори ношоям).

Гурӯҳи дигари воҳидҳои забонӣ, ки бо феъли *virixtow* «шикастан» сохта шудаанд, аз маънои деструктивӣ (таҳрибӣ) комилан орӣ буда, барои ифодаи раванди қонъ кардани ниёзҳои физиологии мавҷудоти зинда хидмат мекунанд. Дар ин мақом, феъл маънои «рафъ намудан» ё «шикастани шиддати эҳтиёҷ»-ро касб намуда, бештар бо исмҳои абстрактии ифодакунандаи гуруснагӣ, ташнагӣ ва ҳолатҳои физиологӣ ҳамнишин мегардад. Масалан, *tužnagi virižtow* - ташнагӣ шикастан, *gužnagi virixtow* - гуруснагӣ шикастан, *mažzŋji virižtow* - гуруснагӣ шикастан, *xanuk virixtow* - додани алаф ё об баъди кор (шудгор, асосан ба барзаговҳо, асп ё хар) [1, 321] ҳамин гурӯхро ташкил медиҳанд. Ҷумлаҳои зерин: *šito xās murd dāk xu tuxnagi virayum* - оби хунукро ба ман деҳ, ки ташнагиамро шиканам; *dis xāri lāk tu gužnagi viroyd* - ҳамин хел бихӯр, ки гушнагиат шиканад [1, 405]; *dev xājen xanuk viray xu bād def ziwêδ* - ба барзаговҳо аввал обу алаф бидеҳ баъд онҳоро барор, барои тақвияти гуфтаҳои мон мисол шуда метавонанд.

Таҳлили ин гурӯҳи феълҳо нишон медиҳад, ки дар шуури забонии мардум мафҳуми *virixtow* «шикастан» метавонад маънои мусбати «таскин бахшидан» ва «ба эътидол

овардани ҳолат»-ро дошта бошад. Дар ин контекст, деструксия на ба ҳуди субъект ё объект, балки ба ҳолати нохуш (гуруснагӣ, ташнагӣ, ҳарорати баланд) нигаронида шудааст, ки маҳв кардани он боиси барқарор шудани мувозинати физиологии мавҷуди зинда мегардад.

Феъли *virix̌tow* «шикастан» бо вожаҳои марбут ба соҳаи заминдорӣ омада, феълҳои таркибии номиеро ташкил медиҳад, ки тағйирёбии сохтори объектро ифода мекунанд, ки дар мавриди таҳлили мо ин як гурӯҳи дигарро ташкил медиҳад. Дар ин маврид феъли мазкур ба таври маҷозӣ корбаст шуда, тавассути амали мушаххаси ҷисмонӣ сатҳи объектро пурра ё қисман вайрон месозад.

Дар мақолаи қаблан интишорёфтаамон қайд гардида буд, ки феълҳои ифодагари тағйири шакли объект низ ба гурӯҳи лексикаи деструктивӣ (вайронкор) дохил мешаванд. Хусусияти семантикии ин воҳидҳои луғавӣ дар он зоҳир мегардад, ки онҳо натиҷаи таъсири механикӣ ё физикийи субъектро ба объект инъикос намуда, боиси маҳви шакли аввалия ва зуҳури сохтори нави моддӣ мегарданд [7, 109]. Мисолҳои зерин ин матлабро равшантар ифода мекунанд: *asīd di xu zimāδ pi x̌oyec virayumxu žindam di wedum. nawx̌ikanta bašand žindam sūd* - имсол ҳамин заминро то ҳамон тӯдаи сангҳо мегардонам (мешиканам) ва дар он гандум мекорам. Дар замини навшикаста гандуми хуб ҳосил мешавад. *Чунин* мисолҳо собит месозанд, ки ҳарчанд сатҳ ё шакли аввалияи объект (замини бекорхобида) вайрон мешавад, ин раванд боиси тағйир ва эҷоди шакли нави объект (замини киштшаванда) мегардад. Дар забоншиносӣ ин падидаҳо «деструксияи созанда» ё «тағйири сохтори функционалӣ» меноманд.

Истифодаи феъли таркибии *pi yiči virix̌tow* дар забони муосири шуғнонӣ бо маъноҳои маҷозии «аз касе ҳазар кардан, тарсидан, эҳтиёт шудан ва ё аз касе дилшикаста шудан» доираи нисбатан маҳдудро фаро мегирад. Мо ин воҳидро дар мақолаи ҳозир ҳамчун як гурӯҳи алоҳидаи маъноӣ баррасӣ менамоем, ки он бо шарҳи зерин рақами 4 дар «Луғати шуғнонӣ-тоҷикӣ»-и Д. Карамшоев овардашуда ҳамгуну мувофиқ аст. Дар ин луғат яке аз маъноҳои номинативӣ-ҳосилавии феъли *virix̌tow* «шикастан» маҳз ба ҳамин ҳолати «тарсидан ва рӯҳшикаста шудан» ишора мекунад. Мисолҳои зерин, ки аз манбаи фавқулзикр иқтибос шудаанд, ин андешаро тақвият мебахшанд: *yu tu pic tu zarīzi virux̌t xi, uā šič ačga natorδd* - писарат кабки маро тарсонд (рӯҳшикаста/шикаст дод) ва он дигар ҷанг кардан намехоҳад; *yuta lūvd: mev zarīzen virayum* - вай мегӯяд: ин кабкҳоро метарсонам (рӯҳияи ҷангии онҳоро мешиканам) [1, 305].

Мисолҳои фавқ нишон медиҳанд, ки дар тафаккури забонии мардум амали *virix̌tow* «шикастан» на танҳо нисбат ба ашёи физикӣ, балки дар иртибот бо ҳолати ботинии мавҷудоти зинда, аз ҷумла барои ифодаи тарс, аз байн рафтани ҷасорат ва шикастани ирода низ корбаст мешавад. Бояд зикр кард, ки дар «Фарҳанги ибораҳои рехтаи шуғнонӣ-тоҷикӣ-русӣ-англисӣ»-и Ш. Аламшоев низ воҳиди мазкур маҳз бо ҳамин тобишҳои маъноӣ ҳамчун воҳиди фразеологӣ сабт ёфтааст [1, 241].

Дар идомаи пажӯҳишҳои қаблии мо андешае асоснок гардида буд, ки воҳидҳои фразеологии феълӣ дар низоми фразеологияи дорои маъноӣ деструктивӣ (вайронкор) мавқеи меҳвариро ишғол мекунанд. Воҳиди мавриди таҳқиқи *pi yiči virix̌tow* дар забони шуғнонӣ маҳз ҳамчун ҳамин гуна фразеологизми феълӣ зуҳур менамояд. Таҳлили корбасти он на танҳо мансубияти ин воҳидро ба гурӯҳи лексикую семантикии мазкур тасдиқ мекунад, балки ҳамчун як мисоли амалӣ барои исботи тезиси қаблан пешниҳодшуда оид ба хусусиятҳои инъикоси равандҳои деструктивӣ дар забон хизмат менамояд [7, 47].

Маҳз ҳамин ҷанбаи «таассуроти равонӣ», ки қаблан зикр гардида буд, дар мисоли воҳиди *pi yiči virix̌tow* баръало мушоҳида мешавад. Дар ин контекст, «шикастан» на ба маънои физикӣ, балки ҳамчун рамзи хароб шудани эътимод ва пайдо шудани ҳаросу эҳтиёт дар муносибатҳо зуҳур мекунад, ки ин навъи деструксияи маънавиро ифода менамояд.

Таҳқиқи ҳамаҷонибаи феъли *virix̌tow* «шикастан» нишон медиҳад, ки ин воҳид дар низоми забони шугнонӣ на танҳо як амали механикӣ, балки нишондиҳандаи таҳаввулотӣ амиқи сохторӣ дар муҳити иҷтимоӣ ва равонии инсон аст. Ин навъи феълҳои деструктивӣ инъикосгари тафаккури этникии мардум буда, нишон медиҳанд, ки чӣ тавр равандҳои таҳрибӣ дар зехни соҳибзабонон ҳамчун воситаи дарки тағйироти оламу одам ва робитаҳои байниҳамдигарии онҳо хизмат мекунанд.

Дар сатҳи маҷозӣ, мафҳуми «шикастан» аз доираи тасвири ҳаробии ашёи физикӣ берун баромада, ба ифодагари аз байн рафтани саддҳои маънавӣ, эътимод ва суботи равонӣ мубаддал гаштааст. Агар дар маънои мустақим ин амал боиси аз қор баромадани ашё гардад, дар ҷаҳони рамзу ишораҳо он осебпазирии шахсият ва вайрон шудани низоми муқарраршудаи арзишҳои таҷассум менамояд.

Ҳамчунин, таҳлили воҳиди мазкур собит сохт, ки хусусияти бисёрмаъноии он дар ташаккули тасвири олами соҳибзабонон нақши калидӣ мебозад. Ин феъл тавонистааст аз як амали оддӣ номинативӣ то ба як воҳиди муҳими когнитивӣ (шинохтӣ) таҳаввул ёбад, ки ҷанбаҳои гуногуни ҳаёти моддӣ ва маънавиро бо ҳам мепайвандад.

Натиҷаҳои таҳлилро метавон чунин ҷамъбаст кард:

Гуногунии семантикӣ: Феълҳои мазкур аз доираи маъноӣ денотативии «деструксияи физикӣ» (шикастани ашё ё осеби анатомӣ) берун баромада, тавассути метафора ва метонимия ба соҳаҳои абстрактӣ гузариш намудаанд.

Амбивалентнокии маъноӣ: Ин феълҳо дорои хусусияти дугона мебошанд, яъне онҳо метавонанд ҳам таҳриби низом ва ҳам иҷрои расму оини конструктивӣ ё бунёди шакли нави объектро ифода кунанд.

Деструксияи психологӣ ва ахлоқӣ: Дар ибораҳои *zord virix̌tow* ё *qasam virix̌tow* феъл ҳамчун нишондиҳандаи таҳриби эътимод, эҳтиром ва арзишҳои маънавӣ хизмат мекунад.

Функсияи рафъи эҳтиёҷ: Гурӯҳи алоҳидаи воҳидҳо (*tužnagi/gužnagi virix̌tow*) нишон медиҳанд, ки феъл маъноӣ мусбати физиологиро касб намуда, ба «шикастани шиддат» ё рафъи ниёз далолат мекунад.

Ҳамин тариқ, феъли *virix̌tow* «шикастан» дар забони шугнонӣ на танҳо амали вайронкорӣ, балки низоми мураккаби муносибатҳои инсонро бо ҷисм, рӯҳ, ҷомеа ва табиат танзим менамояд. Илова бар ин бояд қайд кард, ки феъли *virix̌tow* «шикастан» як намунаи барҷастаи таҳаввули маъно аз конкрет (физикӣ) ба абстракт (рӯҳӣ ва иҷтимоӣ) дар забони шугнонӣ мебошад.

Китобнома:

1. Аламшоев, Ш.М. Шугнано-таджикско-русско-английский фразеологический словарь / Ш.М. Аламшоев. – Душанбе: Ирфон, 2021. – 432 с.
2. Зарубин, И.И. Шугнанские тексты и словарь / И.И. Зарубин. – Москва-Ленинград: Изд-во АН СССР, 1960. – 385 с.
3. Карамшоев, Д. Шугнано-русский словарь в трех томах / Д. Карамшоев. Т.1. – М.: Наука, 1991. – 575 с.
4. Қаландариён, Ҳ.С. Таҳқиқоти муфид перомунӣ забони миллат / Ҳ.С. Қаландариён // Масъалаҳои илмҳои гуманитарӣ. – 2021. - № 3. – С. 17-30.
5. Мирзоев, Ш. Словарь фразеологизмов шугнано-рушанской группы памирских языков (значение, употребление) / Ш. Мирзоев. - Душанбе: Сифат-Офсет, 2025. - 399 с.
6. Назаршоева, Ч.Р. Семантическая классификация и культурная роль фразеологизмов с семантикой деструкции в шугнанском языке / Ч.Р. Назаршоева // Вопросы гуманитарных наук. – 2025. - №3. - С. 44-57.
7. Назаршоева, Ч.Р. Деструктивные глаголы: анализ и классификация (на основе глаголов шугнанского языка) / Ч.Р. Назаршоева // Вестник университета языков

- (серия филологических, педагогических и исторических наук). - № 2 (58). – 2025. – С. 106-112 (на таджикском языке).
8. Фомина, М.И. Современный русский язык. Лексикология / М.И. Фомина. – М.: Высшая школа, 2003. – 415 с.
 9. Чонбобоев, Н. Мунтахаби панду ҳикмати Бадахшон / Н. Джонбобоев. – Хоруғ: Мероси аҷам, 2012. – 113 с.
 10. Юсуфбеков, Ш. Шогун баҳор / Ш. Юсуфбеков, А. Шоинбеков. – Хоруғ: «Логос Плюс», 2016. – 216 с.

ТДУ: 81'373.611:72

**БАРРАСИИ УМУМИИ МАСЪАЛАИ КАЛИМАСОЗӢ ДАР ЗАБОНШИНОСИИ
АНГЛИС ВА ТОҶИК (ДАР МИСОЛИ ИСТИЛОҲОТИ МЕЪМОРӢ)
Даминзода Мадина Зокир⁵**

*Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои
хориҷии Тоҷикистон ба номи С.Улуғзода*

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои умумии калимасозӣ ва истилоҳозӣ дар забоншиносии англисӣ ва тоҷикӣ дар мисоли истилоҳоти соҳаи меъморӣ мавриди таҳлили муқоисавӣ қарор гирифтаанд.

Муаллиф роҳро, усулҳо ва қолабҳои ташаккули воҳидҳои луғавӣ ва истилоҳиро дар ҳар ду забон дар асоси назарияҳои классикӣ ва муосири забоншиносӣ баррасӣ мекунад. Таваҷҷуҳи асосӣ ба усулҳои морфологӣ, синтаксисӣ, луғавӣ-маъноӣ, таркиббандӣ ва конверсия равона шудааст.

Дар мақола равандҳои калимасозӣ дар забоншиносии англисӣ ҳамчун низомӣ қоидаманд (word-formation processes) бо зергурӯҳҳои асосии он, аз қабилӣ аффиксатсия, таркиббандӣ, конверсия, бозсохт, омезиш, ихтисор, акронимҳо ва иқтибоспазирӣ таҳлил мегарданд. Ҳамзамон, роҳҳои калимасозӣ ва истилоҳозӣ дар забони тоҷикӣ дар таърифи маъноӣ ба осори муҳаққиқони маъруф баррасӣ шуда, нақши вандафзоӣ, таркиббандӣ ва тағйири маъноӣ дар ташаккули истилоҳоти илмӣ нишон дода мешавад. Натиҷаҳои таҳқиқ нишон медиҳанд, ки ҳарчанд дар ҳар ду забон калимасозӣ яке аз воситаҳои асосии ғанигардонии таркиби луғавӣ мебошад, дар забони англисӣ усули таркиббандӣ ва дериватсия сермаҳсул буда, дар забони тоҷикӣ вандафзоӣ ва усулҳои луғавию семантикӣ мавқеи муҳим доранд. Таҳқиқ аҳамияти муқоисавии омӯзиши калимасозиро дар рушди истилоҳишunosӣ ва ташаккули забони илмӣ таъкид менамояд.

Калидвожаҳо: калимасозӣ, забоншиносии муқоисавӣ, истилоҳозӣ, истилоҳоти меъморӣ, забони англисӣ, забони тоҷикӣ, аффиксатсия, таркиббандӣ.

Общий анализ проблемы словообразования в английском и таджикском языкознании (на материале архитектурной терминологии)

В статье рассматриваются общие вопросы словообразования и терминологического словообразования в английском и таджикском языкознании на материале архитектурной терминологии. Исследование выполнено в сравнительно-сопоставительном аспекте с опорой на труды классических и современных лингвистов. Основное внимание уделяется анализу морфологических, синтаксических, лексико-семантических и словообразовательных моделей формирования терминов.

⁵Даминзода Мадина Зокир – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи С. Улуғзода, кафедраи филологияи англисӣ, дотсент, номзади илм муаллиф ишони: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Ф. Мухаммадиев, 17/6. Тел.: (+992) 988709600; e-mail: madina.daminova@mail.ru.

Даминзода Мадина Зокир – Таджикский международный университет иностранных языков имени С. Улуғзода, кафедра английской филологии, доцент, кандидат филологических наук. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6. Тел.: (+992) 988709600; e-mail: madina.daminova@mail.ru.

Daminzoda Madina Zokir – Tajik International University of Foreign Languages named after S. Ulughzoda, English philology department, associate Professor, candidate of Philology. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str. Tel.: (+992) 988709600; e-mail: madina.daminova@mail.ru.

Автор подробно анализирует процессы словообразования в английском языке как системное явление (*word-formation processes*), включая аффиксацию, словосложение, конверсию, обратное словообразование, блендинг, усечение, акронимы и заимствования. Параллельно рассматриваются пути словообразования в таджикском языке на основе работ отечественных исследователей, где особое место занимают аффиксация, словосложение и семантическое переосмысление лексических единиц.

Результаты исследования свидетельствуют о том, что словообразование в обоих языках является одним из ведущих механизмов обогащения словарного состава и формирования научной терминологии. Вместе с тем, выявляются и существенные различия: в английском языке более продуктивными являются деривационные и композитные модели, тогда как в таджикском языке доминируют аффиксальные и лексико-семантические способы. Сравнительный анализ подтверждает близость теоретических подходов к словообразованию в английском и таджикском языкознании и подчеркивает значимость дальнейших исследований в области терминологии и языков науки.

Ключевые слова: словообразование, сопоставительное языкознание, терминообразование, архитектурная терминология, английский язык, таджикский язык, аффиксация, словосложение.

A general review of the problem of word formation in english and tajik linguistics (based on architectural terminology)

The article examines general issues of word formation and term formation in English and Tajik linguistics based on architectural terminology. The study adopts a comparative approach and relies on both classical and contemporary linguistic theories. Particular attention is paid to the structural, morphological, syntactic, and lexico-semantic mechanisms involved in the formation of lexical units and specialized terms.

The paper analyzes word-formation processes in English as a systematic and rule-governed phenomenon, including affixation, compounding, conversion, back-formation, blending, clipping, acronyms, and borrowing. In parallel, the author discusses the main word-formation strategies in the Tajik language, drawing on the works of prominent Tajik linguists, with a focus on affixation, compounding, and semantic shift as key means of term creation.

The findings demonstrate that word formation plays a crucial role in enriching the vocabulary and developing scientific terminology in both languages. However, notable differences are observed: English shows a higher productivity of derivational and compound structures, whereas Tajik primarily relies on affixational and lexico-semantic methods. The comparative analysis reveals a close conceptual alignment between English and Tajik approaches to word formation while highlighting language-specific features. The study underscores the importance of comparative word-formation research for the advancement of terminology studies and the development of scientific discourse.

Keywords: word formation, comparative linguistics, term formation, architectural terminology, English language, Tajik language, affixation, compounding.

Таҳлилу баррасии сохтори истилоҳоти меъморӣ дар забони тоҷикӣ ва муқоисаи он бо забони англисӣ дар баробари истилоҳоти дигар соҳаҳо масоили муҳимми таҳқиқи истилоҳшиносӣ дар забоншиносии тоҷик маҳсуб меёбад. Аммо, мутаасифона, ин масъала то ҳанӯз ба таври мукамал мавриди таҳқиқи муҳаққиқон қарор нагирифтааст. Низоми истилоҳоти меъморӣ як низоми хеле мукамал буда, он аз давраҳои хеле қадим ташақкул ёфтааст, аммо вобаста ба ҳар давра замон истилоҳоти соҳаи меъморӣ такмил ёфта, ҳам аз ҳисоби вожаҳои худӣ ва ҳам иқтибосӣ ғанӣ шуда истодааст. Барои ҳалли ин масъала вожагону истилоҳоти меъмориро дар мақолаи мазкур аз ҷиҳати сохтори дастурӣ ва қолабу усулҳои истилоҳсозиву истилоҳгузинӣ мавриди таҳқиқи ҳамаҷониба қарор медиҳем.

Вале пеш аз баррасии масъалаи мазкур чанд нуктаеро доир ба усулҳои асосии калимасозӣ, калимагузинӣ ва назари муҳаққиқони тоҷику англисро дар ин самт бояд тазаккур кард. Вақте дар бораи калимасозӣ сухан меравад, пеш аз ҳама, дар масири вожасозӣ сохта шудани истилоҳот дар назар дошта мешавад, зеро ҳар як забон аз нигоҳи калимасозӣ домани хеле фарох ва имконоти густурда дорад ва бешак, забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз ин қолаби истилоҳсозӣ дар канор нестанд. Истилоҳот гуфта, албатта калима ва ё иборае дар назар дошта мешавад, ки ба он мазмуни истилоҳӣ дода

шудааст. Аз ин рӯ, ҳар истилоҳ бар асосу усули қолаби вожасозӣ ё ибораорой ташаккул меёбад, ки дар зер мо воситаҳо ва усулҳои вожасозиро дида мебароем.

Барои зиёд ва мукамал гардидани таркиби луғавии забон сохти грамматикӣ калима ҳамчун воситаи муҳим ва арзишманд маҳсуб меёбад. Албатта, на ҳар калима истилоҳ аст, аммо ҳар як истилоҳ аввал калима аст ва он бар асоси қоидаҳои калимасозӣ сохта шуда, метавонад ҳамчун истилоҳ истифода шавад. Гузашта аз ин, ҳар як калима ба ягон ҳиссаи нутқ тааллуқ дорад, аммо истилоҳ метавонад танҳо ба ҳиссаи нутқе дахл дошта бошад, ки он номро ифода кунад. Ҳамчунин, дар истилоҳсозӣ ҳолатҳои синхронӣ ва диахронӣ калима низ дар мадди назар меистад. Е. А. Земская ин ҳолатро ба назар гирифта, таъкид мекунад, ки «Ҳолати синхронӣ калима робитаҳои воҳидҳои ҳамзамонро меомӯзад ва ҳолати диахронӣ бошад, равандҳои табдил ёфтани як воҳид ба воҳиди дигарро нишон медиҳад» [3, 6].

Мусаллам аст, ки дар ҳар як забон сатҳи махсуси калимасозӣ вуҷуд дорад, ки он ба тӯфайли доштани воҳидҳои хоси худ аз сатҳҳои дигар фарқ мекунад. Аз ин рӯ, онҳоро дар калимасозӣ ба бахшҳои асливу сохта ҷудо меkunанд. Вожасозӣ муҳимтарин василаи ғанӣ гаштани таркиби луғавии забонҳо ба шумор меравад.

Доир ба таърифи истилоҳҳои «калима» ва «калимасозӣ» дар забоншиносии англис низ забоншиносони зиёде аз қабилӣ муҳаққиқони классикӣ Э. Сепир, Ч. Лайонз, Ҳ. Маршанд, М. Ҳалле, Р.С. Чакендофф, В. Адамс, Н. Хомский, М. Аронофф ва муосир Г.Ҳадсон, Д. Кристал, З. Кёвечеш, И. Плаг ва дигарон андешаи худро баён намудаанд.

Таърифи истилоҳи «калима» ҳамчун як воҳиди забон дар байни муҳаққиқони забоншиносии англис солҳои зиёд яке аз мушкилотҳои он ба ҳисоб мерафт. Ҳамин андеша Ҳанӯз барвақттар дар асарҳои Э. Сепир ва баъдан В. Адамс баррасӣ мешавад. Э. Сепир ақида дошт, ки барои шинохти калима бояд соҳибзабонони соҳибхат ҳиссёте дошта бошанд, зеро ин ҳолат ба соҳибзабонони бехат мушкилӣ пеш намеоварад, ҳарчанд Ҳангоми талаффуз дар ҷудо кардани калимаҳои таркибии мураккаб ба душворӣ рӯбарӯ мешаванд [21, 34].

В. Адамс бар он ақида буд, ки «нокомии забоншиносони умумӣ дар пешниҳоди таърифи ягона ва ҳамсон аз «калима» дар забонҳои гуногун нишон медиҳад, ки онро танҳо нисбат ба як забони мушаххас метавон таъриф кард» [13, 7]. Аз назари муҳаққиқи мазкур таърифи пешниҳодшудаи калима аз ҷониби забоншиносон танҳо ба як забон дахл дорад, яъне муҳаққиқони забонҳои гуногун дар робита ба забони худ таърифи калимаро пешниҳод меkunанд, ки онро наметавон нисбат ба забони дигар қорбарӣ намуд. Ба Ҳамин монанд, забоншиносони англис калимасозиро низ бо назарҳои гуногун баррасӣ намудаанд. Чунончи, М. Ҳалле аз назари фонологӣ, Р. С. Чакендофф аз назари синтаксисӣ ва Ч. Лайонз аз назари семантикӣ ба калимасозӣ таваҷҷуҳ додаанд. Яке аз муҳаққиқони забоншиносии англис Л. Бауэр таъкид мекунад, ки таърифи истилоҳи «калима» муддати зиёд мушкилоти асосии назарияи забоншиносӣ маҳсуб меёфт, зеро дар баъзе забонҳо, новобаста аз таърифи истилоҳи «калима», унсурҳои мавҷуданд, ки соҳибзабонон онҳоро «калима» меноманд. Вале дар баъзе забонҳо таърифи истилоҳи «калима» мувофиқат намекунад. Чун таърифи «калима» номафҳум бошад, таърифи «калимасоз» ғайр» ҳам пешниҳод кардан мушкилӣ ба миён меояд. Ба андешаи ӯ, қоидаҳои калимасозӣ, ки бешубҳа барои рушди инкишофи калима мусоидат меkunанд, ба он вобастаанд, ки дар ин ё он забон он «калима» номида мешавад ё не. Зеро калимаҳои мавҷуданд, ки бар асоси қоидаҳои синтаксикӣ сохта мешаванд, аммо на Ҳамаи калимаҳои чунин тарзи ташаккул доранд, балки онҳо метавонанд бар асоси омилҳои синтаксисӣ низ ташаккул ёбанд.

Бинобар ин, Л. Бауэр калимасозиро ҳамчун номгузории суннатӣ номида, таърифи калимасозиро хеле мулоҳизакорона пешниҳод мекунад: «Калимасозиро метавон ҳамчун тавлиди шаклҳои мураккаб таъриф кард. Истилоҳи «мураккаб»-ро баъзе забоншиносон ба маънои «ба воситаи дериватсия сохтани» истифода мебаранд. Бинобар ин,

калимасозиро метавон дар навбати аввал ба дериватсия ва таркиббандӣ тақсим кард (ҳарчанд категорияҳое мавҷуданд, ки ба ҳар кадоми ин онҳо мувофиқат намеkunанд)» [15, 30]. Бар асоси ин таъриф калимасозӣ ба ду навъ ҷудо мекшавад: дериватсия ва таркиббандӣ, ки ба андешаи Л. Бауэр ҳадди ақал баъзе аз онҳо сохта мешаванд.

Бинобар ин, дар забоншиносии англисӣ калимасозиро маҷмуи раванди мухталифи иборат аз қисматҳои вандафзой, таркиббандӣ, бозсохт ва ғайра маънидод карда, онҳоро зери як таъриф муттаҳид кардан ғайри имкон медонанд.

Муҳаққиқи забоншиносии муосири англис Инго Плаг дар китоби худ «*Word-Formation in English*» калимасозиро на ҳамчун як раванди тасодуфӣ, балки низоми қоидаманде меномад, ки дар он вожаҳо бо тартиби муайян аз рӯи қоидаҳои мураттабгардидаи забон сохта мешаванд: «*Word-formation processes are systematic means by which new words are created on the basis of existing words* / Тамоюлотии калимасозӣ воситаи низомманде мебошад, ки тавассути онҳо калимаҳои нав дар асоси калимаҳои мавҷудбуда сохта мешаванд)» [20, 18]. Бояд тазакур дод, ки дар китоби мазкур равишу усулҳои калимасозӣ дар забони англисӣ хеле барҷаста бар асоси андешаи муҳаққиқон ҷамъбаст гардида, аз андешаҳои нав низ баҳраманд шудааст. Чунончи, муҳаққиқ дар китоби худ доир ба назарияи калимасозӣ андешаронӣ карда, муҳимтарин хусусиятҳои он: ҳамтаъсирии фонология ва морфология, тартиби ҷойгиршавии аффиксҳо, моҳияти қоидаҳои калимасозӣ, калимасозӣ бар асоси морфема, калимасозӣ бар асоси вожа, калимасозӣ бидуни вандафзой (аффиксатсия), чун конверсия, конверсияи синтаксисӣ ё морфологӣ, морфологияи просодӣ, ихтисорсозӣ: номҳои кӯтоҳшуда, хурдсозҳо ва буришҳо (*clippings*), калимаҳои омехта (*blends*), акронимҳо, калимасозии мураккабтаркиб (*compounding*), шинохти калимаҳои мураккабтаркиб, калимаҳои таркибии исмӣ, таъини фишори оҳанг (*stress*), калимаҳои таркибии сифатӣ, калимаҳои таркибии феълӣ, калимаҳои таркибии неоклассикӣ, калимасозии таркибӣ: синтаксисию морфологӣ ва монанди инҳоро баррасӣ мекунад. Ба андешаи муаллиф дар калимасозии англисӣ дар партави асноду далелҳои нави илмӣ баъзе мафҳумҳо ва ақидаҳои наве ба миён омадаанд, ки бозандешии онҳо воҷиб шудааст. Чунон ки ӯ таъкид мекунад, омӯзиши калимасозӣ ҳарчанд ҷузъи сарф (морфология) бошад ҳам, аммо бо наҳву маъношиносӣ (синтаксис ва семантика) низ алоқаи зич дорад [20, 21].

Дар забоншиносии муосири англисӣ дар мавриди калимасозӣ ва истилоҳсозӣ асосан ба ду манбаи муҳим: асарҳои Лори Бауэр ва Инго Плаг таъяс меkunанд, ки якеро манбаи классикӣ ва дигареро манбаи муосир меноманд.

Бар асоси ин манбаъҳо дар забоншиносии англис роҳҳои калимасозӣ ба таври зер муайян шудааст:

1. *Affixation* – бо иловаи пешванд ва пасванд: *happy* → *unhappy* → *happiness*.
2. *Compounding* – бо пайвастании ду ё зиёда калима: *black* + *board* → *blackboard*.
3. *Conversion* – тағйири ҳиссаи нутқ (категорияи калима бидуни тағйири шакл): *to email* → *an email*.
4. *Back-formation* – сохтани калимаи нав аз шакли мавҷуда: *editor* → *edit*.
5. *Blending* – омезиши қисмҳои ду калима: *breakfast* + *lunch* → *brunch*.
6. *Clipping* – ихтисорсозӣ (кӯтоҳсозӣ): *laboratory* → *lab*.
7. *Acronyms (Initialisms)* – ихтисора (сарҳарфҳо): *NATO*, *UNESCO*.
8. *Borrowing* (иқтибоспазирӣ) – қарзгирии вожаҳо аз дигар забонҳо.

Забоншиносии англис Д. Кристал бойигарии забони англисиро дар таркиби луғавии он медонад, ки нисбат ба дигар забонҳои Аврупо луғати зиёд дорад ва, ба андешаи ӯ, ин калимаҳои нав бар асоси унсурҳои куҳнаи забони англисӣ сохта шудаанд [17, 32].

Муҳаққиқони забоншиносии англис таъкид доранд, ки ҳар калима то ба сатҳи лексема расидан чанд марҳиларо тай мекунад. Онҳо марҳилаи аввали онро истилоҳ мешуморанд, ки онро *nonce formation* (сохти фаврӣ)-и калима меноманд.

Дар ин ҳолат лексема, ҳамчун шакли мураккаби калима, роҳи худро оғоз мекунад, ки бархе аз соҳибзабонон онро ҷиҳати қонъ намудани талаботи забонӣ истифода мекунад.

Марҳилаи дигар аз замоне оғоз мегардад, ки *nonce formation* (сохти фаврӣ)-ро ҳамаи соҳибони забон ба таври яхела истифода мекунад ва он ҳамчун воҳиди луғавии забон эътироф мегардад. Марҳилаи мазкурро Л. Бауэр таҳлил намуда, таъкид мекунад, ки дар ин марҳила «эҳтимоли чандмаъноӣ ба назар гирифта намешаванд ва танҳо бархе аз маъноҳои имконпазири шакл истифода мешаванд. Масалан, истилоҳ дар шакли ибораи *telephone box* ба маъноҳои «қуттие, ки шаклаш мисли телефон аст», «қуттие, ки дар назди телефон ҷойгир шудааст», «қуттие, ки ҳамчун телефон хизмат мекунад» ва ғайра фаҳмидан мумкин аст. Ба сабаби маълум будани ибораи мазкур, гӯянда ва шунаванда медонанд, ки он бо *telephone kiosk* ҳаммаъно аст» [15, 48]. Таъкиди Л. Бауэр онро нишон медиҳад, ки лексема ба марҳилаи ниҳони худ вақте ворид мешавад, агар он шаклро гирад ва ин ҳамон марҳилае аст, ки лексема бо роҳи лексикӣ сохта мешавад.

Дар забоншиносии англисӣ бо роҳҳои морфологӣ ва лексикӣ сохта шудани вожа яке аз роҳҳои сермаҳсул ва аҳамиятнок дар ташаккули таркиби луғавӣ маҳсуб меёбад. Муҳаққиқон Ф. Аншен ва М. Аронофф ҳамин андешаро тақвият дода, таъкид мекунад, ки воқеан, азбаски морфология ва луғатшиносӣ бо ҳам иртиботи зич доранд, бинобар ин сохтшавии калимаҳо низ бо ин роҳҳо ба ҳам алоқаманданд. Онҳо дар ин ҷо ду омилро пеши рӯ меоваранд: 1) ҳам морфология ва ҳам луғатшиносӣ бо калима сарукор доранд; 2) ҳам морфология ва ҳам луғатшиносӣ ду низоми мустақиланд [14, 240-243].

Тибқи андешаи онҳо морфология ба масъалаҳои сохторӣ, хусусан ба таркиби дохилии онҳо рабт дошта, як ҷузъи грамматика мебошад, аммо луғатшиносӣ маҷмуи вожаҳост, ки бар асоси он забон арзи ҳастӣ мекунад. Яъне калимаҳо воҳиди гуфтор мебошанд, ки нишонаҳои худсохт доранд ва наметавон онҳоро ба таври дақиқ пешгӯӣ кард.

Миёни соҳаҳои морфологӣ ва луғатшиносӣ дар мавриди як воҳид – калима, ки мавзуи баҳси ҳар ду соҳа аст, рақобате мавҷуд аст. Бояд зикр кард, ки новобаста аз сохта шудани калимаҳо тибқи қоидаҳои морфологӣ ё лексикӣ, рақобати ин соҳаҳо барои муайян намудани арзиши калима дар низоми умумии забон нақши бориз дорад. Морфология соҳаи забоншиносӣ мебошад, ки калимаҳоро бар асоси қонунмандии худ тавлид мекунад, яъне месозад ва луғатшиносӣ, ки низ соҳаи забоншиносист, ки калимаҳоро бар асоси қонунмандии худ нигоҳ медорад. Вазифаи муштараки онҳо аз он иборат аст, ки ҳар ду соҳа имкони фаъл намудани калимаро доранд. Мисоли муштаракулвазифа будани онҳоро метавонад дар ҳолати ҷамъбандии исмҳо дар забони англисӣ мушоҳида кард, ки дар забони англисӣ бархе аз калимаҳо бар асоси қоидаҳои морфологӣ ҷамъбандӣ мешаванд ва бархе дар таркиби луғавии худ шакли ҷамъбандиро доранд. Масалан: *man* → *men*, *woman* → *women*, *foot* → *feet*, *tooth* → *teeth*, *goose* → *geese*, *mouse* → *mice*, *louse* → *lice*. Чунин навъи ҷамъбандӣ, ки ба луғат дахл доранд, танҳо дар зехни шахс нигоҳ дошта мешаванд ва онҳо бар ҳилофи ин қоида сохта нахоҳанд шуд. Ҳамин ниғаҳдошти шакли ҷамъбандии морфологӣ ва лексикӣ шаҳодат аз он медиҳад, ки байни соҳаҳои морфология ва луғатшиносӣ робитаи зич мавҷуд аст.

Боиси қайд аст, ки дар калимасозӣ (*derivation*)-и забони англисӣ асосан 8 пасванди калимасоз, бар ҳилофи пасвандҳои тасрифӣ, маъмул мебошанд. Муҳаққиқони забоншиносии англис дар калимасозии вандафзӣ ба ҳар ду қисмати калимаи сохтшуда: ҷузъи асосӣ (*head*) ва ҷузъи тағйирдиҳанда (*modifier*) таваҷҷуҳи хоса зоҳир мекунад. Чунончи Ч. Ҳадсон бар он назар аст, ки: «баъзе аз пасвандҳои калимасоз боиси тағйири қисми нутқ мегарданд» [19, 256]. Дар забони англисӣ дар калимасозӣ баъзан калимаҳои асли метавонанд ҳамчун пасванд истифода шаванд. Масалан, дар таркиби калимаҳои *retirement* ва *summaryise* ҷузъи асосӣ (*head*) маҳсуб ёфта, ҷузъҳои *-ment* ва *-ise* ҳамчун пасванд истифодашудаанд, ки ҷузъи тағйирдиҳанда (*modifier*) мебошанд. Дар

ҳоле ки калимаҳои *retire* (фeyл) ва *ment* (исм) ва *summary* (исм) ва *ise* (фeyл) мебошанд. Ба ҳамин монанд Ч. Ҳадсон истилоҳҳои зеринро мисол меоварад: *geosynchronous* (аз ҷузьҳои *geo* + *syn* + *chron* + *ous*), *cabledom* (аз ҷузьҳои *cable* + *dom*), *energiser* (аз ҷузьҳои *energy* + *ise* + *er*) ва ғайра, ки дар соҳаи меъморӣ низ истифода мешаванд.

Дар робита ба мисолҳои болозикр Ч. Ҳадсон ба хулосае меояд, ки дар забони англисӣ калимасозии вандафзоӣ маъмултарин роҳи сохтани калимаву истилоҳҳо ва ифодаи маъноҳои нав дар соҳаҳои техникӣ, тиб, меъморӣ, технологияҳои нав, илмҳои табииву риёзӣ ва ғайра мебошад [19, 257].

Забоншиносони англис калимасозиро сирф луғавӣ шуморида, бар он назаранд, ки бар асоси қоидаҳои калимасозӣ калимаҳои нав ба таркиби луғавии забон ворид мешаванд. Аз ин рӯ, қоидаҳои калимасозӣ нисбат ба воҳидҳои луғавӣ, яъне лексемаҳо амалӣ шуда, онҳо ба се гурӯҳ ҷудо мешаванд: калимасозии фонологӣ, грамматикӣ ва семантикӣ, ки ҳар се ин навъҳои калимасозӣ бо ҳам робитаи зич доранд.

Пешвандҳо дар забони англисӣ бо ҷузьҳои асосии калима ҳамроҳ шуда, метавонанд ба кадом ҳиссаи нутқ мутааллиқ будани онҳоро ҳифз намоянд. Чунончи, Л. Бауэр [15, 217-219] чанде аз пешвандҳоро дар асараш номбар мекунад, ки аз инҳо ибратанд:

arch — пешванде, ки ба асоси исм илова шуда, калимаҳои марбут ба сифати ашхосро месозад. Мисолҳо: *architect*— меъмор (биносоз); *archmodernist* (меъморе, ки модернизмро ҷонибдорӣ мекунад); *archtraditionalist* (шахсе, ки анъанаҳои меъмориро ҳифз мекунад); *archmonetarist* (ҷонибдори назарияи монетаризм). Ин пешванд бо пешвандҳои *proto-*, *meta-* *neo-* метавонад ҳамрадиф бошад.

de — пешванди мазкур ба асоси феъл илова шуда, калимаи нав месозад, ки хилофи амалро ифода мекунад: *demolition* (вайрон кардани бино); *deconstruction* (деконструктивизм); *decentralization* (марказҳои шахр пароканда кардан); *densification / dedensification* (зичии сохтмонро кам кардан); *deindustrialization* (аз байн бурдани функцияҳои саноатии шахрро аз байн бурдан); *deforestation* (буридани ҷангал барои сохтмон); *deformation* (унсури меъмориро дигар кардан); *deterioration* (фарсудашавӣ бино); *deornamentation* (ороишҳои зиёдатино хориҷ кардан). Ин пешванд метавонад бо пешвандҳои *dis-*, *un-*, *in-* дар як радиф қарор гирад.

fore - пешванди мазкур ба асоси исмҳо ва феълҳо илова шуда, калимаҳои нав месозад, ки мавқеи ҷойгиршавӣ ва замони амалишавии амалро ифода мекунад. Мисолҳо: *forecourt* (ҳавлии пеши бино); *forefront* (қисми пеши бино), *forebuilding* (қисми пеши маҷмуи биноҳо), *foreplanning* (банақшагирии пешакӣ), *foresee* (пешбинӣ кардан) ва ғайра;

in - — пешванди мазкур ба асоси исмҳо ва сифатҳо илова шуда, калимаҳои нав месозад, ки хилофи амалро ифода мекунад. Пешванди мазкур шакли худро дар мавридҳои зерин дигар мекунад: пеш аз ҳарфҳои *c*, *d*, *f*, *g*, *l*, *n*, *r* (*in-*); пеш аз ҳарфҳои *b*, *m*, *p* (*im-*), пеш аз ҳарфи *l* (*il-*), пеш аз ҳарфи *r* (*ir-*). Мисолҳо: *incomplete design* (тарҳи нопурра), *invisible structure* (сохтори номамоён), *inaccurate measurement* (ченкунии нодуруст), *improper construction* (сохтмони нодуруст), *illegal building* (бинои ғайриқонунӣ), *irregular form* (шакли номунтазам) ва ғайра.

Ба ҳамин монанд, пешвандҳои *a-*, *be-*, *en-*ро дар забони англисӣ пешвандҳои калимасоз буда, аз як ҳиссаи нутқ ҳиссаи дигари нутқ сохта мешавад. Чунончи, пешванди *a-* аз исму феъл сифат месозад; пешванди *be-* аз сифат исм ё феъл месозад; пешванди *en-* аз исм феъл месозад.

Роҳи дигари калимасозӣ дар забони англисӣ конверсия (дигар кардани парадигмаи калима) мебошад, ки онро *zero-derivation* (Ч. Ҳадсон онро *functional shift* ё *conversion* «табдил» қайд кардааст меноманд [19, 257]. Конверсия калимасозие мебошад, ки бе тағйир додани шакли калима, яъне бе пайванд намудани пешванду пасванд калимаи нав дар натиҷаи гузаштан аз як ҳиссаи нутқ ба дигар ҳиссаи нутқ ба вуҷуд меояд. Дар забони англисӣ бештар аз исм ба феъл ва аз феъл ба исм бе тағйири шакл табдил ёфтани калимаҳо ба назар мерасанд. Масалан, дар соҳаи меъморӣ истилоҳҳои

зеринро метавонем мисол биоварем: *design* → *to design*; *plan* → *to plan*; *build* → *a build*; *interior* → *interior*; *brick* → *brick*.

Роҳи дигари калимасозӣ дар забони англисӣ ин таркиббандӣ мебошад, ки *compounding* номида мешавад. Ин асосан роҳи морфологӣ-луғавии калимасозӣ мебошад, ки дар забони тоҷикӣ низ маъмул аст. Бо ин роҳ ду ё зиёда калимаҳои мустақил якҷо карда мешаванд, ки дар натиҷаяк калима ё истилоҳи нав ҳосил шуда, маънои навро касб мекунад. Ҳамин ҳолатро Ҷ. Ҳадсон баррасӣ намуда, таъкид мекунад, ки маънои на ҳама калимаҳо ё истилоҳҳои сохташуда, бо маънои калимаҳои таркиби он мувофиқат мекунад. Ё калимаҳои *greenhouse* (аз *green* «сабз» + *house* «хона») «бинои парвариши растаниҳо» ва *soccer-mom* (аз *soccer* «футбол» + *mom* «модар») «модаре, ки бо кӯдаконаш машғули бозии футбол аст»-ро мисол оварда, таъкид мекунад, ки *greenhouse* асосан «хонаи сабз» нест ва *soccer-mom* «модари футболбоз» нест, ҳарчанд таркиби калимаҳои мазкурро вожаҳои бо маъноҳои гуногун ташкил медиҳанд. Вожаҳои таркиби калимаҳо равшан ва фаҳмо мебошанд, аммо маънои калимаҳои аз онҳо сохташуда навад ва ба касе фаҳмо нест, то замоне ки дар мавриди истифода қарор нагирад [19, 258]. Чунин истилоҳҳои сохташуда дар соҳаи меъморӣ хеле зиёданд. Чунончи, *green-building*, *smart-house* ва ғайра.

Муҳаққиқи дигари забоншиносии англис Н.Фабб чунин шакли калимасозиро шарҳ дода, калимаҳои мураккабро ба эндомаказӣ ва экземаказӣ ҷудо мекунад. Ё таъкид мекунад, ки калимаҳои мураккаб метавонанд ба «лағжиши маъноӣ» дучор шуда, метонимияро ташкил диҳанд. Ба андешаи ӯ дар таркиби калимаҳои мураккаб вожаҳои метавонанд чун ҷумлаҳо бо ҳам робитаи маъноии эҳтимоли дошта бошанд, аммо фарқ дар он аст, ки дар таркиби калимаҳо барои пайванди муносибат пешояндҳо ва мавқеи сохторӣ мавҷуд нест [18, 68]. Навъи калимаҳои мураккаби эндомаказӣ калимаҳои мебошанд, ки ҷузъи асосии онҳо маънои асосии калимаро ифода мекунад ва ба кадом ҳиссаи нутқа, ки шомил бошад, калимаи сохташуда низ ба ҳамон ҳиссаи нутқ шомил мегардад. Чунончи, Н. Фабб калимаи *head-chef*-ро мисол меоварад, ки дар ин ҷо калимаи асосӣ *chef* буда, он ба исми мутааллиқ аст. Аз ин рӯ, калимаи *head-chef* низ исми мешавад. Дар забони тоҷикӣ метавонем вожаи «сармеъмор»-ро мисол биоварем, ки дар ин калима ҷузъи асосӣ вожаи «меъмор» буда, он ба исми тааллуқ дорад, пас вожаи «сармеъмор» низ исми мешавад. Яъне калимаи «сармеъмор» ба гурӯҳи калимаҳои эндомаказӣ дохил мешавад.

Бояд таъкид кард, ки дар забони англисӣ дар таркиби калимаи мураккаб ҷузъи асосии он асосан ҷузъи охири калима мебошад. Агар ҷузъи асосӣ дар аввали калимаи мураккаб мавқеъ гирад, чунин нави калимаро ба ҳарду навъи калимаи мураккаб (ҳам эндомаказӣ ва ҳам экземаказӣ) мутааллиқ медонанд. Ҳамин ҳолатро метавонем дар калимаи *greenhouse* мушоҳида намоем.

Калимаҳои экземаказӣ навъи калимаҳои мебошанд, ки ҳарду ҷузъи калима асосӣ буда, вожаи навад сохтаанд, ки маънояш аз маънои ҳарду калимаҳо бармеоянд ва баробаранд. Чунончи, Н. Фабб калимаи *student-prince*-ро мисол меоварад, ки дар ин калима ҳарду вожа баробархуқуқанд. Ин навъи калимаҳоро дар забони англисӣ *coordinate or appositional compounds*, яъне калимаҳои мураккаби ҳамоҳанг ё муҳолиф низ меноманд.

Навъи дигари калимаҳои мураккабро дар забоншиносии англисӣ *synthetic (verbal) compounds*, яъне калимаҳои мураккаби феълӣ (ё синтетикӣ) меноманд. Дар чунин навъи калимаҳо шакли калима нисбат ба тафсири маъноии он мавқеи асосиро ишғол мекунад. Хусусияти ин навъи калимаҳои мураккаб дар он зоҳир мешавад, ки ҷузъи асосии онро феъл ташкил дода, ба воситаи пасванҳои калимасоз калимаи навад бо иловаи ҷузъи аввали калима сохта шудааст. Чунончи, аз мисолҳои Фабб: *expert-tested (expert-test-ed)*; *checker-playing (checker-play-ing)*; *window-cleaning (window-clean-ing)*; *meat-eater (meat-eat-er)*. Дар соҳаи меъморӣ мо метавонем чунин истилоҳҳоро дар ҳамин қолаб сохташуда зикр

кунем: *expert-designed (expert-design-ed), steel-framed (steel-frames), building-designing (building-design-ing), landscaping (landscaping), house-builder (house-build-er)*.

Навъи дигари калимаҳои мураккабро дар забоншиносии англисӣ калимаҳои *repetition compounds*, калимаҳои такрор ё редуликатсия меноманд. Чунончи, калимаҳои *higgledy-piggledy* ва *hotchpotch* намунаи чунин навъи калимаҳоанд.

Ҳамчунин навъи калимаҳои мураккабтаркиб метавонанд аз се ё зиёда калимаҳо таркиб меёбанд, ки дар ин ҳолат дар забоншиносии англисӣ онҳоро ба *subconstituents* (зерҷузъҳо) ҷудо мекунад: *steel-frame-building, glass-wall-facade, roof-support-beam, column-base-detail*. Н. Фабб чунин ҳолатро як вожаи мураккабтаркиби хурд дар дохили вожаи мураккабтаркиби калон тафсир мекунад [18, 69].

Масъалаи бисёр муҳимме, ки дар мавриди калимасозии вожаҳои мураккабтаркиб дар забоншиносии англисӣ мавриди таваҷҷуҳ қарор мегирад, ин *stress* (таъкиди овозӣ) мебошад. Чунин калимаҳо тарзи гуногуни навишт дар забони англисӣ доранд. Чунончи, ҳамчун як калима бе ягон ғосила: *doorway, staircase, skylight, framework*; ҳамчун як калима бо дефис: *labor-intensive, space-saving, energy-consuming, cost-effective*; ҳамчун калимаи таркибӣ бо ғосила: *office building, stone wall, glass facade, city square, parking garage, roof structure, foundation slab, window opening*. Дар ин навъи калимаҳо ҷузъи асосӣ охири калима ва ҷузъи дуумдараҷа дар аввали калима меояд.

Дар забоншиносии тоҷик низ забоншиносон ба таҳқиқи роҳҳои калимасозӣ ва ташаккули воҳидҳои луғавӣ диққат махсус додаанд. Бахусус, таҳқиқоти забоншиносон В. В. Расторгуева, А.З. Розенфелд, А. Мирзоев, Н. Маъсумӣ, Ш. Ниёзӣ, Ш. Рустамов, А. Эшонҷонов, М. Муҳаммадиев, С. Назарзода, М. Султонов, О. Қосимов, С. Раҳматуллозода ва дигарон хеле арзишманд маҳсуб меёбад.

Забоншиноси маъруфи тоҷик, Ш. Рустамов дар асари худ, ки ба калимасозии исм дар забони адабии муосири тоҷик бахшида шудааст, таъкид мекунад: «Бо вучуди таваҷҷуҳи зиёд ба сохтори морфологии калимаҳо, маълумот дар бораи ҳуди раванди калимасозӣ, моделҳои асосии ташаккули исмҳои мураккаб ва муносибатҳои байни унсурҳои онҳо нокифоя мебошад» [11, 11].

Дар забони тоҷикӣ муҳаққиқон ба таври гуногун чанд усул ё роҳи калимасозиро нишон медиҳанд. Чунончи, В.С. Расторгуева ду тарзи вожасозӣ: таркиббандӣ ва калимасозиро зикр кардааст [9, 539]. Муаллифони асари илмӣ «Асосҳои забоншиносии эронӣ» бошанд, 4 роҳи калимасозиро дар забони тоҷикӣ нишон медиҳанд: 1) пешвандӣ ва пасвандӣ; 2) таркиббандӣ ва пасвандӣ; 3) таркиббандӣ ва пешвандӣ; 4) таркиббандӣ, пасвандӣ ва пешвандӣ [7, 203].

Муҳаққиқони забони форсӣ Л.С. Пейсиков ва Ю.А. Рубинчик низ роҳҳои калимасозиро нишон дода, муҳаққиқи аввал 5 роҳи калимасозӣ (вандафзой, нимвандафзой, ҷотабилӣ, вожаафзой, вожашуди ибораҳо) [8, 67-107] ва муҳаққиқи дувум 4 роҳи калимасозӣ (вандафзой, таркиббандӣ, вожашуди ибораҳо, ба исму сифат гузаштани ҳиссаҳои дигари нутқ)-ро [10, 818-822] таъкид мекунад.

Муҳаққиқи тоҷик Қ. Тоҳирова бошад, дар асараш доир ба калимасозӣ ва нақши он дар ғанӣ гардонидани лексикаи забони адабии тоҷик иттилоъ дода, се усули асосии вожасозиро таъкид мекунад: 1) воситаи луғавӣ-маъноии калимасозӣ; 2) воситаи синтаксисии калимасозӣ 3) воситаи морфологикӣ калимасозӣ [12, 32]. Дар мавриди усули воситаи морфологикӣ калимасозӣ асосан се роҳи калимасозиро таъкид мекунад: 1) бо роҳи бо ҳам пайваст шудани ду ё якчанд калима; 2) бо роҳи вандафзой (аффиксатсия); 3) бо роҳи такрори калима [12, 33]. Дар таъя бар асоси таҳқиқотҳо ва пажӯҳишҳои солҳои 50-70 муҳаққиқи тоҷик Ш. Рустамов низ 6 усули калимасозиро ҷонибдорӣ намуда, онро мавриди таҳлил қарор додааст. Муҳаққиқ 6 усули калимасозии исмро мушоҳида намуда, пешниҳод мекунад: 1) морфологӣ (бо пешванд ва бо пасванд); 2) синтаксисиву морфологӣ (исмҳои мураккаб ва исмҳои омехта); 3) луғавию синтаксисӣ (ба калимаҳои мураккаб гузаштани ибораҳо); 4) ихтисоршавӣ (аббревиатсия); 5) морфологию синтаксисӣ (гузаштани як ҳиссаи нутқ ба дигар диҳҳои нутқ); 6) луғавию маъноӣ

(вобаста ба сермаъноӣ ва омонимҳо) [11, 95-96]. Муҳаққиқон Ш. Бобомуродов, А. Муминов дар забони тоҷикӣ чор роҳи вожасозиро асос мешуморад: 1) лексикӣ-синтаксисӣ; 2) морфологӣ-синтаксисӣ; 3) морфологӣ ва 4) лексикӣ-семантикӣ [1, 4].

Бояд қайд кард, ки муҳаққиқоне, ки андешаи худро доир ба вожасозӣ дар асарҳои худ ибраз доштаанд, аксаран аз «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» сарчашма мегирад. Дар асари илмӣ мазкур вожасозиро дар забони тоҷикӣ бар 6 тарз ҷудо кардаанд: 1) тарзи морфологӣ, ки аз ду воситаи дигар иборат аст: а) бо пешванд; б) бо пасванд; 2) тарзи синтаксисӣ морфологӣ, ки низ аз ду навъ иборат аст: а) тарзи омехта ва б) васлшавии калимаҳо; 3) тарзи морфологию синтаксисӣ; 4) тарзи луғавию синтаксисӣ; 5) луғавию маъноӣ; 6) ихтисора [2, 110].

Муҳаққиқи истилоҳшиносии тоҷик С. Назарзода низ доир ба имкониятҳои калимасозӣ ва истифодаи он дар истилоҳсозӣ таъкид намуда, ба ин андеша аст, ки: «Вожагон ва калимаҳо дар забони форсии тоҷикӣ бо рушди ҷомеа ва пешрафти иқтисоду фарҳанг доимо дар инкишоф буда, ба роҳу воситаҳои гуногун сохта мешуданд. Вале дар тамоми давраҳо ва марҳилаҳои рушду инкишофи забони тоҷикӣ сохтани калимаҳо бо услуби калимасозии моделӣ, яъне сохторӣ ва истифодаи имкониятҳои дохилии калимасозӣ ва тағйири маъноӣ ва сохтори калимаҳо аз ҷараёнҳои муассири вожасозӣ дар забон будааст» [5, 304].

Профессор С. Назарзода ба василаи вандҳо сохта шудани калимаву истилоҳоти навро яке аз хусусиятҳои хоси забони тоҷикӣ медонад. Ба андешаи ӯ усулҳо ва қолабҳои калимасозӣ ва истилоҳсозии тоҷикӣ таърихан такмил ёфта, хеле устувор мебошанд, ки ҳазорсолаҳо тағйир ёфтани онҳо ғайри имкон аст. Бо ҳамин андешаҳо муҳаққиқ роҳҳои калимасозӣ ва истилоҳсозиро дар забони тоҷикӣ таъкид карда, онро, чун муҳаққиқон пешин, асосан аз 4 васила иборат медонад: 1) лексикӣ-синтаксисӣ; 2) морфологӣ-синтаксисӣ; 3) морфологӣ ва 4) лексикӣ-семантикӣ. Муҳаққиқ ба калимаҳои решагии забон таваҷҷуҳ дода, нақши онҳоро дар калимасозӣ ва вожасозӣ махсус қайд мекунад [5, 304]. Ба калимаҳои решагии забон вандҳо (пешванд, миёнванд ва пасванд), пайвандак, бандаки изофӣ ҳамроҳ гардида, метавонанд калимаҳои сермаъно ё дорои маъноҳои маҷозӣ созанд. Муҳаққиқ ба ҳулосае меояд, ки дастгоҳи калимасозӣ ва истилоҳсозии забони тоҷикӣ дорои имкониятҳои фаровон мебошад, аммо «бинобар таъби зарифи шоиронааш маҳдудиятҳои хоси худро низ дорад» [5, 307].

Муҳаққиқи дигари истилоҳшиносии тоҷик М. Ҳ. Султон калимасозиро бар асоси ташаккул ва тақомули истилоҳоти илмӣ дар забони тоҷикӣ дар заминаи осори илмӣ асрҳои IX-XI таҳқиқу баррасӣ намуда, шеваи вожасозиро аз 5 усул иборат медонад: 1) усули сарфӣ (1. Сохтани вожа бо пешванд; 2. Сохтани вожа бо пасванд); 2) усули наҳвию сарфӣ (1. Сохтани вожаҳои мураккаб; 2. Сохтани вожаҳои омехта); 3) усули сарфию наҳвӣ (аз як ҳиссаи нутқ ба ба ҳиссаи дигари нутқ гузаштани вожа); 4) усули луғавию наҳвӣ (ба вожаи мураккаб табдил шудани ибораи изофӣ ё ҷумла); 5) усули луғавию маъноӣ (вобаста ба сермаъноии калимаҳо ё омонимҳо). Доир ба усул ё роҳи шашуми калимасозӣ – ихтисора, ки дар асарҳои бархе аз муҳаққиқон пешниҳод гардидааст, муҳаққиқ чунин андеша дорад: «Ҳамчунин, бархе аз забоншиносон дар хусуси вожасозии ихтисораҳо дар забони форсӣ-тоҷикӣ мулоҳиза рондаанд, вале шеваи мазкур дар ин забон бемаҳсул аст» [4, 93]. Аз ин таъкиди муҳаққиқ пайдост, ки усули ихтисора (аббревиатсия)-ро дар забони тоҷикӣ эътироф надорад.

Муҳаққиқ М.Ҳ. Султон бар асоси ҳамин шеваи вожасозӣ сохта шудани истилоҳотро низ таъкид карда, шеваҳои истилоҳсозиву истилоҳнигориро гурӯҳбандӣ ва пешниҳод мекунад, ки зикри онҳоро дар ин ҷо зарур мешуморем. Ба андешаи муҳаққиқ дар забони тоҷикӣ 5 усули сохтани истилоҳот маъмул аст:

1. Усули сарфӣ, яъне сохтани истилоҳ бо пешванд ё пасванд.
2. Усули наҳвию сарфӣ (иборат аз истилоҳоти мураккаб ва мураккаби омехта).

3. Усули сарфию наҳвии истилоҳсозӣ (ба ҳамдигар гузаштани ҳиссаҳои нутқ бидуни вандафзой ё усули конверсия (вогардонӣ) ва транспозитсия (ҷотабдилӣ)).
4. Усули луғавию наҳвии истилоҳсозӣ (ба истилоҳи мураккаб гузаштани ибораҳои изофӣ ва ҷумлагунаҳо).
5. Усули луғавию маъноии истилоҳсозӣ (ба маъноҳои гуногун истифода шудани як истилоҳ) [4, 94-127].

Доир ба истилоҳоти техникӣ муҳаққиқи тоҷик П.Нуров таҳқиқоти илмӣ бурда, дар мавриди тарз ва меъёрҳои сохта шудани истилоҳоти илмӣ техникӣ дар забони тоҷикӣ роҳҳои зеринро таъкид мекунад: «а) истифодаи имкониятҳои дохилии забони тоҷикӣ; б) бо роҳи аффиксатсия, яъне бо роҳи ба калимае аз забони адабии забони тоҷикӣ ҳамроҳ кардани пешванду пасвандҳо; в) сохтани калимаҳои мураккаб ва ихтисораҳо; г) тарҷумаи таҳтуллафзӣ (калка); д) қабули истилоҳот аз забони русӣ ва тавассути он аз забонҳои дигар; е) тағйирдиҳии семантикии калимаҳо» [6, 80-81].

Бояд таъкид кард, ки аз муҳаққиқони болозикр бо роҳи ихтисоршавӣ ё ихтисора сохта шудани истилоҳот танҳо дар таҳқиқоти Ш. Рустамов, П. Нуров ва муаллифони «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» ба назар мерасад.

Ҳамчунин, П. Нуров усулҳои калимасозиро дар пояи дигар муҳаққиқон аз 4 тарз (тарзи морфологӣ; тарзи лексикӣ-синтаксисӣ; тарзи морфологӣ-синтаксисӣ; тарзи лексикӣ-семантикӣ) маҳсуб медонад.

Ба андешаи муҳаққиқ дар сохтани истилоҳоти илмӣ техникӣ тарзҳои морфологӣ ва лексикӣ-семантикӣ серистеъмол буда, тарзи морфологӣ-синтаксисӣ хеле кам истифода мешавад. Ҳамчунин, ӯ доир ба тарзи маъмули истилоҳсозӣ маълумот дода, таъкид мекунад: «Тарзи бештар маъмули истилоҳсозӣ дар адабиёти илмӣ техникии тоҷикӣ тарзи лексикӣ-семантикӣ мебошад. Дар ин тарзи истилоҳсозии калимае, ки ба сифати муодили тоҷикии истилоҳи русӣ пазируфта шудааст, тағйироти семантикӣ дидааст, яъне аз маъноҳои луғавии худ дар забони умум маҳрум гардида, дар забони адабиёти илмӣ техникӣ ба он ба таври сунъӣ мазмунӣ мафҳуме аз ин ё он соҳаи илм таҳмил карда шудааст» [6, 82].

Ҳамин тавр, аз баррасаии масъалаи мазкур, ки асосан ба роҳҳои калимасозӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ва назари муҳаққиқони тоҷику англис рабт дошт, бармеояд, ки тавлиду ташаккули калимаву истилоҳоти нав яке аз роҳҳои асосии ғанигардонии таркиби луғавии забонҳои мазкур маҳсуб меёбанд. Дар ин робита мо назари муҳаққиқони ҳарду забонро дар мавриди қоидаҳои таърифҳои калимасозӣ ва шаклҳои он, ҳамчунин умияту фарқи онҳоро дида баромадем. Маълум гардид, ки калимасозӣ як соҳае дар забоншиносӣ мебошад, ки аз ҳарду ҷониб, яъне ҳам дар забоншиносии англисӣ ва ҳам тоҷикӣ ба таври хеле васеъ омӯхтаву мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст ва назари муҳаққиқон дар ин самт ба ҳам хеле наздик аст.

Масъалаи матраҳшуда нишон дод, ки дар забони англисӣ роҳи таркибсозии калимаҳо хеле фаровон истифода шуда, тавассути ин роҳ вожаҳои зиёде сохта шудаанд. Дар забони тоҷикӣ бошад, роҳи вандафзой сермаҳмул буда, тавассути ин роҳ таркиби луғавии забони тоҷикӣ аз калимаҳои нав ғанӣ гаштааст.

Таҳқиқу баррасии воҳиди луғавии забон – калима ва роҳҳои афзоиши он хел муҳим аст. Муҳаққиқи забоншиносии америкӣ Н. Ҳомский беҳуда нест, ки забонро «оинаи зеҳн» номидааст, зеро танҳо забон аст, ки бо воҳиди луғавии беинтиҳои худ идора мегардад [16, 4].

Аз баррасии муқоисаи калимасозӣ дар забоншиносии англис ва тоҷик бар меояд, ки дар усулҳои таҳқиқоти ин раванд фарқияти бисёр муҳим ба назар мерасад, ки мо онҳоро ба таври зер хулосабандӣ мекунем:

1. Дар забоншиносии англисӣ раванди калимасозиро «**word-formation processes**» меноманд, ки он бо усули *derivation* маъмул мебошад. Усули *derivation* дар забони англисӣ маъмултарин усули калимасозӣ буда, аз 8 зергурӯҳи калимасозӣ иборат

аст, ки инҳо мебошанд: *affixation; compounding; conversion; back-formation; blending; clipping; acronyms; borrowing*.

2. **Inflection** дар забоншиносии англисӣ усули сарфӣ (морфологӣ) номида мешавад, ки дар он лексема на ба тағйири маъноӣ луғавӣ, балки ба тағйири маъноӣ грамматикӣ дучор мегардад, ки онро метавон **калимасозии шаклӣ** номид. Яъне, ин усул калимаи нав намесозад, таркиби луғавии забон аз ҳисоби он зиёд намешавад ва танҳо шакли калимаро тағйир дода, категорияҳои грамматикӣ месозад ва дар ҷумла калимаро бо он мувофиқ мекунад.
3. **Inflection** ва **derivation** дар забоншиносии англисӣ бо ҳам баробар нестанд, аввалӣ ба шаклсозӣ ва дувумӣ ба калимасозӣ дахл дорад. Фарқияти инҳоро забоншиносон Л. Блумфилд, Н. Ҳомский, Б. Комри ва дигарон дар асарҳояшон тасдиқ кардаанд.
4. Усули сарфӣ (морфологӣ)-и калимасозӣ, ки дар забони тоҷикӣ маъмул аст, яъне ба воситаи вандҳо сохта шудани калима дар назар дошта мешавад, дар забони англисӣ он усули **affixation** «вандафзӣ» номида мешавад, ки яке аз зергурӯҳҳои усули **derivation** маҳсуб меёбад.
5. Усулҳои дигари калимасозии тоҷикӣ: усули наҳвию сарфӣ (синтаксисӣ-морфологӣ (исмҳои мураккаб ва исмҳои омехта)); усули сарфию наҳвӣ (морфологию синтаксисӣ (конверсия)); усули луғавию наҳвии истилоҳсозӣ (луғавию синтаксисӣ (ба калимаҳои мураккаб гузаштани ибораҳо)); луғавию маъноӣ (вобаста ба сермаъноӣ ва омонимҳо); ихтисоршавӣ (аббревиатсия); транспозитсия (ҷотабдилӣ)).
6. Дар робита ба таҳқиқотҳои муосир метавон калимасозиро дар муқоиса ба забоншиносии англис дар забони тоҷикӣ ба таври зер пешниҳод кард:
 - 1) Калимасозии сарфӣ: а) вандафзӣ ва б) таркиббандӣ = а) *affixation*; б) *compounding*;
 - 2) Калимасозии морфологию синтаксисӣ = *conversion*;
 - 3) Калимасозии луғавӣ: а) ихтисоршавӣ; б) нимихтисор; в) вомгирӣ = а) *clipping/acronyms*; б) *blending*; в) *borrowing*.

Ин тарзи гурӯҳбандии усулҳои калимасозӣ имкон медиҳанд, ки чун забоншиносии муосири англисӣ дар забоншиносии тоҷик низ калимасозиро аз дохили морфология ҷудо намоем.

Китобнома:

1. Бобомуродов, Ш. Луғати мухтасари калимасозии забони адабии тоҷик / Ш. Бобомуродов, А. Мӯминов. – Душанбе: Дониш, 1983. – 187 с.
2. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ 1. / Зери таҳрири Ш. Рустамов, Р. Ғафоров. – Душанбе: Дониш, 1985. – 385 с.
3. Земская, Е.А. Современный русский язык. Словообразование: учеб. пособие – 3-е изд., испр. и доп. / Е.А. Земская. – М.: Флинта: Наука, 2011. – 328 с.
4. Мирзо, Ҳ.С. (Султонов М.Б.). Истилоҳот ва истилоҳнигорӣ тоҷикӣ / Ҳ.С. Мирзо (М.Б.Султонов). – Душанбе: Эр-граф, 2019. – 196 с.
5. Назарзода, С. Истилоҳоти забони тоҷикӣ: таърих, гаройиш ва дурнамо. / С. Назарзода. – Душанбе: Дақиқӣ, 2014. – 370 с.
6. Нуоров, П. Истилоҳшиносӣ. / П. Нуоров. – Душанбе: Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2018. – 134 с.
7. Основы иранского языкознания. Новоиранские языки: Западная группа, прикаспийские языки. / Под ред. Расторгуевой В.С. – М.: Наука, 1982. – 571 с.
8. Пейсиков, Л.С. Лексикология современного персидского языка. / Л.С. Пейсиков. – М.: Издательство МГУ, 1975. – 206 с.

9. Расторгуева, В.С. Краткий очерк грамматики таджикского языка. Таджикско-русский словарь. 40000 слов. / Под ред. М. Рахими и Л.В. Успенского. – М.: Госиздат. иностранных и национальных словарей, 1954. – 791 с.
10. Рубинчик, Ю.А. Современный персидский язык. / Ю.А. Рубинчик. – М.: Издательство восточной литературы, 1960. – 140 с.
11. Рустамов, Ш. Исм (категорияҳои грамматикӣ, калимасозӣ ва мавқеи исм дар системаи ҳиссаҳои нутқ). / Ш. Рустамов. – Душанбе: Дониш, 1981. – 220 с.
12. Тоҳирова, Қ. Лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. (материалҳо). / Қ. Тоҳирова. – Душанбе: Дониш, 1967. – 80 с.
13. Adams, V. An Introduction to Modern English Word-formation. Eighth impression. / V. Adams. – London and New York: Longman Group, 1973. – 230 p.
14. Anshen, F., Aronoff, M. Morphology and the Lexicon: Lexicalisation and Productivity. In Spencer, A. And Zwicky, A. (eds), The Handbook of Morphology. – Oxford: Blackwell, 1998. – 820 p.
15. Bauer, L., English Word-formation. / L. Bauer. – Cambridge: Cambridge University Press, 1983. – 311 p.
16. Chomsky, N. Reflections on Language / N. Chomsky. - Glasgow: Fontana, 1976. - 272 p.
17. Crystal, D. The English Language. Second Edition. / D. Crystal. – London: Penguin Books, 2002. – 336 p.
18. Fabb, N. Compounding/ In A. Spencer, & A. Zwicky (Eds.). – Oxford: The Handbook of Morphology, 1998. – P. 66-83.
19. Hudson, G. Essential Introductory Linguistics. / G. Hudson. – Oxford: Blackwell Publishers Ltd, 2000. – 552 p.
20. Ingo, P. Word-Formation in English. 2nd Edition. / P. Ingo. – Düsseldorf: Heinrich-Heine-Universität, 2018. – 244 p.
21. Sapir, E. Language, an introduction to the study of speech/ E. Sapir. – New York: Harcourt, Brace and company, 1921. – 266 p.

ТДУ: 811.222.84'367.626:811.221

**МАСЪАЛАИ ТАСНИФИ ҶОНИШИНҲО ДАР ЗАБОНИ ВАХОНӢ ДАР
МУҚОИСА БО ЗАБОНҲОИ ДИГАРИ ЭРОНӢ
Неъматова Бибиқанд Мабатхоновна ⁶**

*Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ
ва соҳибкорӣ Тоҷикистон*

Мақолаи мазкур ба баррасии масъалаи таснифи ҷонишинҳо дар забони вахонӣ бахшида шуда, ба муайян намудани меъёрҳои илмӣ гурӯҳбандии онҳо равона гардидааст. Дар заминаи таҳлили адабиёти назариявӣ ва маводи забонӣ нишон дода мешавад, ки мавқеи ҷонишинҳо ҳамчун ҳиссаи

⁶**Неъматова Бибиқанд Мабатхоновна** - Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон, факултети гуманитарно педагогӣ, кафедраи забон ва фарҳанг, дотсент, номзади илмҳои филологӣ. Нишони: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Борбад, 48/5. Тел.: (+992) 502075841; e-mail: bibijon07@mail.ru.

Неъматова Бибиқанд Мабатхоновна - Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, гуманитарно-педагогический факультет, кафедра языка и культуры, доцент, кандидат филологических наук. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Борбада, 48/5. Тел.: (+992) 502075841; e-mail: bibijon07@mail.ru.

Ne'matova Bibiqand Mabathkhonovna - International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, Faculty of Humanities and Pedagogy, Department of Language and Culture, Associate Professor, Candidate of Philological Sciences. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, 48/5 Borbad Avenue. Tel.: (+992) 502075841; e-mail: bibijon07@mail.ru.

нутқ то ҳол дорои хусусияти баҳснок буда, набудани меъёрҳои ягонаи тасниф ба гуногунрангии равишҳои мавҷуда вобаста мебошад.

Таҳқиқ нишон медиҳад, ки ҷонишинҳои забони вахонӣ аз рӯи маъно, сохтори морфологӣ ва вазифаи синтаксисӣ гуногун буда, қобилияти ишғоли мавқеи ҳиссаҳои мухталифи нутқро доранд. Дар ин замина, таснифи морфологӣ-синтаксисӣ ҳамчун равиши нисбатан мукамал пешниҳод мегардад. Дар натиҷаи таҳлил, ҷонишинҳо аз рӯи маъно ба гурӯҳҳои асосӣ ва аз ҷиҳати сохтор ба навъҳои гуногуни калимасозӣ ҷудо карда мешаванд. Ҳамзамон, хусусиятҳои дохилизабони система, аз ҷумла мавҷудияти шаклҳои махсуси ҷонишинҳои шахсӣ ва истифодаи ҷонишинҳои ишоратӣ дар вазифаи шахси сеюм, таъкид мегарданд.

Дар маҷмӯъ, ҷонишинҳо дар забони вахонӣ ҳамчун гурӯҳи мустақили лексикӣ-грамматикӣ тавсиф шуда, таснифи пешниҳодишуда барои дақиқ намудани мақоми онҳо дар низоми ҳиссаҳои нутқ аҳамияти назариявӣ ва амалӣ дорад.

Калидвожаҳо: ҷонишин, тасниф, забони вахонӣ, меъёрҳои морфологӣ-синтаксисӣ, гурӯҳбандии маъноӣ, таҳлили муқоисавӣ.

Проблема классификации местоимений в ваханском языке в сравнении с другими иранскими языками

Статья посвящена классификации местоимений в ваханском языке и направлена на уточнение научных критериев их разграничения. На основе анализа теоретических источников и языкового материала показано, что статус местоимений как части речи остаётся дискуссионным, а отсутствие единых критериев приводит к разнообразию подходов.

Установлено, что местоимения ваханского языка различаются по значению, морфологической структуре и синтаксической функции и способны выполнять роли разных частей речи. В связи с этим в работе обосновывается преимущество морфолого-синтаксической классификации. Предлагается деление местоимений на основные семантические группы и словообразовательные типы. Отмечаются специфические особенности системы, в том числе наличие особых форм личных местоимений и использование указательных местоимений в функции третьего лица.

Местоимения рассматриваются как самостоятельный лексико-грамматический класс, а предложенная классификация позволяет точнее определить их место в системе частей речи.

Ключевые слова: местоимение; классификация; ваханский язык; морфолого-синтаксический подход; семантические группы; структура слова; личные местоимения; указательные местоимения; сравнительный анализ.

The problem of classifying pronouns in the wakhi language in comparison with other iranian languages

The article examines the classification of pronouns in the Wakhi language and aims to refine the criteria used for their categorization. Based on the analysis of theoretical studies and linguistic data, it shows that the status of pronouns as a part of speech remains debated, and the lack of unified criteria has led to multiple approaches.

The study demonstrates that Wakhi pronouns vary in meaning, morphological structure, and syntactic function, and can occupy positions typical of different parts of speech. On this basis, a morphosyntactic approach is argued to be more adequate. The paper proposes a classification by semantic groups and word-formation types. It also highlights specific features of the system, including distinct forms of personal pronouns and the use of demonstratives as third-person reference.

Pronouns are treated as an independent lexical-grammatical class, and the proposed classification helps to define their place in the overall system more precisely.

Key words: pronoun; classification; Wakhi language; morphosyntactic approach; semantic groups; word structure; personal pronouns; demonstrative pronouns; comparative analysis.

Забони вахонӣ (*ʔikwor zik*) яке аз забонҳои эронии шарқӣ ба шумор меравад, ки ба гурӯҳи забонҳои бадахшонӣ (помирӣ) дохил мешавад ва бо вижагиҳои фонетикӣ, луғавӣ ва грамматикӣ худ миёни дигар забонҳои ин гурӯҳ ҷойгоҳи махсус дорад.

Забони сокинони вахонзамин забони вахонӣ ё худ забони вахӣ мебошад. Бо забони вахонӣ ба ғайр аз мардуми водии Вахони ноҳияи Ишкошим боз дар ноҳияҳои Афғонистон, ки бо ин водӣ ҳамсарҳад мебошанд, ҳарф мезананд. Инчунин дар қисмати Покистон ва Синзяни Ҷумҳурии мардумии Хитой ҳам бо забони вахонӣ мукомала мекунанд [1, 70].

Проблемаи таснифоти ҳиссаҳои нутқ ва мавқеи ҷонишинҳо дар он таърихи тӯлонӣ дорад. Омӯзиши масъалаи мазкур дар ҷанбаи фалсафии мантиқӣ ҳанӯз аз давраи антиқа шуруъ шуда буд. Афлотун дар муколамаи «Кратил» калимаҳоро ба ду гурӯҳ - ба исмҳо ва феълҳо, Арасту дар «Илми бадеъ» ба 8 қисм: ҷузъ, ҳиҷо, пайвандак, исм, феъл, аъзо, ҳолат (падеж), ҷумла ва дар «Илми баён» ба се гурӯҳ: исмҳо, феълҳо, пайвандакҳо ҷудо карда бошанд ҳам, ҷонишинҳоро ҳиссаи алоҳидаи калимаҳо ҳисоб накардаанд.

В.З. Карпов дар як мақолааш ҷонишинҳоро ба гурӯҳҳои ҷонишинҳои исмӣ, ҷонишинҳои сифатӣ, ҷонишинҳои шуморавӣ, ҷонишинҳои зарфӣ ва ҳамчунин дар забонҳои туркӣ ба гурӯҳи ҷонишинҳои феълӣ ҷудо мекунад [14,108-114], ки ҷонишинҳои феълӣ ба забонҳои эронӣ, аз ҷумла забони ваҳонӣ хос нест.

Р.Х. Додихудоев ва Л.Г. Герценберг дар китоби «Таърихи забони тоҷикӣ» хелҳои ҷонишинҳоро чунин тасниф кардаанд: шахсӣ, нафсӣ, ишоратӣ, номуайяний, саволӣ ва нисбӣ [7,130-131].

А.Л. Грюнберг, Д.И. Эдельман дар забони афғонӣ хели ҷонишинҳоро ба ҷонишинҳои шахсӣ ё ҷонишинҳои задалор, ишоратӣ, шахсӣ-ислоҳшуда (*лично-направительные*), нафсӣ-муайяний ва ҷонишинҳои нафсӣ, ҷонишинҳои саволӣ, ҷонишинҳои муайяний, ҷонишинҳои номуайяний, ҷонишинҳои миқдорӣ ва ҷонишинҳои ҳолӣ ҷудо намудаанд [17, 73-84].

Хелҳои ҷонишинҳои ваҳонӣ аз хелҳои ҷонишинҳои афғонӣ тафовут дорад. Мисол, ҷонишинҳои задалор ва ҷонишинҳои ҳолӣ дар забони ваҳонӣ мушоҳида намешавад.

Дар забони ишқошимӣ (ранӣ) ҷонишинҳои шахсӣ, ишоратӣ, ва нафсӣ-муайяний ба се анҷома ҷудо мешаванд: а) бавосита *az(i) tə*, дар шакли ҷамъ *təx(o)*, *təməx* б) ҳолисона *tak*, *fak* дар шакли ҷамъ *tə səv (o)*, *təməx (əv)*, в) посессивӣ *tə(n)*, *tī* дар шакли ҷамъ бошад, *tə\iʃ*, *təməx* [20, 121].

Ҷонишинҳои забони бартангӣ, чун дигар ҷонишинҳои забонҳои шугнонӣ-рӯшонӣ нисбатан аз дигар ҳиссаҳои номии нутқ аниқ ҷудо мешаванд. Аз рӯйи мазмун ҷонишинҳо ба дараҷаҳо ҷудо мешаванд: шахсӣ, шахсӣ-ишоратӣ, саволӣ, номуайяний, муайянии нисбӣ ва муайянии инкорӣ [12, 107].

Дар забони сарикулӣ ҷонишинҳо ба гурӯҳҳои ба монанди ҷонишинҳои шахсӣ, ҷонишинҳои ишоратӣ, ҷонишинҳои нафсӣ-муайяний, ҷонишинҳои тарафайн, ҷонишинҳои саволӣ, ҷонишинҳои номуайяний, ҷонишинҳои миқдорӣ, ҷонишинҳои муайяний ва ҷонишинҳои ишоратӣ-муайяний ҷудо мегарданд [18, 32-40].

Дар забони бартангӣ ҷонишинҳои шахсӣ ва ишоратӣ ду шакл доранд: бевосита ва бавосита [12, 106]. Дар забони ваҳонӣ низ ҷонишинҳои шахсӣ ва ишоратӣ бевосита ва бавосита мешаванд.

Дар забони рошорвӣ ҷонишинҳо ба хелҳои шахсӣ, ишоратӣ, муайяний ва номуайяний ҷудо гардидаанд [13, 89].

Аз рӯйи тартиби морфологӣ ҷонишинҳо ба гурӯҳҳои зерин ҷудо мешаванд: сода, сохта, мураккаб ва таркибӣ [4, 57]. Дар забони ваҳонӣ низ ҷонишинҳо аз рӯйи тартиби морфологӣ ба сода: (*wuz* - ман, *maʒ* - ман, *tu* - ту, *taw* - ту, *saiʃ* - шумо, *sak* - мо, *kum* - кадом, *sut* - чанд, *uaw* - он, *uət* - ин, *yət* - ин, *bazi* - баъе, *sro* - аз мо, *sav* - аз шумо, *kuu* - кӣ, *ciz* - чӣ, *kum-yor* - кадоме, *kifč* - ҳар ду, *ky* - ҳама, *flon* - фалон, *xy* - худ, *xāt* - худ), сохта (*floni* - фалонӣ, *bimədoni* - бемадонӣ, *cənini* - фалонӣ, *uət-žin* - ҳамин хел, *ya-žin* - ин хел, *amdigar* - ҳамдигар), мураккаб (*icand* - якчанд) ва таркибӣ (*yem rang* - ин хел, *ya rang* - он хел, *uət rangin* - ин хелӣ, *yət rang* - ин гуна, *ya soxt* - он гуна, *kuu ki cəu* - касе ки, *čiz ki cəu* - чизе ки, *ar kuu* - ҳар кас, *ar ciz* - ҳар чӣ, *ar kdom* - ҳар кадом ва ғ) ҷудо мегарданд.

Дар «Грамматикаи забони тоҷикӣ» забоншиносон ҷонишинҳоро ба хелҳои зерин тақсимбандӣ намудаанд: ҷонишини шахсӣ, ҷонишини нафсӣ, ишораҷонишинҳо, пурсишҷонишинҳо, ҷонишини таъинӣ, ҷонишини номуайяний ва ҷонишини манфӣ [4, 67-70].

Бисёр олимон чунин мешуморанд, ки ҷонишинҳо сарфи назар аз ҷудошавии морфологӣ ва синтаксисиашон, дорои маъноӣ махсуси ҷонишинӣ мебошанд ва аз ин рӯ, онҳо метавонанд ба ҳиссаи махсуси нутқ ҷудо шаванд. Қисме дар он ақидаанд, ки барои ба ҳиссаи махсуси нутқ ҷудокунӣ ҷонишинҳо метавонад мустақилии корбурди онҳо бошад. Баъзе муаллифон танҳо ҷонишини предметӣ-шахсиро ҳиссаи нутқ мешуморанд.

Муаллифони «Грамматикаи забони тоҷикӣ» бошанд, ҷонишинро танҳо аз рӯи анъана ба ҳиссаҳои алоҳидаи нутқ ҷудо мекунанд ва таснифоти онҳо дар таҳқиқоти шевашиносони ҷудогона низ мавриди муҳокима қарор нагирифтааст [4, 183-184].

Бояд гуфт, ки забоншиносони тоҷик барои ҳалли бисёр масъалаҳо, аз ҷумла, таснифоти ҳиссаҳои нутқ ва муайянкунии ҷойи ҷонишин, муҳолифати афкори забоншиносони Эрону Афғонистон, назарияи забоншиносони русро ҳамчун меъёри таҳқиқотии кори худ қабул кардаанд. Аз ин ҷо, гуфтан мумкин аст, ки дар давраи нави забон намудҳои ҷонишинро бо сохти морфологиашон муайян кардан мумкин аст.

Дар «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» омадааст, ки бандакҷонишинҳо истифодаи хос дошта, аксар бо исм ва феъл истифода мешаванд ва муносибатҳои гуногуни грамматикиро ифода мекунанд [4, 59].

Дар забони ваҳонӣ низ бандакҷонишинҳо маъноӣ соҳибиятро ифода менамоянд. Масалан: *Tar žy mol ŷy dast mæund* - Ба моли ман даст нарасон. *Yam kitobiš žyn* - Ин китобҳо аз онӣ мананд. *Ya xun bar tin* - Он хонаю дар аз онӣ туанд. *Ti boŷ tar kum nag?* - Боғи ту дар кучост? *Tin i baftar yaš nasta?* - Аз шумо ягон аспӣ хубтар ҳаст?

Бандакҷонишинҳо дар забони тоҷикӣ таърихи дурудароз доранд. Ҳанӯз дар забонҳои қадимаи эронӣ, дар қатори ҷонишинҳои шахсӣ онҳо бо падежу шумораҳо тасриф мешуданд. Тафовут байни онҳо дар он аст, ки энклитикҳо бандакҷонишинҳо ба мисли ҷонишинҳои шахсӣ парадигмаи пурра надоштанд. Дар забони ваҳонӣ низ ин хусусият мушоҳида мешавад. Мисол: *Žy kitob* - Китоби ман. *Žy nan* - Модари ман. *Žyn aži xoiš tu ki, tu a dæm mæktab yark car* - Ман чунин хоҳиш доштам, ки ту дар ин муассиса кор кунӣ. *Yam gylisžyn* - Ин гулҳо аз онӣ ман. *Ti dars mar xiš vitæu* - Дарсат ба ман маъқул афтод. *Wuzam ti wušiiki gotæu* - Ман калидатро ёфтам.

Дар забони ваҳонӣ ибораҷонишинҳо изофат қабул мекунанд. Мисол: *Wuzi nodon sæ kum-æn disæt* - Мани нодон аз кучо медонам. *Saki bičora sæ kumæn disæn* - Мо бечора аз кучо биёрем.

Бояд қайд кард, ки ҷонишинҳои шахсӣ аз лаҳзаи пайдошавӣ бо ҷонишинҳои ишоратӣ зич (сахт) алоқаманданд, вале ҳолати мазкур ба ақидаи забоншиносон мувофиқат намекунад. Бархе аз забоншиносон чунин мешуморанд, ки ҷонишинҳои шахсӣ, аз ҷумла, ҷонишини шахсии шахси якуми ин гурӯҳ вожаҳои куҳнашуда мебошанд. Иддае аз забоншиносон ин ақидаро ҷонибдорӣ мекунад, ки дар он ҷонишинҳои шахсӣ бо пешоянд ба исм тобеъ мешаванду ҷумлаҳои дорои маъноӣ объективӣ месозанд.

Муҳаққиқи тоҷик Б.Сиёев менависад: «Масъалаи тафриқаи ҷонишин ба ҳиссаҳои нутқ хеле мураккаб ва ҳамзамон, баҳсоз аст, аммо дар забони тоҷикӣ (инчунин, дар эронӣ) дар ин бора то имрӯз ақидаи комилу аниқӣ ҷамъбасти нест» [22, 7].

Дар забони ваҳонӣ ҷонишинҳо аз рӯи муносибат ба ҷонишинҳои предметӣ (*wuz* - ман, *tu* - ту, *sak* - мо, *saiš* - шумо, *yaw* - ӯ, *yawiš* - онҳо, *kuy* - кӣ), *aš kuy* - ҳеҷ кӣ, *aš čiz* - ҳеҷ чиз, *i-sar* - баъзе, *kuy ki sæu* - касе кӣ, *čiz ki sæu* - чизе кӣ, *ŷy/ŷat* - худ, *yæt* - ин, *yæt* - он, *yæt rang* - ҳамин хел, *ya rang* - ҳамон хел, *ar kuy* - ҳар кӣ, *ar čiz* - ҳар чӣ, *ky* - ҳама, ҷонишинҳои сифатӣ *yæt rang* - ин хел, *ya rang* - он хел, *yæt soht* - ин гуна, *ya soht* - он гуна, *yæt rangin* - ҳамин гуна, *ya rangin* - он гуна, *sæblo* - чунон, *crægin* - ҳамин хел, *creng* - ин хел, *æcreng* - ягон хел, ҷонишинҳои шуморавӣ *cum* - чанд, *cumyt* - чандум, *cum dod* - чӣ қадар, *yem dod* - ин қадар, *yem dodæk* - ин қадарак ва ҷонишинҳои зарфӣ *tum*, *tumek*, *creng*, *crengin* ҷудо гардидаанд.

Ш. Рустамов дар рисолаи худ оид ба таснифоти ҳиссаҳои нутқи забони тоҷикӣ ҳамчун кори алоҳидаи илмӣ дар бораи ҷонишин қадамҳои аввалин гузошта, чунин мегӯяд: «Ҷонишин на танҳо ба ҷойи исму сифат ва шумора, балки ба ҷойи ҳиссаҳои дигари нутқ низ корбурд мешавад». Пеш аз ҳама, ҷонишин, масалан, ҷонишини шахсӣ хеле равшан ва аниқ ба предмет ишора мекунад, вале чунин ақида дар муносибат ба ҷонишинҳои номуайяӣ, манфӣ, муайяӣ тамоман мувофиқ (рост) намеояд [21, 20].

Мавсуф танҳо доир ба вазифа ва маънои ҷонишин ба пуррагӣ маълумот медиҳад, вале оид ба меъёрҳои тақсимкунии ҷонишинҳо ҳамчун ҳиссаи нутқ чизе зикр намекунад.

С. Арзуманов дар китоби худ «Худомӯзии забони тоҷикӣ» ҷонишинҳои забони тоҷикиро ба гурӯҳҳои ҷонишинҳои ишоратӣ, саволӣ, шахсӣ, таъйинӣ, номуайяӣ, соҳибӣ, манфӣ, ва нафсӣ-таъкидӣ ҷудо намудааст [3, 51].

С. Шербоев ва Ҳ. Самадов дар китоби «Практикуми забони тоҷикӣ» ҷонишинҳоро ба ҳелҳои шахсӣ (ман, ту, вай), ишоратӣ (ин, он, ҳамин, ҳамон), номуайяӣ (ким-ки, ким-чӣ), саволӣ (кӣ, чӣ, кадом), нафсӣ-таъкидӣ (худ, хеш), таъйинӣ (ҳар кӣ, ҳар кас), манфӣ (ҳеҷ, ҳеҷ кас, ҳеҷ чиз) ва муштарак (якдигар, ҳамдигар) ҷудо намудаанд [23, 64]. Дар забони ваҳонӣ низ ҳелҳои ҷонишинҳо чунин тақсимбандӣ гардидаанд, аммо муодили баъзе ҳелҳои ҷонишинҳо зиёдтар мебошанд. Масалан: *wuz* (ман), *maž* (ман/маро), *tu* (ту) *taw* (ту).

Муҳаққиқ С. Назарзода дар китоби «Забон ва бедории миллӣ» қайд намудааст, ки шакли махсуси ҷонишинҳои шахсӣ ба пасвандҳои -ҳо, -ён сохта шуда, ҷамъро ифода мекунад [16, 30].

Дар забони ваҳонӣ ин хусусият хеле камистеъмол аст, он ҳам бошад, танҳо дар ҷонишинҳои шахсии шахси дуюм мушоҳида мешавад. Мисол: *Saəkiš sə kum-nag wəzg?* - Шумоякҳо аз кучо омадагид? *Mar aži styɪd ki, saəkiš mərz* - Ба назари ман чунин менамояд, ки шумоакҳо гушнаед.

Т.Н. Пахалина ҷонишинҳоро ба намудҳои зерин ҷудо менамояд: ҷонишинҳои шахсӣ (бевосита бавосита), ҷонишинҳои ишоратӣ, ҷонишини нафсӣ-таъкидии муайяӣ, ҷонишинҳои саволӣ, ҷонишинҳои миқдорӣ, ҷонишинҳои номуайяӣ, ҷонишинҳои ҷамъбасти, ҷонишинҳои нафсӣ-таъкидии мутақобила ва ҷонишинҳои муайяӣ [19, 52-62]. А.Л. Грюнберг ва И.М. Стеблин-Каменский бошанд, ҷонишинҳои серистеъмолро дида баромада, онҳоро ба ҳашт хели ҷонишинҳо ҷудо мекунад: ҷонишинҳои шахсӣ, таъйинӣ, ишоратӣ, нафсӣ-таъкидӣ, саволӣ, номуайяӣ, манфӣ, муайяӣ [6, 576-577].

Таснифоти аввалини ҷонишинҳои забони ваҳонӣ дар корҳои Т.Н. Пахалина [1969, 1977], инъикос ёфтаанд, ки дар «Забони ваҳонӣ» ҷамъбасти ниҳой ёфтаанд. Нуқтаи назари муфассал ва дар баъзе ҳолатҳо асоснокгардидаи таснифоти ҷонишинҳо, аз ҷонишинҳои шахсӣ, дар кори А.Л. Грюнберг ва И.М. Стеблин-Каменский оварда мешаванд [6, 505- 509].

Дар забони ваҳонӣ ҳелҳои ҷонишинҳои шахсии забони ваҳонӣ ҷонишини шахсии шахси 1-ум ва 2-юм - *wuz* (ман), *sak*(мо); *tu* (ту), *saiš* (шумо) дохил мешаванд. Бояд қайд кард, ки дар амалкарди ҷонишинҳои шахсии шахси 3-юм се дараҷаи ҷонишини ишоратӣ мавриди истифода қарор мегиранд: *yaw* (вай, он // ӯ), *yawiš* (онҳо//вайҳо).

Мафҳуми ҷонишинӣ дар забони ваҳонӣ мафҳуми луғавию маъноиро доро мебошанд. Чунин хусусият барои аксари ҷонишинҳо хос буда, характери умумӣ доранд. Ҷонишинҳои забони ваҳонӣ чунин гурӯҳбандӣ шудаанд, ки аз таснифоти ақидаҳои олимони дар боло зикршуда баъзе ҷиҳатҳо тафовут дорад. Масалан ҷонишини шахсии *wuz* (ман), *tu* (ту) дар забони ваҳонӣ маъмул аст, ки дар ин шакл дар дигар забонҳои помирӣ истифода мешавад, аммо шаклҳои *maž* (ман), *taw* (ту) танҳо дар забони ваҳонӣ роиҷ асту халос. Дар дигар забонҳо, хусусан, забонҳои помирӣ дида намешавад. Мисол: *Wuz ɣy tat žəʔd / Maž ɣy tat žəʔd* - Ман духтари падарам ҳастам. *Wuz ɣy zmini pyryndəm / Maž ɣy zmini pərəndəm* - Ман заминамро мефурӯшам. *Tu mar ɣa xizmat kərk/Taw mar ɣa xizmat kərk* - Ту бароям хизмати бисёр кардай.

Таснифоти умумии хелҳои ҷонишин дар забони ваҳонӣ

№	Номи ҷонишинҳо	Шаклҳои грамматикӣ
1.	Шахсӣ	<i>wuz</i> (ман), <i>maž</i> (ман), <i>tu</i> (ту), <i>taw</i> (ту), <i>sak</i> (мо), <i>saiš</i> (шумо), <i>sav</i> (аз шумо)
2.	Шахсӣ-ишоратӣ	<i>yəm</i> (ин), <i>yət</i> (ҳамон), <i>yaw</i> (он), <i>yəmiš</i> (ҳаминҳо), <i>yətiš</i> (вай), <i>yawiš</i> (онҳо)
3.	Ишоратӣ-муайянӣ	<i>aži</i> \ <i>azi</i> (чунин, чунон)
4.	Ишоратӣ-миқдорӣ	<i>sum</i> (чӣ қадар)
5.	Ҷонишини миқдорӣ	<i>kyl</i> (ҳама), <i>tum</i> , <i>tumek</i> (ин қадар)
6.	Нафсӣ таъкидӣ	<i>ǰat</i> (худ), <i>ǰy</i> (худаш)
7.	Муайянӣ-ҷамъбасти	<i>ky</i> (ҳама, ба кулли), <i>kylī</i> (кулл, ҳама)
8.	Муайянӣ-таъйинӣ	<i>ar</i> (ҳар), <i>dgar</i> , <i>digar</i> (дигар)
9.	Муштарак	<i>amdigar</i> (ҳамдигар), <i>yakdigar</i> (якдигар), <i>yoman</i> (бо ҳам); <i>kyfč</i> (ҳар ду)
10.	Саволӣ	<i>kyu</i> (кӣ), <i>čiz</i> (чӣ), <i>kum</i> (чӣ хел), <i>sum</i> (чанд), <i>crəng</i> (чӣ хел, чӣ гуна), <i>kum-jay</i> (куҷо) дар куҷо), <i>kum-ər</i> (ба куҷо), <i>soyd</i> (кай), <i>soyd-ər</i> (кай вақт), <i>cətar</i> (чаро) <i>va ǰaypa</i> .
11.	Манфӣ	<i>ačk</i> , <i>aččək</i> (ҳеҷ).
12.	Номуайянӣ	<i>i</i> (яке), <i>i-kyu</i> (ким-кӣ, ягон кас), <i>baziš</i> (баъзеҳо), <i>ač-čiz</i> (ҳеҷ чиз), <i>i-kum</i> (ким-чӣ, ягон чиз), <i>i-loy</i> (якбор), <i>xili</i> (хеле, баъзан), <i>iǰun</i> (баъзан), <i>i-čand</i> (баъзе аз), <i>iǰuni</i> (гоҳе).

Ҷонишинҳои шахсӣ, муайянӣ, ишоратӣ, соҳибӣ ва дигар хелҳои он дар забони ваҳонӣ дар амалқардҳо пурра қорбурд мешаванд ва барои исмҳо типӣ мебошанд. Онҳо метавонанд ба вазифаи мубтадо, қурқунандаи бевосита ва бавосита биоянд. Ҷонишинҳои шахсии ваҳонӣ, ҳамчунин, ба сифати аъзои якхелаи ҷумла низ омада метавонанд.

Дар ҷумласозӣ исмҳо ҳам бо ҷонишинҳои шахсӣ ва ҳам бо пешояндҳо ифода ёфта метавонанд: *Wuz nə disəm* - Ман наредонам. *Sak sə žir wdəkən* - Мо аз роҳи дурем. *Tu yaw didiǰ, yaw mə mirit* - Ту ўро нигоҳ қун, то вай намирад. *Wuz-əm yar dars rətaǰ* - Ман ба ў дарс додам. *Maž yar xunbar goxtəǰ* - Ман ба ў хонаю дар сохтам. *Yaw broi Bətan jang rəǰdəǰ* - Ў барои Ватан ҷанг рафт.

Вожаҳои тобеш бештар вақт дар шакли сода истифода мешаванд: *Jəda wocak mar canən ǰa qila tu* - Аз ў ҷудо шудан барои ман мушкил буд. *Wuzəm yar slom kərtəǰ* - Ман ба ў салом қардам.

Ҷонишинҳои шахсӣ бо ёрии пасояндҳои *broi* (барои), *rangin* (мисли) низ, бо вожаи асосии ҷумлаҳо мувофиқат қарда, исро ифода менамоянд: *Yaw ǰy rangin notars tu* - Вай ман барин нотарс буд. *Tut ǰal ǰy rangin azob nəitk* - Ту мисли ман азоб нақашада.

Бо ақидаи Т.Н. Паҳалина, ҷонишинҳо дар забони ваҳонӣ аз ҷиҳати морфологӣ якхела нестанд. Ҷонишини шахсии шахси 1-уми шумораи танҳо се шакли падежӣ, ҷонишини шахси 2-юми шумораи танҳо се шакли падежӣ доранд. Ҷонишинҳои шахси 1 ва 2-юми шумораи ҷамъ, ҷонишини тақрори // нафсӣ-таъкидӣ, муайянӣ ва ҷонишини саволии *kyu* (кӣ) ду шакли падежӣ доранд. Ҷонишинҳои ишоратӣ-шахсӣ (ва ё исмӣ) (онҳо ҷонишини шахси 3-юманд) танҳо аз рӯи шумора фарқ мекунанд. Ҷонишинҳои боқимонда бо як шакл нишон дода шудаанд. Тавре маълум аст, таҳлили грамматикӣ забони ваҳонӣ, амалан, дар тамоми таҳқиқотҳои грамматикӣ, аз қори Т.Н. Паҳалина сар қарда, мақоми ҷавобгӯ дорад [19, 52].

Зимни таснифоти морфологӣ-синтаксисии ҷонишинҳои забони ваҳонӣ қобилияти иваз қарда тавонистани ҳиссаҳои нутқ аз тарафи ҷонишинҳо ҳамчун меъёри асосӣ

пазируфта мешавад. Исмҷонишинҳо ҳамон гурӯҳҳоеро нишон медиҳанд, ки бо қобилияти якҷояшавии синтаксисӣ мавқеи исмҳоро дар ибораву ҷумла тавсиф медиҳанд. Ба онҳо якум –ҳамаи ҷонишинҳои шахсӣ ва дувум ҷонишинҳои тақрор // нафсӣ-таъкидӣ (*ḡat* (худ), *uaw ḡat* (худӣ худаи), *də xatən* (бо худ), сеюм ҷонишинҳои *kuu* (кӣ) ва *ṣiz* (чӣ) ва муштақоти ба хелҳои гуногун тааллуқдоштаи онҳо, чорум ҷонишини *uaw* - он ва уат - ин дар он ҳолатҳое, онҳо на ишоратҳои ноаниқро ба аломат, балки ишора ба предмет, вазъият (ҳолат) ва мавзӯро ифода мекунанд.

Ҷонишинҳои сифатӣ дар сохти мавқеи ибораҳо нақши муайянкунандаи мувофиқро иҷро мекунанд ва дар таркиби ҷумла бошад, онҳо, инчунин, ба сифати атрибути мувофиқаткунанда амал мекунанд ё ин ки ба сифати предикати атрибутивӣ қорбурд мешаванд.

Барои ҷонишинҳои шуморавӣ маъноҳои ҷамъбасти-миқдорӣ ва он хусусиятҳои пайваستшавӣ хосанд, ки ба вожаҳои ин ҳиссаи нутқ хос мебошанд.

Онҳо ба навъҳои миқдории *sut* (чанд? // чӣ қадар ва тартибии *kut* (кадом?) ҷавобшаванда тақсим мешаванд. Барои ин гурӯҳ ҷонишинҳои *sut* (чанд? // чӣ қадар) ва *kut* (кадом?) аввалин маҳсуб мешаванд.

Ба ҷонишинҳои зарфӣ мавҷуд набудани муносибатҳои морфологӣ пардигматикӣ хос мебошад ва вобаста ба сохти ҷойгиршавии ҷумла онҳо ба зарф якҷоя мешаванд, ҳамчун пасванди ҷинсҳои гуногуни ҳол хидмат мекунанд. Бинобар гуногунрангии ба зарфҳо ҷонишинҳои сифатии *creng* (чӣ хел), *soyḡ* (кай), *kut-jay* (куҷо, аз куҷо?), *sə-kut-ən* (аз куҷо?), *ṣiz-ər\ cəṣər* (чаро, барои чӣ) ва ғайра маҳсуб меёбанд.

Китобнома:

1. Абдулназарзода, А. Баъзе андешаҳо роҷеъ ба назми маҳаллизибони водии Вахон / А. Абдулназарзода // Масъалаҳои илмҳои гуманитарӣ. - 2024. - №1. - С. 77-87.
2. Аламшоев, М. Система местоимений шугнанского языка (в сравнении с другими языками шугнано-рушанской группы памирских языков) / М. Аламшоев. - Душанбе: Дониш, 1994. - 304 с.
3. Арзуманов, С. Худомӯзии забони тоҷикӣ / С. Арзуманов. - Душанбе, 1989. - 328 с.
4. Грамматикаи забони тоҷикӣ (Фонетика ва морфология). Қисми 1. - Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1956. - 231 с.
5. Грюнберг, А.Л. Очерк грамматики афганского языка (пашто) / А.Л. Грюнберг. - Ленинград: Наука, 1987. - 239 с.
6. Грюнберг, А.Л. Языки Восточного Гиндукуша. Ваханский язык / А.Л. Грюнберг, И.М. Стеблин-Каменский. - М.: Наука, Главная редакция восточной литературы, 1976. - 670 с.
7. Додихудоев, Р.Х. Таърихи забони тоҷикӣ / Р.Х. Додихудоев, Л. Герценберг. - Душанбе: Маориф, 1988. - 215 с.
8. Ефимов, В.А. Язык афганских хазара / В.А. Ефимов. - М.: Наука, 1965. - 97 с.
9. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 1. Лексикология. Фонетика. Морфология. - Душанбе: Ирфон, 1973. - 452 с.
10. Зарубин, И.И. Ваханский язык. / И.И. Зарубин. - Архив ЛО института востоковедения АН СССР (фонд Зарубина № 121, Описы № 1, ед.193).
11. Карамшоев, Д. Категория рода в памирских языках (шугнано-рушанская группа). / Д. Карамшоев. - Душанбе: Дониш, 1978. - 355 с.
12. Карамхудоев, Н. Бартагский язык. / Н. Карамхудоев. - Душанбе: Дониш, 1973. - 366 с.
13. Курбанов, Х. Рошорвский язык / Х. Курбанов. - Душанбе: Дониш, 1976. - 312 с.
14. Карпов, В. Г. О частеречном статусе местоимений в хакасском и русском языках // Актуальные проблемы филологии: сб. ст. - Абакан: Издательство ХГУ им. Н. Ф. Катанова, 1995. - С. 108-114.
15. Лашкарбеков, Б. Б. Ваханский глагол в историческом аспекте / Б. Б. Лашкарбеков; отв. ред. И. М. Стеблин-Каменский; Ин-т языкознания РАН. - М.: Ключ-С, 2018. - 172 с.

16. Назарзода, С. Забон ва бедории миллӣ / С. Назарзода. – Душанбе: Эр-граф, 2015. – 83 с.
17. Основы иранского языкознания. Новоиранские языки. – Москва: Наука, 1982. – 571 с.
18. Пахалина, Т.Н. Сарыкольский язык / Т.Н. Пахалина. – Москва: Наука, 1966. – 240 с.
19. Пахалина, Т. Н. Ваханский язык // Языки народов СССР. Т. I: Индоевропейские языки. – М.: Наука, 1966. – С. 398–418.
20. Пахалина, Т. Н. Ишкашимский язык / Т. Н. Пахалина. – М.: Изд-во Акад. наук СССР, 1959. – 256 с.
21. Рустамов, Ш. Таснифоти ҳиссаҳои нутқ ва мавқеи исм / Ш. Рустамов. – Душанбе: Ирфон, 1972. – 90 с.
22. Сиёев, Б. Таърихи ҷонишинҳои забони тоҷикӣ / Б. Сиёев. – Душанбе: Дониш, 1972. – 235 с.
23. Шербоев, С. Практикуми забони тоҷикӣ / С. Шербоев, Ҳ. Саидов. – Душанбе: Ирфон, 2010. – 208 с.
24. Эдельман, Д.И. Сравнительная грамматика восточноиранских языков. Морфология. Элементы синтаксиса / Д.И. Эдельман. – М.: Наука, 1990. – 288 с.

ТДУ: 811.222.82'282.4'373.422:821.222.82-1

МУТАЗОДҲО ДАР АШЌОРИ РЎШОНИЗАБОНИИ САРДОР РАҲДОР

Золишоева Шамшод Фаросатшоевна ⁷,

Ҷамшедова Камила Давронова ⁸

*Институти илмҳои гуманитарии ба
номи академик Б. Искандарови АМИТ*

Дар илми забонишиносии тоҷик дар радифи вожаҳои ҳаммаъно (синонимҳо), калимаҳои сермаъно (полисемия), мутазодҳо ҷойгоҳи махсусе доранд. Мутазодҳо гурӯҳи вожаҳои мебошанд, ки аз рӯи имлову маъно зиданд, ҷунунҷӣ, шаб – рӯз, сиёҳ – сафед, дароз – кӯтоҳ ва ғайра. Оид ба антонимҳо ё мутазодҳо, сохту шакл, хелу гурӯҳи онҳо бисёр олимони ҷаҳон тадқиқоти илмӣ бурдаанд ва рисолаҳои илмӣ дифоъ кардаанд.

Дар мақолаи мазкур калимаҳои антонимӣ дар шеърҳои рӯшонизабони Сардор Раҳдор бори аввал мавриди таҳлил қарор дода шудаанд. Калимаҳои муқобилмаъно дар шеърҳои шоир бо

⁷ Золишоева Шамшод Фаросатшоевна – Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ, шӯбаи забонҳои помири, номзоди илмҳои филологӣ. Нишони: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ВМКБ, ш. Хоруғ, кӯчаи У. Холдоров, 4. Тел.: (+992) 933557875; e-mail: sh.2006-2007@mail.ru.

Золишоева Шамшод Фаросатшоевна – Институт гуманитарных наук имени академика Б. Искандарова НАНТ, отдел памирских языков, кандидат филологических наук. Адрес: Республика Таджикистан, ГБАО, г. Хоруг, ул. У. Холдорова, 4; Тел.: (+992) 933557875; e-mail: sh.2006-2007@mail.ru.

Zoolishoeva Shamshod Farosatshoevna – Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov of the NAST, Department Pamir languages, candidate of Philological sciences. Address: Republic of Tajikistan, GBAO, Khorog, st. U. Kholdorov, 4. Tel.: (+992) 933557875; e-mail: sh.2006-2007@mail.ru.

⁸Ҷамшедова Камила Давроновна - Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ, шӯбаи забонҳои помири, магистранти курси 2-юм. Нишони: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ВМКБ, ш. Хоруғ, кӯчаи У. Холдоров, 4. Тел.: (+992) 501316631; e-mail: jamshedova97@mail.ru.

Джамшедова Камила Давроновна - Институт гуманитарных наук имени академика Б. Искандарова НАНТ, отдел памирских языков, магистрант 2-курса. Адрес: Республика Таджикистан, ГБАО, г. Хоруг, ул. У. Холдоров, 4. Тел.: (+992) 501316631; e-mail: jamshedova97@mail.ru.

Jamshedova Kamila Davronovna - Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov of the NAST, Department of Pamir Languages, 2nd-year Master's student. Address: Republic of Tajikistan, GBAO, Khorog, U. Kholdorov St., 4. Tel.: (+992) 501316631; e-mail: jamshedova97@mail.ru.

дарназардошти вазифаҳои услубиву маъноӣ баррасӣ гардидаанд ва бо мисолҳо аз ашъори шоир исботи худро ёфтаанд.

Калидвожаҳо: шоир Сардор Раҳдор, забони рӯшонӣ, ашъори рушониабон, калимаҳои антонимӣ, антонимҳои луғавӣ, антонимҳои услубӣ.

Антонимы в стихах на рушанском языке Сардора Рахдора

В таджикском языкознании, наряду с синонимами и многозначными словами (полисемией), антонимы занимают особое место. Антонимы - это группа слов, противоположных по значению и написанию, например: ночь - день, чёрный - белый, длинный - короткий и др. Вопросы антонимии, их структуры, формы и классификации были предметом научных исследований многих учёных мира, которые посвятили этому свои труды и диссертации.

В данной статье антонимы в стихах на рушанском языке Сардора Рахдора впервые подвергаются анализу. Слова с противоположным значением в поэзии автора рассматриваются с учётом их стилистических и семантических функций и подтверждаются примерами из его стихотворений.

Ключевые слова: поэт Сардор Рахдор, рушанский язык, поэзия на рушанском языке, антонимы, лексические антонимы, стилистические антонимы.

Antonyms in the rushani-language poetry of Sardor Rahdor

In Tajik linguistics, alongside synonyms and polysemous words, antonyms occupy a special place. Antonyms are a group of words that are opposite in meaning and form, such as night - day, black - white, long - short, and others. Issues related to antonyms-their structure, form, and classification-have been widely studied by scholars around the world, many of whom have produced significant research and defended academic theses on the subject.

This article presents, for the first time, an analysis of antonymic words in the Rushani-language poetry of the late Sardor Rahdor. Words with opposite meanings in the poet's works are examined from the perspective of their stylistic and semantic functions and are illustrated with examples from his poems.

Key words: poet Sardor Rahdor, Rushani language, Rushani poetry, antonyms, lexical antonyms, stylistic antonyms.

Сардор Раҳдор аз зумраи шоирони маъруфи муосири тоҷик маҳсуб ёфта, бо эҷоди осори адабӣ ба ду забон - тоҷикӣ ва рӯшонӣ дар рушди адабиёти миллӣ ва маҳаллӣ саҳми арзанда гузоштааст. Фаъолияти эҷодии ӯ, ки дар заминаи суннатҳои адабии тоҷик ва мероси фарҳангии Помир ташаккул ёфтааст, аз ҷиҳати забонӣ, услубӣ ва маъноӣ дорои аҳамияти маҳсус мебошад.

Фаъолияти меҳнатии шоир аз қори муҳбирӣ дар радиои ноҳияи Рӯшон оғоз гардида, минбаъд дар бахшҳои гуногуни журналистика идома ёфтааст. Солҳои 1981-1983 ӯ дар сафи қитъаоти маҳдуди Қувваҳои Мусаллаҳи Иттиҳоди Шӯравӣ дар Ҷумҳурии Афғонистон адои хизмат намуда, таҷрибаи ҳаётии андӯхтааш баъдан дар мазмуну муҳтавои эҷодиёташ инъикоси худро ёфтааст.

Дар солҳои минбаъда, аз ҷумла аз моҳи августи соли 1983 то сентябри соли 1986, ӯ ҳамчун муҳбири рӯзномаи ноҳиявии «Овози дӯст» (имрӯз «Пайғоми Рӯшон») фаъолият бурдааст. Фаъолияти журналистӣ ва адабии ӯ бо як қатор мукофотҳо ва қадршиносоҳо, аз ҷумла медалҳои Иттиҳоди Шӯравӣ ва Ҷумҳурии Афғонистон, инчунин Ифтихорномаи Президиуми Шӯрои Олии СССР ва Ҷумҳурии Тоҷикистон арзёбӣ шудааст.

Сардор Раҳдор аз соли 1989 узви Иттифоқи журналистони Тоҷикистон ва аз соли 1991 узви Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон буд, ки ин мақомҳо мавқеи ӯро ҳамчун шахсияти фаъоли адабӣ ва фарҳангӣ тақвият мебахшанд.

Бо вучуди даргузашташ дар моҳи апрели соли 2020, осори шоир ҳамчун як бахши муҳими мероси адабӣ ва забонии тоҷикон боқӣ монда, барои таҳқиқоти минбаъдаи илмӣ, баҳусус дар соҳаҳои этнолингвистика ва адабиётшиносӣ, манбаи арзишманд ба шумор меравад.

Ба навиштани шеър аз синни мактабхонӣ шуғл меварзид. Шеърҳои ӯ дар рӯзнамаҳои вилоятӣ ва ҷумҳурӣ ба таъб расидаанд. Шеърҳоиаш дар маҷмуаҳои «Номус» (1991), «Ҷӯёи нур» (2011), «Талаби дидор» (2009) ва «Мод зив» (2011) интишор ёфтаанд.

Қурбон Аламшоев навишта буд, ки : «Номус», парастуи аввалинест, ки аз баҳорони назми помирзабон. Сардор шоирест, ки бо ду забон – тоҷикӣ ва шуғнӣ-рӯшонӣ шеър менависад. Ва бо ҳар ду лисон ҳам сухани тоза мегӯяд. Аммо ашъори модаризабонаш басо дилчаспу ширин, тозаву гуворо ва мисли чашмаҳои мусаффоӣ диёраш нотакрор аст. Сардор ошиқи зиндагист ва шеърӯ таронаҳояш зери осмони нилобии Бадахшон ва сангараҳои сӯзони Афғонистон эҷод шудаанд. Вай шоири рӯзгори хеш аст ва сухан танҳо ба хотири сухан намегӯяд, Сардор шоирест ҳассос ва гуфтаҳои сурудаҳои ӯ ифшогари рози ниҳони шоиранд» [5, 3].

Устод Давлатбеков Л. дар мақолаи худ “Таъсири адабиёти гуфтории Бадахшон дар ашъори Сардо Раҳдар” овардааст, ки шоир аз эҷодиёти даҳонакии халқ дар ашъораш фаровон истифода бурдааст, ки: «дар ашъори ба забони рӯшонӣ таълифнамудаи ӯ таъсири унсурҳои фолклории қабати аввали он, хоса, суруди машҳури мардумии ин минтақа – «Даргилик» назаррас мебошад». Муаллиф дар мақола кӯшиш намудааст, ки дар асоси ду намунаи ашъори ба забони рӯшонӣ таълифнамудаи Сардор Раҳдор таъсири суруди мардумии «Даргилик»-ро собит намояд. Аз андешарониҳои муаллиф возеҳ мегардад, ки суруди номбурдаи халқӣ ҳам ба қолаби шаклӣ ва ҳам ба мазмунӣ шеърҳои шоири номбурда нуфузи назаррас дорад, зеро шоир зимни таълифи шеърҳо ҳам ба сохтори шаклӣ ва ҳам ба рӯҳияи мазмуну мундариҷаи суруди мардумӣ тавачҷуҳ намудааст ва шеърҳои таълифнамудаи шоир бо суруди машҳури мардумӣ як навъ ҳамбастагии маъноӣ ва шабоҳати қолабӣ доранд» [1, 159].

Бо забони рӯшонӣ устод Сардор Раҳдор шеър мегуфтанд, он забонест, ки аз ҷиҳати генетикӣ ба гурӯҳи забонҳои шуғнонӣ-рӯшонӣ тааллуқ дошта, боз дар навбати худ ба гурӯҳи забонҳои шарқии эронӣ дохил мешавад. Бо вуҷуди он ки бисёрии калимаҳои забони рӯшонӣ бо калимаҳои дигар забонҳои шарқии эронӣ умумият доранд, бисёр воҳидҳои лексикӣ танҳо дар он ва дар забони сарикӯлӣ мавҷуд буда, аммо дар забонҳои дигари шарқии эронӣ (вахонӣ, пуштунӣ, авестӣ) нестанд.

Мундариҷаи ашъори рӯшонизабони Сардор Раҳдор, мавзӯҳои гуногуни зиндагиро фаро гирифта, шоир калимаҳои антонимиро моҳирона мавриди истифода қарор додааст.

Солҳои охир дар забоншиносии тоҷик ба ҷойи вожаи «антоним» бисёртар калимаи аз забони арабӣ гирифташудаи - **مُتَضَاد** - **мутазад**-ро истифода мебаранд. Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» он чунин шарҳ ёфтааст: мутазад 1. **ким.** ба ҳам зид, муҳолифи ҳамдигар; зид. 2. **збш.** калимаҳое, ки маъноӣ ба ҳам зид доранд. Ва чун дар забон бештар калимаи антонимро истифода мебаранд, дар ҳуди Фарҳанг дар охир дар баробари шарҳи мутазад, боз ҳуди калимаи антоним оварда шудааст [10, 852].

Бояд гуфт, ки дар забонкалмаҳое ҳастанд, ки антоним надоранд ва ба ин қатор калмаҳо асосан шумораҳо дохил мешавад: як, ду, бист, панҷоҳ, сад ва ҳоказо.

Дар илми забоншиносӣ антонимҳоро ба якчанд гурӯҳ ҷудо кардаанд, ба монанди: антонимҳои граҷдаӣ (чапу рост, сарватманду камбағал), антонимҳои конверсивӣ (мумкин номумкин, харидану фурӯхтан) ва антонимҳои дихотам (даробаро, гирумон, одамгарӣ-ноодамгарӣ).

Дар ашъори С. Раҳдор мутазадҳо дар баробари дигар гурӯҳҳои луғавӣ хеле фаровон ба кор бурда шудаанд. Шоир ҳангоми ифодаи масъалаҳои гуногуни иҷтимоӣ, ифодаи эҳсосоти лирикӣ, ифодаи гирудор ва шебу фарози зиндагӣ аз калмаҳои мутазад истифода мекунад. Дар шеъри «Номус», «Рухшон базм» («Базми Рӯшон») ва «Индишат» («Бархезед») шоир калмаҳои шоҳ ва гадо, пир ва ҷавон, ки мутазадҳои луғавӣ мебошанд, истифода бурдааст:

Шоҳ - гадо:

*Аз пирӣ давра на Помир на **шоят**, на гадо,
Моле дунйори нахамбент ҳу калат ҳу вафо,*

*Фукчизасъ чонре қабулат чон номусре фидо,
Номус, номус, номус!*

Даврҳои пеш дар Помир на **шоҳ** буду на **гадо**,
Баҳри моли дунё нафурорад, на сар на вафо,
Ҳамачиз қабули чон, чон фидои номус,
Номус, номус, номус! [5, 7].

Дар байти зерин вожаҳои **шо** ва **гадо** ҳамчун мутазодҳо ба кор рафтаанд, ки моҳияти иҷтимоии шоирро тақвият бахшидаанд.

Пир – ҷавон:

*Шоносире Хусравта дубора на Рухшон ӣидъд,
Аз дидани вай нурта фукасъ пир ҷавон савт.
Шоҳносири Хусрав дубора ба Рӯшон гар ояд,
Аз дидан вай имрӯз ҳама **пирон ҷавон** хоҳанд шуд [8, 33].*

*Ваҳте равораъ сиворен индизат
Индизат **пират ҷивонен** индизат.
Ваҳте равораъ халифа кихът дуо,
Ам **фақират** ам **калонен** индизат.
Вақти рафтан саворон бархезед,
Бархезед **пиру ҷавонон**, бархезед.
Вақти рафтан халифа гар кунад дуо,
Ҳам **фақир** ҳам **хӯҷаинон** бархезед [8, 17].*

Калимаи **пир** ва **ҷавон** воҳидҳои луғавии мутазод буда дар забонҳои тоҷикӣ ва рӯшонӣ ба таври васеъ кор фармуда мешаванд. Дар байтҳои овардашуда, мутазодҳо олами маънавиро ифода кардаанд.

Биландай – настаята, фақират – бой:

*Виродар даврайе мастайта навҷист,
Биландай даврата настаята навҷист.
Бародарон давраи мастӣ ҳам мегузарад,
Давраи баландӣ ва **настӣ** ҳам мегузарад.*

Фақир - калон, фақир - бой:

*Худбой хизан **фақират бой** ӣивасъ,
Тарам **настайху бинистайта** навҷист.
Дар пеши Худо **фақир** бой якест,
Дар он ҷо **дорой** ва **нодорӣ** ҳам мегузарад [8, 78].*

Дар байтҳои овардашуда калимаҳои **фақир** ва **калон**, **фақир** ва **бой** муқобил шудаанд, ки андешаи иҷтимоии шоирро ифода кардаанд. Вожаи **калонен** дар забони рӯшонӣ шакли ҷамъи «сардор» ва «хӯҷаин»-ро ифода мекунад. Дар забони тоҷикӣ низ калимаи **калон** маъноҳои гуногунро ифода карда, ба маънои **сардор**, **мансабдор**, яъне аз рӯи вазифа, рутба ва унвон нисбат ба дигарон болотар, истифода бурда мешавад [11, 582].

Дар шеърӣ «Калон» вожаҳои **хихъ – вигона**, **вигона – қавм**, **навҷавон – муйсафед** чун мутазод омада, андешаи шоирро оид ба нобаробарии иҷтимоӣ ифода кардаанд. Вожаҳои **хихъ – вигона** шакли тағйирёфтаи вожаҳои хеш ва бегона мебошанд. Дар забони рӯшонӣ калимаи **хихъ** маънои «хешу табор»-ро ифода мекунад.

Хихъ – вигона, хихъ – қавм:

*Хихъ кини аз кор таъминат **вигона** пид на қабр,
Аз **вигона** ҷой ке молат, во ху **қавмре** дак-дак.*

Хешро бо кор таъмин мекуни, парвои **бегона** на дорӣ,

Молро аз **бегона** кун пинҳону, ба **хешон** бидеҳ-бидеҳ [8, 18].

Дар шеъри «Гулсара» вожаҳои мустазоди **дируғ - рост** (дурӯғ – рост), **сьивумат визивум** (месӯзам ва хомӯш мешавам) барои ифодаи эҳсосоти лирикӣ ба қор бурда шудаанд:

Дируғ-рост, сьивумат визивум:

*Гулсара таре **дируғ**, мардумре **рост**,
Сьивумат визивум, зара муна нист.*

Гулсара бароят **дурӯғу** ба мардум **рост**,

Мусӯзаму хомӯш мешавам, вале заҳра надорам [8, 35].

Ё ин ки, дар шеъри «Маринес» («Фаромӯш накун»)-и шоир, ҳам мисли дигар шоирон аз мутазодҳои ифодагари ҳодисаҳои табиат, ба монанди **ҳукми гул-хазон, баҳор-тирамоҳ** истифода бурдааст:

Ҳукми гул-хазон, баҳор-тирамоҳ:

*Ай, нурад дар **ҳукми гул**, аз умри **баҳор** маринес,
Аз **хазонат тирамоен** вав хабардор маринес.*

Ай, имрӯз дар **ҳукми гули**, аз умри **баҳор** фаромуш макун,

Аз **хазону тирамоҳ** бош хабардору, фаромуш макун [8, 21].

Инчунин шоир аз антонимҳои маъноӣ истифода намудааст, ки по пешвандӣ бе ва бо, ба монанди: **бевафо** ва **вафодор**, **бонишон** ва **бенишон** дар забони рӯшонӣ аз забонӣ тоҷикӣ гирифта шуда, ҳамчун мутазод истифода мешаванд. Вале ин гуна калимаҳо дар ҷойҳои дигар, яъне берун аз матн мутазод шудан наметавонанд:

Бевафо – вафодор:

*Бевафоят нистата аз та вафоре сам қабул,
Та мағунум аз ху ишқанде **вафодор**, маринес*

Бевафо ту нести, ба вафоят қабулат шавам.

Мислу ту ман, дар ишқ **вафодорам**, фаромӯш макун [5, 32].

Бинихшон – бонихшонен:

*Одамин дунёте нестов ҷат найач,
Бинихшонат бонихшонен индизат*

Одами одам ба дунё на-з барои нишастан,

Бенишону бонишонон бархезед [8, 17].

Дар шеъри «Нозак ба ноз» («Ноз ба ноз») калимаҳои **сух** –шодӣ, хурсандӣ ва **ғам**-ғам ва дар мисраи дуюм калимаҳои **марг** дар муқобили – **ҷон** омадааст, ки ин хонандаро ба чунин андеша водор месозад, ки антоними калимаи **марг** ин **зиндагӣ** аст, пас чаро дар ин ҷо шоир калимаи **ҷонро** интихоб намудааст. Баъди мутоилаи шеър хонанда мутазод будани **ҷон** дар баробари калимаи **маргро** дарк мекунад, чунки **ҷон** дар инҷо ба маънои **зиндагӣ** омадааст. Ин гуна антонимҳо бо маънои асосии луғавии ва дар баробари ин бо маъноҳои маҷозиашон бо ҳам антоним мешаванд:

Сух-ғам, марг-ҷон, йидьд-тизд, бино-вирон:

*Тӯтат му **сух**, тӯтат му **ғам**,*

*Амат му **марг**, амат му **ҷон**...*

*Одам та **йидьд**, одам та **тизд***

*Йив кихът **бино**, йив кихът **вирон**...*

Ту хурсандии манӣ, ту ҳам **ғами** манӣ

Ҳам **марги** манӣ, ҳам **ҷони** манӣ...

Одам чу **омад**, боз **меравад**

Яке **бино** мекунад, дигаре **вайрон** [5, 37].

Дар шеъри «Охират қор» («Қори охират») дар мисраи калимаҳои савол ва ҷавоб, ки бештар дар муқолаи истифода бурда мешаванд, дар ин мисраи шеъри ба вазифаи калимаҳои мушахси антонимӣ омадаанд, ки дорои маънои услубӣ мебошанд:

Саволат - ҷавоб:

*На саволат на ҷавоб гур дарун бовар кин,
Чунке та дафтаре аъмол пиродиясь тарам.*

Дар даруни қабр на **савол** асту на **ҷавоб** бовар кун,
Чунки дафтари аъмолат барвақт он ҷост [8, 20].

Дар шеъри «Амро муна нист» («Ҳамроҳ надорам») феълҳои **дактат** –медиҳад ва **парҷивд** боз мегирад, чун мутазодҳои услубӣ, барои ифодаи андешаҳои фалсафӣ оварда шудаанд:

Дактат-парҷивд:

*Худбойта умре дактат во та парҷивд
Фалак умиди та вафо муна нист.*

Худо умр медиҳад, боз мегирад
Фалак бо умеди туст, ман вафо надорам [5, 45].

Дар шеъри «Миннат» («Минат») ва «Живчаҳ» (Ишқ) антонимҳои луғвай **хъабат** - **мисъ** – **шабу рӯз**, ва антонимҳои услубӣ **гино-савоб** –гуноҳ-савоб, **зимистон-баҳор** – зимистон-баҳор ба ҳам муқобил буданро нишон медиҳанд:

Хъабат – мисъ:

*О, рост видум сухтаи та ишқ, хъабат мисъ,
Нур мис му ҷон таре байил, бихёде аз нисъ*

Рост аст, ки будам сухтаи ишқат, **шабу рӯз**
Имрӯз ҷони ман насиби ту, бештар аз пештара [8, 29].

Гино-савоб:

*Им чиз мисъ им чиз хабъ,
Им чиз мастай бишароб.
Аз канде им ишқат сафо
Им маш гино вид ё савоб? [8, 30]*

Ин чӣ **рӯз** аст, ин чӣ **шаб**,
Ин чӣ масти бешароб.
Аз кучост ин ишқу сафо
Ин **гуноҳи** мост ё **савоб**?

Зимистон-баҳор:

*Индасге живчаҳре мирум,
Живчаҳ ху сузахъре мирум.
Тар ваҷ зимистон ё баҳор,
Нистам ӣййорасъ интизор...*

Барои чунин ишқ мурам,
Барои ошиқию сузу гудоз мурам.
Дар берун **зимистон** ё **баҳор**,
Ягон касе аз мо интизораш нестем... [5, 49].

Инчунин дар мисраъҳои шеъри феълҳои **йаст** –ҳаст ва **нист** – нест ҳамчун мутазодҳои услубӣ, ифодакунандаи андешаи фалсафӣ, оварда шудаанд:

Йаст-нист:

*Ҷондасъ та навсам аз Худбой,
Машам ку **йаст**, машам ку **нист**?*

То кай бипурсем аз Худо,
Ҳастем мо, ё **нестем**? [8, 31].

Дар шеъри «Сухат ғам» («Шодӣ ва ғам») ва «Рубойиен» («Рубоӣҳо») мутазодҳои услубӣ: **сухат ғам** – тӯйу ғам, **ник аз бад** – неку бад, **приоят зибо** - пешу пас, **бечораят чорадор** – бечора ва чорадор, **мастата вухъёр** – масту хушёр, **нурат сабо** – имрӯз ва фардо зидмаъногии ҷуфтро ташкил дода, ки дар баробари ифодаи ҳодиса ва воқеият, боз ифодакардани ягон хосияти онҳоро нишон дода шудааст:

Сухат-ғам, ник-бад, приоят-зибо, бечора-чорадор, мастат-вухъёр, нурат сабо:

*Сухат ғам дъаванд вирод,
Аз ӣи пидат аз ӣи мод...
Ник аз бад дъадъан нихъон...
Йив пироят йив зибо.
Дуфре началт вал ӣийор,
Бечора то чорадор.*

Шодӣ ва **ғам** бародаранд,
Аз як **падару модаранд...**
Неку аз **бадро** нишон медиҳанд,
Яке **аз пеш** яке аз **қафост**.
Инҳо парвои касе надоранд,
Чӣ **бечора**, чӣ **чорадор** [5, 15-16].

Дар баъзе мавридҳо антонимҳои услубии ҷуфт бо ёрии пайвандакҳои **ат (ят)**, **ата** ва **зор** пайваст шуда омадаанд:

Мастата вухъёр:

*Шафтоли ди гул ҷуг ҷавинҷбозор час,
Ар боғ дарун ту **мастата вухъёр** час.*
Шафтолу чу гул кард, бозори занбӯрро бин,
Дар дарун боғ ту **масту ҳушёрро** бин [8, 96].

Тоқайизор – амро:

*Азум **тоқайизор амро** муна нист,
Ба ғайр аз та хаёл савдо муна нист.*
Ман **тоқаву** танҳо, **ҳамро** надорам,
Хаёлам банд бо ту, дигар савдо надорам [8, 27].

Бояд қайд кард, ки баъзе аз шоирон дар эҷодиёташ калимаҳои ғайриантонимии ифодакунандаи рангро, ки дар матни шеъри зидмаъно мешаванд, ва онҳоро антонимҳои услубӣ-фардӣ мегӯянд, бисёр истифода меkunанд. Масалан: калимаи **зард** антоними **сурх** нест, вале дар тасвири бисёр шоирон антоним мебошад, чунки зардӣ аломати касалӣ ва сурхӣ аломати сиҳатӣ аст, вале, дар ашъори рушониабонӣ Сардор Раҳдор дида намешавад.

Дар охир, метавон гуфт, ки антонимҳо дар ашъори Сардор Раҳдор аксар вақт барои эҷоди муқобилгузорӣ ва тақвияти ифодаи матн истифода шудаанд. Истифодаи мутазодҳои маъноӣ ва луғавӣ, ба шоир имкон доданд, ки эҳсосоти инсониро тавассути муқоисаи хушбахтӣ ва ғаму андӯх, озоӣ ва нобаробарӣ, муҳаббат ва нафрат, ки ба ӯ дар расонидани ҳолати мураккаби эмотсионалӣ ва ғояҳо кумак кардаанд, дар ашъораш ба кор бурдааст.

Китобнома:

1. Давлатбеков, Л.М. Таъсири адабиёти гуфтории Бадахшон дар ашъори Сардор Раҳдор / Л.М. Давлатбеков // Паёми Донишгоҳи забонҳо. -Душанбе: Донишгоҳи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи С. Улуғзода, 2024. - С. 155-168.
2. Давлатбеков, Л.М. Фарҳанги дузабонаи шеъри Бадахшон / Л.М. Давлатбеков. – Душанбе: ЭР-граф. - 2018. – С. 288.
3. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология. Қ. I. – Душанбе: Ирфон, 1973. - С.401.
4. Начмиддин Шоҳинбод. Номаҳои андӯх дар ёдбуди Сардор Раҳдор / Ш. Начмиддин // Адабиёт ва санъат. - 2024. -№ 45(2275). – С. 6.
5. Сардор Раҳдор. Номус / Р.Сардор. – Хоруғ: Нашриёти хурди «Помир», 1992. – С.113.
6. Сардор Раҳдор. Ҷӯи нур / Р.Сардор. - Душанбе: Нодир, 2004. – С. 138.
7. Сардор Раҳдор. Толиби дидор / Р.Сардор. – Душанбе: Матбааи ДСРТ, 2009. - С. 187.
8. Сардор Раҳдор. Мод зив / Р.Сардор. – Душанбе: Viza Print, 2012. – С. 83.

9. Файзов, М. Язык рушанцев Советского Памира / М. Файзов. – Душанбе: – ТГУ им. В.И.Ленина, 1966. – С. 288.
10. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ.1. - Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, 2008. - 950 с.
11. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ. 2. - Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, 2008. - 945 с.

ТДУ: 811.222.8'282.2(575.3):398.332.1

НАВРӮЗИ ЁГЕД ВА ШАРҶИ СОХТОРИВУ МАЪНОИИ ВОЖАГОНИ МАРБУТ БА ОН ДАР ҚАЛАМРАВИ ГУСТАРИШИ ГӢЙИШИ ҶАНУБИ ШАРҶИИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Шералиев Шералӣ Қурбоналиевич ⁹

*Институти забон ва адабиёти
ба номи А. Рӯдакии АМИТ*

Дар мақола усули таҷлил, расму русуми Наврӯз ва вожагони марбут ба он дар яке аз манотиқи кӯҳистонии Тоҷикистон, ки дар қаламрави гӯйиши ҷануби шарқии забони тоҷикӣ ҷойгир аст, мавриди пажӯҳиш қарор гирифтааст. Чуноне маълум аст, анъанаҳо ва расму русумҳои наврӯзӣ хусусан дар манотиқи кӯҳӣ бештар боқӣ мондаанд. Мардуми Дарвоз аз қадим Наврӯзро ҷашн мегирифтанд ва дар деҳоти он то ба ҳол расму ойини пешиниён, ки аз даврони бостон манишаъ мегирад, маҳфуз мондааст ва яке аз ин деҳот - деҳаи Ёгед аст ва дар гуфтори мардуми он вожагоне маҳфуз мондааст, ки қадимӣ буда, корбурди онҳо танҳо дар айёми Наврӯз мушоҳида мешавад.

Вожаҳои Navrӯzjāga, vegay bārvej, dux-duxi bār, dudrӯv, tаxatgazarāni, ārdgazaruni, ārdgirak, Navrӯzā qatī, ва qaznāq, ки бархе аз онҳо ареалӣ ва бархе субстратӣ ҳастанд, инъикосгари таърихи кӯҳан ва фарҳанги ғаниии мардуми тоҷик буда, нишонгари он аст, ки ойини неки ниёгони мо дар тӯли таърих дар вуҷуди мардум нақш бастааст ва онро то ба имрӯз мунтақил дода ба мерос гузоштаанд.

Калидвожаҳо: Наврӯз, ҷашн, расму ойин, сохтори вожа, маъно, субстрат, гӯйиши, гӯйиши ҷануби шарқии забони тоҷикӣ, калимасозӣ.

Наврӯз Ягида и структурно-семантический анализ лексем связанных с праздником в юго-восточном говоре таджикского языка

В настоящем исследовании рассматриваются обряды, традиции и лексемы, связанные с праздником Наврӯз, в горной местности Таджикистана, расположенной в ареале юго-восточного диалекта таджикского языка. Как известно, традиции и обычаи празднования Наврӯза особенно хорошо сохранились в горных районах. Народ Дарваза празднует Наврӯз с древних времён, и в кишлаках сохраняются обряды и ритуалы предков, уходящие своими корнями в далёкую древность. Одним из таких кишлаков является Ягид, где в речи местного населения сохранились отдельные лексемы, архаичные по происхождению и используемые исключительно во время празднования Наврӯза.

Лексемы Navrӯzjāga, vegay bārvej, dux-duxi bār, dudrӯv, tаxatgazarāni, ārdgazaruni, ārdgirak, Navrӯzā qatī и qaznāq некоторые из которых ареальные, а некоторые субстратные отражают древнюю историю и богатое культурное наследие таджикского народа. Они показывают, что

⁹Шералиев Шералӣ Қурбоналиевич – Институти забон ва адабиёти ба номи А. Рӯдакии АМИТ, кафедраи забони тоҷикӣ, ходими илмӣ, докторанти PhD. Нишони: Чумхурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиббони Рӯдакӣ, 21. Тел.: (+992) 988509493; e-mail: sherka1997@inbox.ru.

Шералиев Шерали Қурбоналиевич – Институт языка и литературы имени А. Рудаки НАНТ, кафедра таджикского языка, научный сотрудник, докторант PhD. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 21. Тел.: (+992) 988509493; e-mail: sherka1997@inbox.ru.

Sheraliev Sherali Qurbonalievich – Institute of Language and Literature named after A. Rudaki NAST, Department of Tajik Language, Researcher, PhD Doctoral Student. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 21. Tel.: (+992) 988509493; e-mail: sherka1997@inbox.ru.

добрые обычаи предков на протяжении истории глубоко укоренились в жизни народа и передаются как устойчивое культурное наследие до настоящего времени.

Ключевые слова: Навруз, праздник, обряды и традиции, структура слова, значение, субстрат, диалект, юго-восточный говор таджикского языка, словообразование.

Navruz of Yāged and Structural and Semantic Analysis of Related Lexemes in the Southeastern Dialect of Tajik

This study examines the rituals, customs, and lexemes associated with Navruz in a mountainous region of Tajikistan, situated within the territory of the southeastern dialect of the Tajik language. As is well documented, Navruz traditions and customs have been particularly well preserved in mountainous areas. The people of Darvoz have celebrated Navruz since ancient times, and in their villages, ancestral rituals and customs tracing back to antiquity have been maintained. One such village is Yoged, where several lexemes have survived in the local speech; these lexemes are archaic and appear exclusively during Navruz celebrations.

The lexemes Navrūzjāga, vegay bārvej, dux-duxi bār, dudrūv, təxəmgəzarāni, ārdgəzaruni, ārdgirak, Navrūzā qati, and qaznāq some of which are areal and others substrate reflect the ancient history and rich cultural heritage of the Tajik people. They demonstrate that the positive customs of our ancestors have been deeply embedded in the community's life throughout history and have been transmitted as enduring cultural heritage to the present day.

Keywords: Navruz, festival, rituals and customs, word structure, meaning, substrate, dialect, southeastern Tajik dialect, word formation.

Дар ҷомеаи муосир ҳифзи асолати милли беш аз пеш муҳим буда, омӯзиши ҳамаҷонибаи ҷашнҳои миллиро, ки инъикоскунандаи таъриху фарҳанг ва ҳувияти мардум ҳастанд, тақозо мекунад.

Мавриди зикр аст, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати милли, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми соли 2025 дар баробари масъалаҳои гуногуни иҷтимоӣ иқтисодӣ ба ҷанбаҳои худшиносӣ ва ҳифзи асолати таърихӣ арзишҳои милли таваҷҷуҳи хосса зоҳир намуда, ду пешниҳоди ниҳоят муҳим барои равандаҳои фарҳангиву маънавии ҷомеаи имрӯзаи моро баён намуданд. Яке Конуни Маркази тамаддуни ориёӣ ва дигар Маркази байналмилалӣ Наврӯз дар пойтахти кишвар шаҳри Душанбе мебошад, ки он барои ҳифзи ҳувияти милли ва мустақкам намудани таърихи куҳан ва фарҳанги мардум равона шудааст [10].

Ҷашни Наврӯз аз қадимтарин ҷашнҳои мардуми ориёитабор буда, дар вучуди мардуми тоҷик нақш бастааст ва суннатҳои қадимаи он дар равишу усулҳои таҷлили ин ҷашн инъикос ёфтааст.

Перомони пайдоиши Наврӯз, сарчашмаи номгузорӣ ва мансуб ба аҳди кадом шоҳ будани он дар «Наврӯзнама»-и Умари Хайём чунин омадааст: «Аммо сабаби ниҳодани Наврӯз он будааст, ки чун бидонистанд, ки Офтобро ду давр бувад, яке он ки ҳар сесаду шасту панҷ рӯзу рубъе аз шабонарӯз ба аввал дақиқаи Ҳамал боз ояд ба ҳама вақту рӯз, ки рафта буд омадан, чи ҳар сол аз муддат ҳама кам шавад ва чун Ҷамшед он рӯзро дарёфт, Наврӯз ном ниҳод ва ҷашн оин овард ва пас аз он подшоҳону дигар мардумон бад-ӯ иқтидо карданд. Ва қиссаи он чунон аст, ки чун Каюмарс – аввал аз мулуки Аҷам ба подшоҳӣ бинишаст, хост, ки айёми солу моҳро ном ниҳаду таърих созад, то мардумон онро бидонанд. Бингарист, ки он рӯзи бомдод Офтоб ба аввал дақиқаи Ҳамал омад, мубадони Аҷамро гирд карду бифармуд, ки таърих аз ин ҷо оғоз кунанд» [13, 26]. Дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ аввалин бор дар боби «Гуфтор андар офаришини офтоб» зикр шудааст:

Ба чандин фуруғу ба чандин чароғ,
Биёраста чун ба Наврӯз боғ [1, 13].

Дар байти боло суҳан аз пайдоиши Наврӯз нарафта, шоир танҳо хуррамӣ ва зебогии боғро ба айёми Наврӯз ташбеҳ намудааст. Чуноне дар муқаддима зикр гардид, пайдоиши Наврӯзро ба даврони бар тахти шоҳӣ нишастани Ҷамшед нисбат медиҳанд, ки назари аксар донишмандон куллан як аст. Ин дар «Шоҳнома» чунин омадааст:

... Чу хуршеди тобон миёни ҳаво,
 Нишаста бар ӯ шоҳи фармонраво.
 Чаҳон анҷуман шуд бари тахти ӯй,
 Шигифтӣ фуру монда аз бахти ӯй.
 Ба Ҷамшед-бар гавҳар афшонданд,
 Мар он рӯзро Рӯзи нав хонданд.
 Сари соли нав Ҳурмузи фарвадин,
 Баросуда аз ранҷ тан, дил зи кин.
 Бузургон ба шодӣ биёростанд,
 Маю ҷому ромишгарон хостанд.
 Чунин ҷашни фаррух аз он рӯзгор,
 Бимонда аз он хусравон ёдгор [1, 22].

Асарҳои зиёдеро метавон ном бурд, ки дар онҳо таърихи пайдоиш ва суннатҳои наврӯзӣ дарҷ ёфтааст. Аз қабилӣ «Китоб-ут-тафҳим», «Осор-ул-боқия», «Ёдгори мондагор»-и Абурайҳони Берунӣ, «Наврӯзнама»-и Умари Хайём, «Зайн-ул-ахбор»-и Гардезӣ, «Ал-маҳосин в-ал-азод»-и Касравӣ ва ғ. Ҷамчунин дар солҳои охир як қатор мақолаҳои илмӣ-оммавӣ оиди ҷашни Наврӯз ба таъб расиданд, ки пажӯҳишҳои муҳимро фарорғир ҳастанд. Соли 2018 «Донишномаи фарҳанги мардуми тоҷик» қисми сеюм ба нашр расид, ки пурра ба Наврӯз бахшида шуда тамоми маводи то ба имрӯз оиди ин ҷашни бузургӣ милли навишташуда ва равишу усулҳои ҷашнгирии Наврӯзи тамоми манотиқи Тоҷикистонро дар бар мегирад [4].

Назари уламо бар он аст, ки Наврӯзро шоҳ Ҷамшед бунёд ниҳод ва подшоҳе буд, ки сифоти аввалияи ӯ хоси Наврӯз буда саросар аз накуиву мубориза бар бадӣ ва зебоию поксиритӣ ёд мешавад. Ҳангоме ки бар тахти салтанат менишинад бо девон муҳориба бурда, мардумро аз шарри онҳо халос мекунад. Дар «Зайн-ул-ахбор»-и Гардезӣ андар сифоти Ҷамшед чунин омадааст: «Чун бар тахти салтанат бинишаст бо девон ҳарб кард ва дасти эшон аз мардумон кӯтоҳ кард ва эшонро аз ободониҳо барандохт ва андар дарёҳо ва вайронаҳо шуданду биёбонҳо... . Ва дуо кард, то Худой, азду ҷалл, гармову сармо ва бемориву марг аз мардумон баргирад. Худой, азду ҷалл, аз некусиратии вай дуои ӯ мустақоб кард ва ин офатҳо аз мардумон бардошт. Ва сесад сол ҳам бар ин ҷумла буд. Ва чун ин дуои ӯ мустақоб шуд, шукри ӯро ҷашни Наврӯз сохт. Ва девонро фармуд, то конҳо канданд ва ҷавҳарҳои берун оварданд ва ба дарё фурӯ рафтанд ва гавҳарҳои бароварданд ва ин амал бо мардумон биёмӯхтанд ва ҷомаҳо ранг фармуд кардан» [2, 58-59].

Мардуми тоҷику форс аз қадимулайём Наврӯзро гиромӣ доштанду то ба имрӯз, бар рағми нобасомониҳо, бархӯрди тамаддунҳо ва таассуб мунтақил доданд. Анъана ва расму русум хусусан дар манотиқи кӯҳӣ бештар боқӣ мондааст. Мардуми Дарвоз аз қадим Наврӯзро ҷашн мегирифт ва дар деҳоти он то ба ҳол расму оини пешиниён, ки маншаи ориёӣ дорад, маҳфуз мондааст. Яке аз деҳаҳои, ки Наврӯзро бо расму русуми пешина ҷашн мегирад, ин деҳаи Ёгед аст ва дар гуфтори мардуми он вожагоне маҳфуз мондааст, ки қадимӣ буда, корбурди онҳо танҳо дар айёми Наврӯз мушоҳида мешавад. Аз ин рӯ мо зарур донистем, то ин вожагонро ҳам шарҳи сохторӣ ва ҳам маъноӣ намуда, дар баробари ин усулҳои муайян намудани Наврӯзро дар манотиқи кӯҳӣ мавриди баррасӣ қарор диҳем.

Navrūzjāga. Ин вожа аз се ҷузъ **Navrūz** «Наврӯз», **jā** «ҷой» ва пасванди маконсози **ga** «гоҳ» иборат аст. Пасванди маконсози **ga** «гоҳ» ҳам дар забони адабӣ ва ҳам дар гӯйишҳои тоҷикӣ сермахсул буда, дар гӯйиши ҷануби шарқии забони тоҷикӣ садонокӣ **o** ба **a** табдил ёфта, ҳамсадои ҳалқии **ҳ** ихтисор шудааст, ки ин падидаи овозӣ хоси гӯйиши ҷануби шарқии забони тоҷикӣ ва гӯйишҳои ҷанубии тоҷикист. «Суффикси **-гоҳ** дар исмсозӣ яке аз суффиксҳои сермахсул ба ҳисоб меравад. Вай аз ҳиссаҳои гуногуни нутқи исми макон месозад» [6, 141]. Дар забони адабии ҳозираи тоҷик пасванди **-гоҳ** бо **-ҷо(й)**

метавонад, ҷойи худро иваз намуда, ба таври мувозӣ истифода шавад. Мисол, идғоҳ – *идҷо*, подагоҳ – *подаҷо*, хобгоҳ – *хобҷой* ва ғ. [6, 141], вале дар таркиби вожаи мазкур ҳар ду пайиҳам омада, исми макон сохтаанд. Бояд зикр кард, ки вожаи **jāga** дар алоҳидагӣ ба маънои «ҷойи хоб» ва дар таркиби **jāvu jāga** ба маънои «косаву табақ, зарф» низ мавриди корбурд қарор дорад. Ҷойноми **Navrūzjāga** мансуб ба ҷоест, ки дар баландии тақрибан 800 метр аз деҳаи Ёгед ҷойгир буда, дар қисмати ғарбии он кӯҳест, ки аз се теға (нӯг) иборат аст. Ин ҷойнобро аз он **Navrūzjāga** «Наврӯзҷога» гӯянд, ки калонсолони деҳа аз рӯйи тулуи офтоб, ки дар миёнҷои ин кӯҳи сетеға рост меояд, фарорасии Наврӯзро муайян менамуданд. Онҳоро мӯйсафедони «питовгоҳ» (муқ. <*upa-, *pati- tāpa- «офтобӣ», муқ. ш. хуф., вах., ишк. *pitow* - самти офтобӣ, офтобрӯя) низ мегуфтанд. Ин яке аз усулҳои муайян кардани Наврӯз буд.

Ҷамчунин рӯзи Наврӯз бо «... муайян кардани ламъаи нури офтоб дар хона ва бо корд хат кашидан дар сутун мебошад. Ин усул ҳар сол такрор меёбад. Ламъаи нури офтоб ба равшани хона даромада, дар сутун муддате нақш меёбад. Хатти наврӯзии сутун нисбатан ғафс буда, тағйир наменпазирад» [3, 309-313]. Дигар усули муайян кардани Наврӯз тавассути ҳисобгарии нишонаҳо аст, ки «... бо номи узвҳои бадани мард гузошта шудаанд аз нохун то камар давом мекунанд (*нохун, харк, линг, зону, ғунҷ, кордавсун... камар*)». Баъди гузаштани ҳар нишона, ки ҳафт рӯз давом мекунанд, аз камар се рӯзаш, ки гузашт, Наврӯз мешавад. Ҳисобдонҳои босаводтар баробаршавии шабу рӯзро меёбанд, ки аксаран ба 18-19 март баробар меоянду як-ду рӯз пеш аз Наврӯзи ҳақиқиянд:

Ҳаҷдаҳуми Ҳутро Аҷуз шумор,

Ки бувад аввали фасли баҳор [3, 309-313].

Усули муайян кардани Наврӯз, ки дар боло дарҷ гардид, дар деҳаи Равнови Дарвоз низ вуҷуд дошта, ба он шабоҳат дорад: «Баъди чилла ҳисоби 50 узви мард, ки 7-рӯзӣ ҳисоб карда мешуд, иборат буд аз Нохун, Пушти По, Харк (бучулак), Линг, Зону, Харомез ва Камар, ки 49 рӯзро ташкил менамояд. Рӯзи 50-ум офтоб дар болои ду шоҳаи кӯҳи Сагкушак рост меомад ... ва ин ба 20-21 март рост меомад» [14, 315-316]. Ин тариқаи ҳисоб бо андоми мард дар Шуғнону Рӯшон низ роиҷ аст, ки каме фарқкунанда аст [11, ниг. с. 295].

Куллан, муайян кардани Наврӯз дар тамоми Бадахшон бастагӣ дорад ба Офтоб, ки нури он бар санге ё кӯҳе расида, муждаи фарорасии онро ба мардум мерасонад, ки ин аз замони шоҳ Ҷамшед сарчашма гирифтааст. Чун мардум партави Офтобро бар тахти заррини ӯ диданд, он рӯзро ид хонданд [2]. Имрӯз низ аз партави Офтоб мардум рӯзи Наврӯзро муайян мекунанд. Чунончи, дар деҳаи Гишхуни Ванҷ, санге бо номи «Санги кару гунг» ҳаст, ки вақте ламъаи нури офтоб ба сари ин санг мерасад, Наврӯз оғоз меёбад [11, 314-315]. Дар Ишқошим «мутобиқ ва баробар будани Офтобро дар бурҷи Ҷамал ҳисобдонҳои деҳа муайян мекарданд ва сарвари деҳа мардумро аз фарорасии Наврӯз огоҳ мекард» [12, 322-323]. Ё нури ламъаи нури офтоб, ки сараввал ба теғаи кӯҳе, ки дар деҳаи Тусён ва Пиши Дарморахт нур меандозад ва аз рӯи он Наврӯз муайян карда мешуд [12, 293]. Ва ё дар Роштқалъа «ҳангоме ки аз равшанаи хона офтоб меафтад, мегӯянд, ки офтоб дар мард афтид, яъне офтоб қувват гирифта ва акнун метавонам ба Наврӯз тайёрӣ бубинам» [9, 138]. Ин усулҳоро метавон «усулҳои бобогӣ» ном бурд, ки дар ҳамаи деҳоти Бадахшон мавҷуд аст ва мусалламан таърихи кӯҳан доранд. Дар «Зайн-ул-ахбор»-и Абусаиди Гардезӣ дар ин росто чунин омада, ки вақте шабу рӯз баробар мешавад он рӯзро Наврӯз хонанд ба аз он дарёбанд, ки «... сояҳо аз деворҳо бигзарад ва офтоб аз равшанҳо уфтад» [2, 274].

Pirmarād. Ин вожаи мураккаб аз ду калима **pir** «пир» ва **marād** «мурод» иборат буда, ба маънои «хешу табор» истифода бурда мешавад ва корбурди он танҳо дар айёми Наврӯз мушоҳида мешавад. Ин вожа ҷамчунин дар забони язғуломӣ низ мушоҳида мешавад: **pirmarod** «хешу табор, ақраб». Қисмати аввали он **pir** дар «Фарҳанги Доро»-и Доро Наҷот чунин маънидод шудааст: «**пир** 1. куҳансол, солхӯрда, мӯйсафед, пиронсол.

2. дерин, куҳан, кӯҳна, қадим. 3. муршид, шайх. 4. Дар дини зардуштӣ: мӯбад, роҳнамо, рӯҳонӣ» [5, 155]. Мусалламан, маънои сеюми он ба ин вожа наздиктар аст, чун инсон аз пири хеш муроду мақсад, ва арзу ният таманно мекунад. Мардум шоми Наврӯз дар зарфе орд ва болои он тухм гирифта ба хонаҳои хешу ақрабо, ба хонаҳои «пирмуродҳояшон» рафта, Наврӯзро муборакбодӣ менамоянд ва агар озурдагӣ миёнашон бошад, аз якдигар талаби бахшиш намуда вучуди хешро аз буғзу кин пок месозанд.

Vegay bārvej. Ин ибора аз ҷузьҳои **vega** «бегоҳ», бандаки изофии **-y** «-и» ва вожаи субстратии **bārvej** бо этимологияи номушаххас иборат буда, эҳтимолан маънояш «шаби муқаддас» аст. Як рӯз пеш аз Наврӯз ё дақиқтар шоми онро **vegay bārvej** меноманд. Ин айём барои мардуми деҳа аҳамияти хос дошта, онро муқаддас ва бузургу гиромӣ доштанд. Шомгоҳон то поси шаб дар ҳар як хонадон дастархони идона густурда, шодию хурсандӣ ва тоату ибодат мекунанд. Ин маросим ҳамчунин дар деҳаи Равнов, ки ҳоло ин деҳа хароб буда, мардуми он ба минтақаҳои гуногуни Тоҷикистон кӯчонида шуданд, роиҷ буд ва ҳамчунин «шаби муқаддас» ҳисобида мешуд [14, 315-317].

Dux-duxi bār. Ин вожа аз такрори калимаи **dux** «дуд», бандаки изофии **-i** «-и» ва вожаи субстратии **bār** эҳтимолан маънояш «доғ, сӯзон» иборат буда, маънояш «оташ» аст. Рӯзноманигори маъруфи тоҷик Амирҷонов Адабҷон, ки зодаи деҳаи Ёғед буданд вожаи «бор»-ро талаффузи авом ҳисобида шакли дурусти онро «дух-духи баҳор» меҳисобад [3, 311]. Мардум дар маркази деҳа аз ними шаб то субҳ гулхан афрӯхта, гирду он ҷамъ мешаванд ва аз болои он меҷаҳанд. Мардум бар он назаранд, ки аз болои оташ паридан рамзест, ки хислатҳои бади инсонӣ дар оташ сӯзонанда шуда, инсон мисли табиат аз нав шукуфта тару тоза шавад. Ҳамчунон, ки табиат аз нав эҳё мешавад, гулҳо мешукуфанд, инсон низ дубора шукуфта шуда, рӯзи навро шуруъ кунад. Ҳар он кас, ки ба ин ноил шавад, ба қавли мардуми деҳа «Наврӯз кардааст». Муқаддас шуморидани оташ ба даврони офаришини олам рост меояд. Дар «Шоҳнома» дар боби «Гуфтор дар офариниши олам» дар мавриди оташ чунин гуфтааст:

... В-аз ӯ мояи гавҳар омад чаҳор,
Бароварда бе ранҷу бе рӯзгор.
Яке оташи баршуда тобнок,
Миён боду об аз бари тира хок
Нахустин, ки оташ зи ҷунбиш дамид,
Зи гармӣ-ш пас хушкӣ омад падид.
В-аз он пас аз ором сардӣ намуд,
Зи сардӣ ҳамон боз таррӣ фузуд.
Чу ин чор гавҳар ба ҷой омаданд,
Зи баҳри сипанҷӣ сарой омаданд [1, 12].

Оташ яке аз чаҳор аносири офариниши олам ба ҳисоб рафта аз лаҳзаи аввалини кашфи он муқаддас пазируфта шуд. Ба қавли Ҳаким Абулқосими Фирдавӣ:

... Баромад ба санги гарон санги хурд,
Ҳам ону ҳам ин санг бишкаст хурд.
Фурӯге падид омад аз ҳар ду санг,
Дили санг гашт аз фурӯғ озаранг.
Нашуд мор кушта, валекин зи роз,
Падид омад оташ аз он санг боз.
Ҳар он кас, ки бар санг оҳан задӣ,
Аз ӯ равшаной падид омадӣ.
Чаҳондор пеши чаҳонофарин,
Ниёиш ҳамекарду хонд офарин.
Ки ӯро фурӯге чунин ҳадя дод,
Ҳамин оташ он гоҳ қибла ниҳод.
Бигуфто: “Фурӯгест ин эзадӣ,
Парастид бояд, агар бихрадӣ [1, 19].

Мардум дар гирди оташ ҳалқа зада, рақсу бозӣ мекунанд. Гирди оташ ҳалқа задани мардум пешинаи дерина дошта ба замони Ҳушанг рост меояд ва дар «Шоҳнома» чунин зикр гардидааст:

... Шаб омад, барафрӯхт оташ чу кӯх,
Ҳамон шоҳ дар гирди ӯ бо гурӯх.
Яке ҷашн кард он шабу бода х(в)ард,
«Сада» номи он ҷашни фархунда кард.
Зи Ҳушанг монд ин Сада ёдгор,
Басе бод чун ӯ дигар шахриёр [1, 19].

Эҳтиром нисбат ба оташ нишон аз ойини зардуштӣ буда, дар вучуди мардум нақш бастааст. Ҳанӯз ҳам хокистарро дар зери решаи дарахтон гузошта, аз роҳи одамгузар дур нигоҳ медоранд. Ба қавли шоири бузурги тоҷик Бозор Собир: «Моро вубол аст аз азал, хокистаре дар зери по». Дар «Зайн-ул-ахбор»-и Гардезӣ аз фариштае ёд мешавад, ки муваккили оташ аст: «Ин рӯзи седигарро урдибиҳиштгон гӯянд ва ӯро ҳам ба сабаби тавофуқ бо номи моҳ, бузург доранд ва андар ӯ ҷашн созанд. Ва гӯянд, ин рӯз ба номи фириштае аст, ки бар оташ муваккил аст» [2, 275].

Dudrūv. Аз вожаҳои **dud** «дуд» ва асоси замони ҳозираи феъли **rūftan rūv** «рӯб» таркиб ёфта мансуб ба муқаддимоти наврӯзист, ки рӯбучини хона, об задани ҳавлӣ, берун баровардани кӯрпаву кӯрпача ва такондани онҳо, дур партофтани косаву табақи шикаста (лабшикаста), сафед кардани хонаҳо, орд пошидан ва монанди инҳоро фарогир буда, як то ду ҳафта давом меёбад. Ба қавли мардуми деҳа «наҳсиву таҳсӣ» (зиёну зиштӣ) ва «ғаждиву ғуждӣ» (ифлосӣ)-ро аз хона дур бояд кард. Ин русумот нишон аз покиву покизасириштии мардуми ориёист, ки солиёни зиёд давом намуда аз қадимтарин қору назми мардуми ориёист ва дар осори паҳлавӣ зикр гардидааст: «... пазироии сол ва кушодани хироч, задани сиккаи дираму динор, гуморидани коргарон, покиза кардани оташкадаҳо ва пошидани об ва ниёиш кардан (хондани дуо), бун афкандани хону мон (хонатаконӣ)» [9, 86] аз муқаддимоти наврӯзӣ маҳсуб меёфт. Об задани ҳавлӣ, ки субҳи барвақт доир мегардад, ҳанӯз аз замони пеш мавҷуд буд ва дар Наврӯзи бузург «... ҷойҳоро об зананд, ки ин рӯз номи фириштае аст, ки бар об муваккил аст ба қавли эшон» [2, 275].

Taxamgazarāni. Ин вожа аз ҷузъҳои **taxam** «тухм», феъли бавоситаи **gazarān** «гузарон» ва пасванди исмсози **i** «и» таркиб ёфта, маросимест, ки субҳгоҳон мардум ба хонаҳои якдигар махсусан калонсолон рафта, тухм ё ягон ширинӣ тақсим мекунанд ва ба ивазаш чизе мегиранд. Тухм рамзи сафедӣ, покӣ ва бахти сафед ва ширинӣ ҳамчун рамзи ҳаёти ширину гуворо доништа мешавад. Инъоми ҳада суннати деринаи мардуми ориёинажод буда дар матнҳои паҳлавӣ низ омадааст. Тарҷума: «Дар Наврӯз ва Меҳргон ҳада додани шоҳ суннат аст, ба хурду бузург, бисёр ё андак...» [9, 82-88].

Ārdgazaruni. Ин вожа аз ҷузъҳои **ārd** «орд», феъли бавоситаи **gazarun** «гузарон» ва пасванди исмсози **i** «ӣ» таркиб ёфта, аз маросимҳои мардумӣ маҳсуб меёбад. «Маросими ордгузаронӣ ҳоси духтарон буда, бо пӯшидани либосҳои идонадар субҳи рӯзи Наврӯз оғоз мешавад. Духтарон дар коса орд гирифта ба хонаи хешу табор, ёру дӯстон мераванд, косаи ордро ба онҳо тақдим карда, аз ҷониби онҳо низ бо тухфаҳо сарфароз мегарданд. Бузургӣ ва шаҳомати Наврӯз боз дар он зоҳир мешавад, ки ҷангу ҷанҷол, ҳамдигарнофаҳмӣ, буғзу кина ва ҳафғие, ки байни марду зан ҷой дошт, дар ин рӯ фаромӯш мешавад. Бонувоне, ки бо ҳамдигар ба сабабе ногап, қаҳрӣ буданд, дар ин рӯз тавассути зани миёнарав ба ҳамдигар орд фиристода, якдигарро мебахшанд. Аз ҷониби дигар ин маросим муносибати хешутаборӣ, пайванли ҳамсоядорӣ ва ёрию дӯстиро боз ҳам қавитар месозад. Орд рамзи сериву пурӣ буда, тақдими он таманниёти зиндагии пурнозу неъмат ва осуда ба шахс аст» [3, 311].

Ārdgirak. Ин вожа аз ҷузъҳои **ārd** «орд», асоси замони ҳозираи феъли гирифтани **gir** «гир» ва пасванди **-ak** «ак» таркиб ёфтааст ва аз маросимҳои мардумӣ деҳаи Ёғед ба ҳисоб меравад. Ордгирак яке аз маросимҳои наврӯзии мардуми деҳаи Ёғед аст, ки

бегоҳии рӯзи 21-уми март, бо анҷоми бозиҳои варзишӣ дар хонаи яке аз духтарон баргузор мешавад. Яке аз духтарони деҳа қаблан ба ҳамсабақон ва ҳамсолонаш эълон мекунад, ки бегоҳии ҷашни Наврӯз навбати ордигирии ман аст. Ордигрӣ ба маънии давъват ба ҷашни наврӯзӣ аст. Духтарон бегоҳӣ ба хонаи шахси давъваткарда рафта, пас аз тановули ғизои наврӯзӣ бо рақсу бозӣ, чистонгӯяк, байтбарак ва дигар намуди бозиҳо шабро он ҷо рӯз мекунанд. Бо дамидани субҳи содиқ ин духтарон барои овардани нишонаи баҳор ба сайри гули лола ба кӯҳи Чаҳорчамаи мераванд. Аз чаҳор чамансози ин кӯҳ гули чағз, ки онро гули барфак ҳам мегӯянд, дар дигар манотиқ ин гул бо номи сияҳгӯш маъмул аст, ҳамчун нишона ва мужда аз баҳор чида, якдонагӣ ба модарону хоҳарон ва занони ҳамсоюву ҳамдеҳатақдими мекунанд. Бархе аз духтарон дар ин рӯ ҳойравӣ, яъне арғунҷакбозӣ мекунанд [3, 311].

Navrûz qatî. Ин ибора маъмултарин ифодаи табрикоти мардум ба ҳисоб рафта, аз ҷузъҳои **Navrûz** «Наврӯз» пасванди ҷамъбании **â** «ҳо» ва пасоянди **qatî** «қатӣ, катӣ» иборат буда, ҳангоми бархӯрди ду нафар дар ҷашни Наврӯз истифода мешавад ба маънои «Наврӯз муборак!» ё айнан «Наврӯзҳо муборак!» Ҳангоми баёни ин нидо дар зоҳири мардум як самимияти хосса ва меҳри азалии Наврӯз ба аён мушоҳида мешавад. Чуноне маълум аст, Наврӯз рӯзест, ки некӣ бар бадӣ, ухувват бар рашку ҳасад, ханда бар гирия пирӯз шуда ва табиист, ки ҳамин ки субҳ медамад, инсон хушҳолии худро меҳаҷад қисмат кунад ва бад-ин баҳона бар хонаҳо рафта ёру бародарон ва ҳамсоюгони хешро табрик менамояд. Мардум либоси зебои идона бар мекунанд ва худро ороиш медиҳанд дар ин рӯз, яъне рӯзи нав, пас ҳама чиз бояд нав бошад.

Мусаллам аст, ки Наврӯз фарогири бозиҳост, ки хоси ҷашни Наврӯз буда, кайфияти онҳо танҳо дар айёми Наврӯз эҳсос карда мешавад. Ин бозиҳо низ давоми расму русуми суннати мардуми ориёитабор буда то замони мо омада расидаанд. Мардуми деҳаи Ёгед дар ҷашни Наврӯз бозиҳои аз қабилӣ тухмҷангак, ҷарак (аз феъли ҷар шудан «ғелидан») «навӣи бозиест, ки чанд нафар тухмҷоро дар нишебие монда баробар меғелонанд, ва кадом тухме, ки аз ҳама охир ист мекунад, баранда мешавад», хардавонок, дав (ба самти Сари Ҷар), бандкашак, хурӯсҷанг, кабкҷанг, китфҷанг, сангбардорӣ, аз ҳама муҳим гӯшти(н) ва бозии қадимии қазноқро мегузаронанд. Аз он ҷо ки бозиҳои фавқузқир зоҳиран фаҳмо ҳастанд, мо ин ҷо танҳо шарҳи бозии қазноқро зарур донистем.

Qaznāq. Дар луғати онлайнӣ «Вожаҷӯ» калимаи гуфтугӯӣ арзёбӣ шуда маънояш «хоначаест дар наздикии бино, ки вазифаи анбори хонаро иҷро мекунад, анборча» [15]. Он вожаи туркӣ-муғулӣ буда, як навӣи бозиест, ки шакли зоҳирии он ба хонача шабоҳат дорад. Ин бозии дӯстдоштаи калонсолон буда ҷавонон дар борааш на он қадар маълумот доранд. Мегӯянд, ин бозӣ таърихи зиёда аз панҷсад-шашсадсола дорад. Ба қавли мӯйсафедони деҳа, мардуми Дарвоз дар солҳои пеш ба Қўқанд ва Самарқанду Бухоро рафтуомад доштанд ва нақши ин бозиро дар ёд гирифта, онро дар тахтасанге ҳаққонӣ намудаанд. Ба шашкабозӣ монандӣ дорад. Шонздаҳ санги сиёҳ аз як тараф ва шонздаҳ санги сафед аз дигар тараф мавҷуд аст. Ҷар нафаре, ки сангҷаҳои ҳарифашро тезтар тамом кунад, ғолиб мебарояд. Ҳоло, тахтасанги «қазноқ» дар деҳаи Ёгед се-то буда, дар се маҳалла ҷой доранд.

Аз мушоҳидаҳо метавон хулоса кард, ки Наврӯз аз кўҳантарин ҷашнҳои мардуми ориёитабор буда, расму оини он ҳанӯз дар манотиқи гуногуни Тоҷикистон роиҷ буда, аз фарҳанги қадимӣ доштани мардуми тоҷику форс дарак медиҳад. Вожагони роиҷи субстрати мансуб ба Наврӯз дар гӯйиши ҷануби шарқии забони тоҷикӣ низ далели гуфтаҳои болост.

Китобнома:

1. Абулқосими Фирдавсӣ. Шоҳнома / Абулқосими Фирдавсӣ. – Душанбе: Шарқи озод, 2025. – 792 с.
2. Абусаъид Абдулҳайи Гардезӣ. Зайну-л-ахбор / Абусаъид Абдулҳайи Гардезӣ. Душанбе: Бухоро, 2014. - 416 с.

3. Амирҷонов, А. Наврӯзи Ёгед / А. Амирҷонов, Р. Содиқӣён // Донишномаи фарҳанги мардуми тоҷик (қисми 3). - Душанбе: Нашриёти «Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи Милли Тоҷик», 2018. - С. 309-313.
4. Донишномаи фарҳанги мардуми тоҷик (қисми 3). - Душанбе: Нашриёти «Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи Милли Тоҷик», 2018. - 800 с.
5. Доро Наҷот. Фарҳанги Доро (Луғатномаи барчидаи тафсири ва решашинохтӣ). Ҷилди 2 (Н-Я). - Техрон: Интишороти «Хирадгон», 1403. - 698 с.
6. Забони адабии ҳозираи тоҷик (қисми 1). - Душанбе: Маориф, –1982. - 465 с.
7. Қосимӣ, С. Наврӯзи Дарвоз / С. Қосимӣ, Д. Қосимов // Донишномаи фарҳанги мардуми тоҷик (қисми 3). - Душанбе: Нашриёти «Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи Милли Тоҷик», 2018. - С. 305-309.
8. Матробиён, С. Наврӯзи Вахон / С. Матробиён // Донишномаи фарҳанги мардуми тоҷик (қисми 3). - Душанбе: Нашриёти «Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи Милли Тоҷик», 2018. - С. 319-321.
9. Наврӯзнама. Маҷмуаи мақолаҳо, шеърҳо таронаҳо ва осори наврӯзии фонди фолклори Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ. - Душанбе: Дониш, 2025. - 268 с.
10. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои муаззами миллат Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 16.12.2025.
11. Раҳматзод Баҳодур. Наврӯзи Бадахшон / Раҳматзод Баҳодур // Донишномаи фарҳанги мардуми тоҷик (қисми 3). - Душанбе: Нашриёти «Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи Милли Тоҷик», 2018. - С. 289-305.
12. Собирӣ Ишқошимӣ. Наврӯзи Ишқошим (Рэн) / Собирӣ Ишқошимӣ // Донишномаи фарҳанги мардуми тоҷик (қисми 3). - Душанбе: Нашриёти «Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи Милли Тоҷик», 2018. - С. 322-323.
13. Умарӣ Хайём. Наврӯзнама / Умарӣ Хайём. – Душанбе: Адиб, 2012. - 352 с.
14. Якубов, Ю. Наврӯзи Равнов / Ю. Якубов // Донишномаи фарҳанги мардуми тоҷик (қисми 3). - Душанбе: Нашриёти «Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи Милли Тоҷик», 2018. - С. 315-317.
15. – URL: <http://vazhaju.tj> [Захираи электронӣ] (санаи мурочиат: 09.04.2026).

ТДУ: 811.222.1'373.231:821.222.1.09

КОРБУРДИ АНТРОПОНИМҲО ДАР «САФАРНОМА»-и НОСИРИ ХУСРАВ

**Холиқназарова Сакина Хучаназаровна¹⁰,
Палавонова Сабзбахор Сафармамадовна¹¹**

¹⁰**Холиқназарова Сакина Хучаназаровна** – Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев, кафедраи забони тоҷикӣ, номзади илмҳои филологӣ. Нишонӣ: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ВМКБ, ш. Хоруғ, кӯчаи Шириншох Шохтемур, 109. Тел.: (+992) 931569025; e-mail: sakina_83@mail.ru.

Холиқназарова Сакина Худжаназаровна – Хорогский государственный университет имени М.Назаршоева, кафедра таджикского языка, кандидат филологических наук. Адрес: Республика Таджикистан, ГБАО, г.Хорог, ул. Шириншох Шохтемура, 109. Тел.: (+992) 931569025; e-mail: sakina_83@mail.ru.

Kholiqnazarova Sakina Khujanazarovna – Khorog State University named after M. Nazarshoev, Department of Tajik Language, Candidate of Philological Sciences. Address: Republic of Tajikistan, GBAO, Khorog, st. Shirinshoh Shohtemur, 109. Tel.: (+992) 931569025; e-mail: sakina_83@mail.ru.

¹¹**Палавонова Сабзбахор Сафармамадовна** – Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев, кафедраи филологияи англис, докторант PhD. Нишонӣ: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ВМКБ, ш. Хоруғ, кӯчаи Шириншох Шохтемур, 109. Тел.: (+992) 935559804; e-mail: sabapalavonova26@gmail.com.

Палавонова Сабзбахор Сафармамадовна – Хорогский государственный университет имени М.Назаршоева, кафедра английской филологии, докторант PhD. Адрес: Республика Таджикистан, ГБАО, г.Хорог, ул. Шириншох Шохтемур, 109. Тел.: (+992) 935559804; e-mail: sabapalavonova26@gmail.com.

Использование антропонимов в «Сафарнаме» Насира Хусрава

Статья посвящена анализу и исследованию использования антропонимической лексики в «Сафарнаме» Хакима Насира Хусрава. Изучение лингвистического материала показало, что автор, в зависимости от темы и решения поставленных проблем, умело использовал различные средства выражения мыслей и целей, в которых, наряду с другими лексическими элементами, антропонимы также играют значительную роль. Для отражения событий и происшествий автор упоминал имена многих деятелей науки и культуры, политических, и благочестивых людей, которые были использованы очень тонко и умело для создания эффектных образов и декораций произведения, удваивая политическую и социальную, художественную и эстетическую, культурную и моральную ценность произведения. Эти эпитеты используются не только для идентификации личностей, но и для выражения уважения, статуса и черт характера, описания обычаев, политической и социальной обстановки, а иногда даже для выражения личной точки зрения автора. Все они реалистичны и отражают актуальные проблемы времени поэта.

Ключевые слова: «Сафарнаме», антропонимы, Насир Хусрав, исторические личности, имена пророков, поэтов и писателей.

The use of anthroponyms in Nasir Khusrav's «Safarname»

The article is devoted to the analysis and investigation of the use of anthroponymic vocabulary in the «Safarname» of Hakim Nosiri Khusrav Qubodiyoni. From the study of linguistic materials, it became clear that the writer, depending on the topic and the solution of the problems posed, skillfully used various means of expressing thoughts and goals, in which, along with other lexical elements, anthroponyms also have a significant importance in the work. In order to reflect the events and incidents, the author mentioned the names of many figures of science and culture, political figures and people of piety, who were used very subtly and skillfully to make the images and scenery of the work effective, doubling the political and social, artistic and aesthetic, cultural and moral value of the work. These epithets serve not only to identify individuals but also to convey respect, status, and personality traits; they further describe customs, the socio-political climate, and, at times, reflect the author's personal perspective. All such descriptors are realistic in nature and mirror the pressing issues of the poet's era.

Keywords: «Safarname», anthroponyms, Nasir Khusraw, historical figures, names of prophets, poets, and writers.

«Сафарнома» - и шоиру нависанда ва мутафаккири намоёни форсу тоҷик – Ҳаким Носири Хусрави Кубодиёнӣ яке аз ёдгориҳои камназир ва бебаҳои насри саргузаштӣ, таърихӣ ва ҷуғрофиву фарҳангии асри XI ба шумор рафта, аз ҷумлаи пахншудатарин осори насрӣ дар ҷаҳон маҳсуб мешавад, ки аз шахомату бузургии ин мутафаккири

Palavonova Sabzbahor Safarmamadovna – Khorog State University named after M. Nazarshoev, Department of English philology. PhD student. Address: Republic of Tajikistan, GBAO, Khorog, st. Shirinshoh Shohtemur, 109. Тел.: (+992) 935559804; e-mail: sabapalavonova26@gmail.com.

Машриқзамин шаҳодат медиҳанд. Асари мазкур маҷмӯи мушоҳидаҳои мусаннифро аз сафари ҳафтсолааш ба мамолику марказҳои бузургтарини тамаддуни исломиву ғайриисломӣ дар бар гирифта, дидаҳову шунидаҳои нависанда дар он бо насри равону сода инъикос гардидаанд. Дар ин бора худи Носири Хусра дар хотимаи асар меорад, ки «... ин саргузашт он чӣ дида будам, ба ростӣ шарҳ додам. Ва баъзе, ки ба ривоятҳо шунидам ва агар дар он ҷо хилофе бошад, хонандагон аз ин заиф надонанд ва муахазат ва нақӯҳиш накунад» [5,161]. Ёдоварӣ кардан зарур аст, ки «Сафарнома»-и Носири Хусрав дар баробари дигар таълифоташ кайҳо боз таваҷҷуҳи аҳли таҳқиқро ба худ ҷалб сохтааст ва зиёд мавриди таҳқиқу пажӯҳиш олимони ватаниву хориҷӣ қарор гирифта, қисмате аз онҳо онро асари ёддоштӣ, баъзеҳо бадеӣ ва ё худ илмӣ муаррифӣ намудаанд. Аз ҷумла, А. Эделман «Сафарнома»-ро натавон ҷамчун хотираи адабӣ, балки ба сифати манбае, ки маълумоти ҷуғрофӣ ва таърихӣ медиҳад, баҳогузорӣ мекунад [9, 32]; И. Қосимов бошад, онро ёддошт дониста, хусусияти тарҷумаҳолӣ доштани онро таъкид мекунад [3]; Р. Кубодиёни бар замми қимати илмӣ доштани асар ҷаҳонбинии бадеии онро низ қайд мекунад. А. Абдуллоев асари номбурдари очерки сафарӣ гуфтааст, ки то андозае моҳияти асарро ифода мекунад [1].

Забон ва услуби асар бою рангин ва нисбатан содаю равон буда, тамоми ғановати забони адабии тоҷикро дар давраи муайяни таърихӣ – қарни XI бо вижагиҳои хосаи инъикос менамояд ва тасвири мавзӯҳои гуногуни иҷтимоӣ, фарҳангӣ, мазҳабӣ, табииву ҷуғрофӣ ва соири паҳлуҳои ҳаёти маънавӣ ва иқтисодии асрҳои миёнаро фаро мегирад. Муҳаққиқи эронӣ Маҳдии Дурахшон тарзи баёни насри Носири Хусравро дар «Сафарнома» омӯхта, қайд мекунад, ки: «Сабки Носири Хусрав дар «Сафарнома», ки бегумон аз ҷиҳи нависандагӣ ва шевабаёни аз китобҳои камназир ва пурбаҳои забони форсӣ ва арзандатарин нашрест бо форсӣ» [4, 189]. Муҳаммадақии Баҳор дар асари маъруфи хеш «Сабкшиносӣ» сабки «Сафарнома»-ро «латифтарин ва равонтарину саҳлтарин» номидааст ва афзудааст, ки «ин асар нисбат ба дигар осори нависанда наздиктар ба халқ мебошад» [2,104]. Аз мутолиаи забону услуби асар маълум мегардад, ки адиб вобаста ба мавзӯ ва ҳалли масоили пешгузашта, воқиҳои гуногуни ифодаи фикру мақсадро моҳирона ба кор бурдааст, ки дар ин ҳисоб баробари дигар аносири луғавӣ антропонимҳо низ дар асар аҳамияти назаррас доранд. Муаллиф барои инъикоси рӯйдоди ҳаводису воқеаҳо ба зикри номи бисёре аз ҷеҳраҳои илму фарҳанг, арбоби сиёсӣ ва аҳли тақво пардохтааст, ки барои таъсирбахш гардидани тасвирҳои асар ва манзарасозӣ хеле нозукона ва бомаврид корбаст гардида, арзиши сиёсӣ иҷтимоӣ, бадеию эстетикӣ ва фарҳангӣ ахлоқии асарро дучанд намудаанд. Номвожаҳои мазкур на танҳо барои шинохти шахсиятҳо, балки барои ифодаи эҳтиром, мақому манзалат ва ҳислату сифатҳои онҳо, баёни урфу одат, вазъи сиёсӣ иҷтимоӣ ва ҳатто баъзан барои ибрози нуқтаи назари шахсии муаллиф ба кор рафтаанд. Қаҳрамонони «Сафарнома»-ро асосан исми ашхосе, ки шоир дар аснои сафар бо онҳо вохӯрдааст, ҳамсӯҳбат гардидааст ва ҳамчунин муносибати дӯстӣ низ пайдо кардааст, ташкил медиҳанд, ки ҳамаи онҳо реалӣ буда, масоили маъмули замони шоирро инъикос мекунад. Дар муносибат ба мақоми иҷтимоӣ номвожаҳои мазкурро метавон ба чанд зергурӯҳ ҷудо намуд:

1. Номҳои шахсиятҳои таърихӣ, ки асосан асомии ҳокимону амирони давр – **Абиди Нишопурӣ** – номи ҳокими Завсан, ки Носири Хусрав бо ӯ дар носозгорӣ даромадааст; **Або Қоличори Марзбон** – аз сулолаи панҷумин дайламиёни Форс буд, ки солҳои 410-440 ҳиҷрӣ дар мамлакати Форс ҳукумат доштаст; **ал-Амир-ул-ачал Сайф-уд-давала ва Шараф-ул-милла Абу Мансур Ваҳсудон ибни Муҳаммад Мавлои амир-ул-муъмин** // **Амир Ваҳсудон** – маъруфтарин подшоҳи вилояти Озарбойҷон; **Гелакӣ ибни Муҳаммад** // **Амир Абу-л-Ҳасан** – Ҳоким ва фармонравои Табас ва навоҳии мучовири он дар нимаи аввали қарни панҷуми ҳиҷрӣ; **Кайхусрав** – саввумин шоҳи каёнӣ; **Туғралбек Абу Толиби муҳаммад ибни Микоил ибни Салҷук** // **Туғралбек Муҳаммад** – муассиси силсилаи Салҷуқӣ; **Абу Сулаймон** // **Ҷағрибек довуд ибни Микоил ибни Салҷук** – бародари Туғралбек ва аз умаро ва муассисони давлати Салҷуқӣ; **Абу Тоҳири Қарматӣ** – аз

султонону фарморавоёни Лахсо (Lasha); **Амир абу Наср Аҳмад ибни Муҳаммад Марвон ибни Дўстак** – аз ҳокимони Диёрбақру Омид, ки солҳои 402-452 ҳукумат рондааст; **Амир Нуштегини Ёӯрӣ // Лайс-у-давала Нўштегини Ёӯрӣ** – аз амирон ва тобеони Султони Миср будааст; **Баҳроми Ёӯр** – фарзанди Яздигурди I, понздаҳумин шаҳаншоҳи силсилаи Сосониёни Эрон; **Лашкархон** – мувофиқи маълумоотҳои Носири Хусрав фармонравои Дашт будааст; **Маъсуд // Маъсуди Ғазнавӣ** – писари Маҳмуди Ғазнавӣ, амири Ғазнавиён; **Маҳмуди Ғазнавӣ** – Абулқосим Ямин – уд - давала ва Мин – уд – давала, саввумин амири Ғазнавиён аз авлоди Сабуктегин, ки солҳои 387-421 ҳукм рондааст; **Наср-уд-давала** – амири шаҳр ва вилояти Майофориқину Ахлот; **Шоддил** – аз амирони Адан; **Умдат-уд-давала** – ходими султони Миср, ки амири Мутолибиён буд; **Фиръавн** – номи шоҳони Миср пеш аз ислом; Хусрави Дайламӣ – подшоҳи Дайлам; Яъқуби Лайс – амири систонӣ, асосгузори силсилаи шоҳони эронитабор бо номи Саффориён; вазирон: **Абу Абдуллоҳ Аҳмадибни Алӣ ибн Аҳмад** – вазири мулки Аҳвоз, шоир, дабир ва хирадманди парҳезкор; **Абу-л- Фатҳ Алӣ ибни Аҳмад** – бародари Носири Хусрав, ки дар дастгоҳи вазири Хуросон соҳиби мансаб будааст; **Абу Мансури Шаҳмардон // Абу Мансур Шаҳмардони Порсӣ** – номи вазири амири Басра; **Абу Наср** – вазири амири Хуросон дар давраи ҳукумати Ҷағрибек; **Раис Абу Абдуллоҳ Аҳмад ибни Алӣ Аҳмад** – вазири Аҳвоз; **Ҳоча Амиди Нишопурӣ** – марде эронитабор, ҷойнишини Туғралбеки Салҷуқӣ; ва қозиён – **Қози Абдуллоҳ** – қозии Шом дар замони Мустансири Биллоҳ, ки Носири Хусрав сафари Каъбаро бо ӯ анҷом додааст; **Абу Ақил** – номи Қозии шаҳри Сур; суфиён – **Боязиди Бастомӣ** – аз машоихи бузурги суфия ва яке аз машхуртарин урафои Эрон аст; ва дигар ашхоси таърихиро дар бар мегирад. **Увайси Қаранӣ** – Ибни Омир ибни Ҷазъ ибни Молик, яке аз аввалин суфиён. Пайравони сарсаҳти Алӣ буда, дар ҷанги Саффин ба шаҳодат мерасад ва амсоли инҳоро фарогир мебошанд, ки асосан барои тасвири масоили вобаста ба ҳукумати сиёсати давр, аз ҷумла сохти давлатдорӣ, нишон додани муносибати ҳокимон ба аҳли илму хирад, муносибати одилона нисбат ба зердастон, лашкариён, хориҷиён, меҳмоннавозӣ, таъмини маишати мардуми оддӣ, расму оин ва тавъам будани масъалаҳои давлатдориву динӣ ва амсоли инҳо ба кор рафтаанд. Масалан адиб дар порчаи зерин ба сиёсати давлатдориву сарварии ҷор минтақаи мусулмоннишин ба таври мушаххас ишора намуда, низоми ҳукумати онҳоро таҳлилу тавсир дода, замони ҳокимияташро амтарин айём муаррифӣ намудааст: « ...Ва он чӣ ман дар Арабу Аҷам дидам, аз адлу амн ба ҷаҳор мавзъ дидам: яке ба ноҳияти Дашт дар айёми **Лашкархон**; дуюм ба Дайламестон дар замони амири амирон Ҷустон ибни Иброҳим; сеюм ба Миср, дар айёми **ал-Мустансир Биллоҳ амир-ул-муъминин**; ҷаҳорум ба Табасдар айёми амир **Абу-л-Ҳасани Гелакӣ ибни Муҳаммад**. Ва ҷунонки бигаштам, ба эминии ин ҷаҳор мавзъ надидаму нашунидам» [5, 157]. Дар баробари ин ҳукумати сиёсати пешгирифтаи дигар ҳокимону амирони ва ашхоси дахлдори давлатиро бо тамоми ҷузъиёташ ба риштаи тасвир мекашад, ки вазъияти сиёсати даври замони шоирро, ки дар мамолики мухталиф ҳангоми сафар аз наздик бо он шиносӣ пайдо намудааст, инъикос мекунамд, ҷунончи: Рӯзи шанбеи ёздаҳуми аввал дар Нишопур шудам, панҷшанбеи охири ин моҳ қусуф буд ва ҳокими замон **Туғралбек Муҳаммад** буд, бародари **Ҷағрибек** ва бинои мадрасае фармуда буд ба наздикии бозори Сарроҷон ва онро иморат мекарданд ва ӯ худ ба вилоятгарӣ ба Исфаҳон рафта буд, бори аввал. ... [5, 41]; Ва аз он ҷо ба шаҳри Ахлот расидем... Во он ҷо амире буд, ёро **Наср-уд-давала** гуфтандӣ. Умраш зиёд аз сад сол буд ва писарони зиёд дошт. Ҳар як вилоятро дода буд. ... Ва муомилаи он ҷо бо пул бошад. Ва ратли эшон сесад дирам бошад [5, 45]; ... Ман боргоҳи мулку салотини Аҷам дидам, ҷун султон **Маҳмуди Ғазнавӣ** ва писараш **Маъсуд**, эшон подшоҳи бузург буданд бо неъмату таҷаммули бисёр ... [5, 107]. Ва бар ҷониби ҷанубии мағрибии Басра бар(р)ия аст, ҷунон ки ҳеҷ ободониву об ва ашҷор нест. ... шаҳр ағлаб хароб буд ва ободониҳои азим пароканда, ки аз маҳалле то маҳалле миқдори ним фарсанг харобӣ буд, аммо дару девор маҳкаму маъмур буд ва халқи анбӯх ва султонро дахл бисёр шудӣ. Ва дар он вақт амири Басра писари **Бо Қолиҷори Дайламӣ** буд, ки

малики Порс буд [5, 146]. Ҳамчуни Носири Хусрав аз шукӯҳи идораи давлатии Мустансир, ки бештар дар асар бо номи султони Миср зикр ёфтааст, ба вачҳ омада, аз ҳукумати сиёсӣ ва идораи давлати ӯ навиштаҳои зиёдеро дар асар меорад: «Амният ва фарогати аҳли Миср бад он ҳадд буд, ки дӯконҳои баззозону саррофон ва чавҳариён дар набастандӣ, илло доме ба рӯй кашидандӣ ва кас наёроистӣ ба чизе даст бурдан» [5, 108]; «Ва чи эъмин раъияте ва чи одил султоне бувад, ки дар айёми эшон чунин ҳолҳо боша два чандин молҳо, ки на султон бар касе зулму чавр куна два на раъият чизе пинҳону пӯшида дорад» [5, 106]. Ва ҳама аз султон эмин, ки ҳеҷ кас аз авнону ғаммозон натарсад ва бар султон эътимод доштанд, ки бар кас зулм накунад ва ба моли касе ҳаргиз тамаъ накунад. ... Ва моли эшонро ҳадду ҳаср натавонистам кард, ва он осоишу амн, ки он ҷо дидам, ҳеҷ ҷо надидаам». Аҳли бозори Миср ҳар чӣ фурушанд, рост гӯянд ва агар касе ба муштарӣ дурӯғ гӯянд, ўро ба уштуре нишонанд ва занге ба дасти ӯ диҳанд, то дар шаҳр мегардад ва занге мечунбонад ва мунодӣ мекунад, ки: «Ман хилоф гуфтам, маломат мебинам ва ҳар ки дурӯғ гӯяд, сазои ӯ маломат бошад» [5,105].

2. Номҳои шоирон ва донишмандон. Новоҷаҳои **Алии Нисой** – мулаққаб ба ҳаким Мухас, файласуф, риёзидон ва мунаҷҷим [42]; **Абу Абдуллоҳ Мухаммад ибни Фалич** – аз нақли ҳаким Носири Хусрав чавонмарде «порсо ва бо салоҳ» ва огоҳ аз мабодии илми мантиқ; **Улқидус (Евклид)** – риёзидонӣ юнонӣ [42]; **Абу Алӣ Сино** – донишманд ва файласуф, табиб, риёзидон, мунаҷҷим, яке аз маъруфтарин донишмандони уламои ҷаҳонӣ [42]; **Абу-л-Фазл Халиф ибни Алӣ ал-файласуф** [44]; **Мунҷик** – Мунҷики Табрэзӣ, шоири Форсизабони Озорбойҷон; **Дақиқӣ** – аз шоирони бузурги очуқу форс, нахустин сарояндаи «Шоҳнома» [45]; **Қатрони Табрэзӣ** – Шоирест, ки нахустин дар Озорбойҷон ба сурудани шеърӣ дарӣ оғоз кардааст; **Миср ал-Ҳоким Биамр-ил-лоҳ** –Мустансир Биллоҳ ҳафтумин ҳукмрони хилофати Фотимиёни Миср дар солҳои 1036-1049. Носири Хусрав дар замони ҳукмронии ӯ вориди Миср шуд ва ба дасти ӯ унвони «Ҳуҷҷати Хуросон»- ро гирифт; **Увайси Қаранӣ қадас-ал-Лоҳу руҳаҳу** [46]; **Алулҷалои Маъаррӣ** – шоир ва файласуф, адиби нобинои маъруфи араб, тибқи маълумоти Носири Хусрав раиси шаҳро ҳам бар дӯш доштааст, **Абу Мансур** – яке аз уламо ва фузалои Қоину Балх, ки аз улуми замони худ, махсусан аз фалсафа, нучум, тиббу табиатшиносӣ ва андак мантиқ огоҳ будааст; **Абу Сайид Басрӣ** – марде фасеҳ ва соҳиби доия ва дараҷоти ҳандаса; **Ҳоча Муваффақ** – тибқи баъзе ахборот гӯё устои шоир, файласуф ва мунаҷҷим Умари Хаём будааст; **Шайх Садид // Мухаммад ибни Абд –ул-малик** – марде бузург ва фозил ба Арраҷон дар нимаи қарни панҷуми ҳиҷрӣ қисмати мазкури лексикаи асарро ташкил медиҳанд.

Бояд тазаққур дод, ки таваҷҷуҳи нависанда ба аҳли илму фарҳанг ва тамаддун зиёд мушоҳида шуда, муаллиф змини ривоятҳо аз онҳо эҳтироми хешро ба аҳли қалам ошкор месозад ва мавзӯҳои баҳс, мубодилаи афкор, андешаву таасуроти худро, ки дар рафти сафар бардошт намудааст, батафсил баён мекунад. Масалан, адиб дар яке аз қисматҳои асар «Сифати аъмолии Басра» аз сафараш ба Қоин, ки дар наздикии Хирот ҷойгир аст, ривоят намуда, дар хусуси як баҳси илмиаш ба олими «аз ҳар илме боҳабар: аз тиб ва нучум ва мантиқ» **Абӯмансур Мухаммад бини Дӯст** ёдовар мешавад. Ин муколамаи онҳо дар асоси илми нучум анҷом ёфтааст: «Аз ман пурсид, ки: «Чӣ гӯӣ беруни ин афлоку анҷум чист?» Гуфтам: «Номи чиз бар он афтод, ки дохили ин афлок аст ва бар дигар на». Гуфт: «Чӣ гӯӣ, берун аз ин гунбадҳо маънӣ ҳаст ё не?». Гуфтам: «Чора нест, ки олам маҳдуд аст ва ҳадди ӯ фалакулафлок ва ҳадди онро гӯянд, ки аз ҷуз ӯ ҷудо бошад ва чун ин ҳол доништа шуд, воҷиб кунад, ки беруни афлок на чун андарун бошад» [5, 159]. Носири Хусрав дар Арраҷон дар роҳи бозгашт ба ватан бо Бу Саиди Басрӣ ном марди фозил ва донишманд, донандаи хуби калом ва ҳандаса дидор ва баҳсу мунозираҳои зиёде кардааст. Адиб аз дидор, гуфтугӯ ва баҳсҳои илмӣ бо вай бо эҳсоси қаноатмандӣ нақл мекунад: «... ва муътазиларо имоме буд, ки ўро **Бусаъиди Басрӣ** мегуфтанд, марде фасеҳ буд ва андар ҳандасаву ҳисоб даъвӣ мекард ва маро бо ӯ баҳсе афтод ва аз якдигар суолҳо кардему ҷавобҳо гуфтему шунидем, дар калому ҳисоб ва ғайра» [6,140]. Дар

«Сафарнома» эҳтироми бузурги Носири Хусрав ҳам ба шоирони ҳамзамонаш ва ҳам ба ашъори гузаштагони маъруфи ватанаш ба қалам омадааст: Масалан, ў дар Табреш бо яке аз шоирони бузург, бо Қатрони Табрешӣ шиносӣ пайдо намуд ва воҳӯрии хешро чунин ба қалам додааст: « ...Ва дар Табреш Қатрон ном шоиреро дидам, шеъре некӯ мегуфт, аммо забони форсӣ неку намедонист. Девони **Мунҷик** ва девони **Дақиқӣ** биёвард ва пешӣ ман бихонд. Ва ҳар маънӣ, ки ўро мушқил буд, аз ман бипурсид, ба ў гуфтам ва шарҳӣ ў бинвиштам ва ашъори худ бар ман бихонд» [6,13]. Саҳнаи нотақрори сафар, ки ба зиндагӣ ва ғайрияти эҷодии Носири Хусрав таъсири амиқ дошт, ин ошноӣ бо ҳаёт ва ғайрияти шоири бузург ва нобиноӣ шаҳри Абулаъло Маъаррӣ буд. Дар сафарнома адиб бо як маҳорати баланду забони сода аз ў чунин ривоят кардааст: «Дар он шаҳр марде буд, ки вайро **Абулаъло Маъаррӣ** мегуфтанд, нобино буд ва раиси шаҳр ў буд, неъмате бисёр дошт ва бандагону корғузори фаровон ва худ ҳама шаҳр ўро чун бандагон буданд ва худ тариқи зухд пеш гирифта буд, гилеме пӯшидаву дар хонае нишаста, ним ман онӣ чавини худро ротиба карда ва ҷуз он ҳеҷ нахӯрад ... Вай неъматӣ хеш аз ҳеҷ кас дареғ надорад ва худ соим-уд-дахр ва қоим-ул-лайл бошад ва ба ҳеҷ шугӯи дунё машғул нашавад. Ва ин мард дар шеърӯ адаб ба дараҷае аст, ки афозили Шому Маъриб ва Ироқ муқирранд, ки дар ин асар касе ба пояи набудааст ва нест ... ва чун ман он ҷо расидам ин мард дар ҳаёт буд [5, 51]. Адиб зимни қарор доштан дар шаҳри Симнон ва дар талаби аҳли илм бо ҳидояти сокинон бо Алиӣ Нисоӣ ҳамсубат шуданро бо сабку шевоӣ олӣ ба қалам медиҳад: «Марде нишон доданд, ки ўро устод **Алиӣ Нисоӣ** мегуфтанд. Наздики вай шудам, марде ҷавон буд, сухан ба форсӣ ҳамегуфт, бо забони аҳли Дайлам ... Гурӯҳе Улқидус меҳонанду гуруҳе тиббу гуруҳе ҳисоб. Дар асноӣ сухан мегуфт, ки: «Ман бар устод **Абу Алӣ Сино**, раҳматуллоҳи алайҳ, чунин хондам ва аз вай чунин шунидам». Ҳамоно ғарази вай он буд, то ман бидонам, ки ў шогирди Абу Алӣ Синост. Чун бо эшон дар баҳс шудам, ў гуфт: «Ман чизе сипоҳиёна донам ва ҳавас дорам, ки чизе аз ҳисоб бихонам». Аҷаб доштам ва берун баромадам ва гуфтам: «Чу чизе надонад, ҷӣ ба дигаре омӯзад?» [6,42]. Чунон ки мушоҳидаҳо нишон медиҳанд ҳазинаи донишӣ ин давра дар мантиқ ва ҳандаса зиёд будааст.

3. Номи пайғамбарону саҳобаҳои динӣ мухталиф гурӯҳи дигарро дар ин бахш ташкил медиҳанд. Номҳои мазкур дар сафарнома бо мақсади равшан кардани симои барҷастаи ҷеҳраҳои динӣ, ки бевосита номҳои онҳо бо ҷойҳои муқаддаси мамӯлики Араб алоқаманданд, ёдрас шудаанд ва бо зикри онҳо аз санъати хело баланду ҷолиби меъморӣ, ки сатҳи тамаддуни ин ё он мавзеъ маҳсуб мешавад, ҳарф мезанд. Ба василаи номвожаҳои мазкур адиб алоқамандӣ бо фалсафа ва динҳои ғайриисломӣ нишон медиҳад ва муътақид аст, ки дар онҳо фалсафа ва ҳам илми ғарбӣ ва ҳам шарқи мутамарказ шудааст. Антропнимҳои мазкурро асосан номҳои пайғамбарони то исломӣ, аз қабилӣ, **Одам алайҳиссалом** - инсонӣ нахустин, ки падари бани башар ҳисоб мешавад. Дар китобҳои муқаддас пайғамбари аввалин дониста шудааст; **Солех пайғамбар** – фарзанди Сом ибни Нӯх, ки бар қавми Самуд нубувват доштааст; **Яъқуб алайҳи-с-салом** - писари Исҳоқ, пайғамбар ва падари ҳазрати Юсуф; **Юсуф алайҳи-с-салом** – пайғамбар, фарзанди Яъқуб пайғамбар (с) ва модари ў Роҳила аст; **Сулаймон ибни довуд алайҳи-с-салом** – Сулаймон ибни Довуд подшоҳи Яҳуд. Вай писар ва ҷонишини Довуд буд ва дар ислом аз анбиёи бани Исроил маҳсуб мешавад; **Мӯсо алайҳи-с-салом** – пайғамбари бани Исроил, дар синни ҷаҳил солағӣ ба рисолат аз тарафи Худованд баргузида шуд; **Исо** - ибни Майрам Носирӣ (мансуб ба Носира), мулаққаб ба Масеҳ. Масеҳиён вайро ба лақаби Христ хонанд ва ғолибан ўро писари Худо номанд. Мусулмонон ўро дар зумраи пайғамбарони аввалулаъзам (қабл аз Расул) донанд. **Иброҳими Халил** – пайғамбаре аз бани Сом мулаққаб ба Халил, Халилуллоҳ, Халиларраҳман; **Исмоил** – ибни Иброҳим. Вай писари Иброҳими Халил ва Ҳочар ва ҷадди исмоилиён ё араб аст; **Исҳоқ** – ибни Иброҳим, вай писари Иброҳими Халил ва Соро буд; **Довуд** – номи яке аз пайғамбарони яҳудист; **Юшаъ ибни Нун** – яке аз пайғамбарони бани Исроил; **Худ алайҳи-с-салом** – пайғамбари қаблаи Од аст; **Шуъайб алайҳи-с-салом** – аз пайғамбарони бани Исроил ва

исломӣ, ва исми пайғамбар ва хулафву имомони **аҳли ислом** ва ба монанди, **Муҳаммади Мустафо** – муҳаммад Мустафо ибни Ҳошим ибни Абдуманоф макно ба Абулҷосим, пайғамбари дини ислом; **Мустафо** – яке аз лақабҳои Муҳаммад пайғамбар; **Алӣ алайҳи-с-салом** – Али ибни Абутолиб аз ҷаҳорумин ва охири хулафои рошидин ва аввалин имоми шиъаён; **Ҳамза ибни Абдул-Мутолиб** – номи амаки Муҳаммад, ки аз муҷоҳидони вай буд; **Ҳусайн ибни Алӣ** – ибни Алӣ ибни Абитолиб, савумин имоми шиъаён, ки соли 625 таввалуд ёфта, соли 680 дар майдони Карбало ба шаҳодат расидааст; **Билоли Ҳабашӣ** – билал ибни Гиёҳ ибни Ҳумома аз мардуми Ҳабаш, ки муаззини маъруф дар замони Муҳаммади мустафо(с) ва дар миёни сиёҳпӯстон аввалин мусулмон будааст; **Умар (меҳроб)** – дуввумин халифа аз хулафои рошидин, ки соли 634 баъди марги Абӯбакр ба сари ҷамоаи мусулмонӣ омад; **Умари Хаттоб** – аз саҳобагон ва хулафои рошилини Ислом. **Абдуллоҳ ибни Аббос** – писари амаки Пайғамбари Акрам. Тамоми хулафои Аббосӣ аз насли ӯянд; **Маҳдӣ** – Абу Муҳаммад Абдуллоҳ мулаққаб ба ал-Маҳдӣ, муассиси давлати Фотимиён; **Абу Тамим Маъд ибни Абу Тоҳири Исмоил Мансур** – ҷаҳорумин аз хулафои ва фотеҳи Миср ва бунёдгузори шаҳри Коҳира ташкил медиҳанд. Носири Хусрав бо зикри номвожаҳои мазкур ҳамчунин ба нақл қавоиди зиёрати маконҳои муқаддаси Ислом, зиёрати оромгоҳи пайғамбарон дар шаҳри Байт-ул-муқаддас, Маккаю Мадина ва тасвири фарҳанги волеи зиёрат ва аъмолии зоирин аз ҷойҳои муқаддас рӯ меорад ва дар «Сафарнома» муфассал ба риштаи сухан мекашад: Масалан, мусанниф азми сафари зиёрати Иброҳими Халилуллоҳро чунин меорад: Машҳад дар қанори деҳ аст. ... ба миёни сатҳи машҳад ду хона ... муқобили қибла ... он чи ба дасти рост андар он қабри **Иброҳими Халил алайҳи-с-салом** аст ... Ва чун ин ҳар ду хона бигзаранд, ду гӯрхонаи дигар аст наздики ҳам: бар дасти рост қабри **Яъқуб пайғамбар алайҳи-с-салом** аст ва бар дасти чап гӯрхонаи **зани Яъқуб** аст. ... ва дар он ҷо гӯрхонаи **Юсуф ибни Яъқуб алайҳи-с-салом** аст. ... Ва он ҷо авқоф бисёр бошад аз деҳаҳо ... Меҳмонону мусофирон ва зоиронро нону зайтун диҳанд. ... Ва ҳар кӣ он ҷо расад ўро гирда нону косае адаси ба зайт пухта диҳанд ва мавиз низ диҳанд. Ва ин одат аз рӯзгори Халил-ур-рахмон алайҳи-с-салом ... бар қоида монд. Ва рӯзе ... понсад кас ... бирасад ва ҳамаро зиёфат муҳайё бошад» [5, 79]. Пас аз ин адиб сафари хешро идома дода, аз қалисои тарсоён «Байт-ул-қумома» дидан мекунад. «Тарсоёнро ба Байт-ул-муқаддас қалисоест, ки онро Байъат-ул-қумома гӯянд ва онро азим бузург доранд. ... Ва қалисоро аз дарун бо дебоҳи румӣ ораста ва мусаввар карда ва бисер зарри тило бар он ҷо ба кор бурда ва сурати **Исо алайҳи-с-саломро** чанд ҷо сохта, ки бар ҳаре нишастааст ва сурати дигар анбиё чун **Иброҳиму Исмоил** ва **Исҳоқу Яъқуб** ва фарзандони ӯ алайҳим-с-салом, бар он ҷо қард ...» [5, 82]; Ва андар ин шаҳри Табария масҷиде аст, ки онро Ёсимин гӯянд ... масҷиде покиза. ... Ва равоқе аст бар ҷониби машриқ, ки қабри **Юшаъ ибни Нун** дар он ҷост. Ва дар зерин он дуконқабри ҳафтод пайғамбар аст алайҳим-ас-салом, ки бани Исроил эшонро куштанд» [5, 59]; «... ба шаҳристони Акка расидем ва онро Мадинаи Акко нависанд. Ва масҷиди одина дар миёни шаҳр аст ва аз ҳамаи шаҳр баландтар аст ва устуворҳо ҳама аз руҳом аст. Ва бар дасти рост қибла аз берун қабри **Солех пайғамбар аст, алайҳи-с-салом**. Ва саҳати масҷидро баъзе фарши санг андохтаанд ва баъзе дигарро сабзӣ киштаанд ва гӯянд, ки **Одам алайҳиссалом** он ҷо зироат карда буд» [5, 56].

Байтулмуқаддас шаҳрест, ки маҳз ҳамин ҷост макони ваҳй шудани сухани офаридгор ба Муҳаммад (с), маҳз ҳамин ҷост мақоми гуфтугӯи Худо бо Мусо ва Исо пайғамбар: «Ва чун санги саҳра, ки он ҷо будааст. Масҷид ҳам он ҷо бино намудаанд. Ва ин санги саҳра он аст, ки Худой азза ва ҷалла **Мӯсо алайҳи-с-саломро** фармуд, то онро қибла созад. Ва чун ин ҳукм биёмад ва Мӯсо онро қибла қард ... Ва то аҳди пайғамбари мо – **Муҳаммади Мустафо алайҳи-с-салоту ва-с-салом** ҳам қибла он медонистанд ва намозро рӯй ба ӯ чониб мегузоридаанд, то ин ки Эзиди таборак ва таоло фармуд, ки қибла хонаи Каъба бошад. Ва сифати он ба ҷойи худ биёяд [5, 64]; ... масҷиди дигаре аст азиму нақў, дубора бузургтар аз масҷиди маҳди Исо ва онро Масҷид-ул ақсо гӯянд ва он

аст, ки Худой азва ва чалла **Мустафоро** (с) шаби меъроҷ аз Макка он ҷо овард ва аз он ҷо ба осмонҳо шуд» [5, 68].

4. Қисмати навбатии номвожаҳои асарро **номи занон** ташкил медиҳанд, ки асосан наздикону пайвандони пайғамбарон ташкил медиҳанд, ки мутавозиян бо номи анбиё ба кор рафтаанд. Антропонимҳои **Захро** – лақаби духтари Муҳаммад (с) – Фотима, яъне Фотимаи Захро. Завҷаи Алӣ ибни Абиталиб; **Марйам** – модари Исо пайғамбар, асосгузори дини насронӣ духтари Имрон, ки аз насли Довуд (ъ) [8]; **Сакина** – номи фаришта; **Оиша** – мулаққаб ба Ҳумайра, духтари Абубакр ва завҷаи ҳазрати Пайғамбари Акрам; **Роҳил** – завҷаи яқуб ва одаи Юсуф; **Сора (Соро)** – Шохзодаҳоним, зани Иброҳими Халилуллоҳ; **Лайлӣ** – духтари Масъуди Наҳш Алӣ, завҷаи ҳазрати Алӣ Абӣ Толиб ва сарои вай дар басра будааст, бо номи «Машҳади бани Мозон» яке аз сездар машҳади ин шаҳр дар замони сафари Носири Хусрав намунае аз онҳо махсус мешаванд. Ва ғунд он бӯстоне аз бӯстони биҳишт аст ва шиъа ғунд он ҷост қабри **Фотимаи Заҳро**ст алайҳо-с-салом [5, 80]. Аз Тоиф бирафтем Ва ҳар ҷо ҳисорақҳо ва деҳақҳо буд. Ва дар миёни шикастаҳо ҳисораке хароб ба ман намуданд, аъроб гуфтанд: «Ин хонаи **Лайлӣ** будааст ва қиссаи эшон аҷиб аст» [5,138]; Ва он хонаи дигар, ки ба дасти чапи қибла аст, андар он ғури **Сора** аст, ки зани Иброҳим алайҳи-с-салом буд [5, 80]; ... Амир-ул-муъминин Алӣ алайҳи-с-салом ба Басра омадааста **Оиша**, разияллоҳу анҳо, ба харб омада буд» [5, 149].

5. Носири Хусрав дар Сафарнома дар баробари зикри зиёде аз шахсиятҳои таърихӣ, илмӣ, диниву сиёсӣ, ҳамчунин аҳолии муқимии минтақаҳои мухталиф низ пардохтааст, ки онҳо сафарҳои ўро боз ҳам рангу шавқовартар гардониданд. Ин қисмати лексикаи асарро асосан ашхосе, ки адибро дар ҷойе роҳбаладӣ намуданд, ё дар қор дастгирӣ намуданд, ташкил медиҳанд: **Абу Бакри Ҳамадонӣ** – раҳнамои қорвоние, ки соли 438 аз Байт-ул-муқаддас Носири Хусравро ҳамроҳӣ кард; **Абу Ғаним Абс (ё Абас) ибн ул-Баъир** – сарвари арабҳои саҳроии бани Саводӣ, ҳафир, роҳбалади Носири Хусрав; **Абу Сайид Ҷухуд** – молдори машҳур дар рӯзгори ал-Мустансири Билоҳ; **Алӣ ибни Аҳмад** – номи марди тавонгари эронӣ, ки бо пули худ масҷид сохтааст; **Баққоли Харзавил** – баққоле буд, ки дар ин деҳа ба ҳама саволҳои бародари Носири Хусравро ҷавоби рад мегуфт. Ва бо ин вирди забон гардид ва ба образ табдил ёфтааст. Масалан, адиб ривоят мекунад: « ... деҳе, ки Харзавил хонанд, ману бародарам ва ғуломаке хинду ... ворид шудем. Зод андак доштем. Бародарам ба деҳа даррафт, то чизе аз баққол бихарад. Яке гуфт: «Чӣ меҳаҳӣ? Баққол манам». Гуфт: «Ҳар чӣ бошад моро шояд, уи ғарибем ... ва чандон, ки аз маълукот баршумурд, гуфт: «Надорам». Баъд... қасе ин навъ сухан гуфтӣ, гуфтаме: «Баққоли Харзавил» [5, 43]. Носири Хусрав дар қисмати «Умраи Ҷиърона» шиносӣ пайдо кардани хешро бо Абу Ғаним Аббос ҳангоми гузар аз Тоиф чунин ривоят мекунад: «...Ва арами он мавзеъ, ҳар қавмеро ҳаде бошад, ки алафхори эшон бувад. Ва қаси бегона дар он ҷо натавонад шудан, ки ҳар қиро, ки ба ҳафир ёбанд бигиранд ва бараҳна кунанд. Пас аз ҳар қавме ҳафир бошад, то аз он ҳад битавон гузаш. Иттифоқо сарвари он аъроб ... ба Ҷазъ омад ва мо ўро ҳафир гирифтем ва ўро **Абу Ғаним Абс Ибн-ул-баъир** мегуфтанд. ... Қавме руй ба мо ниҳоданд, пиндоштанд сайде ёфтанд, чи эшон ҳар бегонаро, ки бинанд, сайд хонанд. Чун раиси онҳо бо мо буд, чизе нагуфтанд, ва агар на он мард будӣ, моро ҳалок кардандӣ» [5, 138]; ё худ аз раҳнамои қорвоние, ки ўро ба Байт-ул-муқаддас ҳамроҳӣ кард, нақл меорд: «Пас аз он ҷо ба Байт-ул-муқаддас омадам ва аз Байт-ул-муқаддас пиёда бо қамъе, ки азми сафари Ҳиҷоз доштанд, бирафтам. Далели мо марде қалд ва пиёдараве рӯйнеқӯ буд, ўро **Абу Бакри Ҳамадонӣ** мегуфтанд» [5, 81].

Хулоса, «Сафарнома» манбаи бисер муҳимме барои пажӯҳиши ҳолати иқтисодиву иҷтимоӣ ва илмиву сиёсии қарни XI ба шумор рафта, омӯзиши ин асар аз як тараф саҳифаҳои норавшани замони шоирро инъикос намуда, аз тарафи дигар маҳорати нигоҳи хоса ва таҷассуми воқеиятро нишон медиҳад.

Китобнома:

1. Абдуллоев, А. Сафарномаи шоир / А. Абдуллоев // Тоҷикистони советӣ. - 1970. — - 09.09. - С.3.
2. Баҳор, Маликушшуаро. Сабкшиносӣ / М. Баҳор. — Техрон: Амири Кабир, 380. — 394 с.
3. Қосимов, И. Тасвири шарҳи асриёнагӣ дар «Сафарнома» -и Носири Хусрав / И. Қосимов // Маориф ва маданият. - 1960. - 21.06. - С. 4.
4. Маҳдӣ, Дурахшон. Сабки Носири Хусрав дар «Сафарнома» (аз китоби «Ёднома»-и Носири Хусрав) / М. Дурахшон. — Машҳад, 1355. - 320 с.
5. Носири, Хусрав. Сафарнома / Н. Хусрав. - Душанбе: Бухоро, 2014. — 285 с.
6. Носири, Хусрав. Сафарнома / Н. Хусрав. — Душанбе: Ирфон, 2025. — 160 с.
7. Фозилов, Д.Ф. Хусусиятҳои лексикӣ «Сафарнома»-и Носири Хусрав / Д.Ф. Фозилов. — Душанбе: Ирфон, 2013. — 168 с.
8. Холиқназарова, С.Х. Ономастическое пространство поэзии Носира Хусрава. / С.Х. Холиқназарова. — Душанбе: Дониш, 2020. - 200 с.
9. Эделман, А. Шоир, мутафаккир, сайёҳ ва ходими бузурги ҷамъиятии тоҷик дар асри XI Носири Хусрав / А.Эделман // Мактаби советӣ. - 1955. - №2. - С. 32-44.
10. Энциклопедия Носира Хусрава: [раздел «Ономастика»] / Академия наук Республики Таджикистан; под редакцией С. Аминова. — Душанбе: ГНЭТ, 2018. — Текст: электронный // Электронная библиотека Национальной академии наук Таджикистана: [сайт]. - URL: <http://anrt.tj/ru/elektronnaya-biblioteka> (дата обращения: 12.04.2026).

ТДУ: 811.222.8'373.46:811.112.2'373.46:57

МАРҲИЛАҲОИ ТАШАККУЛИ ИСТИЛОҲОТИ БИОЛОГИИ ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА ОЛМОНӢ

Мискинова Тоҷигул Укуматшоевна ¹²,
Тӯраҳасанов Қодирқул Шодиқулович ¹³

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар мақолаи мазкур дар бораи марҳилаҳои рушди инкишофи истилоҳоти биологӣ ва бахшҳои мухтасари он аз қабili ҷонваршиносӣ растанишиносӣ маълумоти мухтасари илмӣ дода шудааст.

¹² **Мискинова Тоҷигул Укуматшоевна** – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, кафедраи умумидонишгоҳии забонҳои олмонӣ-фаронсавӣ, муаллими калон. Нишони: Ёлмури Тоҷикистон, ш. Душанбе. хибони Рудаки, 17. Тел.: (+ 992) 935330075; e-mail: miskinova80@mail.ru.

Мискинова Тоҷигул Укуматшоевна - Таджикский национальный университет, общеуниверситетская кафедра немецко-французских языков, старший преподаватель. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Тел.: (+992) 935330075; e-mail: miskinova80@mail.ru.

Miskinova Tojigul Ukumatshoevna - Tajik National University, Interfaculty Department of German and French Languages, Senior Lecturer. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Tel.: (+992) 935330075; e-mail: miskinova80@mail.ru.

Тӯраҳасанов Қодирқул Шодиқулович - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, кафедраи забони тоҷикӣ ва усули таълими забон ва адабиёти тоҷик, профессор, доктори илмҳои филологӣ. Нишони: Ёлмури Тоҷикистон, ш. Душанбе, хибони Рудаки, 17. Тел.: (+ 992) 918154310; e-mail: kadirov556655@gmail.com.

Тураҳасанов Қодирқул Шодиқулович - Таджикский национальный университет, кафедра таджикского языка и методики преподавания языка и литературы, профессор, доктор филологических наук. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Тел.: (+992) 918154310; e-mail: kadirov556655@gmail.com.

Turakhasanov Kodirkul Shodikulovich - Tajik National University, Department of Tajik Language and Methods of Teaching Language and Literature, Professor, Doctor of Philological Sciences. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Tel.: (+992) 918154310; e-mail: kadirov556655@gmail.com.

Муаллифи мақола қайд менамояд, ки ба миён омадани осори беназири Абурайони Берунӣ «Китоб ас-сайдана фи-т-тиб» ва Абуалӣ ибни Сино «Китоб-ун-набот» ва «Китоб-ул-хайвон», ки дар соҳаи ҳаётишиносӣ ва улуми табиатишиносии араб таҳаввулоту бузурге ба шумор меравад, далели фикру андешаҳои болоӣ маҳсуб доништа мешавад. Ба ақидаи муаллифи мақола Ибни Сино роҷеъ ба масоили биологӣ ва тарзи ҳаёти ҷонварону хазандагон ва ғизогирии растаниҳо пардохта, дар баробари фикру андешаҳои донишмандони юнонӣ назари хосси хешро иброз намуда, дар масъалаи пайдо намудани истилоҳоти соҳаи мазкур хизмати бузурге намудааст, ки асоси истилоҳоти муосири биологиро ташикл медиҳад. Ҳангоми таҳлилу баррасии «Ҷонварнома»-и Ибни Сино маълум ва равшан мегардад, ки ҳангоми таълифи асари худ осори ба ҳайвонот бахшидаи Арастуру омӯхта, онҳоро мавриди таҳлил қарор дода, беистари онҳоро дар осори хеш истифода намудааст. Ин маънои онро надорад, ки асари эҷодкардаи Сино такрори китоби Арасту мебошад, балки комилан таҳқиқоти алоҳидаест, ки фикру ақидаи худро дар он таҳлил намудааст. Дар ҳулосаи мақола муаллиф таъкид менамояд, ки ташаққули истилоҳоти биологӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ марҳилаҳои мухталифро фарогир мебошад.

Калидвожаҳо: марҳила, ташаққул, истилоҳ, истилоҳоти биологӣ, ҷонваришиносӣ, ҳаётишиносӣ, растанишиносӣ, паҳншавӣ, ҷудокунӣ, ҳайвонот, шакл, тағйирёбӣ.

Этапы формирования биологических терминов таджикского и немецкого языков

В данной статье представлены краткие научные сведения об этапах формирования и развитии биологической терминологии и различных ее отраслей, таких как сферы зоология и растениеводство. Автор статьи отмечает, что появление уникальных произведений Абу Района Беруни «Китаб ас-сайдана фи-т-тиб» и Абуали ибн Сины «Китаб-ун-набат» и «Китаб-ул-хайван», что считается большим достижением в области арабской науки о биологии и естественных наук, которые оно считается доказательством высших мыслей и идей. По мнению автора статьи, Ибн Сина уделял внимание биологическим вопросам, а также образу жизни животных, рептилий и питанию растений и вместе наряду с мнением греческие ученые выразил свою научную взгляд по вопросам выявления терминов данной сферы оказал большую услугу который создал основу современных биологических терминов. При изучении сочинения Ибн Сины «Книга о животных» выясняется, что при составлении своего произведения он опирается на вышеуказанные произведения Аристотеля и использует в своей книге из его сочинения. Это не имеет значение, что книга животных Ибн Сины является повторением работы Аристотеля, а это произведение является совершенно самостоятельным исследованием, которое Авиценна рассматривает с точки зрения своего видения. В заключении статьи автор подчеркивает, что формирование биологических терминов в таджикском и немецком языках включает в себя разные этапы.

Ключевые слова: этап, формирование, термин, биологические термины, зоология, биология-наука о жизни, растениеводство, распространение, разделение, животные, форма, изменение.

Stages of formation of biological terms of the tajik and german languages

This article presents brief scientific information about the stages of formation and development of biological terminology and its various branches, such as zoology and plant growing. The author of the article notes the appearance of unique works by Abu Rayon Beruni «Kitab as-saydana fi-t-tib» and Abu Ali ibn Sina «Kitab-un-nabat» and «Kitab-ul-Khayvan» which is considered a great achievement in the field of Arabic sciences of biology and natural sciences, which it is considered proof of higher thoughts and ideas. According to the author of the article, Ibn Sina paid attention to biological issues, as well as the lifestyle of animals reptiles and plant nutrition, and along with the opinion of Greek scientists, he expressed his scientific view on the issues of identifying terms in this area, which provided a great service, which created the basis of modern biological terms. In conclusion of the article, the author emphasizes that the formation of biological terms in the Tajik and German languages includes different stages.

Keywords: stage, formation, term, biological terms, zoology, life sciences, plant growing, distribution, division, fauna, form, transformation.

Марҳилаҳои рушду инкишофи истилоҳоти биологӣ мухталиф буда, аз даврҳои бостон маншаъ мегиранд. Сарчашмаҳои илмиву таърихӣ ва таълифоти биологие, ки ба таври фаровон то ба замони мо омада расиданд, гувоҳи ин гуфтаҳо мебошанд.

Ҳаминро бояд иқрор шуд, ки пас аз истилои араб ва ба миён омадани фарҳанги исломӣ забони арабӣ дар қаламрави хилофат алалхусус дар Хуросону Мовароуннаҳри бузург забони расмӣ давлатдорӣ ва забони илму одоби замони худ гардид. Тавре

Оранский И.М. таъкид менамояд, дар он рӯзгор забони арабӣ дар ҳақиқат дар Шарқи Наздику Миёна вазифаи забони байналмилалиро бар дӯши худ дошт, ҳамчунон ки дар Аврупои асрҳои миёна чунин мақомро забони латинӣ касб карда буд [13, 161-163].

Садҳо олимону донишмандони гузаштаи мо доир ба илмҳои мухталиф осори илмӣ хешро ба забонҳои тоҷикиву арабӣ таълиф намуда, дар бою ғанӣ гардонидани захираи истилоҳоти илмӣ тоҷикӣ саҳми бузург гузоштаанд, ки муҳаққиқон Шафоатов А.Н. ва Худоиева Н.Н. низ дар баробари олимону донишмандони соҳа дар таълифоти хеш «Аз таърихи ташаккул ва таҳаввули истилоҳи «варзиш» дар забони тоҷикӣ» ва «Русские лексические заимствования в военной терминологии таджикского языка» роҷеъ ба ин масъалаи муҳимми истилоҳшиносӣ фикру андешаҳои ҷолиби худро ба таври мушаххас иброз намудаанд [17; 16].

Зикри ин нукта ҷолиб аст, ки барои бештари мардумони одӣ забони арабӣ забони номафҳуме буд. Саркардагони араб барои густариши забони арабӣ ва омӯзонидани шариати ислом иқдомҳои зиёде намуданд. Вале ба ҳамаи ин нигоҳ накарда, мардуми Хуросону Мовароуннаҳр ҳатто баъди ислом овардан ҳам, зеро таъсири омӯзишу пазириши забони арабӣ нарафтанд ва аз забони худ то ҳаде ҳифз мекарданд [6, 81-88].

Баъзе аз соҳаҳои алоҳидаи илм, алалхусус илми ҳаётшиносӣ ва бахшҳои мухталифи он, аз қабилӣ ҷонваршиносӣ, байторӣ, гиёҳпизишкиву растанишиносӣ дар сарзамини Ҳинд ба миён омадаву баъдан, дар Юнон ташаккул ёфта, нахустин таълифот доир ба ин мавзӯ низ аз ҷониби олимони Юнон таълиф шуда, ки маҳз манбаъҳои илми муосир низ аз ин ҷо сарчашма гирифтааст. Ҳарчанд, ки олимону донишмандони араб заминаҳои забоншиносии худро дар асоси мушоҳидаҳои таҷрибаҳои дигар миллатҳо тарҳрезӣ менамуданд, вале таъсири забон ва фарҳанги юнониён ба забони тоҷикӣ бештар буда, дар баъзе ҳолатҳо олимону донишмандони тоҷик бо осори оламгири хеш ба забону фарҳанги юнониён таъсири бевосита расонидаанд [16, 24].

Ба миён омадани осори беназири Абурайҳони Берунӣ «Китоб ас-сайдана фи-т-тиб» [1, 122-130] ва Абуалӣ ибни Сино «Китоб-ун-набот» [4, 18], «Китоб-ул-ҳайвон» [5, 23], ки дар забоншиносии араб ва улуми табиатшиносии онҳо таҳаввулоти бузурге ба шумор меравад, далели фикру андешаҳои болоӣ мебошад. Абуалӣ ибни Сино роҷеъ ба масоили биологӣ ва тарзи ҳаёти ҷонварону хазандагон ва ғизогирии растаниҳо пардохта, дар баробари андешаҳои донишмандони юнонӣ назари хоси хешро иброз намуда, дар масъалаи пайдо намудани истилоҳоти соҳаи мазкур хизмати шоистае намудааст, ки асоси истилоҳоти муосири биологиро ташкил медиҳад.

Дар мавриди марҳилаҳои ташаккули забони тоҷикиву олмонӣ ва истилоҳоти биологии он дар байни забоншиносони ватаниву хориҷӣ фикру андешаҳои мухталиф ҷой доранд. Дар мақолаи мазкур меҳоҳем марҳилаҳо ва заминаҳои ташаккули забонҳои тоҷикӣ ва олмониро ба таври пай дар пай тасниф намоем.

Донишманди тоҷик С. Назарзода дар рисолаи илмӣ худ зеро унвони «Ташаккули истилоҳоти иҷтимоӣ-сиёсии забони тоҷикӣ дар садаи XX» марҳилаи истилоҳосозиву истилоҳофариниро дар забони тоҷикӣ аз аввал то ба имрӯз ба давраи ташаккул ва таҳаввули истилоҳоти илмӣ тоҷикӣ аз замони ташаккули ҷумҳуриҳои худмудтор ва рушду нумуи онҳо дар соҳаҳои гуногуни илм, давраи рушду такомул ва нуфузи бевоситаи истилоҳоти русӣ ва иқтибосии байналмилалӣ дар забонҳои ҷумҳуриҳои худмудтор ва давраи эҳё намудани истилоҳоти миллии тоҷикӣ бо истифода аз манбаъҳои дохилии забон ва коркарди калимаву истилоҳоти иқтибосӣ тибқи роҳу воситаҳои истилоҳсозии тоҷикӣ тасниф намудааст [10, 112-147; 11, 98-102].

Албатта, давраро, ки тақсимбандӣ шудаанд, замону макон ва собиқаи зиёдеро доро будаанд. Вале ба фикру андешаи мо оғози давраи аввалро то асри X нисбат додан эҳтимол дорад. Зеро осори илмӣ хаттӣ низ будаанд, ки то асри IX-X ба забони тоҷикӣ таълиф шуда буданд, вале мутаассифона то ба замони мо нарасидаанд. Аз ин хотир,

таърихи истилоҳсозиву истилоҳофаринии тоҷикӣ марҳилаҳои тулониро дар худ фаро гирифтааст.

Пас аз таҳлилу баррасии осори классикон, аз ҷумла таълифоти мавзуҳои ҳаётшиносӣ, ҷонваршиносӣ ва растанишиносии Абурайҳони Берунӣ ва Абуалӣ ибни Сино, ки ба улуми ғавқуззикр бахшида шудааст, ташаккул ва таҳаввулоти истилоҳсозиву истилоҳофаринии тоҷикиро чунин даврабандӣ намудан қобили қабул аст [2, 3-19; 8, 27-34; 9, 36-41]. Бояд зикр намуд, ки тибқи тақозои ҳамон давра замон ҷараёни рушду инкишоф ва ташаккули истилоҳоти илмӣ, аз ҷумла истилоҳоти биологӣ якрангу якнавохт набудааст. Бо дарназардошти таҳаввулоти мухталиф марҳилаҳои ташаккули забон ва истилоҳоти биологиро метавон чунин тасниф намуд:

Давраи якум, ки пеш аз ҳукмронии сулолаи Салҷуқиён оғоз шуда буд, замони пайдоиш ва поягузории истилоҳоти илмӣ тоҷикӣ маҳсуб мешавад, ки ин марҳила ба зуҳури шахсиятҳои илмиву фарҳангӣ ва таълифоти нахустини онҳо алоқамандии бевосита доштааст, ки барои ба вуҷуд омадани заминаҳои истилоҳоти илмӣ биологӣ тоҷикӣ асос гузоштааст. Ҳарчанд, ки давраи аввал давраи бавуҷудоиву давраи заминагузории истилоҳот будааст, вале ташаккули истилоҳоти илмӣ биологӣ ба забони тоҷикӣ (форсӣ) ба ҳамин давра рост омад. Зеро аксари нахустосори илмӣ тоҷикӣ дар замони ҳукмронии хонадони сомониён бо хоҳишу дархости сарварони ин хонавода таълифу таҳия шудаанд, ки дар истилоҳшиносии тоҷик сарчашмаи эътимодбахш ба шумор мераванд [12, 25-31].

Давраи дуюм аз нимаи аввали асри XI оғоз шуда, то нимаи дувуми асри XII ро фаро мегирад. Дар ин давра доираи қорбурди истилоҳоти илмӣ арабӣ боло рафта, забони арабӣ ва истилоҳоти он ҷойгоҳи махсус пайдо кард, ки то дер боз идома кард. Дар ин давра таълифи осори арабизабон бештар ба мушоҳида мерасад.

Дар давраи сеюм, ки ҷангу ҷидолҳои дохиливу хориҷӣ оғоз шуд, дар рушду такомули забон ва истилоҳоти илмӣ монеагиву садди бузург ба миён омад. Тохтутози муғулҳо ба сукути тулонӣ ибтидо гузошта, то замони ба сиёсати нави ҷаҳонӣ шарқ қашида шудану ошноии форсизабонон (тоҷикон) ба илмҳои ҷадид идома ёфт.

Робитаҳои илмиву фарҳангӣ ва забонӣ миёни мамлики машриқзамин, аз ҷумла Эрону Афғонистон ва ба ин васила аз нав эҳё гардидаи роҳу усулҳои пешрафтаи истилоҳсозиву истилоҳофаринӣ пас аз замони инқилоби октябри соли 1917 ба давраи ҷорум ибтидо гузошт.

Аз солҳои сиюми асри XX сар карда, то аввали солҳои 90 бо воридшавии истилоҳоти илмӣ биологӣ ва калимаву истилоҳоти иқтибосӣ байналмилалӣ марҳилаи панҷуми ташаккули забон ва истилоҳоти биологӣ оғоз гардид.

Бояд қайд намуд, ки оғози давраи шашум ба якҷанд ҳодисаҳои сиёсии давлатӣ ҳамбастагӣ дорад. Давраи шашум, ки бо қабули Қонун дар бораи забонӣ давлатӣ (1989) таъсиси нави Кумитаи истилоҳоти назди Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (1990) ва ҳамчунин қабули эълонияи истиқлоли сиёсии давлатӣ (1991) оғоз гардид, дар ҷомеаи тозаистиқлоли Тоҷикистон табaddулотӣ бузург ба миён овард.

Дар натиҷаи таҳлилу баррасиҳо маълум гардид, ки рушду такомул ва ташаккулу таҳаввулоти истилоҳоти биологӣ дар ҳамаи давраҳо яқсонӣ якнавохт набуда, истилоҳоти илмӣ марҳилаи аввали ташаккули забон ва истилоҳоти он дар муқоиса бо дигар давраҳо содаву равоӣ хушроҳанг буда, то замони имрӯз заминаи асосии илмӣ биологӣ забони тоҷикиро ташкил медиҳанд.

Ба андешаи мо, дар ташаккули истилоҳоти биологӣ дар забони тоҷикӣ ду омил асосӣ таъсири бештар дорад:

Яке аз омил асосӣ ташаккул ва такомули истилоҳоти биологӣ ин таълифоти нахустосори забони тоҷикӣ аст, ки дар баъзе аз онҳо муаллифон аз истилоҳоти биологӣ ёдовар шудаанд.

Дар байни муаллифони нахустосори забони тоҷикӣ-олмонӣ олимону донишмандоне низ будаанд, ки ба истилоҳоти улуми биологӣ ва шоҳаҳои мухталифи он

майлу рағбати беандоза дошта, барои ташаккули истилоҳот дар заминаи он барои таълифу таҳия намудани истилоҳоти илмии биологӣ заминаҳои мусоид фароҳам меоранд.

Натиҷаи ҳамин сайю кӯшишҳо буд, ки олимону донишмандони классикии мо бо истифода аз нахустосори мухталифи классикии тоҷикӣ ва ҳам юнониёну ҳиндуҳо дар илмҳои мухталифи замони худ алалхусус, забон ва истилоҳоти биологӣ сарусумони тоза бахшида, дар бахшҳои мухталифи биология, зоология ва ботаника таҳқиқоти густурдае анҷом додаанд.

Омили дигаре, ки дар ташаккули истилоҳоти биологӣ ва шохаҳои мухталифи он таъсири амиқ расонидааст, ин тарғибу ташвиқи сиёсати маорифпарваронаи амирону ҳокимони хонаводаи Соминиён мебошад.

Тавре мушоҳида менамоем, низомӣ нав ва ҷараёни рушду инкишофи он ҳазорҳо мафҳумҳо ва калимаву истилоҳоти нави биологиро бо худ овард. Ин ҷараён дар соҳаи истилоҳоти биологӣ, ки яке аз ҷанбаҳои улуми олами зинда маҳсуб мешавад, таъсири бештарро касб карда буд.

Бояд иқрор шуд, ки марҳилаҳои ташаккул ва такомули истилоҳоти биологӣ дар забони тоҷикӣ ва олмонӣ дар баробари умумиятҳои зиёд, хусусиятҳои фарқкунандаи хоси худро низ дошт, ки он ба қудрату тавоноии забон, истилоҳсозиву истилоҳофаринии он алоқаманд будааст. Дар мавриди марҳилабандии ҷараёни ташаккули истилоҳоти биологӣ фикру андешаҳо мухталиф буданд.

Масалан, баъзе аз забншиносони замони шуравӣ ҷараёни ташаккули истилоҳотро дар маҷмӯъ чунин марҳилабандӣ намуданд:

- давраи нахуст марҳилаи сохтмони давлати шуравӣ, таъсиси ҷумҳуриҳои худмухтор, заминаҳои пайдоиши забони адабӣ ва истилоҳоти миллии онҳо;
- давраи раванди воридшавии истилоҳоти биологии русӣ ва байналхалқӣ ба забонҳои миллӣ;
- давраи аз нав таҷдиди назар намудани истилоҳоти русӣ, байналхалқӣ ва истифодаи манбаҳои дохилии забон.

Бо саъю талошҳои олимону донишмандони давр луғот ва истилоҳоти мухталифи соҳавӣ ба миён омад, ки нисбатан кам буданд. Алалхусус, истилоҳоти соҳаи биологӣ ва шохаҳои мухталифи он мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифт.

Як масъалаи ҳалталаби дигар дар ин давра ин камбудии мутахассисони босалоҳияти соҳа буд, ки дар истилоҳсозӣ таҷрибаи кофӣ надоштанд. Бо вуҷуди ҳамаи ин камбудӣҳо забони тоҷикӣ тавонист дар муҳлати кутоҳ шумораи зиёди мафҳум ва истилоҳоти биологиро дар баробари муодили байналмилалӣ онҳо пешниҳод намояд: мисол: вайроншавӣ, пайвастаҳо, ҳаётгузаронӣ, мавҷудот, мавҷудоти зинда, доимияти ҳарорат, намӣ, тарӣ, бухоршавӣ, бордор, бордорӣ, бордоршавӣ, ҳуҷайра, ҳуҷайратухм, гард, гарддона, гардбарг, ҳашарот, ирсӣ, ирсият, афзоиш, афзоиши ҷинсӣ, туршӣ, турш, туршонидан, ҷаббиш, сӯзиш, наботот, парвариш, парваришгоҳ, обсабза, ҷонвар, табларза, луттухм [15, 43].

Илова бар ин, дар ин давра як гурӯҳ истилоҳоти илмии биологие ба забон ворид шуданд, ки ба фарҳангу тамаддуни кишварҳои аврупоӣ мансуб буданд. Мафҳумҳо ва истилоҳоти нави биологӣ, ки дар забони миллии мо асосҳои амаливу назарии биологии худро надоштанд, аз ин рӯ, шумораи зиёди онҳо бидуни тағйирот ба забони тоҷикӣ ворид гардиданд. «**Morphogenes**» аз калимаи юнонӣ гирифта шуда ба маънои **morphe** – шакл, пайдоиш; «**monogomiya**» - аз калимаи юнонии **gamos** - никоҳ, дуҷинса; **mimogenes** - аз калимаи юнонии «**mutatio**» - тағйир ёфтан ва «**genesis**» - пайдоиш далолат мекунад [7, 236].

Теъдоди дигари истилоҳоти биологӣ дар шакли тарҷума ворид шудаанд:

Диффузия - паҳншавӣ [7, 175], депопулятсия - барҳам задан [7, 159], десикация - ҷудокунӣ [7, 160], дивергенция - тавофут, фарқ [7, 166], зообентос - маҷмуи ҳайвонот [7, 185], зоотомия - илм оид ба узвҳои ҳайвон [7, 186].

Шумораи дигари истилоҳоти биологӣ, ки мутахассисони соҳа дар баробари онҳо муодили тоҷикиашро пайдо нанамуданд, ба ҳамон шаклу қолаби хориҷӣ ворид шуданд: зоохория [14, 186], зоопланктон [14, 185], гиторал [14, 136], литофит [14, 288], гамета [14, 112], геохимия [14, 123], гликолиз [14, 137], дегазация [14, 152], дендрология [14, 158], детрит [14, 161], детритус [14, 166], даминант [14, 151], диапауза [14, 165], диплоид [14, 170], диастола [14, 165].

Истилоҳот ва ё мафҳумҳои биологӣ дигаре низ будаанд, ки дар баробари онҳо аз решаҳои забони тоҷикӣ ё худ дар асоси таркибҳои тоҷикиву арабӣ истилоҳоти нави биологӣ сохта шуд: сабзиш, ҷаббиш, хоянда, зистгоҳ, тухм, мева, чормағз, гардолуд, гардолудшавӣ, шинокунанда, наҷотбахш, пайдоиш, захр, худгардолудшавӣ, никоҳи хешовандӣ (дар растаниҳо).

Масъалаи дигаре, ки дар ин соҳа барои истилоҳсозон ва истилоҳшиносон муҳим ба шумор мерафт, ин тарзи ворид намудани калимаву истилоҳоти арабии биологӣ буд, ки онҳо бояд бидуни риояти ҳодисаҳои овозии забони арабӣ пазируфта мешуданд. Як намуди дигари истилоҳотсозиву истилоҳотофаринӣ дар ин давра ин “истилоҳоти мураккаб” ба ҳисоб мерафт, ки дар ду шакл ба забон ворид мешуданд. Навъи якуми истилоҳоти мураккаб истилоҳоти биологӣ буданд, ки аз калимаҳои навсохти забони тоҷикӣ таркиб ёфтаанд: тухмдона, зараррасон, худзаҳролудшавӣ, худгардолудшавӣ, бордоршавӣ, халтамушак, устухонпора, андозабандӣ, тухмдихӣ, тухмпаҳншавӣ, омезишдихӣ, уқобгулак, шохчамуйлаб, нарсанбӯр.

Шакли дуввуми истилоҳот - истилоҳоти биологӣ будаанд, ки аз калимаҳои омехтаи забони тоҷикӣ, арабӣ, русӣ ва байналмилалӣ сохта шудаанд: касалиҳои сироятӣ, тухмхуҷайра, гуногуншакл, гуногунтаркиб, ғайриорганикӣ, ғайриминералӣ, фотосинтезкунӣ, реакциягузаронӣ, ҳудафзоишӣ, худсироятӣ, манбаёфаринӣ.

Давраи дуюм хусусиятҳои хоси худро дошта, ҳангоми истилоҳсозиву истилоҳгузинӣ аз манбаъ ва сарчашмаҳои русиву байналмилалӣ тарафдорӣ менамуданд ва бар он эътиқод доштанд, ки калимаву истилоҳоти нави биологӣ бояд дар ҳамон забони асл ворид карда шаванд: паразитизм [3, 456], мутатсия [3, 235], ноосфера [3, 189], осмос [3, 201], полин [3, 298], полезология [3, 287], парк [3, 405], прогресс [3, 463], эволютсия [3, 672], ресурс [3, 579], редуксия [3, 509], полип [3, 312], рефлекс [3, 617].

Дар давраҳои сеюму чаҳорум дар рушду инкишофи истилоҳот як тағйироти кулӣ ба миён омад, ки ин дар натиҷаи густариши робитаҳои илмиву фарҳангии кишварҳои ҳамсоя, яъне Эрону Афғонистон ба вучуд омад. Зери таъсири ин гуна робитаҳои байнидавлатӣ дар осори илмӣ ва бадеии мо, ҳамчунин дар забон ва истилоҳоти биологӣ мафҳумҳои нави пайдо шудаанд, ки дар муқобили истилоҳоти русӣ ва иқтибосии байналмилалӣ истифода гардидаанд: хушкӣ, иқлим, бухоршавӣ, биёбоншавӣ, қабати замин, қабати ҳаво, гармиш, осоиш, осоишгоҳ, озмоишгоҳ, зоишгоҳ.

Дар марҳилаи панҷум, ки аз нав эҳё намудани роҳи усулҳои гузаштаи истилоҳсозӣ ва истифодаи таҷрибаи ҳамзабонон аст, нақши қабули Қонун дар бораи забон (1989) ва истиқлоли забонӣ (1991) хеле муҳим мебошад. Бо дарназардошти ин масъалаи муҳим ҳалқи тоҷик дар авохирӣ солҳои 80-ум муборизаи хешро барои истиқлолияти комил маҳз аз талош баҳри эълон намудани забони тоҷикӣ ҳамчун забони давлатӣ дар сарзамини Ҷумҳурии Тоҷикистон оғоз карда буд. Зеро барои ба даст овардани таҳким бахшидани истиқлоли забон ва истилоҳоти миллӣ пеш аз ҳама пояҳои забони миллии тоҷикиро мустақкам намудан зарур аст. Ҳамчунин барои ба вучуд овардани забон ва истилоҳоти илмӣ осори гузаштагонро мавриди пажӯҳишу омӯзиш қарор додан лозим аст, ки чунин маҷмуи истилоҳот дар тури таърихи чандинҳазорсола ҷамъоварӣ шудаду мавриди корбасти соҳаҳои мухталиф, аз ҷумла соҳаи биология қарор гирифтааст. Ин маҷмуи

истилоҳот оинаест, ки дар он тарзу тариқи истифодаи истилоҳоти бахшҳои мухталифи илми биология дақиқу равшан инъикос ёфтааст.

Қараёни рушду такомули забон ва истилоҳоти миллӣ, ки аз аввали солҳои 60-ум, 70-ум оғоз гардид, ба соҳаҳои мухталифи илм, аз ҷумла ба истилоҳоти илмии биологӣ таъсири амиқе расонид.

Дар натиҷаи робитаҳои илмиву фарҳангӣ бо Ҷумҳурии Афғонистон бошад, як идда калимаву истилоҳоти илмӣ, аз ҷумла биологӣ ва шохаҳои мухталифи он ба осори илмии мо ворид шуданд, ки то имрӯз мавқеи хоса доранд.

Ба ҳамаи ин нигоҳ накарда, қайд намудан ба маврид аст, ки масъалаҳои истилоҳсозиву истилоҳофаринии биологӣ дар забони тоҷикӣ дар тамоми марҳилаҳои ташаккули он ба таҳлилу таҳқиқ ва таҷдиди назари густурдае ниёз доштааст. Бинобар ин, омӯзишу мавриди таҳқиқ қарор додани роҳу усулҳои пешрафтаи дастовардҳои олимону донишмандони Эрону Афғонистон дар соҳаи истилоҳшиносиву истилоҳсозӣ, алаҳусус, дар истилоҳоти соҳаи биология хеле муҳим аст: зистшиносӣ - биология, зистшинос - биолог, ҷонваршинос - зоолог, ҷонваршиносӣ - зоология, гиёҳшиносӣ - ботаника, гиёҳшинос - ботаник, мавҷудот - организм, ҷавона - побег, равиш - вегетативный, гиёҳхӯр - вегетарианец, сабзиш - эволюция, настан - шиповник.

Аз нигоҳи корбурди калимаву истилоҳоти биологӣ осори илмии гузаштагонӣ мо таҷрибаи бештару судмандеро дар бар доранд, ки бидуни шакку шубҳа дар раванди ташаккул ва такомули забон ва истилоҳоти биологӣ тоҷикӣ мусоидат хоҳад кард.

Китобнома:

1. Берунӣ, А. Китоб ас-сайдана фи-т-тиб. Матни тарҷумаи форсӣ, нашри дуюм / А. Берунӣ. – Душанбе: Нашри мубориз, 2017 – 556 с.
2. Берунӣ, А. Фармакогнозия в медицине (Исследование, перевод, примечания, и указатели У. И. Каримова) / А. Берунӣ. Избранные произведения. Т. 4. – Ташкент: Фан, 1973. – 1100 с.
3. Зимовец, К. Этимология биологических терминов / К. Зимовец. – М.: Изд-во МГУ, 2016. – 760 с.
4. Ибни Сино. Китоб-ун-набот («Гиёҳнома», аз арабӣ тарҷумаи проф. С. Сулаймонов). – Душанбе: Дониш, 2021. – 84 с.
5. Ибни Сино. Китоб-ул-ҳайвон («Ҷонварнома», аз арабӣ тарҷумаи проф. С. Сулаймонов). – Душанбе: Дониш, 2021. – 609 с.
6. Крачковский, Ю. И. Избранные сочинение / Ю. И. Крачковский Т.1. – М.: Издательство Академии наук СССР, 1955 - 1960. – 234 с.
7. Лотова, Л. И. Словарь фитоанатомических терминов / П. И. Лотова, М. Ф. Нилова, А. И. Рудько. – М.: Издательство ЛКИ, 2007. – 931 с.
8. Султон, М.Б. Истилоҳоти илмии «Китоб-ут-тафҳим»-и Абурайҳони Берунӣ / М.Б. Султон. – Душанбе: Дониш, 2003. – 167 с.
9. Султон, М.Б. Забон ва истилоҳоти рисолаи «Рағшиносӣ»-и Абуалии Сино / М.Б. Султон //Ахбори Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон шӯбаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ. – 2005. – № 3. – С. 13-29.
10. Назарзода, С. Забон ва истилоҳот (Андешаҳо дар атрофи забони тоҷикӣ ва ташаккули истилоҳот) / С. Назарзода. – Душанбе: Дониш, 1999. – 197с.
11. Назарзода, С. Ташаккули истилоҳоти иҷтимоӣ-сиёсии забони тоҷикӣ дар садаи 20 / С. Назарзода. – Душанбе: Дониш, 2004. – 302 с.
12. Нуралиев Ю. Н. «Гиёҳнома»-и Абумансури Муваффақи Ҳиравӣ / Ю.Н Нуралиев, Дж. Додалишоев. – Душанбе: Ирфон, 1989. – 183 с.
13. Оранский, И. М. Введение в иранскую филологию / И. М. Оранский. – М.: Наука, 1988. – 342 с.
14. Словарь иностранных слов (18-е издание, стереотипное) / Под. ред. И. В. Тетурева, Э. А. Шимбирева. – М.; Русский язык, 1989. – 624 с.

15. Тураҳасанов, Қ.Ш. Нақши калимаҳои арабӣ дар истилоҳоти тиббӣ / Қ.Ш. Тураҳасанов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – 2019. – № 8. – С. 45-51.
16. Худоиева, Н.Н. Русские лексические заимствования в военной терминологии таджикского языка / Н. Н. Худоиева // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – 2017. – № 4/6. – С. 113-116.
17. Шафоатов, А. Н. Аз таърихи ташаккул ва таҳаввули истилоҳи «варзиш» дар забони тоҷикӣ / А.Н. Шафоатов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – 2019. – № 3. – С. 30-33.

УДК: 811.222.82'37:811.111'37:398.9

СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПАРЕМИЙ ШУГНАНСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ: «ТРУД» И «БЕЗДЕЛЬЕ»

Гуломрасулова Аслия Наврузмамадовна¹⁴

*Хорогский государственный
университет им.М.Назаршоева*

Таҳлили семантикии паремияҳои забони шугнанӣ ва англисӣ: «меҳнат» ва «бекорӣ»

Дар мақола паремияҳои забонҳои шугнанӣ ва англисӣ, ки тасаввуроти арзишӣ оид ба мафҳумҳои меҳнат ва бекорӣ инъикос мегарданд. Дар асоси таҳлили семантикӣ фарқиятҳои миқдорӣ ва сохтории воҳидҳои паремиологӣ дар ду забон муайян гардида, ба ғурӯҳҳои мавзӯӣ ва зермузӯӣҳо ҷудо карда мешаванд, инчунин унсурҳои калидии образию лугавӣ, ки самти арзёбии паремияҳоро ташаккул медиҳанд, тавсиф мегарданд. Диққати махсус ба муқоисаи воҳидҳои эквивалентӣ ва қисман эквивалентӣ, ҳамчунин ба муайян намудани лақнаҳо равона шудааст, ки ин имкон медиҳад меъёрҳои умумии универсалӣ (меҳнат ҳамчун шартӣ неқӯҳволӣ ва натиҷа; бекорӣ ҳамчун манбаи камбизоатӣ ва бадбахтиҳо) ва вижагиҳои милли-фарҳангии ифодаи онҳо муайян карда шаванд.

Нишон дода мешавад, ки дар тасвири паремиологӣ ҷаҳон дар забони шугнанӣ меҳнат бештар ҳамчун меъёри иҷтимоӣ ва шартӣ пешакии «неқӯҳволӣ/осоиш» дарк мегардад, дар ҳоле ки дар воҳидҳои англисӣ аксаран натиҷаи прагматикӣ ва муқофот таъкид мешавад. Таҳлили унсурҳои этнофарҳангӣ робитаи маъноҳои арзёбиро бо воқеиятҳои анъанавӣ ва амалияҳои иҷтимоӣ ҷомеа нишон медиҳад.

Калимаҳои кидӣ: паремияҳо, мақолу зарбулмасалҳо, таҳлили семантикӣ, забони шугнанӣ, забони англисӣ, таҳқиқоти муқоисавӣ, мафҳуми «меҳнат», мафҳуми «бекорӣ», арзёбии аксиологӣ, эквивалентнокӣ, лақнаҳо, нишонаҳои этнофарҳангӣ.

Семантический анализ паремий шугнанского и английского языков: «труд» и «безделье»

В статье рассматриваются паремии шугнанского и английского языков, репрезентирующие ценностные представления о труде и безделье. На основе семантического анализа выявляются количественные и структурные различия паремиологических единиц в двух языках, выделяются тематические группы и подтемы, а также описываются ключевые образно-лексические компоненты, формирующие оценочную направленность паремий. Особое внимание уделяется сопоставлению эквивалентных и частично эквивалентных единиц, а также выявлению лакун, что позволяет

¹⁴ Гуломрасулова Аслия Наврузмамадовна — Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев, факултети забонҳои хориҷӣ, докторанти (PhD)-и курси сеюм. Нишонӣ: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ВМКБ, ш. Хоруғ, кӯчаи Ш. Шохтемур, 109. Тел.: (+992) 934024555; e-mail: ghulomrasulovaasliya@gmail.com.

Гуломрасулова Аслия Наврузмамадовна – Хорогский государственный университет им. М. Назаршоева, факультет иностранных языков, докторант (PhD) третьего курса. Адрес: Республика Таджикистан, ГБАО, г.Хорог, ул. Ш. Шохтемур, 109. Тел.: (+992) 934024555; e-mail: ghulomrasulovaasliya@gmail.com.

Golomrasulova Asliya Navruzmamadovna - Khorog State University named after M. Nazarshoev, faculty of foreign languages, doctoral student (PhD). Address: Republic of Tajikistan, GBAO, Khorog, st. Sh. Shohtemur, 109. Tel.: (+992) 934024555; e-mail: ghulomrasulovaasliya@gmail.com.

установить общие универсальные установки (труд как условие благополучия и результата; безделье как источник бедности и несчастий) и национально-культурную специфику их вербализации. Показано, что в шугнанской паремиологической картине мира труд чаще осмысливается как социальная норма и предпосылка «благополучия/комфорта», тогда как английские единицы нередко акцентируют прагматический результат и вознаграждение. Анализ культурно-маркированных компонентов демонстрирует связь оценочных смыслов с традиционными реалиями и социальными практиками сообщества.

Ключевые слова: паремии, пословицы и поговорки, семантический анализ, шугнанский язык, английский язык, сопоставительное исследование, понятие «труд», понятие «безделье», аксиологическая оценка, эквивалентность, лакуны, этнокультурная маркированность.

Semantic analysis of shughni and english paroemias: “work” and “idleness”

The article examines Shughni and English paroemias (proverbs and sayings) that verbalize value-based attitudes toward work and idleness. Using a semantic approach, the study identifies quantitative and structural differences in the paroemiological units of the two languages, outlines thematic groups and subthemes, and describes the key figurative-lexical components that shape evaluative meanings. Particular attention is paid to the comparison of equivalent and partially equivalent units, as well as to the identification of lacunae, which makes it possible to reveal both universal cultural attitudes (work as a prerequisite for well-being and tangible results; idleness as a source of poverty and misfortune) and language-specific ways of their verbalization. The findings show that in the Shughni paroemiological worldview work is more often conceptualized as a social norm and a condition for rohat “comfort/well-being”, whereas English paroemias tend to foreground pragmatic outcomes and reward. The analysis of ethnoculturally marked components (in particular, poyga) demonstrates how evaluative meanings are grounded in traditional realities and social practices of the community.

Keywords: paroemias, proverbs and sayings, semantic analysis, Shughni language, English language, contrastive study, concept “work”, concept “idleness”, axiological evaluation, equivalence, lacunae, ethnocultural markedness.

Устойчивые выражения, прежде всего пословицы и поговорки (паремии), составляют значимый пласт языковой картины мира. Они фиксируют особенности коллективного сознания, репрезентируют ценностные ориентиры и нормы поведения, а также отражают социальные и культурные реалии, релевантные для определённого языкового сообщества. Семантический анализ паремий позволяет выявлять их содержательные доминанты, реконструировать метафорические основания, а также описывать культурные коды, закреплённые в языковой форме.

Актуальность настоящего исследования обусловлена возрастающим интересом современной лингвистики к проблематике взаимодействия языка и культуры и необходимостью более глубокого осмысления механизмов смыслообразования в сфере фразеологической и паремиологической системы языка [5, 5]. Как отмечает В. Н. Телия, «фразеологический состав языка – это зеркало, в котором лингвокультурологическая общность идентифицирует своё национальное самосознание» [5, 45].

Паремии функционируют как особый тип языковых знаков, в которых семантика не исчерпывается словарным значением составляющих компонентов: в структуре таких единиц актуализируются дополнительные прагматические, оценочные и когнитивные смыслы, формирующие их интерпретационный потенциал в коммуникации [1, 120].

Научная новизна исследования определяется комплексным подходом к анализу паремиологического материала, основанным на сочетании лексико-семантического, прагматического и сопоставительного методов. Применение указанного инструментария позволяет, с одной стороны, описать семантическую организацию и смысловую структуру паремий, а с другой – выявить особенности их употребления и интерпретации в различных коммуникативных ситуациях и культурных контекстах [2, 32].

Семантический анализ пословиц и поговорок предполагает системное изучение их смысловой организации и интерпретационного потенциала, включая описание значения, структурных особенностей и выявление имплицитных компонентов, обусловленных культурным контекстом. В рамках данного подхода одним из ключевых этапов выступает анализ лексических компонентов паремии – установление значений отдельных

слов и устойчивых сочетаний в её составе, поскольку именно они задают направление интерпретации и участвуют в формировании интегрального смысла высказывания [4, 5].

Результаты исследования

Проведённый семантико-количественный анализ паремий (пословиц и поговорок) шугнанского и английского языков, репрезентирующих значения «труд» и «безделье», выявил заметное расхождение в объёме и структуре материала: в шугнанском языке зафиксировано 46 единиц, в английском – 32. В шугнанском корпусе выделяются две основные тематические группы, маркированные ключевыми компонентами: 29 паремий с компонентом *menat* и 17 паремий с компонентами *bekora* «бездельник» и *shum* «ленивый»

Внутри группы «Труд» (29 единиц) установлены следующие подтемы: «труд – честь» *az tu arakat az Xudoz barakat* «От тебя — усилие, от Бога — благословение.»(1), «труд – коллективная работа», *az yi dust sado nist* «Из одной руки не доносится ни звука»(1), «труд – женский труд», *kaხოუ korand kuli nist* «Женская работа никогда не заканчивается.»(3), «труд – поступок», *ar korand wi būy* «У каждой работы свой запах» (2), «труд – награда», *be menat roat ačaf nist* «Без труда нет комфорта» (5), «труд – смелость», *yakum qadam fuk waxt qin* «Первый шаг всегда трудно»(1), «труд – упорная работа», *markab rangti kor čidow* «роботать как осел» (4), «труд – шустрый», *Tarxez odam am xu korardat am xu xidoward* «Способный человек способен и работать, хорошо кушает»(2), «труд – мотивация», *kor čidi yal iči miδ naziduxč* «Труд еще никому не разбил спену»(3), «труд – честность», *dêqûn dust amexā alol* «Рука фермера всегда свободна.»(1), «труд – сущность», *xûg tar jingal viyat amaldor vi* «Будь свиньей в лесу и будь чиновником»(1), «труд – способность», *yam dunyo mardî qobilo* «Этот мир — для способных людей.» (3), «труд – надежда», *umeđi dêqûn dit* «Надежда фермера рухнула.»(1), «труд – обязанность» (1). В группе «Безделье» (17 единиц) выделены подтемы: «безделье – оправдание», *kampir raqosi navarded lûvd poyga tang* «Старушка, которая не умеет танцевать, использует тесное пространство как предлог»(2), «безделье – откладывание» (1), «безделье – лень», *puf čidowti ta daryo wurv naded* «Вода не закипает от одного вздоха» (2), «безделье – наслаждение», *tobiston soya tar soya zimiston ba dari amsoya* «Лето – как тень для тени, зима – как дверь для соседа» (1), «безделье – болтовня/болтун», *beunarand wi ziw daroz* «Ленивый много болтает» (1), «безделье – бессовестность», *kor čid ti sar zibo , xidoti yakum* «Во время работы очень посивый, во время обед первым» (1), «безделье – бедность», *šumi tar bečoragi virt* (1), «безделье – плохая привычка», *šum ba šum amro sut, kori šum pedo sut* « Ленивый нашел линниогого, и так появилась работа для ленивого» (2), «безделье – самооценивание», *asbob kor kixt wisto lof diδ* «Инструмент работает, хвастается ремесленник» (2), «безделье – плохое отношение (к делу/труду)», *az bekoren fuk bezor* «Всемирно надоели бездельники» (1), «безделье – неспособность», *az noloiqii kud rūpcak pi dishit zibint* «Лиса запрыгивает на крышу из-за глупости собаки» (2), «безделье – неразумность» *qoq sita pi burj napidaft* «сухая глина не прилипает к стене» (2).

Сопоставительный семантико-количественный анализ паремий шугнанского и английского языков, репрезентирующих значения «труд» и «безделье», показал, что шугнанская паремиологическая система характеризуется более высокой насыщенностью и более детальной тематической дифференциацией: зафиксировано 46 единиц против 32 в английском материале. В шугнанском корпусе доминируют единицы с компонентом *menat* «труд» (29), что указывает на высокую концептуальную значимость труда и его широкую ценностно-смысловую развертку (честь, награда, обязанность, надежда, способность и др.). Группа «безделье» представлена меньшим количеством единиц (17), однако также демонстрирует разветвлённую структуру подтем, фиксируя социально-нормативную оценку бездействия (лень, откладывание, оправдание, неспособность, неразумность и т. п.). В целом полученные данные подтверждают, что паремии выступают важным инструментом отражения культурных установок: труд в шугнанской картине мира осмысливается как ценность и социальная норма, тогда как безделье преимущественно маркируется отрицательной оценкой и ассоциируется с нежелательными личностными и поведенческими характеристиками.

Проведённый семантический анализ английских паремий/фразеологизмов показал, что тематическая группа «Труд» (15 единиц) включает следующие подтемы: «труд – заслуга», *Diligence is the mother of good fortune* «Усердие – мать удачи» (4), «труд – совместная работа», *Two minds are better than one* «Two minds are better than one» (1), «труд – женский труд», *a woman's work is never done* «женская работа никогда не заканчивается» (1), «труд – поступок», *a bird may be known by its song* «птицу можно узнать по ее песне» (1), «труд – усилие», *an oak is not felled at one stroke* «дуб не подается с первого удара» (4), «труд – смелость», *the first step is the hardest* «первый шаг – самый трудный» (1), «труд – шустрый», *a swiftest eater, a swift worker* «пожиратель шерсти, быстрый работник» (1), «труд – дисциплина», *the early bird catches the worm* «ранняя птичка ловит червяка» (1), «труд – святое дело», *work is worship* «работа – это поклонение» (1).

Тематическая группа «Безделье» (16 единиц) представлена следующими подтемами: «безделье – оправдание», *poor workman always blames his tools* «неспособный рабочий всегда винит свои инструменты» (2), «безделье – откладывание», *never put off until tomorrow what you can do today* «Никогда не откладывайте на завтра то, что можно сделать сегодня.» (1), «безделье – лень», *a swallow does not make the summer* «Ласточка не делает лето.» (7), «безделье – бедность», *a young idler an old beggar* «Молодой бездельник, старый нищий» (2), «безделье – горе», *trouble springs from idleness* «Проблемы возникают из-за безделья» (3), «безделье – наслаждение», *too much rest is rust* «Слишком много отдыха — это ржавчина» (1), «безделье – нечестность», *who deals in dirt has foul fingers* «Тот, кто торгует грязью, имеет грязные пальцы» (1).

Полученные результаты в сопоставлении с шугнанским материалом позволяют сделать вывод, что в шугнанской паремиологической картине мира труд оценивается как социально значимая норма и связывается с трудолюбием, терпением и мастерством. В то же время паремии, отражающие «безделье», акцентируют его преимущественно отрицательные последствия: лень, недостаточная компетентность, отсутствие понимания, легкомыслие и грубость, которые, согласно народной мудрости, нередко приводят человека к бедности.

Паремии английского языка свидетельствуют о том, что труд осмысливается как ценность и соотносится с заслугой, совместной деятельностью, женским трудом, смелостью, дисциплиной и даже с представлением о «святом деле». Анализ английских паремий со значением «безделье» показывает, что в них акцентируются такие явления, как поиск оправданий, постоянное откладывание дел, лень и стремление к удовольствиям. Согласно народной мудрости, подобные модели поведения приводят человека к бедности, несчастьям и болезням.

Сопоставительный семантический анализ паремий со значениями «труд» и «безделье» в шугнанском и английском языках выявляет как полные и частичные эквиваленты, так и лакуны в обеих системах. Так, шугнанская паремия *Markab rangti kor čidow* «работать как осёл» частично соотносится с английским выражением *Only fools and horses work* [7, 10] «Работают только дураки и лошади». В шугнанской единице *Markab rangti kor čidow* «работать как осёл», по данным информанта, актуализируется значение «много трудиться», ср.: русс. «Работу дураков любит» [3, 191]. Ключевым компонентом данной паремии выступает лексема *markāb* «осёл» – животное, которое в традиционном сообществе народов Западного Памира использовалось для выполнения повседневного труда, прежде всего связанного с переноской грузов и нош. Ослы, наряду с лошадьми, играли важную роль в быту, однако лошадей содержали реже, поскольку уход за ними требовал значительно больших ресурсов.

Её частичный английский аналог актуализирует иную, негативно окрашенную интерпретацию: труд в нём представлен как бремя, якобы свойственное «дуракам и лошадям». Следует отметить, что лошадь, как и осёл, традиционно используется в быту как помощник при выполнении тяжёлых работ; в этом аспекте наблюдается семантическое пересечение с шугнанской паремией. Однако компонент «труд – удел дурака» отсутствует в шугнанском варианте, где акцент смещён не на осуждение труда, а на сочувственное отношение к человеку, вынужденному работать «как осёл». Напротив,

в английской паремии отчётливо проявляются сарказм и насмешка по отношению к трудящемуся человеку. Это различие, вероятно, отражает неодинаковые социально-культурные установки носителей: английская формула могла складываться в среде, где физический труд воспринимался как занятие низшего статуса.

Сравнение паремий, выражающих идею коллективности и взаимопомощи, также демонстрирует наличие смысловых эквивалентов при различии ключевых образов. Так, шугнанские пословицы *Az yi dust sado nist* «Одна рука не издает ни звука» или *Az yi kıl du kıl bidî* «Две головы лучше, чем одна» и английская *Four eyes see more (better) than two* соотносятся с русским эквивалентом «Одна голова хорошо, а две лучше». Все приведённые единицы равнозначны по смыслу, однако отличаются лексико-образной основой: в шугнанском варианте ключевыми выступают компоненты *yi dust* и *yi kıl*, тогда как в английском – образ *four eyes*. В целом данные паремии выражают общую идею о том, что совместная работа, согласованность действий и поддержка (в том числе дружеская) повышают эффективность и приводят к лучшему результату.

Паремии *Hard work pays off* «Тяжёлый труд окупается» и *Be menat roat nist* [6, 42] «Без упорного труда нет отдыха» репрезентируют общую аксиологическую установку на ценность труда и усилий, однако различаются по смысловому фокусу. В английском варианте доминирует причинно-следственная модель «усилие – вознаграждение/результат», где труд осмысляется как средство достижения измеримого эффекта. В шугнанской паремии акцент смещён на нормативно-оценочную оппозицию: отсутствие труда исключает возможность *roat* – «наслаждения/комфорта/благополучия», то есть результата как формы жизненного благосостояния.

Семантика английского словосочетания *hard work* «тяжёлая работа» актуализирует признаки интенсивности, настойчивости и целенаправленности трудовой деятельности; компонент *pays off* «окупается» реализует значение «окупается, приносит (практический) результат», тем самым закрепляя прагматическую интерпретацию труда. В шугнанской паремии ключевая лексема *menat* «работа, усилие» также концептуализирует прилагаемые усилия, однако смысловой центр высказывания формируется за счёт компонента *roat*, обозначающего «наслаждение, комфорт, благополучие». Таким образом, при общей семантической базе («труд как необходимое условие результата») английская паремия подчёркивает гарантированность вознаграждения, тогда как шугнанская отражает условность и обязательность труда как предпосылки благополучия.

Как в шугнанской, так и в английской паремиологической традиции концепт «труд» занимает центральное место и проявляется через широкий спектр смысловых параметров. В анализируемом материале актуализируются различные аспекты трудовой деятельности: труд как источник риска и испытаний; труд как коллективная/совместная практика; гендерно маркированный (женский) труд; труд как условие счастья и благополучия; связь труда со здоровьем; тяжёлый физический труд; заработок и «трудные деньги»; специфика сельскохозяйственного (фермерского) труда и др. Тем самым паремии фиксируют не только ценностное отношение к труду, но и культурно обусловленные представления о его социальном статусе, результативности и нормативной значимости.

Иллюстрацией общих смысловых установок служат, например, шугнанская паремия *Az tu arakat az mu (xido) barakat* букв.: «Если ты трудишься, Бог благословляет тебя» и английская *Diligence is the mother of good fortune* «Трудолюбие – мать удачи», сопоставимые по семантическому ядру с русской формулой «Терпенье и труд всё перетрут». Во всех трёх случаях труд/старание осмысляется как необходимая предпосылка благополучного исхода и достижения положительного результата.

Кроме того, сопоставительный материал (см. таблицу) демонстрирует наличие ряда семантически близких единиц: выявлено 11 паремий, которые коррелируют по смыслу в шугнанском и английском языках и репрезентируют значения «труд» и «мастерство». Так, шугнанская паремия *Kaxoy korand kuli nist* «Работа женщины никогда не заканчивается» соотносится с английской *A woman's work is never done* «Женская

работа никогда не кончается», актуализируя представление о непрерывности и высокой нагрузке женского труда. Аналогично, шугнанское *Az tu arakat az mu barakat* «Если ты трудишься, Бог благословляет тебя» семантически сближается с английским *Industry is the key to success* «Труд – ключ к успеху», где труд осмысливается как универсальный инструмент достижения жизненного успеха.

В сопоставляемом материале представлены паремии шугнанского и английского языков, в которых осуждаются праздность и лень, а также связанные с ними поведенческие модели (упущенная возможность, несоразмерная самоуверенность, склонность оправдывать неудачу внешними причинами). При смысловой близости данных единиц их образно-лексическое оформление в двух языках различается за счёт ключевых компонентов, что отражает специфику национально-культурной метафорики.

Так, шугнанская паремия *Xudoyta yakbor dakixt* «Бог дает один раз» соотносится с английской *Opportunity never knocks twice at any man's door* [8, 2] «Возможность не стучится дважды в дверь каждого человека», ср. русс.: «Кто не успел, тот опоздал». Обе единицы актуализируют идею уникальности шанса и необходимости своевременного действия; при этом шугнанский вариант дополнительно включает религиозно-ценностную рамку через лексему *Xudo* «Бог», тогда как английская формула строится на универсальном образе «возможности», приходящей «к двери» человека.

Аналогичным образом паремия *Beunarand wi ziv daroz* букв.: «Человек без навыков много говорит», т.е. «Человек без навыков слишком много говорит» сопоставляется с английскими выражениями *If you cannot bite, never show your teeth* [10, 10] – «Если не можешь укусить, не показывай зубы» и *Don't bark if you cannot bite* – «Не лай, если не можешь укусить», ср. русс.: «Не суйся в волки, когда хвост тёлкин». В этих примерах закрепляется нормативная установка на адекватную оценку собственных возможностей: демонстративная «агрессия» или претензия на силу без реальной способности действовать подвергается критике.

Наконец, шугнанская паремия *kampir raqosi navarded luvd poyga tang* букв. «Старуха не умеет танцевать, говорит, что основание дома узкий» соотносится с английскими *Poor workman always blames his tools* [9, 177] «Плохой работник всегда винит свои инструменты» и *A bad workman quarrels with his tools* «Плохой работник ссорится со своими инструментами», ср. русс.: «У плохого танцора туфли жмут». Семантическое ядро здесь заключается в осуждении стратегии оправдания собственных неудач внешними обстоятельствами и переносе ответственности с субъекта действия на «инструменты»/условия.

В целом указанные примеры подтверждают, что при сохранении общей оценочно-нормативной направленности (критика лени, пассивности и самооправдания) шугнанские и английские паремии различаются по образным опорам и ключевым лексемам, что обусловлено культурной спецификой языковых картин мира.

Во второй паремии ключевую семантическую нагрузку в шугнанском варианте несут лексемы *beunar* «неспособный, без умения», *ziv* «язык» и *daroz* «длинный», которые формируют образ человека, проявляющего речевую активность при отсутствии реальных возможностей/компетенций. В английском эквиваленте аналогичную роль выполняют компоненты *bite* «укусить», *show* «показывать» и *teeth* «зубы». Общий смысл данной паремии заключается в критике демонстративного поведения: некоторые люди не способны к действию, однако внешне предъявляют завышенные претензии, ведут себя вызывающе и стремятся создать впечатление силы и значимости.

Кроме того, шугнанская паремия *kampir raqosi navarded luvd poyga tang* «Старуха не умеет танцевать – говорит, что *poyga* узкая» фиксирует типичную стратегию самооправдания: в ситуации неудачи субъект не признаёт собственную некомпетентность, а переносит ответственность на внешний фактор – условия выполнения действия (место/пространство), предметы или обстоятельства. Тем самым паремия вербализует устойчивую оценку поведения, при котором причина неуспеха объясняется не внутренними, а внешними причинами.

Смыслообразующим компонентом шугнанского варианта выступает лексема *роудā* «пол» обозначающая значимый элемент традиционного дома и одновременно социально важное пространство коллективной жизни народов Западного Памира. *роудā* как место проведения общественных событий и ритуальных практик: здесь реализуются элементы свадебных торжеств (танцы, игры, пение), а также отдельные действия, связанные с траурно-поминальным циклом, где присутствие в *роудā* маркирует участие сообщества и выражение соболезнований. Включение культурно- маркированного компонента *роудā* усиливает локальную конкретизацию образа и делает оценочный смысл паремии (осуждение оправданий и перекладывания ответственности) максимально наглядным и культурно узнаваемым для носителей языка.

Проведённое исследование показало, что паремии шугнанского и английского языков выступают важным средством фиксации и передачи культурно значимых представлений о труде и безделье, отражая ценностные ориентиры, нормы поведения и социальные ожидания языкового сообщества. Сопоставление материала подтвердило наличие общего смыслового основания (одобрение труда и критика праздности), однако выявило различия в доминирующих акцентах и способах языковой репрезентации: в одном случае труд преимущественно осмысливается как необходимое условие благополучия и «нормы жизни», в другом случае как инструмент достижения результата и вознаграждения. Анализ также показал, что при смысловой близости многих единиц сохраняется национально-культурная специфика образности: часть паремий имеет эквиваленты, тогда как другие демонстрируют лакуарность и опираются на уникальные культурные реалии. В целом семантический подход оказался продуктивным для выявления универсальных и специфических черт паремиологической картины мира и для более точного описания того, как ценностные смыслы «труда» и «безделья» осмысляются и вербализуются в разных языках.

Литература:

1. Арутюнова, Н.Д. Логика и лингвистика: структурные аспекты смыслов / Н.Д. Арутюнова. – М.: Наука, 1976. – С. 120-123.
2. Кунин, А.В. Курс фразеологии современного английского языка / А.В. Кунин. – М.: Высшая школа, 1996. – С. 32-36.
3. Маргулис, А. Русско-английский словарь пословиц и поговорок = Russian-English Dictionary of Proverbs and Sayings / А. Маргулис, А. Холодная. – Jefferson, N.C. ; London : McFarland, 2000. – 487 с.
4. Семенова, Е. В. Лексикология английского языка: учебное пособие / Е. В. Семенова, Н. В. Немчинова. – 2-е изд., испр. и доп. – Красноярск: Сибирский федеральный университет, 2019. – 152 с.
5. Телия, В. Н. Фразеология как объект лингвистического исследования / В. Н. Телия. – М.: Наука, 1986. – 247 с.
6. Шакармамадов, Н. Зарбулмасал ва мақолҳои сокинони Шуғнон ва Рӯшон / Н. Шакармамадов // Фолклори Помир. Ҷилди 1. – Душанбе: Дониш, 1992. – 89с.
7. Bohn, H. G. A hand-book of proverbs: comprising an entire republication of Ray's collection of English proverbs, with his additions from foreign languages, and a complete alphabetical index / H. G. Bohn. – London: G. Bell, 1889. – 583 p.
8. Bridges, C. Commentary on Proverbs / C. Bridges. – [Б. м.]: Christian Classics Reproductions, 2024.
9. Gold, N. "Guzzlers and Gluttons Will Be Impoverished": The Rhetoric of Wealth, Poverty, and Their Causes in the Book of Proverbs / N. Gold // CCAR Journal: The Reform Jewish Quarterly. – 2020. – Vol. 67, no. 3 (Summer). – P. 177–198.
10. Richter, W. Proverbs of a Faceless Time / W. Richter // The Threepenny Review. – 2024. – No. 176 (Winter). – P. 10–12.

ФОЛКЛОР ВА АДАБИЁТ

ТДУ: 821.222.8-1.09:323.1(575.3)

ТАРАННУМИ ИСТИҚЛОЛИ ВАТАН ВА ДАСТОВАРДҲОИ ОН ДАР ШЕЪРИ ЛАЪЛЧУБА

Қаландариён Ҳоким Сафар¹⁵,
Хучаназаров Ҷаббор Гулаёзовиҷ¹⁶

*Институти илмҳои гуманитарии ба
номи академик Б.Искандарови АМИТ*

Ашъори ба Ватан ва ободиҳои он бахшидаи Шоири халқии Тоҷикистон Лаълҷубаи Мирзоҳасан, дар партави таҳлили адабиётшиносии, на танҳо ба сифати маҷмӯи матнҳои эҳсосӣ, балки ҳамчун падидаи иҷтимоӣ-фарҳангӣ қобили арзёбӣ аст. Ин осор бо така ба поэтикаи ватандорӣ ва бунёдгарой, рисолати адабиёти миллиро ҳамчун неруи маънавии хидматгӯзор ба ҷомеа таҷассум менамоянд. Шеър дар ин замина ба минбари худшиносии миллӣ ва василаи таҳкими шуури ҷамъиятӣ табдил меёбад. Тараннуми сулҳу субот, тасвири нешравиҳои ҷомеа ва инъикоси дигаргунӣҳои симои шаҳракҳои деҳот дар ашъори шоир, аз як сӯ, далели ҳамқадами ӯ бо набзи замон аст ва аз сӯи дигар, собит месозад, ки адабиёт воқеан оинаи ҳаёт мебошад. Аммо ин оина танҳо инъикосгар нест, он бо неруи тахайюли эҷодӣ воқеиятро тафсир, арзёбӣ ва маъниофаринӣ мекунад. Ҳамин хусусият ба ашъори Лаълҷуба ҷанбаи таҳлилӣ ва мавқеи равишани шаҳравандӣ мебахшад. Дар марҳилаи ҳассоси таҳаввулотӣ таърихӣ, ки ҷомеа дар ҷустуҷӯи устувори арзишҳо ва таҳкими пояҳои давлатдорӣ қарор дорад, вазифаи шоирону нависандагон аз доираи зебоишносии маҳз фаротар меравад. Онҳо масъулияти сайқал додан, поку тоза нигоҳ доштани оинаи шуури миллӣ ва ҳифзи фазои маънавию бар дӯш доранд.

Дар мақолаи мазкур муаллифон бо така ба таҳлили намунаҳои мушаххаси ашъори шоир талош намудаанд собит созанд, ки Лаълҷубаи Мирзоҳасан бо офаридани осоре, ки ҳамзамон дорои арзиши баланди бадеӣ ва аҳамияти иҷтимоӣ мебошанд, рисолати таърихӣ адибро дар шароити таҳаввули ҷомеаи муосир сарбаландона анҷом дода, дар таҳким ва таҳаввули пояҳои маънавии ҷомеа нақши муассир мегузорад.

Калидвожаҳо: *Лаълҷубаи Мирзоҳасан, истиқлолият ва адабиёти миллӣ, адабиёти муосир, шеъри истиқлол, шуури миллӣ, тараннуми сулҳу субот, масъулияти адабиёт ва адиб, ҷомеашиносии адабиёт, рисолати таърихӣ адиб, забони ноби тоҷикӣ.*

Воспевание независимости Родины и её достижений в поэзии Лаълджубы

Поэзия, посвящённая Родине и её созидательным преобразованиям, Народного поэта Таджикистана Лаълджубы Мирзохасана в свете литературоведческого анализа предстаёт не только как совокупность эмоционально окрашенных текстов, но и как значимое социокультурное

¹⁵ **Қаландариён Ҳоким Сафар** - Институти илмҳои гуманитарии ба номи Б. Искандарови АМИТ, шӯбаи фолклор ва адабиёти Бадахшон, доктори илмҳои филологӣ. Нишонӣ: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ВМКБ, ш. Хоруғ, кӯчаи У. Холдоров, 4. Тел.: (+992)934892626; e-mail: hokim_k@mail.ru.

Қаландариён Ҳоким Сафар - Институт гуманитарных наук имени академика Б. Искандарова НАНТ, отдел фольклора и литературы Бадахшана, доктор филологических наук. Адрес: Республика Таджикистан, ГБАО, г. Хорог, ул. У. Холдорова, 4. Тел.: (+992)934892626; e-mail: hokim_k@mail.ru.

Kalandariyon Hokim Safar - Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov of the NAST, Badakhshan Folklore and Literature Department, Doctor of Philological Sciences. Address: Republic of Tajikistan, GBAO, Khorog, st. U. Kholdorov, 4. Tel.: (+992)934892626; e-mail: hokim_k@mail.ru.

¹⁶ **Хуҷаназаров Ҷаббор Гулаёзовиҷ** - Институти илмҳои гуманитарии ба номи Б. Искандарови АМИТ, шӯбаи фолклор ва адабиёти Бадахшон, унвонҷӯй. Нишонӣ: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ВМКБ, ш. Хоруғ, кӯчаи У. Холдоров, 4. Тел.: (+992) 909770249; e-mail: jabbor80@mail.ru.

Худжаназаров Ҷаббор Гулаёзовиҷ - Институт гуманитарных наук имени академика Б. Искандарова НАНТ, отдел фольклора и литературы Бадахшана, соискатель. Адрес: Республика Таджикистан, ГБАО, г. Хорог, ул. У. Холдорова, 4. Тел.: (+992) 909770249; e-mail: jabbor80@mail.ru.

Khudjanazarov Jabbor Gulayozovich - Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov of the NAST, Badakhshan Folklore and Literature Department, applicant (research fellow). Address: Republic of Tajikistan, GBAO, Khorog, st. U. Kholdorov, 4. Tel.: (+992) 909770249; e-mail: jabbor80@mail.ru.

явление. Данные произведения, опираясь на поэтику патриотизма и созидательного пафоса, репрезентируют миссию национальной литературы как духовной силы, служащей обществу. В этом контексте поэзия функционирует как трибуна национального самосознания и как действенный инструмент консолидации общественного сознания. Воспевание мира и стабильности, художественное осмысление общественного прогресса, отражение трансформации облика посёлков и сёл в творчестве поэта, с одной стороны, свидетельствуют о его созвучии с ритмом эпохи, а с другой, подтверждают тезис о литературе как зеркале жизни. Однако это зеркало не ограничивается функцией пассивного отражения: посредством творческого воображения оно интерпретирует, оценивает и наделяет действительность новыми смыслами. Именно эта особенность придаёт поэзии Лаълджубы аналитическую направленность и выраженную гражданскую рефлексию. В условиях напряжённого и ответственного этапа исторических трансформаций, когда общество стремится к утверждению устойчивых ценностей и укреплению основ государственности, миссия поэтов и писателей выходит за пределы сугубо эстетической сферы. На них возлагается ответственность за обработку и сохранение чистоты зеркала национального сознания, за охрану духовного пространства культуры.

В настоящей статье авторы, опираясь на анализ конкретных поэтических текстов, стремятся доказать, что Лаълджуба Мирзохасан, создавая произведения, обладающие высокой художественной ценностью и одновременно значимой социальной направленностью, достойно реализует историческую миссию писателя в условиях развития современного общества и вносит существенный вклад в укрепление и эволюцию его духовных основ.

Ключевые слова: Лаълджуба Мирзохасан, независимость и национальная литература, современная литература, поэзия периода независимости, национальное самосознание, воспевание мира и стабильности, ответственность литературы и писателя, социология литературы, историческая миссия писателя, таджикский литературный язык.

The Glorification of the Motherland's Independence and Its Achievements in La'ljuba's Poetry

The poetry dedicated to the Motherland and its constructive transformations by the People's Poet of Tajikistan, La'ljuba Mirzohasan, from the perspective of literary analysis, appears not merely as a collection of emotionally charged texts but as a significant socio-cultural phenomenon. These works, grounded in the poetics of patriotism and creative constructive ethos, embody the mission of national literature as a spiritual force serving society. In this context, poetry functions as a platform for national self-awareness and as an effective instrument for consolidating public consciousness. The glorification of peace and stability, the artistic interpretation of social progress, and the depiction of transformations in the appearance of towns and villages in the poet's oeuvre, on the one hand, testify to his attunement with the rhythm of the epoch, and on the other, substantiate the thesis of literature as a mirror of life. However, this mirror is not limited to the function of passive reflection: through creative imagination, it interprets, evaluates, and endows reality with new meanings. This feature imparts an analytical dimension and a pronounced civic reflexivity to La'ljuba's poetry. In a period of intense and critical historical transformations, when society seeks to affirm enduring values and strengthen the foundations of statehood, the mission of poets and writers extends beyond purely aesthetic concerns. They bear the responsibility of refining and preserving the clarity of the mirror of national consciousness and safeguarding the spiritual space of culture.

In this article, the authors, relying on the analysis of specific poetic texts, seek to demonstrate that La'ljuba Mirzohasan, by creating works that possess both high artistic value and significant social relevance, successfully fulfills the historical mission of the writer in the context of modern societal development and makes a substantial contribution to the consolidation and evolution of its spiritual foundations.

Keywords: La'ljuba Mirzohasan, independence and national literature, contemporary literature, poetry of the independence period, national consciousness, glorification of peace and stability, responsibility of literature and the writer, sociology of literature, historical mission of the writer, Tajik literary language.

Тараннум ва тасвири истиқлоли Тоҷикистон бо кулли дастовардҳои дар ашъори Шоири халқии Тоҷикистон Лаълҷубаи Мирзохасанро муҳаққиқони ашъори ӯ ҳамчун марҳилаи сеюми эҷодӣ муаррифӣ мекунанд ва онро давоми тасвири Ватан аз марҳилаҳои пешини ашъораш мешиносанд. Махсусан, адабиётшинос В.Д. Охонниёзов, ки роҷеъ ба адабиёти Бадахшон дар даврони истиқлоли кишвар монографияи илмиро ба нашр расондааст [11], аз намунаҳои ашъори шоир дар ин чода мисолҳои зиёдеро меорад ва

андешаҳои илмиро баён менамояд. Тақя бар чунин равиши таҳлил, мо низ чанд ҷанбаи ашъори шоирро, ки дар он тараннуми Истиқлол, Ваҳдат ва дастовардҳои он ҷо дода шудааст, муайян карда, шарҳ медиҳем.

Ба табири халқ «офтобро бо доман пӯшонда намешавад» ва дастовардҳои, ки ба мардуми Тоҷикистон бо сарвари Пешвои муаззами миллат муяссар шуданд, аз ҷашм ва дил ва эҷод дар қанор намонданд. Масъулияти адабиёт ва адиб аст, то арзиши ҳар як дастовардро тараннум кунад ва барои мардум мафҳуми рисолати онро кушода диҳад. Адибони пештози мамлакат, аз устодон Лоиқу Бозор сар карда, Гулназару Гулрухсор, Сорбону Баҳманёр, Саттор Турсуну Абулҳамид Самад, Камол Насрулло ва Раҳмат Назрӣ, Низом Қосим ва Ширин Бунёд, Аскар Ҳаким ва Ато Мирҳоча, Фарзонаю Меҳринисо, Раъно ва Муҳиддин, Салими Хатлонӣ ва Салими Зарафшонӣ ва даҳҳо шоирону нависандагони дигари номдор, қабл аз ҳама бо марҳабо гуфтани «сулҳи деринтизор» (табири устод Лоиқ) ашъори умедворкунанда ба зиндагии хубашонро оғоз бахшиданд.

Роҷеъ ба анъанаи эҷод дар Бадахшон ва тағйири мавзую мазмуни фарҳангу адаб дар даври Истиқлол ҳарф зада, В.Д. Охонниёзов менависад: «...аҳли қалами Бадахшон анъанаи эҷоди осорро дар ин сарзамин пойдор нигоҳ дошта, онро то ба даври Истиқлолияти Тоҷикистон оварда расонданд. Истиқлолият ва дигаргуниҳои марбут ба он дар навбати худ раванди эҷоди осорро дар ҳавзаи адабии Бадахшон аз ҷиҳати шакл ва махсусан аз лиҳози мавзую мазмун муайян сохт. Ин раванд дар муддати зиёда аз 30 сол идома ёфта, фарҳангу адабиётро барои таҳрики андешаву аъмоли ҷомеа ба сӯи ояндаи боз ҳам беҳтару шоистатар дар хизмат қарор дорад» [11, 37-38].

Ашъори Лаълҷубаи Мирзоҳасан қисмате аз ҳамин адабиёт аст, ки ҳамқадами ҳаёти мардумаш буда ва қулли авзои ҷомеаро мунъакискунанда аст. Ёдовар шудан аз он, ки аксари ашъори Лаълҷубаи Мирзоҳасан дар даври истиқлолият эҷод ва нашр гардид, зурур аст. Аз ҷумла, як маҷмуаи дастҷамъӣ ва («Ҷилои шишаи шабнам», 1995) [9] ва се маҷмуаи комили шоир «Суруди дарё» [8], «Накҳати субҳ», [5] ва «Сафири мурғи шабоҳанг» [7] дар даври истиқлол арзи ҳастӣ намуда буданд. Пеш аз инҳо танҳо маҷмуи «Рӯзи баҳор» (1989) [6] ва шеърҳои алоҳидаи шоир дар маҷаллаву рӯзномаҳо ба таъ расидаанду ҳалос.

Худи ҳамин масъала ба таври равшан гувоҳӣ медиҳад, ки бахши умдаи ашъори Лаълҷуба на танҳо бозтоби эҳсосоти фардӣ, балки таҷассумгари равандҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ ва маънавии кишвар дар сиву панҷ соли охир аст. Дар ин замина, матни шеърӣ ӯ ҳамчун як матни фарҳангӣ ва таърихӣ қобили мутолиа буда, тағйироту таҳаввулоти ҷомеаро дар сатҳи образ, рамз ва низоми бадеӣ мунъакис месозад. Шоир бо истифода аз абзорҳои тасвирӣ ва забони рамзӣ, воқеияти замонро ба сатҳи маърифати эстетикӣ бардошта, онро ба як навъ шохидномаи бадеии даври истиқлол табдил медиҳад. Ҳодисаҳои ибтидои солҳои 90-уми асри XX, ки бо бӯҳрони сиёсӣ ва кашмакашиҳои дохилӣ ҳамроҳ буданд, ҷеҳраи наваҷиди истиқлолияти кишварро зерӣ пардаи низоъ ва нооромӣ қарор доданд. Ин марҳала, ба сифати як фосилаи бӯҳронӣ дар таърихи навини давлатдорӣ, дар осори шоирон, аз ҷумла Лаълҷуба, бо лаҳни ҳасрат, нигаронӣ ва тафаккури интиқодӣ инъикос ёфтааст. Аммо бо фаро расидани фазои сулҳу ваҳдат, ки ба таҳкими пояҳои давлатдорӣ ва эҳёи арзишҳои миллӣ мусоидат намуд, тамоюли маънавии ашъори муосир низ тағйир пазируфт. Дар чунин шароит, мавзӯи сулҳ, ваҳдати миллӣ ва эҳёи худшиносии фарҳангӣ дар шеърӣ тоҷик мавқеи меҳварӣ касб кард. Ин таҳаввул на танҳо дар сатҳи мазмун, балки дар сохтор ва поэтикаи матн низ эҳсос мешавад: образҳои торик ва пуризтироб ҷойро ба рамзҳои рӯшноӣ, умед ва созандагӣ медиҳанд. Ҳамин тавр, ашъори Лаълҷуба дар маҷмӯъ ҳамчун оинаи таҳаввули шуури ҷамъиятӣ ва шинохти нави миллӣ арзёбӣ гардида, дар доираи адабиёти давраи истиқлол ҳамчун падидаи қобили таваҷҷуҳи адабиётшиносӣ мақом пайдо мекунад.

Таҳлили ашъори ба давраи аввали истиқлоли ватан ростода нишон медиҳад, ки як даста шеърҳои Лаълҷубаи Мирзоҳасан, дар баробари оҳанги маъёсона доштанишон,

ибора, чумла ва байту бандҳои эътирозомез ва таҳдидкунанда ба онҳое, ки мардумро ба ин ҳол расонданд, низ доранд. Инро қадам ва марҳилаи аввал дар ҳимоят аз истиқлолияти мамлакат дар шеъри ӯ гуфтан мумкин аст. Чунин таҳдидро дар шеъри «Қудрати Ваҳдат» наззора кардан мумкин аст, ки шоир ба «деви иртиҷоъ» мекунад. Аз банди аввали шеър ҳашму таҳдиди ғўянда ба таври мушаххас ва қавӣ ба ғўш мерасад, чунончи:

Эй деви иртиҷоъ,
Ифрити пургуноҳ.
Дигар кучост дасти сияҳкори ту баланд,
Дигар наҷаст бахт туро бастаи каманд,
Ин пунбаро зи ғўш барор, эй ниҳоди зишт,
Ангуштару нигини Сулаймони ваҳшу тайр,
Натвонӣ оварид дигарбора зери чанг! [8, 9].

Дар бандҳои дигари шеър низ ҳамин таҳдид ба деви зишту зиштакор вусъат ёфта, ғурури ватандорӣ шоир боло мегирад ва банди ҷамъбасткунандааш чунин садо медиҳад:

Эй деви иртиҷоъ,
Аз минбари баланд садо мекунам кунун.
Дар тӯли асрҳо ту зи мо ҳарчӣ бурдаӣ.
Эй деви фитназо, сари ғўри ту омадам,
Бидам, чӣ сон зи ваҳдати мо ҷон супурдаӣ [8, 11].

Яке аз махсусиятҳои шеъри ин давраи тоҷик рӯчуъ ба симоҳо ва образҳои таърихӣ миллат аст, ки тимсоли миллатдӯстӣ ва ватанпарастӣ мебошанд ва инчунин, мурочиат ба онҳо як навъ хушдор додани мардум аз гузаштаи пурғуруру пурғановаташон буд. Боз ҳам дар ин бора аз тадқиқоти олими соҳаи фолклору адабиёт «Таҳаввули адабиёти Бадахшон дар давраи Истиқлолият» иқтибос меорем, ки таҳти сарлавҳаи «Рӯчуъ ба таърихӣ миллат» ибраз намудааст: «Рӯчуи шоирон ба ҳодисаҳо ва ашҳоси таърихӣ аз зумраи он масъалаҳои махсуб мешавад, ки дар адабиёти даврони Истиқлолияти кишвар мазмуну мафҳуми дигарро пайдо намуданд. Ҷои зикр аст, ки ин рӯчуъ дар ҳамаи давру замонҳо ифода мешуд ва махсусан дар адабиёти даврони шӯравӣ тоҷик он асосан барои нишон додани таърихӣ пурғановати миллати мо ёд мегардид ва баъзан шоирон аз он дар тафсиру ифшои андешаҳои сиёсӣ мустафод менамуданд. Аммо дар адабиёти даврони Истиқлолият ин масъала куллан ҳадафи дигарро касб кард ва он барои пойдориву таҳкими давлатдорӣ миллӣ равона мешуд. Яъне, мурочиат ба воқеаҳои шахсонӣ бузурги таърихӣ хушдор аз он буд, ки миллати тоҷик бояд арзишҳои таърихӣ ва хизмати фарзандонашро ба қор гирад, то дар лобалои имтиҳонҳои нав истодагари қарда тавонад» [11, 75].

Андешаҳои болоро танҳо тавассути мисолҳо тақвият додан метавон ва ёд овардан аз ҳуди шеъри боло - «Қудрати Ваҳдат» ҷоиз аст, ки дар бандҳои байни он шоир аз Деваштичи қаҳрамон, Муқаннаъ, Ҳозик, Темурмалик, устод Айнӣ бо ҳадафи боло ёд шудааст [11, 117].

Дар шеърҳои ин давраи Лаълҷуба образҳои Рустам, Сухроб, Бежан ва дигар қаҳрамонҳои «Шоҳнома»-и Ҳаким Фирдавсӣ ёд мешавад, маҳз ба хотири ватандориву таҳкими ваҳдати миллӣ, таҳкими сулҳу салоҳ ба онҳо рӯчуъ шудааст. Чунончи, шоир дар шеъри «Субҳи истиқлол буд» як сифати Бежан ва як сифати Юсуфро ба тасвир гирифта, мақсадашро баён намудааст. Бежану Юсуфро бошад, вазъи умумӣ, яъне дар ҷоҳ будани ҳардуяшон ба ҳам овардааст.

Субҳи нав бар ҷои шомӣ гоумедӣ барнишаст,
Қуфли зиндонро ба дандонаш шикаст.
То бурун орад шаҳи армон, ки андар маҳбас аст.
Бежани озодӣ омад аз ҷаҳи зулмат бурун,
Юсуфи адл рӯи тахт омад,

Чу бахт омад

Ва он дам баста шуд дарёи хун [5, 23].

Дар порчаи шеърӣ мисол овардашуда ибораи «Бежани озодӣ» ба Тоҷикистони озод ва «Юсуфи адл» ба Сарвари давлат далолат мекунад, ки пас аз ба сари давлат омаданашон «дарёи хун баста шуд».

Мавриди зикр аст, ки «Шоҳнома» ва қаҳрамонони он ва инчунин худи Фирдавсӣ дар ҳассостарин давраҳои миллати тоҷик ба дасгирӣ ва ғимояти мардум тавассути осори адабӣ бармехезанд. Ҳамин масъаларо дар ашъори Лоик Шералӣ ва дигарон таҳлил намуда, мунаққид Юсуфи Акбарзод чунин менависад: «Дар сислсилашеърҳои Лоик «Илҳом аз «Шоҳнома» (1978) таърих на фақат ба имрӯзи тоҷикон, балки ба вазифаҳои бузурги иҷтимоиву сиёсии тамоми башарияти тараққиҳоҳи замони мо пайванду робита пайдо кард. Фирдавсӣ ва қаҳрамонони ӯ дар ин асари Лоик ҳанӯз зинда ва посдори сулҳу амниятӣ байни халқҳо маҳсуб мешавад. Аз ҷумла Коваи оҳангар, Коваи чун исёнгарӣ даврон тирӯ синон ба даст барои ситондани кини ҳафтдаҳ писараш, ки туъмаи Заҳҳоки морон гаштаанд, омодааст. Акнун «ҳама абнои башар» писари ҳаҷдахуми ўст ва меҳоҳад, ки ўро аз ҷанголи Заҳҳоку заҳҳокиёни замон абадӣ раҳо созад» [1, 236]. Мунаққид порчаи шеърӣ дар заминаи масъалаи мазкур аз асари Лоик мисол оварда, роҷеъ ба Раҳшу Рустам низ изҳори назар кардааст. Дар идома аз сислсилаи шеърҳои Гулназар бо унвони «Тахти Рустам» (1977), ки дар арафаи Инқилоби Саври Афғонистон эҷод шудаанд, изҳори назар намудааст ва ҳамаи ин шаҳодати он аст, ки Фирдавсӣ ва қаҳрамонони ӯ ҳамеша миллатро дар посдорӣ Ватану миллат ҳамроҳ будаанд.

Мунаққиди ашъори Шоирӣ халқии Тоҷикистон Гулрухсор Сафиева, Матлубаи Мирзоюнус роҷеъ ба мурочиати шоир ба «Шоҳнома» ва қаҳрамонони он таҳлили мукаммалӣ илмиро анҷом дода, ба таври воқеӣ сабаби рӯҷи бештари шоирон ба ин симоҳоро дар даврони муноқишаҳои дохилии Ватан чунин нишон додаст: «Қаҳрамонони «Шоҳнома» маъмулан барои инъикоси вазъи халқӣ тоҷик дар замони ҷанги шаҳрвандӣ чун заминаи муҳоқот хизмат менамуданд» [10, 177].

Натанҳо «Шоҳнома», қаҳрамонони он ва Фирдавсӣ дар шеърӣ солҳои навадум ва минбаъди тоҷик мавқеи махсус пайдо карданд, балки кулли бузургон ва қаҳрамонони миллат, махсусан аз даврони Сомониён сар карда, то даврони истиқлоли мамлакат, ба образҳои бадеӣ табдил ёфтанд. Роҷеъ ба инъикоси образҳои қаҳрамонон ва бузургони гузаштаи миллат дар шеърӣ шоирони Бадахшон адабиётшинос В.Д. Охонниёзов қисмати алоҳидаи тадақиқоти «Таҳаввули адабиёти Бадахшон дар даврони Истиқлолият»-ро ихтисос додааст («Тараннуми масъалаҳои худшиносии миллӣ дар партави Истиқлолият ва Ваҳдат») ва дар он чунин масъалаҳои алоҳида таҳлил гардидаанд: 1) Рӯҷуъ ба таърихи миллат; 2) Рӯҷуъ ба манзалати забони тоҷикӣ; 3) Рӯҷуъ ба анъана ва расму ойини миллӣ; 4) Рӯҷуъ ба шахсиятҳои ривоятӣ ва таърихӣ; 5) Рӯҷуъ ба қаҳрамонони Ватан; Рӯҷуъ ба шахсиятҳои фарҳангии таърих [11, 74-134]. Қариб барои ҳамаи ин мавзӯҳо, дар баробари шоирони дигари Бадахшон, аз ашъори Лаълҷубаи Мирзоҳасан намунаҳои фаровоне овардааст. Барои мисол, мунаққид роҷеъ ба мурочиати шоирони Бадахшон ба образи Исмоили Сомонӣ изҳори назар намуда, мисоли онро дар шеърӣ имрӯз бо бандҳои шеърӣ шоир манзур мегардонад: «Мурочиат ба Шоҳ Исмоили Сомонӣ маҳз дар заминаи дарк ва ҳифзи давлатдорӣ миллӣ сурат мегирад, зеро ин амир, ки худро «девори Бухоро» эълон дошта буд, намоди иттиҳод, мустақилият, давлатдорӣ, низоми ва шӯроат маҳсуб мешавад. Исмоили Сомонӣ дар миёни тоҷикони олам чун сомондихандаи нахустин давлат ва давлатдорӣ тоҷикон дар таърих шинохта шуда, ҳамчунон рӯшду нумӯи илму фарҳанг дар замони давлатдорӣ ин амир барои кулли аҳли дунё намунаи ибрат гардида буд. Давлати навини тоҷикон маҳз бар арзишҳои давлатдорӣ Оли Сомон таъя намуда, номи Исмоили Сомонӣ ва соири амирони дигари ин сулолаҳо муфтахари кулли ҷаҳониятҳои ҳеш шинохт. Бесабаб нест, ки мусаввараи Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон аксаран бо нақши Исмоили Сомонӣ дар муқоиса гузошта шуда, бо унвони «Сомонии сонӣ», «Исмоили сонӣ», «Сомонии нав» ва «Сомонии мо» дар адабиёти тоҷик

зухур намуд... Масалан, шоир Лаълчубаи Мирзоҳасан дар шеъри «Садое аз дуриҳо» ба «тоҷику фарди Тоҷикистон» муроҷиаткунон, ўро «давоми умри Исмоили Сомон» гуфта, ба нигоҳдории «ин гулистони мулавван», яъне Ватан даъват мекунад. Дар идомаи банди аввали шеър, ў садоеро, ки ба гўшаш аз дуриҳои дур расидаст, ба ҳамватанони хеш дар пойдору иттиҳод монданашон ирсол менамояд:

Зи дуриҳо ба гўшам ояд овоз,
Ниҳода муждае дар боли парвоз.
Ба гўши дил шунидам аз сари меҳр,
Зи Исмоили Сомонӣ чунин роз:

Мукофоти бихиштиро ниғаҳ дор,
Қадам дур аз лаби чоҳи сияҳ дор.
Агар гўтидай дар зулмати шаб,
Нигоҳатро ниғаҳ дар чашми маҳ дор [11, 112-113].

Рочеъ ба ин масъала профессор Абдунабӣ Сатторзода низ дар яке аз мақолаҳояшон таҳти унвони «Даври Сомониён ва мушкилоти ташаккули миллати тоҷик» ба таври илмӣ ва бо далелҳои кофӣ сухан рондааст ва аз ҷумла қайд намудааст: «Даври Сомониён ва ҳамаи он чи ки ба он иртибот дорад, ба шарофати миллатгароёни тоҷик ба тору пуди шеър, ҳунари ва илми тоҷик ворид гашт. Исмҳое чун Оли Сомон, Исмоили сомонӣ, Бухоро, Самарқанд, Сино «Шоҳнома», Рустам, Сўҳроб, Рахш, Таҳмина ва ғ. ба рамз, ба тасвирҳои шоирона табдил ёфтанд ва дар дилу диддаву гўши ҳар тоҷики ватанпарасту миллатдўст ҷой гирифтанд. Ва бо ҳамин сабабгори амиқ шудани тафаккури таърихӣ дар ҷомеаи тоҷик гардида, заминаро барои ташаккули андешаи миллӣ омода сохтанд» [13, 76].

Муроҷиат ба таърихи миллат ва махсусан ба фарзандони баруманди он дар ашъори Лаълчубаи Мирзоҳасан зиёд дида мешавад ва аз ҷумла симоҳои фарҳангу илму адаб чун Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Сино, Носири Хусрав, Ҷалолуддини Балхӣ, Ҷомӣ, Ҳозик, Айнӣ, Лохутӣ, Мирзо Турсунзода, қаҳрамонон мисли Муқаннаъ, Спитамен, Темурмалик, Восеъ, Шириншох ва дигар образҳои таърихӣ аз зумраи онҳо мебошанд. Барои мисол, шоир дар баробари шеърҳои алоҳида бахшида ба сухансанҷони бузург, дар маҷмуаи «Нақҳати субҳ» силсилаи шеърҳоро ба устод Рӯдакӣ («Султони шоирон») ва Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ («Садо аз шеъри нобу дилкаши он ёр меояд») бахшидааст [5, 105-114], ки вижагиҳои хос доранд. Барои мисол, ба як ғазал аз силсилаи «Султони шоирон» мурур мекунем, ки чунин аст:

Биё, ки маҳфили мо базми шеърбунёд аст.
Зи банди ғуссаву андуҳи даҳр озод аст.
Биё, ки ҳикмату ҳам панди Рӯдакӣ ин ҷост,
Ки руҳи Рӯдакӣ имрӯзҳо бисе шод аст.
Биё, ки мерасад ин дам садо зи дуриҳо,
Садои гиряи Ширину теғи Фарҳод аст.
Зи сӯи шаҳри Бухоро расад катораи бод,
Паёми Рӯдакӣ дар болҳои ин бод аст [5, 112].

Ҳақ ба ҷониби адабиётшинос Юсуфи Акбарзод аст, ки дар ин бора гуфтааст: «Шеърҳое, ки ба Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Носири Хусрав, Ҳофиз Ҷомӣ, Ибни Сино, Аҳмади Дониш ва Айнӣ бахшида шудаанд, яқоя ба он шеърҳое, ки умуман дар бораи таъриҳанд, маъноӣ амиқӣ умри дарози халқӣ тоҷик, фалсафаи таърихӣ ўро дар худ инъикос додаанд» [1, 234].

Яке аз арзишҳои миллие, ки дар ашъори шоирони тоҷик ҳамеша мавқеъ дошт ва дар охири солҳои 80-ум ва махсусан дар даврони Истиқлолият мавқеъ ва манзалати он ба маротиб афзуд, забони ноби тоҷикӣ мебошад. Шоиреро дар ин давра пайдо кардан имкон надорад, ки ба забони модариаш камтар аз ду ё се шеър бахшида набошад ва аксари шоирон силсилаи шеър дар ин мавзӯ эҷод кардаанд.

Забони тоҷики дар дудмони Рӯдакӣ шоҳигариҳо дошт,
Ба Кохи назми мо эҷозҳо, афсунгариҳо дошт.
Замонро дар маконҳо амру фармон дошт,
Шукуҳи беназиру шони шоён дошт.

Номи худро дод аз даст,
Чони худро дод аз даст,
Ҳарчи қиматтар зи қимат буд дар кишвар,
ҳамонро дод аз даст
Аз замин то Каҳқашонро дод аз даст...

Тоҷики аздаст дода тахти
шоҳу бахти худ соҳибзабон буд,
Ў муҳофиз бесилоҳ бар ин забон дар ҳар замон буд,
Чунки баҳри ў забон тавъам ба чон буд,
Балки номуси забондорӣ варо
болтар аз дунёи чон буд! [6, 22].

Санги соҳил шӯри дарё бишканад,
Тирамаҳ амвоҷи гулҳо бишканад.
Қатра дар дарё ғитад, дарё шавад,
Путки ваҳдат санги хоро бишканад...

90

Шеъри «Роҳи армонҳо» низ аз маҷмуаи «Накҳати субҳ» ба тасвир ва аҳаммияти ҳамин роҳ бахшида шудааст [5, 27].

Иншооти аср - Неругоҳи барқи обии Роғун қариб дар аксари шеърҳои ба Ватан ва Истиқлолу Ваҳдат бахшидаи шоир дида мешавад ва дар баробари ин, дар маҷмуаи «Накҳати субҳ» ду шеъри алоҳида ба тасвири зарурат ва рисолати ин иншоот бахшида шудаанд. Банди мактабии шеъри «Роғун бино шавад!» ҳамон қатъияти Сарвари давлат ва мардуми Тоҷикистон дар бино намудани ин неругоҳ алайҳи ноҳостанҳои душманони миллат аст, чунончи:

Роғуни нури нур,
Чун масдари сурур
Бар рағми сангару саду ҳар мушкили ҳаёт,
Инак, бино шавад,
Номуси алқро ба ҷаҳон муттақо шавад! [5, 30].

Шеъри «Ахтари тобанда» аз ҳамин маҷмуа низ дар ҳамин мавзӯ иншо шудааст [5, 30-31].

Гуфтан метавон, ки истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо тамоми дастовардҳо ва паҳлӯҳояш дар шеъри Лаълҷубаи Мирзоҳасан нақшандоз аст ва ҳамаи ин дастовардҳо ва ҷанбаҳои пешрафти Ватану мардум ба ду сутуни аз ҳам ҷудонопазир вобаста астанд. Сутуни аввал Истиқлолият ва сутуни дувум Президенти мамлакат. Ва ин ҳукм ошкор ва бидуни рад аст, ки устувории сутуни Истиқлоли Ватан аз устувории сутуни Президент вобастагии пурра дошт. Аз ин рӯ, тасвир ва тавсифи ин ду сутуни ҳимояти миллат, давлат ва Ватан дар шеъри Лаълҷуба, мисли дигар шоирони даврони истиқлол, мавқеи марказӣ доранд. Зикри номи чанде аз ин қабил шеърҳоро меорем, ки худ гувоҳи ҳадси болоянд: «Қудрати Ваҳдат» [8, 9-11], «Хонаи обод» [8, 76-77], «Меваи Истиқлол» [8, 126-127], «Субҳи Истиқлол буд» [5, 23], «Мурғи Истиқлол» [5, 24-25], «Меваи Истиқлол» [5, 25-26], «Дирафши Ковиёнӣ» [7, 18], «Ҷамъ дар зери ливои Тоҷикистон омадем» [7, 19], «Як субҳи сафо хандид» [7, 23], «Шукрона бояд кард» [7, 23], «Аз Ваҳдат аст» [7, 24] ва мисли инҳо.

Ашъори ба Ватан ва ободихои он бахшидаи Шоири халқии Тоҷикистон Лаълҷубаи Мирзоҳасан гувоҳи дар хизмати мардум будани адабиёти милли аст. Ҳамчунон, ашъори тараннумкунандаи сулҳу субот, пешравихои ҷомеа, дигаргунии симои шаҳракҳову деҳот оинаи ҳаёт будани адабиёро бори дигар собит месозад. Вазифаи шоирону ва нависандагони миллат дар ин марҳилаи муҳимми таърихӣ сайқал додан ва тоза нигоҳ доштани ин оина аст ва Лаълҷубаи Мирзоҳасан ин масъулиятро сарбаландона анҷом дода истодааст.

Китобнома:

1. Акбарзода, Ю. Шеъри тоҷикии нимаи дуҷуми садаи асри бист / Ю. Акбарзода. - Душанбе: Адиб. - 320 с.
2. Аламшоев, Қ. Шоире ватансаро ва миллаторо / Қ. Аламшоев // Рӯзномаи «Ҷумҳурият». - 2015. № 34. - С. 3.
3. Аламшоев, М.М. Ҳаёт ва фаъолияти Лаълҷубаи Мирзоҳасан / М.М. Аламшоев // Паёми Донишгоҳи Хоруғ. - Душанбе: ИРАМ, 2017. - 2022. + № 4 (24). - С. 145-151.
4. Қаландаров, Ҳ. Аз ноумедӣ ба сӯи умед (перомунӣ эҷодиёти Шоири халқии Тоҷикистон Лаълҷубаи Мирзоҳасан дар солҳои 90-уми асри XX) / Ҳ. Қаландаров // Ахбори Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, шӯбаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ. - Душанбе: Дониш. - 2024. - № 4 (278). - С. 170-175.
5. Лаълҷуба. Накҳати субҳ / Лаълҷубаи Мирзоҳасан. - Душанбе: Адиб, 2011. - 136 с.
6. Лаълҷуба. Рӯзи баҳор / Л. Мирзоҳасанов. - Душанбе: Адиб, 1989. - С. 207-221.
7. Мирзоҳасан, Л. Сафири мурғи шабоҳанг / Л. Мирзоҳасан. - Душанбе: Адиб, 2015. - 176 с.
8. Мирзоҳасан, Л. Суруди дарё / Л. Мирзоҳасан. - Душанбе: Адиб, 2005. - 192 с.

9. Мирзоҳасан, Л. Чилои шишаи шабнам / Л. Мирзоҳасан. - Душанбе: Адиб, 1995. - С. 67-90.
10. Мирзоюнус, М. Ҳамзоди Тўфон (Нигоҳе ба рӯзгор ва осори Гулрухсор) [Матн] / - Душанбе: Адиб, 2027. - 256 с.
11. Охонниёзов, В.Д. Таҳаввули адабиёти Бадахшон дар даври Истиқлолият / В. Д. Охонниёзов. - Душанбе: Сифат-Офсет, 2023. - 198 с.
12. Охонниёзов, В. Неъмате бехтар зи истиқлол нест. (Чашмандозе ба тасвири Истиқлолияти кишвар дар шеъри адибони Бадахшон / В. Д. Охонниёзов // Паёми Донишгоҳи Хоруғ. - 2022. - №4 (24). - С. 88-95.
13. Сатторзода, А. Даври Сомониён ва мушкилоти ташаккули миллати тоҷик / А. Сатторзода // Аз Рӯдакӣ то Лоик. - Душанбе: Адиб, 2013. - С. 73-80.

НАҚШИ ИЛМӢ ВА ТАҲЛИЛИИ ЯК ОЛИМ ДАР ОМӢЗИШИ ШОИРОНИ БАДАХШОН

Қаландариён Ҳоким Сафар ¹⁷

*Институти илмҳои гуманитарии ба
номи академик Б.Искандарови АМИТ*

Мақолаи мазкур ба баррасии саҳми илмӣ ва адабии муҳаққиқ Ализода Саидхоҷа дар таҳия ва тадвини китоби «Энциклопедияи Бадахшон», бахшида шудааст. Муаллиф талош намудааст, ки дар заминаи мақолаҳои таҳиякардаи Ализода С. барои ин асарӣ муътабар заҳмати пайгирона, ҷаҳонбинии илмӣ ва эҳсоси баланди ватандӯстии ӯро мавриди таҳлил қарор диҳад. Дар мақола таъкид мегардад, ки саҳми илмии Ализода Саидхоҷа дар он ифода меёбад, ки ӯ тавонистааст рӯи фарҳангӣ, адабӣ ва маънавии минтақаи Бадахшонро дар қолаби меъёрҳои илмии энциклопедӣ таҷассум бахшад. Маводи пешниҳоднамудаи ӯ на танҳо дорои аҳаммияти иттилоотӣ мебошад, балки инъикосгари диди фарҳангӣ, зебоишиносӣ ва тафаккури маънавии мардуми кӯҳистон низ ҳаст. Ҳамзамон, дар ин таҳқиқ кӯшиши ба ҳарч дода шудааст, ки талоиҳои муаллиф дар муаррифии адабиёти Бадахшон, нақши удабои минтақа дар ташиаккул ва руидаи адабиёти форсии тоҷикӣ ва аҳаммияти мероси адабии онҳо барои илми адабиётшиносии тоҷик равшан гардад. Хулосаҳои мақола метавонанд барои пажӯҳишҳои минбаъдаи соҳаи таърих ва назарияи адабиёти тоҷик заминаи илмӣ фароҳам оваранд.

Калидвожаҳо: Ализода Саидхоҷа, адабиёти форсии тоҷикӣ, адабиёти Бадахшон, «Энциклопедияи Бадахшон», «Армуғони Бадахшон», ВМКБ, сарчашмаҳои хаттӣ ва ишфоҳӣ, осори классикӣ, лаҳҷаи дарвозии забони тоҷикӣ, доираҳои адабӣ.

Научно-аналитическая роль ученого в изучение поэтов Бадахшана

Настоящая статья посвящена рассмотрению научного и литературоведческого вклада исследователя Ализода Саидходжа в подготовку и редактирование издания Энциклопедии Бадахшон. Автор ставит целью на основе статей, подготовленных Ализода С. для данного фундаментального труда, проанализировать его систематическую исследовательскую работу, научное мировоззрение и выраженную гражданско-патриотическую позицию. В статье подчеркивается, что научная значимость деятельности Ализода Саидходжа проявляется прежде всего в способности учёного репрезентировать культурный, литературный и духовный облик Бадахшанского региона в строгих рамках энциклопедической научной методологии. Представленные им материалы обладают не только высокой информационной ценностью, но и отражают культурно-эстетическое видение, специфику художественного сознания и духовные ориентиры горного населения. Особое внимание уделяется анализу усилий исследователя по систематизации и научному осмыслению литературного процесса Бадахшана, выявлению роли региональных поэтов и писателей в формировании и развитии персидско-таджикской литературной традиции, а также определению значения их наследия для современного таджикского литературоведения. Делается вывод о том, что результаты исследования могут послужить теоретико-методологической основой для дальнейших изысканий в области истории и теории таджикской литературы.

Ключевые слова: Ализода Саидходжа, персидско-таджикская литература, литература Бадахшана, «Энциклопедияи Бадахшон», «Армуғони Бадахшон», ВМКБ, письменные и устные источники, классическое наследие, дарвазский диалект таджикского языка, литературные круги.

¹⁷ **Қаландариён Ҳоким Сафар** - Институти илмҳои гуманитарии ба номи Б. Искандарови АМИТ, шӯъбаи фолклор ва адабиёти Бадахшон, доктори илмҳои филологӣ. Нишонӣ: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ВМКБ, ш. Хоруғ, кӯчаи У. Холдоров, 4. Тел.: (+992)934892626; e-mail: hokim_k@mail.ru.

Қаландариён Ҳоким Сафар - Институт гуманитарных наук имени академика Б. Искандарова НАНТ, отдел фольклора и литературы Бадахшана, доктор филологических наук. Адрес: Республика Таджикистан, ГБАО, г. Хоруг, ул. У. Холдорова, 4. Тел.: (+992)934892626; e-mail: hokim_k@mail.ru.

Kalandariyon Hokim Safar - Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov of the NAST, Badakhshan Folklore and Literature Department, Doctor of Philological Sciences. Address: Republic of Tajikistan, GBAO, Khorog, U. Kholdorov str., 4. Tel.: (+992)934892626; e-mail: hokim_k@mail.ru.

The scholarly and analytical role of a researcher in the study of the poets of Badakhshan

The present article examines the scholarly and literary-critical contribution of the researcher Alizoda Saidkhoja to the preparation and editorial development of the encyclopedic volume Encyclopedia of Badakhshan. Drawing upon the entries authored by Alizoda for this fundamental reference work, the study aims to analyze the systematic character of his research activity, the coherence of his scholarly worldview, and his explicitly articulated civic and patriotic stance. The article emphasizes that the academic significance of Alizoda Saidkhodzha's work is manifested primarily in his ability to represent the cultural, literary, and spiritual profile of the Badakhshan region within the rigorous framework of encyclopedic scholarly methodology. The materials he contributed possess not only substantial informational value but also reflect a distinct cultural-aesthetic perspective, the specific features of artistic consciousness, and the spiritual orientations of the mountain communities. Particular attention is devoted to examining the researcher's efforts to systematize and critically interpret the literary process of Badakhshan, to identify the role of regional poets and writers in the formation and development of the Persian-Tajik literary tradition, and to assess the significance of their heritage for contemporary Tajik literary studies. The article concludes that the findings of this research may serve as a theoretical and methodological foundation for further investigations in the history and theory of Tajik literature.

Keywords: Alizoda Saidkhodzha, Persian-Tajik literature, literature of Badakhshan, «Encyclopedia of Badakhshan», «Armughoni-I Badakhshon», GBAO, written and oral sources, classical heritage, the Darvaz dialect of the Tajik language, literary circles.

Дар чанд соли охир эҳсоси худшиносии миллӣ, ки маҳсули бевоситаи даврони истиқлолияти давлатӣ ва рушди фарҳанги давлатдорӣ ба шумор меравад, бо равшанӣ ва устувории бештар таҷассум ёфт. Ин зухуроти муҳими фарҳангӣ ва маънавӣ зарурати эҳё ва густариши қорҳои илмӣ, аз ҷумла таълифи таҳияи энциклопедияҳо ва фарҳангномаҳои кишваршиносиро ба миён овард. Натиҷаи ин раванд он гардид, ки таваҷҷуҳи муҳаққиқон, таърихшиносон ва муҳаррирон илмӣ бештар ба омӯзиши ҷанбаҳои таърихӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии маҳалҳои гуногуни ҷумҳурӣ равона шуд.

Табиист, ки ҷаҳони охир як қатор китобҳо ва таҳқиқоти дорони хусусияти энциклопедӣ рӯи ҷоп омаданд, ки ба таври мустақим ё ғайримустақим ба таърихи шаҳру ноҳияҳо, мактабҳои илмӣ ва муассисаҳои илмиву таълимӣ бахшида шудаанд. Ин гуна асарҳо, ки ҳам арзиши илмӣ ва ҳам аҳамияти маърифатӣ доранд, дар таҳкими пояҳои ҳудудҳои миллӣ ва худшиносии шаҳрвандӣ саҳми арзанда мегузоранд. Бесабаб нест, ки дар даҳсолаи охир энциклопедияҳои шаҳрҳо, донишгоҳҳо, муассисаҳои фарҳангӣ ва соҳаҳои алоҳидаи илм мавриди таҳия қарор гирифта, ба доираи васеи хонандагон дастрас шуданд. Ҳар кадоме аз ин таълифот бо мазмун, услуб ва диди таҳқиқотии хосаи худ арзиши муҳим дорад, зеро онҳо имкон медиҳанд, ки тасаввури амиқтару мукамалтар аз Ватани азизамон - Тоҷикистон, бо тамоми ҷузъиёти таърихӣ, анъаноти ифтихорбахши миллӣ ва хусусиятҳои маҳаллии фарҳангӣ ба вуҷуд ояд.

Дар воқеъ, шинохти воқеии Ватан танҳо дар партави дониш ва фарҳанги энциклопедӣ, дар асоси таҳқиқи илмӣ ва дарк намудани нозуқиҳои забон, урфу одат ва ҳислатҳои мардумӣ имконпазир аст. Аз ин ҷост, ки ҳар як иқдом дар роҳи таҳияи энциклопедияҳои мавзӯӣ, ҳоҳ маҳаллӣ бошад, ҳоҳ соҳавӣ, на танҳо арзиши илмӣ, балки аҳамияти миллӣ ва фарҳангӣ низ дорад.

Табиист, ки ҷунин нави энциклопедияҳо на танҳо ҳамчун манбаи муҳими маълумот ва воситаи таҳқиқоти илмӣ, балки ҳамчун омили муассири тарбияи ҳудудҳои таърихӣ, парвариши ҳисси ватандӯстӣ ва таҳкими худшиносии миллӣ низ арзишманд ба ҳисоб меравад. Зеро онҳо ба хонанда имкон медиҳанд, ки аз мероси гарони таърихиву фарҳангӣ ва дастовардҳои гузаштагонӣ худ бо огоҳии васеъ ва бо диди таҳлилӣ бархӯрдор намояд, робитаи маънавии ҳудуд бо фарҳанг ва таърихи ниёгон устувор гардонад ва ҷаҳонбинии миллӣ ва инсонии ҳудуд такмил бахшад. Бо ҳамин ҳадаф ва бахшида ба 90-солагии таъсисёбии Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилоят ташаббус ба ҳарч доданд, то асари мондагори илмӣ, «Энциклопедияи Бадахшон», таҳия ва таълиф гардад. Тавре ки дар қарор ва дастурҳои марбут ба ин иқдом зикр шудааст, ҳангоми таҳияи энциклопедия бояд таҷрибаи ғанӣ ва

сатҳи баланди илмӣ таҳқиқоти ватанию хориҷӣ ба назар гирифта шавад, то асар дар баробари манбаи иттилоотӣ, ба сифати санади фарҳангӣ ва илмӣ низ арзёбӣ гардад. Ҳадаф он буд, ки маводи ин энциклопедия бо диққати махсус ба ҷузъиёти воқеаҳои таърихӣ, табиӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии минтақа таҳия гардад, то хонанда тавонад Бадахшонро ҳамчун макони тамаддун, фарҳанг ва табиати нотақрор бо назари фарох дарёбад.

Аз рӯи меъёрҳои қабулшудаи таҳияи чунин асарҳо, мавзӯҳои зерин бояд фарогири муҳтавои энциклопедия бошанд: ҷуғрофия ва табиат: тавсифи ҷойгиршавӣ, хусусиятҳои геоморфологӣ, иқлим, захираҳои табиӣ ва нуқтаҳои муҳими стратегӣ; таърих ва фарҳанг: таҳаввули таърихӣ минтақа, ёдгориҳои меъморӣ ва фарҳангӣ, суннатҳои мардумӣ ва расму ойинҳои қадима; маънавият ва маориф: нақши дониш, илм, адабиёт ва санъат дар ташаккули шуури ҷамъиятӣ ва бедории фикрӣ; иқтисод ва рӯзгор: шаклҳои анъанавӣ ва муосири хоҷагидорӣ, рушди соҳаҳои кишоварзӣ, ҳунармандӣ ва хизматрасонӣ; шахсиятҳои маъруф: шарҳи муҳтасари зиндагӣ ва фаъолияти шахсони намоён, ходимони сиёсӣ, олимон, адибон, ҳунармандон, собиқадорон ва фаълони ҷангу меҳнат, ки дар таърихи вилоят ва кишвар нақши муҳим гузоштаанд; маълумоти иҷтимоиву иқтисодӣ: тавсифи сохтори аҳоли, зинаҳои иҷтимоӣ, низоми маъмурий ва хусусиятҳои фарҳангиву забонӣ, ки ҷомеаи вилоятро ташаккул медиҳанд.

Ин ҳама маълумотҳо бояд бо усули илмӣ таҳлил, таҷма ба манбаъҳои боэътимод ва бо риояи меъёрҳои таҳқиқоти энциклопедӣ ҷамъоварӣ ва таҳия шаванд. Ҳадафи ниҳой аз чунин иқдомҳо на танҳо нигоҳдорӣ ва эҳёи арзишҳои таърихӣ фарҳангии минтақа, балки тақмили ҷаҳонбинии миллӣ, таҳкими ваҳдати фикрӣ ва эҳсоси ифтихор аз Ватан мебошад.

Табиист, ки дар китоби мазкур, ки ҳадаф дорад масоили гуногунҷабҳаи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшонро дар бар гирад, имкон надошт, ки тамоми ҷузъиёти марбут ба равандҳои таърихӣ, фарҳангӣ ва иҷтимоии минтақа пурра ва бо тафсири комил мавриди баррасӣ қарор гирад. Аз рӯи табиати кори энциклопедӣ, чунин асар ҳамеша дар доираи муайян амал мекунад ва наметавонад ҳамаи паҳлуҳои ҳаёти ҷомеа ва таърихи мардумро фаро гирад. Шояд дар ин қомуси мавҷуда баъзе ҷузъиёти муҳими таърихӣ ё фарҳангӣ, ки барои хонандаи дақиқсанҷ ва муҳаққиқи соҳа арзиши хос доранд, аз назари муаллифон ва таҳиягарон дур монда бошанд. Аммо ин ҳолатро набояд нишонаи безътиной ё нодида гирифтани аҳамияти маводи мавҷуда донист, балки онро бояд натиҷаи маҳдудияти манбаъҳо, норасоии иттилооти дастрас ва шароити мушаххаси таҳия арзёбӣ кард.

Ин иқдоми муштарак на танҳо ба тақмили минбаъдаи энциклопедия мусоидат мекунад, балки анъанавӣ ҳамкориҳои илмӣ ва фарҳангии ҷомеа бо муҳаққиқонро таҳким мебахшад, ки худ яке аз рукнҳои муҳими худшиносӣ ва ҳудудҳои миллӣ ба шумор меравад. Ҳангоми ҷамъоварии мавод ва таҳияи «Энциклопедияи Бадахшон» банда ба ҳайси дабири масъул вазифадор будам, ки беҳтарин муҳаққиқону донишмандони соҳаҳои таърих, адабиёт ва фарҳанги Бадахшонро барои иштирок дар ин кори муҳим ҷалб намоям. Вазифаи асосӣ дар он буд, ки қабатҳои илмӣ ва фарҳангии минтақа бо диди илмӣ, таҳқиқоти саҳеҳ ва сабки энциклопедӣ таҷассум ёбанд. Бо ҳамин ният, аз миёни муҳаққиқони варзида ва соҳибтаҷриба нафароне интихоб гардиданд, ки таҷрибаи тӯлонӣ ва маҳорати таҳқиқи илмӣ худро дар хизмати ин асари арзишманд қарор доданд. Дар қатори он муҳаққиқону мутахассисон, ки ба таҳияи мақолаҳои илмӣ ҷалб шуданд, шахсияти шинохтаи илм, донишманди таҷрибаомӯхта ва муҳаққиқи пурқор Ализода Саидхоҷа низ ширкат доштанд.

Ализода Саидхоҷа аз зумраи он олимон буданд, ки аз мактаби устодони бузурги илми адаб, ба мисли устод Алимардонов Амрияздон, гузашта, солҳои зиёд дар Институти шарқшиносӣ ва мероси хаттӣ (ҳоло Маркази шарқшиносӣ ва мероси хаттӣ) фаъолият бурдаанд. Ў бо заҳмати пайгирона ба таҳқиқи таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ дар Бадахшон машғул буда, бештари вақт бо матнҳои асли ва дастнависҳои

нодир кор мекард, ки ин хусусият ба таҳқиқоти ӯ эътибори илмӣ ва эътимодбахш мебахшид. Бояд зикр намуд, ки адабиёти Бадахшон “қисмате аз қисматҳои фарҳанги тоҷикии форсӣ аст, ки он дар заминаи тафаккури таърихӣ ва миллӣ, дар омешиш бо аркони эътиқодӣ, арзи вучуд намуда ташаккул ёфтааст” [5, 54]. Аз ин рӯ, шомил кардани шоирони маҳаллӣ ва ҷузъҳои адабии Бадахшон дар ин энциклопедия як зарурати илмӣ ва фарҳангӣ тавсиф мешуд, зеро ин раванд на танҳо ба пуррагии тасвири адабиёти минтақавӣ мусоидат мекунад, балки нишонаи эҳтироми мероси фарҳангӣ ва арзишҳои бадеии маҳаллӣ низ ба шумор меравад. Азбаски фаъолияти илмӣ ва фарҳангии ӯ дар доираи ин мавзӯ аҳамияти хос дошт, номи худи Ализода Саидхоча низ дар «Энциклопедияи Бадахшон» ҳамчун мақолаи энциклопедӣ бо имзои банда сабт гардидааст. Дар он мақола, ки дар поён шакли муфасссалтару такмилёфтааш оварда мешавад, кӯшиш ба ҳарч дода шудааст, то симои илмӣ, заҳмати таҳқиқотӣ ва саҳми арзандаи ӯ дар омӯзиши адабиёти классикии Бадахшон бо далелу санадҳои дақиқ инъикос ёбад.

Ализода Саидхочаи Саидумар якуми июли соли 1955 дар деҳаи Сағирдашти ноҳияи Дарвоз таваллуд шудааст. Мавсуф номзади илмҳои филологӣ, Аълоҷии илм ва маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон, аъзои Иттифоқи журналистони Тоҷикистон, таҳлилгар ва муҳаққиқи барҷастаи фарҳанг ва забону адаби миллӣ мебошад. Ӯ ҳамчун муҳаққиқи самтҳои гуногуни филология, таърих ва мероси хаттии тоҷик шӯҳрати илмӣ дорад ва дар тӯли фаъолияти пурмаҳсули худ зиёда аз 300 мақолаҳои илмӣ дар нашрияҳои бонуфузи миллӣ ва байналмилалӣ ба таъъ расонидааст. Саидхоча Ализода таҳсилоти миёнаи худро дар мактаби миёнаи рақами 2-и ноҳияи Абӯалӣ ибни Сино (соли 1961-1971) хатм кардааст. Пас аз хатми мактаб, ӯ ба таҳсил дар факултаи таърих ва филологияи Институти давлатии педагогии ба номи Т.Г. Шевченко шурӯъ намуда, таҳсилоти олии худро бо пирӯзӣ анҷом додааст. Фаъолияти меҳнатии Ализода Саидхочаи Саидумар аз солҳои аввали ҷавонӣ шурӯъ шуда, ба марҳилаҳои гуногуни таҳқиқӣ ва омӯхтани фарҳанги миллӣ ва мероси хаттии тоҷик равона шудааст. Аз ҷумла, солҳои 1975-1980 омӯзгори фанни забон ва адабиёти тоҷик дар мактаби миёнаи рақами 2, деҳаи Сағирдашт, ки дар ин муддат ӯ таҷрибаи назаррас дар таълиму тарбияи насли наврас ва рушди маҳорати педагогиро ба даст овард; солҳои 1980-1983 лаборант ва ходими хурди илмии Институти шарқшиносии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар он ӯ асосҳои таҳқиқоти илмиро дар самти шарқшиносӣ ва филологияи муқоисавӣ такмил дод; солҳои 1983-1986 узви гурӯҳи докторҳои шӯравӣ дар Афғонистон, ки таҷрибаи байналмилалӣ ва дониши барҷастаи забоншиносӣ ва адабиётшиносӣ барои ӯ фароҳам овард; солҳои 1986-1991 фаъолияти тадқиқотӣ дар Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, ки барои таҳқиқи илмии забон ва мероси адабӣ шароит фароҳам овард; солҳои 1991-1993 фаъолият дар Ҷамъияти «Пайванд», ки нишондиҳандаи фаъолнокии иҷтимоии ӯ ва ташаббусҳои ҷомеашиносӣ мебошад; солҳои 1993-2006 Директор оид ба рушди идории Оҷонсии рушди инкишофи Осиеи Марказӣ (КАДА), ки барои тақвияти ҳамкориҳои минтақавӣ ва илмӣ заминаи устувор фароҳам овард; солҳои 2006-2014 дотсенти кафедраи фарҳанги соҳибкорӣ ва забон дар Донишқадаи соҳибкорӣ ва хизмат, ки дар он замон ӯ на танҳо таълим дод, балки тадқиқоти илмии устуворро ба роҳ мемонд; аз соли 2014 то охири соли 2025 ходими калони илмии Институти шарқшиносии ва мероси хаттии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (ҳоло Маркази шарқшиносӣ ва мероси хаттии назди АМИТ) ва мудирӣ шӯбаи таҳқиқ ва нашри мероси хаттии муассисаи мазкур, ки фаъолияти таҳқиқотӣ ва нашрро дар сатҳи миллӣ ва байналмилалӣ ба роҳ мемонад. Ализода Саидхочаи Саидумар дар самти таҳқиқи забон, адабиёт, мероси хатӣ ва фарҳанги миллӣ саҳми арзанда дорад. Фаъолияти илмӣ ва таҳқиқотии ӯ ба нашри зиёда аз 300 мақолаҳои илмӣ дар маҷаллаҳои илмии дохилӣ ва хориҷӣ оварда расидааст, ки дар онҳо масъалаҳои забоншиносӣ, адабиётшиносӣ, таърих ва таҳқиқи мероси хатӣ ба таври фарогир таҳлил шудаанд. Хулласи калом, Ализода Саидхочаи Саидумар шахсияти пуршараф ва маъруф дар фазои илмии Тоҷикистон ва Осиеи

Марказӣ муаррифӣ шуда, ғаёлияти ӯ ҳам дар самти таълим ва ҳам дар самти таҳқиқоти илмӣ далели ҳавасмандии беназири ӯ ба рушди фарҳанг ва забони милли аст.

Дар заминаи таҳияи асари пурҳаҷм ва илмӣ «Энсиклопедияи Бадахшон», саҳми илмӣ Ализода Саидхоҷаи Саидумар ба ҳайси муҳаққиқ, муаллиф ва мураббӣ аз назар дур наместонад. Мавсуф яке аз он шахсиятҳои барҷастаи илмиву фарҳангӣ аст, ки бо дониши амиқ, маҳорати таҳқиқотӣ ва эҳсоси масъулияти милли дар шаклирии муҳтавои илмӣ ин асар нақши муассир гузоштааст. Ҳадафи ӯ дар ин раванд на танҳо таҳияи маълумоти муфид, балки зинда сохтани чехраҳои адабии Бадахшон, муаррифии шоирону адибони маҳаллӣ ва пайвастанӣ муҳити адабии кӯҳистонӣ бо ҷараёнҳои умумимиллӣ ва ҷаҳонӣ буд. Бо ҳамин рӯҳия ва дар асоси диди илмӣ, ӯ анқариб сад мақолаи илмӣ-энсиклопедӣ таълиф кардааст, ки аз ин шумора беш аз шасту панҷ мақола ба тавсиф ва муаррифии шоирони ҳавзаи адабии Бадахшон бахшида шудаанд.

Маводи таҳиякардаи Ализода С. бо он фарқ мекунад, ки дар онҳо сарчашмаҳои ҳатӣ ва шифоӣ, осори классикӣ ва таҳқиқоти муосир, ҳамчунин манбаҳои таърихиву этнографӣ ба таври комил мавриди истифода қарор гирифтаанд. Аз матни мақолаҳо равшан эҳсос мешавад, ки муаллиф ба таври мунтазам аз манбаҳои аслии ҳатӣ, аз ҷумла девонҳо, тазкираҳо, рисолаҳо, дафтари ёддоштҳои дастнавис ва осори муҳаққиқони пешин истифода бурда, кӯшидааст ҳар як далелро бо таъба ба санад ва истиноди илмӣ исбот намояд.

Яке аз ҷиҳатҳои фарқкунандаи мақолаҳои ӯ риояи адолати илмӣ ва объективият дар арзёбии шахсиятҳо ва мероси онҳо мебошад. Дар таҳлили осори шоирон, новобаста аз ҷараёнҳои мактабӣ ё замони ғаёлиятшон, Ализода С. ҳамеша бо эҳтиром ва бо диди таҳлилӣ муносибат намуда, талош кардааст, ки мақолаҳои ӯ на танҳо ҳосияти маълумотӣ, балки арзиши таҳқиқӣ ва фарҳангӣ дошта бошанд. Ализода С. бо таъба ба сарчашмаҳои пурғановати адабӣ ва таърихӣ мисли «Армуғони Бадахшон»-и Шоҳабдуллоҳи Бадахшӣ, «Ганҷи Бадахшон»-и Амирбек Ҳабибов, «Тазкор-ул-ашъор»-и Садри Зиё, «Маҷмуаи адабиёти Дарвоз»-и Ғуломмуҳаммад Ҳичрати Дарвозӣ, «Суханварони Дарвозӣ»-и Аҳмад Начиби Байзоӣ, «Музаққир-ул-аҳбоб»-и Ҳоҷа Ҳасани Шорӣ, «Ганҷи парешон»-и А.Ҳабибов, «Мунтахаб-ут-таворих»-и Абдулқодири Баҳоунӣ, «Рӯзи равшан»-и Ҳусайн Сабо, «Аз таърихи равобити адабии Бадахшон ва Ҳиндустон»-и А. Ҳабибов, «Индийская филология»-и Э.П. Боровиков, «Тазкираи баҳори Бадахшон»-и Абдулқарим Ҳусайнӣ (нусхаи ҳатии китобхонаи шахсии С. Ализода) ва як нусхаи қаламии китобхонаи шахсии С. Ализода дар бораи шоирон - Абулфайз Ҳичрат, Абунасири Насиро, Азизӣ, Акрами Дарвозӣ, Акрами Дарвозӣ, Акрамхони Бадахшонӣ, Алӣ, Мирзо Муҳаммад Анвари Бадахшонӣ, Анвар, Асир, Асрори Дарвозӣ, Афқар, Бадахшӣ, Баҳрини Даврозӣ, Бенавои Бадахшӣ, Волаи Даврозӣ, Волои Бадахшӣ, Ғиёсӣ, Ғофил, Мирзо Муҳаммаднабихони Дабир, Муҳаммад Саидбеки Дарвозӣ, Додии Даврозӣ, Доии Дарвозӣ, Қозӣ Мулло Муҳаммад Латифи Доӣ, Завқӣ, Завқӣ Абдуқаҳор, Зиёии Дарвозӣ, Иззати Дарвозӣ, Кайфии Дарвозӣ, Котиби Дарвозӣ, Кучакшоҳи Дарвозӣ, Қумӣ, Лоғар, Мавзун, Мавлоно Абтари Бадахшӣ, Мавлоно Ҷунунии Бадахшӣ, Маслаки Дарвозӣ, Махфӣ, Махвии Бадахшӣ, Махзуни Дарвозӣ, Мирзо Лутфуллоҳхони Дарвозӣ, Мирзо Маҳмудхони Маҳмуд, Мирзо Санғамаҳмад, Мирзо Лиқои Дарвозӣ, Муллошох, Мухлис, Муҳаммадали Комил, Назмии Бадахшонӣ, Назрии Бадахшонӣ, Носеҳ, Ории Даврозӣ, Ринди Дарвозӣ, Роҷӣ, Собити Бадахшонӣ, Ҳабибӣ, Ҳашмат, Ҳичрӣ, Ҳусайнии Дарвозӣ, Ҷуръати Дарвозӣ, Шамсии Дарвозӣ, Шоҳабдуллоҳ иттилооти фаровон ва ҷолиб пешкаш мекунад, ки ҳам ҳазинаи мероси фарҳангии вилоятро ҷилва медиҳад ва ҳам нафаси зиндаи таърих ва зебоии забони форсӣ-тоҷикиро барои хонанда бозгӯ мекунад.

Дар ҳоли муқоисаи мақолаҳои ӯ бо таҳқиқоти қаблӣ дида мешавад, ки муҳаққиқ ба таври хос ба омезиши анъана ва навгарӣ, тасвири равандҳои адабии маҳаллӣ дар заминаи адабиёти тоҷикӣ ва таъкид бар аҳамияти забони маҳаллӣ ҳамчун қисми фарҳанги милли тавачҷуҳ кардааст. Маҳз ҳамин дидгоҳи мукамал ва илмӣ мақолаҳои

ӯро аз як маълумоти энциклопедӣ ба таҳқиқоти воқеии адабиётшиносӣ табдил додааст. Ҷолиб он аст, ки дар аксари мақолаҳо ӯ манбаъҳои истифодашударо бо дақиқии илмӣ дар поён овардааст, ки ин усул барои навиштаҳои энциклопедӣ анъанавӣ муосири таҳқиқоти илмиро ба вуҷуд меорад. Бо ин роҳ, Ализода Саидхоҷа на танҳо ба сифати муаллиф, балки ҳамчун мураттиби масъули сатҳи илмӣ асар саҳми назаррас гузоштааст. Ҳарчанд С. Ализода вазифадори муаррифии шоирони Бадахшон дар «Энциклопедияи Бадахшон» маҳсуб ёфта буд, бояд қайд кард, ки аксари шоироне, ки мавсуф дар бораи онҳо маълумот пешниҳод кардааст, аслан зодагони Дарвоз мебошанд. Ин раванд метавонад ба назар расад, ки муаллиф дар интихоби мавзӯ ва объекти таҳқиқоти худ ба як минтақаи мушаххас тамоюл доштааст ва ба таври пурра ҳаммаъно бо воқеияти васеътари адабиёти Бадахшон ҳамоҳанг нест. Масалан, яке аз сарчашмаҳои истифодашудаи С. Ализода тазкираи «Армуғони Бадахшон» на танҳо ҳамчун асаре бо арзишҳои баланди адабӣ, балки ҳамчун манбаи беназир ва муҳимми таърихӣ арзёбӣ шудааст [2, 183] ва ба гуфтаи муҳаққиқ Ҳ.С. Қаландариён, дар он «шеърӯ шоирӣ, адабу ирфони аҳолии ин минтақа (Шуғнон) ба таври густурда бозтоб ёфтааст» [1, 71], нишон медиҳад, ки дар осори мавриди таҳлил қисме аз адабиёти дигар минтақаҳои Бадахшон, аз ҷумла Шуғнон, ба таври мукамал ва фарогир инъикос нашудааст. Аз ин ҷиҳат, ба назар мерасад, ки тадқиқоти С. Ализода, ҳарчанд муҳим ва арзишманд барои муаррифии адабиёти маҳаллӣ мебошад, ба равандҳои кулӣ ва фарогирии адабиёти минтақаро пурра фаро намегирад ва ниёз ба таҳқиқоти бештар ва муқоисавӣ дорад. Шояд андешаи муҳаққиқи варзидаи адабиёти форсии тоҷикӣ Охонниёзов В.Д. ин андешаи моро такмилбахш бошад: «Агар муҳаққиқ риштаи иртиботи миёни анвоъ ва ашқоли мухталифи фарҳангу адаби давоми ҳазорсолаҳо дар заминаи тафаккур, тасаввур ва бовару эътиқоди пешгузаштагони миллати тоҷик бавуҷудомадаро дарк карда натавонад, дар таҳқиқи хеш ба саҳву иштибоҳ роҳ хоҳад дод» [4, 10].

Аз рӯи маълумотҳое, ки дар бораи шоирони Бадахшон баён шудаанд, метавон ба чанд хулосаи равшан даст ёфт.

1. Бо таъя ба ин иттилооти илмӣ метавон ба таври нисбатан дақиқ вазъияти сиёсӣ фарҳангии даврони зиндагии шоирро дарк намуд. Масалан, Ализода С. дар бораи ҳаёт ва сарнавишти шоири маъруф Акрамии Дарвозӣ маълумот дода, қайд мекунад, ки ӯ ба дасти аскарони сурх асир афтада, баъдан равонаи маҳбас гардида, дар зиндонҳои Тошканд ба ҳалокат расидааст [10, 27]. Ин воқеаҳо, ҳамчунин нопадид шудани девони ғазалиёти ӯ дар солҳои аввали ҳокимияти шӯравӣ, далели равшане мебошанд бар он ки муҳити сиёсӣ барои фаъолияти адабии шоир номусоид буда, ашқори ӯ бо мундариҷаи озодихона ва рӯҳи зидди сиёсати ҳукуматдории шӯроҳо ҳамнаво будааст.

2. Аз ин мавод бармеояд, ки шоирони Бадахшон, дар баробари забони форсии тоҷикӣ, забонҳои арабӣ ва туркиро низ хуб аз худ карда, дар доираҳои адабӣ ва дарборҳои ҳокимон берун аз ҳавзаи Бадахшон низ соҳиби нуфузу эҳтиром будаанд. Чунинчӣ, дар бораи Акрамхони Бадахшонӣ маълумот дода мешавад, ки ӯ забонҳои арабӣ ва туркиро ба хубӣ медониста, дар Файзобод аз ҷойгоҳи баланд ва обрӯю эътибори хос бархӯрдор будааст [10, 28].

3. Аз маълумоти овардаи мақолаҳо бармеояд, ки бештари шоирони Бадахшон аз муҳитҳои илмӣ адабии кишварҳои дигар, аз ҷумла Ҳиндустон ва Бухоро, баҳра гирифта, маҳз дар ҳамин марказҳои маърифатӣ ва фарҳангӣ дониш андӯхтаанд. Онҳо баъд аз касби маърифати баланду шиносӣ бо равияҳои нави адабӣ, ба Ватани худ - Бадахшон баргашта, дар пешрафти зиндагии маънавию фарҳангии минтақа саҳми арзанда гузоштаанд. Масалан, аз шоире бо номи Анвар ёдовар шуда, таъкид мегардад, ки ӯ “дар Ҳиндустон ва Бухоро таҳсил намуда, сипас ба Бадахшон бозгаштааст” [10, 39]. Ин далел гувоҳи равшани он аст, ки Бадахшон дар он давра бо ҳавзаҳои бузурги илмӣ адабӣ робитаи фаъол дошта, шоиронаш дар баробари ҳунари шеър, дорои сатҳи баланди донишу ҷаҳонбинии фарҳангӣ низ будаанд.

4. Аз маълумоте, ки дар «Энциклопедияи Бадахшон» аз чониби муаллиф пешниҳод гардидааст, бармеояд, ки вазъи иҷтимоиву иқтисодии аксари шоирони ин минтақа ниҳоят душвор буда, зиндагии онҳо бо тангдастӣ ва камбизоатӣ тавбаам будааст. Муаллиф дар иттилооти зикршуда на танҳо шароити зиндагии пурмашаққати шоиронро тавсиф мекунад, балки ба маҳорати баланди ҳунари шоирии онҳо низ баҳои шоиста медиҳад. Ў махсусан ба он ишора менамояд, ки ин эҷодкорон, сарфи назар аз муҳити вазнини иҷтимоӣ, тавонистаанд “шеърҳои сарра” офаринанд, ки аз ҷиҳати мазмун, услуб ва шакл намунаи баландтарини ҳунари шеършиносӣ маҳсуб мешаванд. Ин ҳолат далолат бар он медиҳад, ки фишорҳои иқтисодиву иҷтимоӣ на ҳамеша қодир ҳастанд, ки ба зехн, завқ ва эҷодкории шахси боистеъдод таъсири манфӣ расонанд. Баръакс, дар баъзе мавридҳо маҳз зиндагии пурмашаққат метавонад ба нерӯи илҳом ва таҷассумоти эҷодии шоир таъсири мусбат расонад. Масалан, Асрори Даврозӣ, яке аз намояндагони маъруфи адабиёти форсӣ-тоҷикӣ, зиндагии бисёр мушкилро паси сар кардааст, аммо бо вучуди ин, ҳунари шоирии худро бо камали маҳорат нишон додааст. Ў дар гуногуншаклҳои адабӣ, аз қабилӣ мухаммас, мусаддас, ғазал ва рубоӣ, асарҳои пурмазмун ва баландсавияи “шеърҳои сарра” эҷод намудааст, ки то имрӯз намунаи зебоии фикр ва санъати суҳан ба шумор мераванд [10, 45].

5. Тибки маълумоти таърихӣ, гурӯҳе аз шоирони тоҷик дар муҳитҳои адабии Ҳирот парвариш ёфта, аз ҷараёнҳои адабӣ ва фарҳангии он марказ ба таври муассир таъсир пазируфтаанд. Сатҳи шуҳрат ва маҳорати онҳо ба андозае баланд будааст, ки тавонистаанд бо нобиғогони суҳан, монанди Қомӣ ва Навоӣ, шиносӣ ва ҳамкорӣ адабӣ дошта бошанд. Масалан, бо тақия ба иттилоӣ сарчашмаҳо муҳаққиқ Ализода С. менависад, ки шоири маъруфи Бадахшон бо исми Бадахшӣ, ки дар айёми ҷавонӣ дар ватанаш хат ва савод омӯхта буд, бо ҳадафи тақмили илму адаб ба Ҳирот сафар мекунад. Дар он ҷо бо намояндагони барҷастаи адабиёт Қомӣ ва Навоӣ мулоқот намуда, аз муҳити пурбори адабии онҳо баҳраманд мегардад. Вай махсусан дар навиштани ғазалҳо истеъдоди ғавқулодаи эҷодӣ нишон дода, дар ин навъи шеър ба камолоти баланд расидааст [10, 51].

6. Баъзе аз шоирони Бадахшон аз ҷумлаи шахсиятҳои донишманд, фозил ва соҳибэҳтиром ба шумор мерафтанд. Онҳо на танҳо дар доираҳои илмию адабӣ маъруф буданд, балки ба сабаби илму фазлу ҳунари худ аз чониби шоҳону амирон низ эҳтиром меёфтанд. То ба он ҳад, ки шоҳон онҳоро ба дарборҳои худ даъват намуда, ҳамчун ҳамсӯҳбат ва ҳамнишини маънавии худ қабул мекарданд. Ин шоирон бо намояндагони барҷастаи илму адаби замони худ робита ва ошноӣ зич дошта, аз осору андешаҳои якдигар огоҳ буданд ва ҳамдигарро дар роҳи тақмили завқу зебоипарастӣ илҳом мебахшиданд.

Дар ин замина, муаллиф дар бораи яке аз ҷунин шоирони маъруф - Шоҳхалил бини Халифа Иброҳими Бадахшӣ маълумоти ҷолибе меорад. Ба гуфтаи ӯ, ин шахс аз зумраи уламову фозилони соҳибэҳтиром буда, дар илму адаб ва фазлу дониш шӯҳрати баланд пайдо кардааст. Пас аз он ки шуҳрати ӯ ба гӯши Шоҳрух Мирзо, ҳокими замон, расид, шоир ба дарбор даъват гардид ва ба зумраи ҳамсӯҳбатони наздики шоҳ пайваست. Муносибатҳои адабӣ ва дӯстонаи ӯ бо дигар шахсиятҳои маъруфи давр низ ҷолиби тавачҷуҳ аст. Аз ҷумла, Ҳоҷа Ҳасани Нисорӣ бо Шоҳхалил аз наздик ошно буда, миёни онҳо муколамаи адабӣ ва ҳамнависӣ вучуд доштааст. Гуфта мешавад, ки ҳар ду ба шеърӣ якдигар татаббуъ гуфта, бо ин васила равобити адабӣ ва эҷодии хосаеро ба вучуд овардаанд [10, 71].

7. Аз бархе маълумоте, ки муҳаққиқ Ализода С. зикр намудааст, ҷунин бармеояд, ки шоирони доираҳои адабии Бадахшон на танҳо дар соҳаи шеър ва суҳанварӣ, балки дар роҳи ирфон ва камолоти маънавӣ низ пешрафтҳои назаррас доштаанд. Баррасии фаъолияти онҳо нишон медиҳад, ки бисёре аз ин шоирон то ба мақоми шайхӣ расида, дар ҷомеа ҳамчун роҳнамоёни рӯхонӣ ва аҳли тасаввуф шинохта мешуданд. Мавҷудияти тариқатҳои суфия дар Бадахшон, ки дар таърихи фарҳангӣ ва

маънавии ин сарзамин нақши муҳим бозидаанд, аз нигоҳи илмӣ хеле ҷолиби таваҷҷуҳ аст. Ин воқеият гувоҳи он аст, ки муҳити адабии Бадахшон танҳо маркази шеър ва сухан набуда, балки мактаби маънавию ирфонӣ низ ба шумор мерафтааст. Яке аз чунин шоирони маъруфи шайх Волои Бадахшӣ мебошад, ки на танҳо дар арсаи адаб ва тасаввуф мавқеи арзанда дошт, балки дар ин соҳа рисолае дар бораи тасаввуф низ таълиф намудааст. Ин асари ӯ далели сатҳи баланди маърифат ва ҷаҳонбинии ирфонӣ буда, ҷойгоҳи муҳими Волои Бадахширо дар миёни аҳли адабу тасаввуф нишон медиҳад [10, 88].

8. Аз баррасии маълумот оид ба баъзе аз шоирони маъруфи замон метавон чунин натиҷагирӣ кард, ки онҳо дар муҳите парвариш ёфтаанд, ки аз озодандешӣ ва таҳаммулпазирии эътиқодӣ бархӯрдор будааст. Чунин муҳити боз ва дур аз таассуби мазҳабӣ ё гурӯҳӣ ба онҳо имкон додааст, то бо намоёндагони ҷараёнҳои гуногуни фикрӣ ва ирфонӣ озодона мулоқот намоянд ва аз андешаи онҳо баҳраманд гарданд. Ба ҳамин сабаб, вақте ки ин шоирон бо аҳли маърифат ва пайравони ҷараёнҳои шукӯҳманди ирфонӣ рӯ ба рӯ мешуданд, аз камолоти маънавии онҳо таъсир пазируфта, дар сурати мувофиқ дидан, ба он равия ё тариқат мепайвастанд. Дар ин замина, муаллиф аз ҷаъолияти шоир Ёиёсӣ, маъруф ба Ёиёсиддин, ёдовар шуда, ишора мекунад, ки ӯ дар давраи иқомати худ дар Ҳиндустон ба хидмати Шоҳ Муҳаммад Маъсуми Сарҳиндӣ, яке аз пирони шинохтаи ҷараёни нақшбандия, дохил гардидааст. Ин воқеа нишон медиҳад, ки шоир на танҳо дар адаб, балки дар роҳи ирфон низ ҷаъол буда, ба арзишҳои маънавии тасаввуф таваҷҷуҳи амиқ зоҳир намудааст. Ёиёсиддин аз эҳтирому ихлоси ҳеш нисбат ба устодаш бо таълифи куллияте таҳти унвони «Тӯҳфат-ул-Маъсум», ки онро ба Шоҳ Муҳаммад Маъсуми Сарҳиндӣ бахшидааст, ёдгор гузоштааст. Ин асар на танҳо нишонаи садоқати рӯҳонии ӯст, балки гувоҳи равобити зичи адабӣ ва ирфонии миёни шоир ва тариқати нақшбандия низ мебошад [10, 101].

9. Ҳарчанд шоирони Бадахшон аксаран дар муҳитҳои адабии маҳдуд ва доираҳои тангтар парвариш ёфта бошанд ҳам, онҳо дар дарборҳои шоҳони замон мақомҳои баланди иҷтимоӣ ва сиёсии худро сазовор гардидаанд. Ин воқеа ду ҷанбаи муҳимро нишон медиҳад: аз як тараф, он шаҳодат медиҳад, ки ин шоирон дорои донишу билишу тавоноии фарох ва маҳорати хос буданд, аз тарафи дигар, таваҷҷуҳи шоҳон ба шахсиятҳои маъруфи донишманд ва фозилро ба ҳубӣ намоиш медиҳад. Аз ҷумла, шоири номвари Бадахшон Завқӣ дар давраи ҳукмронии Шоҳ Султон Маъмурхон ба мансаби вазири соҳибхатиёр расонида шудааст. Ин мавқеъ на танҳо нишонгари эътибор ва маҳорати баланди ӯ дар арсаи сиёсат ва мудирият аст, балки гувоҳи эътирофи устувор ва эҳтироми шоҳ ба донишу завқӣ шоирон низ мебошад [10, 144].

10. Дар «Энсиклопедияи Бадахшон» номбарии баъзе шоирон оварда шудааст, ки дар лаҳҷаи дарвозии забони тоҷикӣ шеър эҷод кардаанд ва намунаҳои ашъори онҳо ба ин лаҳҷа оварда шудаанд. Аз ҷумла, дар бораи шоир Кайфӣ Дарвозӣ, ки дар байни мардум бо номи Муло Азим маъруфият дошт, маълумот дода шуда, ҷанд байт аз ғазали ӯ ба лаҳҷаи дарвозӣ пешниҳод гардидааст:

*Муслуну, аҷаб ҳолам батар шӣ,
Ки бахту толеам дар кӯҳу ҷар шӣ.
Надим дар умри худ як зарра шодӣ,
Ба ҳар мулке, ки рафтам, шӯру шар шӣ.
Ба ҳар хона, ки рафтам, соҳибаи ӯ,
Ҳанӯз дар поғаҳи, ки ӯ бадар шӣ... [10, 172].*

Бояд гуфт, ки ба иттилои «Армуғони Бадахшон» забони дарвозӣ ҳарчанд асосан забони форсии тоҷикӣ мебошад, аммо аксар вақт онро мисли форсии классикӣ метавон ҷаҳмид. Бо вучуди ин, бисёре аз ашъори дигар шоирони Дарвоз хеле мураккаб буда, на ҳамаш барои хонандагони муосир ҷаҳмидани онҳо осон аст. Ин ҷанбаъ нишон медиҳад, ки лаҳҷаи дарвозӣ ҳам маҳорати баланди забонӣ ва ҳам хусусиятҳои маҳаллии фарҳангиро дар худ нигоҳ доштааст.

11. Баъзе шоирон, ки умри худро дар муҳити Бадахшон гузашта ва дар он ҷо таҳсил кардаанд, баъдан дар муҳити Бухоро тарбия ёфта, ба забони арабӣ маҳорати баланди суханварӣ пайдо кардаанд. Онҳо на танҳо китобҳои арабиро ба форсӣ китобат мекарданд, балки баъзе асарҳои арабиро ба назм тарҷума намуда, шарҳ ҳам меоданд. Ин тоифа шоирон дар арсаи тасаввуф низ донишу таҷрибаи назаррас доштанд. Яке аз чунин шоирон Котиби Дарвозӣ мебошад. Ба иттилои муҳаққиқ Ализода С., ӯ на танҳо шоир, балки наққош ва хаттоти моҳир низ будааст. Котиби Дарвозӣ бисёр китобҳои арабиро ба форсӣ китобат карда, аз ҷумла асари арабии «Мухтасар-ул-виқоя»-ро ба назм тарҷума ва шарҳ додааст. Дар соҳаи тасаввуф, ӯ панҷ ҷилд китоб таълиф намуда, ки яке аз онҳо бо номи «Мифтоҳ-ул-эҷод» маъруф аст. Ашъори ӯ дар сарчашмаҳо бештар аз 70 ҳазор байт зикр шудааст. Ашъори Котиби Дарвозӣ шаклҳои гуногуни шеърро дарбар мегиранд, аз ҷумла қасида, ғазал, маснавӣ, рубой ва мухаммас. Ин маълумот гувоҳи он аст, ки Котиби Дарвозӣ ҳам дар забон ва адабиёт, ҳам дар тасаввуф ва ҳам дар ҳунари тасвир ва хаттотӣ маҳорати баланд дошта, дар таърихи адаби Бадахшон ва Осиёи Марказӣ мавқеи муҳими эҷодӣ ва маънавӣ доштааст [10, 179].

12. Дар «Энсиклопедияи Бадахшон» инчунин шоироне зикр шудаанд, ки дар баъзе минтақаҳои Бадахшон ҳокимият доштаанд. Ин ҳолат, аз як тараф, шаҳодат медиҳад, ки шоирон дар ҷомеа мақому эътибори баланд дошта, дар байни мардум муътабар ва шуҳратманд буданд, ва аз тарафи дигар, қобилияти онҳо дар арсаи сиёсат ва мудириятро низ нишон медиҳад. Муҳаққиқ Ализода С. аз шоир Кумӣ ёд мекунад, ки муддате дар минтақаи Шикайи Дарвоз ҳоким будааст ва дар байни мардум ӯро ҳатто бо унвони «шоҳ» эҳтиром мекарданд [10, 197]. Ин далел гувоҳи он аст, ки дар Бадахшон баъзе шоирон ҳамзамон дар соҳаҳои адаб, тасаввуф ва сиёсат фаъолият доштаанд ва мавқеи фарҳангӣ ва сиёсӣ дар ҷомеа ро бо ҳам муттаҳид сохтаанд.

13. Дар баъзе сарчашмаҳо аз шоироне ёд мешавад, ки дар баробари донишу фозил буданашон, соҳиби маҳорати воло дар санъатҳои мухталиф низ буданд ва дар баъзе ҳолатҳо ҳатто ҳамчун устоди замон эътироф мегардиданд. Масалан, шоири Лоғар, ки дар муҳити Бадахшон тарбия ёфта ва ба камоли ҳунар расидааст, дар баробари шоири соҳибдевон буданаш, ба санъатҳои гуногун шавқу ҳаваси беандоза дошт. Ӯ дар заргарӣ, наққошӣ, ҳаққонӣ ва рангмонӣ маҳорати хос дошт ва ҳатто дар сохтани қоғазӣ абрешмӣ ҳамчун устоди замонаш шинохта мешуд [10, 207]. Ин далелҳо гувоҳи онанд, ки дар Бадахшон шоирон на танҳо дар адаб ва шеър, балки дар арсаи санъат ва ҳунари амалӣ низ маҳорати баланд доштаанд ва шахсиятҳои фарқкунанда дар фарҳанг ва эҷодиёт будаанд. Ин ҳолат ҳамчунин шаҳодат медиҳад, ки санъатҳои номбаршуда дар Бадахшон хеле маъруф ва густариш ёфта буданд.

14. Аз таҳлили иттилооти мавҷуда бармеояд, ки шоирони бадахшонӣ на танҳо ба маҳорати баланди адабӣ, балки ба дониши фарох ва эътибори баланд дар муҳити дарборҳои шоҳон эҳтиром доштанд. Таваҷҷуҳ ва салоҳиятҳои онҳо аксар вақт онҳоро ба мансабҳои гуногуни давлатӣ ва адабӣ, аз қабилӣ муншаву котиб, мирзо ва маликушшуаро роҳнамоӣ мекард. Масалан, шоири маъруфи Бадахшон Назмӣ Бадахшонӣ дар дарбори Нодирмуҳаммадхон Аштархонӣ ба мақоми маликушшуаро даст ёфтааст, ки шаҳодати эътибор ва шинохти баланди ӯ дар миёни муҳаққиқон ва қудратмандони замона мебошад. Ҳамзамон, иттилоъҳо нишон медиҳанд, ки ӯ аз аввалин шоиронест, ки «Ахлоқи Мӯҳсинӣ»-и Кошифиро ба назм овардааст, ки ин таҷрибаи адабӣ нишондиҳандаи дастовардҳои онҳо дар таҳкими адабиёти назмӣ иҷтимоӣ ва ахлоқӣ мебошад [10, 277]. Ин мавзӯ равшан мекунад, ки шоирони бадахшонӣ на танҳо ҳамчун офарандагонӣ асарҳои бадеӣ, балки ҳамчун шахсиятҳои фарҳангӣ ва иҷтимоӣ дар таҳкими робитаҳои маданият дарборҳои шоҳон нақши муҳим доштанд. Муҳаққиқи адабиёти Бадахшон Амирбек Ҳабибов дуруст қайд намудаанд, ки «Бадахшон на танҳо сарзамини лаълу ганҷи бебаҳо, балки сарзамини шоирхез ва савту сурудҳои шӯрангез ҳам мебошад. Мардуми он вилоят ҷавоҳироти маънавиро аз қабри асрҳо дар дил парварда то ба замони мо расондаанд» [6, 46]. Лозум ба ёдоварист, ки «омӯзиши

фаъолияти эҷодӣ ва масъалаҳои умдаи марбут ба аҳволу осори шахсиятҳои адабиву фарҳангӣ дар ҳамаи давраҳои таърихи таҳаввули ҷомеаҳои инсонӣ аз қорҳои хайру зарурӣ мансуб мегардидааст» [3, 251]. Ҷоиз аст андеша кунем, ки шеърӣ шоирони маҳаллии Бадахшон ҳарчанд комилан бар пояи анъанаи классикӣ сохта нашудааст, вале ба назар гирифтани назарияи муҳаққиқи хоричӣ Қ.Т.П. де Бройн дуруст ва муносиб аст. Ба андешаи ӯ «осори шоироне, ки аз ҷониби ҳамагон ҳамчун устодони бузург эътироф шудаанд, мисли қўхҳое менамоянд, ки аз дур гўё дар як хат қарор доранд, дар ҳоле ки муҳити атрофро абрҳои тақрор фаро гирифтаанд ва ҳар гуна нишонаи инфиродиятро пинҳон месозанд...» [11, 11]. Ин нуқтаи назар имкон медиҳад, ки ба шеърӣ маҳаллӣ ҳамчун падидаи эҷодӣ бо хусусиятҳои хоси минтақа ва замони муосир, бе он ки онро танҳо бо меъёрҳои анъанавии классикӣ чен кунем, нигарем. Дар тақвияти сухани Абдунабӣ Сатторзода, адабиётшиноси варзидаи муосири тоҷик, ки мегӯяд: «Маҳз адибон, шоирону нависандагон, чи ҷавон ва чи соҳибтаҷриба, дар ҳама давраи замони бахшҳои асосии асолати азалии забони ҳар миллат буданд, ҳастанд ва хоҳанд монд» [7, 140], бояд эътироф намуд, ки омӯзиш ва муаррифии шоирони маҳаллӣ заминаи нави илмӣ ва фарҳангӣ барои таҳқиқи ҳам адабиёт ва ҳам забони умумимиллӣ фароҳам меорад. Ин раванд имконият медиҳад, ки мо на танҳо хусусиятҳои маҳаллӣ ва эстетикӣ осорро омӯзем, балки таъсири онҳо ба рушду таҳкими худшиносии миллӣ ва рушди забони адабӣ дар сатҳи умумимиллӣ низ таҳлил намоем.

Хулоса, саҳми илмӣ ва адабии Ализода Саидхоҷа дар таҳияи «Энсиклопедияи Бадахшон» дар он ифода меёбад, ки ӯ бо заҳмати пайгирона, дониши мукамал ва эҳсоси баланди ватандӯстӣ тавонист рӯҳи фарҳангӣ ва адабии минтақаи Бадахшонро дар қолаби илмӣ энсиклопедӣ таҷассум бахшад. Осори ӯ дар ин китоб на танҳо маводи иттилоотӣ, балки намоёндаи диди фарҳангӣ, зебоишиносӣ ва маънавии мардуми қўхистон мебошад, ки ба тадқиқоти ояндаи илми адабиёти тоҷик хидмат хоҳад кард.

Китобнома:

1. Қаландариён, Ҳ.С. Нигоҳи таърихӣ ба адабиёти Шугнон: баррасии осори удабон маҳаллӣ дар «Армуғони Бадахшон» – / Ҳ.С. Қаландариён // Масъалаҳои илмҳои гуманитарӣ. – 2025. - № 3. – С. 71-82.
2. Қаландариён, Ҳ.С. Таърихи «Армуғони Бадахшон» ҳамчун асари таърихӣ / Ҳ.С. Қаландариён // Масъалаҳои илмҳои гуманитарӣ. – 2025. - № 3. – С. 187-188.
3. Қосимӣ, С.А. Мулоҳизаҳо андар боби адабиёти шифоҳӣ ва хатӣ / Саъдӣ Абдулқодир Қосимӣ. – Душанбе: Ирфон, 2020. – 396 с.
4. Охонниёзов, В. Амирбек Ҳабибов ва маҷмуаи «Ганҷи Бадахшон»-и ӯ / Варқа Охонниёзов // Ганҷи Бадахшон. - Душанбе: Эр-граф, 2025. – С. 10-42.
5. Охонниёзов, В.Д. Таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ дар Бадахшон / Варқа Дўстович Охонниёзов. – Душанбе: Сифат-Офсет, 2022. – 328 с.
6. Ҳабибов, А. Ганҷи Бадахшон / Амирбек Ҳабибов. – Душанбе: Эр-граф, 2025. - 356 с.
7. Сатторзода, А. Баргузидаи навиштаҳо. Бахши 5 / Абдунабӣ Сатторзода. – Душанбе: Дониш, 2023. - 611 с.
8. Шоҳабдуллоҳи Бадахшӣ. Армуғони Бадахшон / Бадахшӣ Шоҳабдуллоҳ. Ба қўшиш ва тақмили Фарид Бежан. – Кобул: Ховар, 1387. - 231 с.
9. Шоҳабдуллоҳи Бадахшӣ. Армуғони Бадахшон / Бадахшӣ Шоҳабдуллоҳ. Ба қўшиши Фарид Бежан. – Техрон: Сураё, 1385. - 267 с.
10. Энсиклопедияи Бадахшон. – Душанбе: Андалеб-Р, 2016. - 469 с.
11. J.T.P. De Bruijn. Of piety and poetry: the interaction of religion and literature in the life and works of Hakim Sana'I of Ghazna. – Leiden: E.J.Brill, 1983. - 300 p.

**СУХАНЕ КҶУТОҲ АНДАР МАВЛОНОШИНОСӢ ВА МАВЛОНОШИНОСОНИ
МАӢРУФ**

**Комилӣ Абдулхай Шарифзода¹⁸,
Сангинниё Ҳавасмоҳ Миралидухт¹⁹**

*Донишгоҳи давлатии Бохтар
ба номи Носири Хусрав*

Мазмуну мундари
и шинохти Мавлоно, дигаре маълумоти мухтасар дар бораи Мавлоношиносони
и маълумоти мухтасар дар бораи Мавлоношиносони маъруфи хориҷӣ ва маълумоти мухтасар
маҳсусан Мавлоношиносони маъруфи хориҷӣ ва маълумоти мухтасар
Возаҳои калид : Мавлоно, Мавлоношинос
и Николсон Фур
и Ш. арб Ш. арб.

Коротко о мауланаведении и об известных мауланаведов

Содержание данной статьи в основном включает в себя два типа краткой информации. Одна из них представляет собой краткое и содержательное сведение о Маулана, другая - краткое сведение о западных исследователей Мевляны. В нем кратко и точно излагается история рождения, смерти и места рождения Мевляны, а также приводятся краткие биографии известных зарубежных ученых - Мауланаведов. Статья будет полезна широкому кругу читателей, особенно молодым и будущим исследователям Мауланы.

Ключевые слова: Маулана, Мауланаведение, Николсон, Фурузонфар, Запад, Восток.

Briefly about Maulana studies and famous maulana researchers

The content of this article mainly includes two types of brief information. One of them is a brief and informative account of Maulana, the other is a brief account of Western scholars of Maulana. It briefly and accurately describes the history of Mevlana's birth, death and birthplace, and also provides short biographies of famous foreign scholars - the famous Maulana researchers. The article will be useful to a wide range of readers, especially young and future researchers of Maulana.

Keywords: Maulana, famous Maulana researchers, Nicholson, Furuzonfar, West, East.

Мубрамият. Аҳамияти Мавлонопажӯҳӣ ва Мавлоношиносӣ дар он аст, ки дар ҷаҳони муосир маҳсусан дар кишварҳои Аврупо ва Амрико, инчунин дар Русистон низ таваҷҷуҳ ба осори безавол ва бештар тавассути ду китоби мондагораш – «Девони кабир» ва «Маснави маънавӣ» ба андешаҳои оламгири Мавлоно афзудааст. Аз ин рӯ зарур донистем дар бораи Мавлоношиносӣ ва ҳосатан Мавлоношиносони Аврупою Амрико ба таври иҷмол маълумоте

¹⁸ **Комилӣ Абдулхай Шарифзода** - Институти илмӣ-таҳқиқотии таърихи илмҳои табиӣ-шиносӣ ва техникии назди ДДБ ба номи Носири Хусрав, номзади илмҳои таърих, доктори илмҳои физикаю математика, профессор, академики Академияи байналмилалӣ мактабҳои олий. Тамос: Тел.: (+992) 931031800; e-mail: akomili2006@mail.ru.

Комили Абдулхай Шарифзода - Научно-исследовательский институт истории естествознания и техники при Бокhtarском государственном университете имени Носира Хусрава, кандидат исторических наук, доктор физико-математических наук, профессор, академик Международной Академии вышших школ. Контакты: Тел.: (+992) 931031800; e-mail: akomili2006@mail.ru.

Komili Abdulhai Sharifzoda - Research Institute for the History of Natural Science and Technology at Bokhtar State University named after Nosir Khusrav, Candidate of Historical Sciences, Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Professor, Academician of the International Academy of Higher Schools. Contacts: Tel.: (+992) 931031800; e-mail: akomili2006@mail.ru.

¹⁹ **Сангинниё Ҳавасмоҳ Миралидухт** – Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Н. Хусрав, кафедраи фалсафа, омӯзгор. Тамос: Тел.: (+992) 200561617; e-mail: hmsanginniyo@mail.ru.

Сангинниё Ҳавасмоҳ Миралидухт - Бокhtarский государственный университет имени Н. Хусрав, кафедра философии, преподаватель. Контакты: Тел.: (+992) 200561617; e-mail: hmsanginniyo@mail.ru.

Sanginniyo Havasmoh Miralidukht - Bokhtar State University named after N. Khusrav, Department of Philosophy, Lecturer. Contacts: Tel.: (+992) 200561617; e-mail: hmsanginniyo@mail.ru.

пешкаши хонандагони заки гардонем, шояд нафаре аз чавонони ояндаву умедбахш мисли ин пажӯҳишгарони овозадор хизматҳои шоёни таҳсину лоиқи офарин офаринанд, то ташнагони дарёи ирфони ӯ то андозае сероб гарданд.

Мундариҷа. Бузургони илму адаб ситорагони дурахшоне ҳастанд, ки дар осмони зиндагонии бани Абулбашар барои ҳамаи халқу миллатҳо нӯрпошӣ мекунанд. Возеҳ аст, ки донишу биниши тамоми бузургмардони таърих бар саросаи кураи Замин партав меафкананд ва аз шарофати он ҳамаи қавму қабила баҳрабардорӣ доранд. Вале аз тарафи дигар, инчунин барои музаффарияти адолат, таъкид кардан ва ёдрас шудан зарур аст, ки ҳар яке аз ин бузургмардони дунёи мутамаддин қаблан зода ва парвардаи як миллати муайян буда, саҳмгузори тамаддуни муайне ба шумор мераванд, ки аз сарчашмаҳои маданияти махсус оби ҳаёт нӯшидаанд.

Чалолуддин Муҳаммад ибни Баҳоуддин Муҳаммад ибни Ҳусайн ибни Аҳмади Хатиб ибни Маҳмуд ибни Мавдуд ибни Ҳусайиб ибни Мутаҳҳар ибни Ҳаммод ибни Абдурахмон ибни Абубакри Сарахсӣ, маъруф ва мулаққаб ба Мавлоно, Мавлавӣ, Мавлоноӣ Балхӣ ва Мавлоноӣ Румӣ шашуми рабеъу-л-аввали 604 ҳиҷрии қамарӣ баробар ба 07.10.1207 милодии григорианӣ ва 30.09.1207 милодии юлианӣ дар шаҳри Балхи овозадор, яке аз шаҳрҳои бостонӣ ва ғаҳвораи тамаддуни тоҷикон ба дунё омада, панҷуми ҷимодиу-с-сонии 672 ҳиҷрии қамарӣ баробар ба 24.12.1273 милодии григорианӣ ва 17.12.1273 милодии юлианӣ дар шаҳри Қунияи Осиёи Сағир чашм аз олам пӯшида, ҳамон ҷой дафн шудааст, ки то имрӯз зиёратгоҳи мухлисону пайравон ва зоирону сайёҳон ба шумор меравад.

Азбаски дар бораи санаи дақиқи зодрӯзу маргрӯзи Мавлоно тибқи тақвими григорианӣ, ки тақвими асосии ҷаҳони муосир ва кишвари мо аст, иштибоҳе рух додааст, лозим донистем онро дар шакли ҷадвал бар асоси солшумориҳои ҳиҷрии қамарӣ, ҳиҷрии шамсӣ, **григорианӣ** ва юлианӣ нишон диҳем.

<i>Зодрӯзи Мавлоно Чалолуддини Балхӣ тибқи солшумориҳои гуногуни зерин</i>			
Ҳиҷрии қамарӣ	Ҳиҷрии шамсӣ	Григорианӣ	Юлианӣ
06 рабеъу-л-аввали соли 604	16 меҳр (мизон) соли 586	07 октябри соли 1207	30 сентябри соли 1207
<i>Маргрӯзи Мавлоно Чалолуддини Балхӣ тибқи солшумориҳои гуногуни зерин</i>			
Ҳиҷрии қамарӣ	Ҳиҷрии шамсӣ	Григорианӣ	Юлианӣ
05 ҷимодиу-с-сонии соли 672	5 даӣ (ҷаддӣ) соли 652	24 декабри соли 1273	17 декабри соли 1273

Бояд гуфт, ки нишон додани санаҳои хато, гӯё зодрӯзаш 30 сентябр ва маргрӯзаш 17 декабр аст, чандон амдан нест. Гап сари он аст, ки илми шарқшиносӣ, аз ҷумла эроншиносӣ дар Аврупо пештар аз Русия ва ҷумҳуриҳои собиқ Иттиҳоди Шуравӣ пайдо шудааст. Дар он замон донишмандони аврупоӣ санаҳои ҳиҷрии қамарии исломиро тибқи тақвими роиҷи ҳамоно давра – юлианӣ нишон медодаанд. Вақти нишон додани санаҳои таваллуду вафоти шоирону нависандагон ва олимону файласуфони кишварҳои Шарқ, муҳаққиқони русӣ бевосита санаҳои юлианиро тибқи тақвими милодӣ нишон додаанд ва ишорае ҳам накардаанд, ки ин ду тақвим чанд рӯз тафовут дорад. Бояд гуфт, чунин иштибоҳот нисбати зодрӯзу маргрӯзи тамоми ниёгони асримиёнагии мо – Ибни Сино, Берунӣ, Розӣ ва дигарон ба таври автоматӣ рух додааст. Пажӯҳишгарони ҷумҳуриҳои собиқ Иттиҳоди Шуравӣ низ онро пазируфта, нагуфтаанд, ки ин нишондод тибқи тақвими григорианӣ нест. Аз ин рӯ, нишон додани 30 сентябр ҳамчун зодрӯзи Мавлоно тибқи солшумории юлианӣ аст, на григорианӣ, ки мо имрӯз онро истифода мебарем.

Масъалаи дигар, номи дақиқи зодгоҳи Мавлоно. Вақтҳои охир маҳалли зоиши ин фарзонафарзанди тоҷикро ҳар хел мегӯянд менависанд: Балх, Вахш, Сангтӯда. 1. Албатта, шахс ҳар қадар бузург шавад, мардум мецоҳанд, ки ӯ ҳамшаҳри онҳо бошад. Дар ин бора Алберт Эйнштейн бисёр ҷолибона, изҳори ақида карда буд, ки «агар ақидаи ман дар бораи назарияи нисбият умумизътироф гардад, олмониҳо маро – немис ва фаронсавӣҳо – шаҳрванди

чаҳон меҳонанд; агар назарияи ман рад карда шавад, олмониҳо маро – яҳудӣ ва фаронсавиҳо – немис меҳонанд». Ин суҳанон ҳикмати хуб дорад. 2. Дар ҳама ҳолат, Балху Вахшу Сангтӯда ватани аслии тоҷикон аст ва Мавлоно – тоҷик аст, номаш олимгир гардидааст. 3. Тибқи дилхоҳ мантиқ, хоҳ мантиқи шакливу хоҳ риёзӣ, суҳани ҳақ он аст, ки ҳуди шахс дар бораи ҳудаш гуфта бошад. Масалан, касе ҳудро дарвозӣ биномад, ба ҳеч вачҳ кӯлобӣ нест, ё ҳудро ҳучандӣ биномад, ҳеч гоҳ истаравшанӣ нест ва ғайра. Ҳуди Мавлоно на як бор ҳудро Балхӣ номида «Балхиям ман, балхиям ман, балхиям...», «Наъраи ҳоӣу ҳуӣи ман аз дари Рум то Балх...» ва амсоли ин суҳанҳо гуфтааст, Балх ва Вахш дар вазни шеърӣ як хел вазн доранд. Дар сарчашмаҳои қадима ҳам дар бораи ӯ «... Балхӣ, сумма Румӣ» навишта шудааст, ки ба тоҷикӣ «... Балхӣ баъдан Румӣ» тарҷума мешавад. Ҳақиқат ҳам аз Балх буда, баъдан ба Рум ҳичрат кард ва он ҷой муқимӣ гардид. Балх ҳам ба монанди Бухорову Самарканд яке аз шаҳрҳои бостонӣ, балки ғаҳвораи тамаддуни тоҷикон маҳсуб меёбад.

Ҳамин тавр, дар қаҳқашони шеърӯ адаби порсии дарӣ, яъне тоҷикӣ Мавлоно Муҳаммад Ҷалолуддин Балхӣ баъдан Румӣ, бешубҳа, яке аз ситорагони дурахшон ба ҳисоб меравад, ки ки номаш дар радифи одамушшуарои порсигӯён - Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, ҳаммосасарои беҳамто - Абулқосими Фирдавсӣ, эҳёкунандаи тиббӣ ҷаҳонӣ ва асосгузори жанри фалсафии рубоӣ ба забони тоҷикӣ - Шайху-р-раис ва Шарафу-л-мулк Абуалии Сино, рубоисарои ҷаҳоншумул Ҳуччату-л-ҳақ Умари Хайём, лисону-л-ғайб Ҳоҷа Ҳофизи Шерозӣ, пири ғазал Шайх Саъдии Шерозӣ ва амсоли садҳо нафар фарзонагони миллати тоҷик абадӣ сабт гашта, бидуни устурлоби назму наср дар кайҳони илму адаб намудор аст.

Аз дигар тараф, Мавлоно бидуни шакку шубҳа яке аз барҷастатарин сарводасарои тӯфонзамир ва абармарди ҷаҳони тасаввуф мебошад, ки пеш аз ҳама мойи ифтихори миллати тоҷик ва сониян тамоми эронияслон ва баъдаху яке аз шахсунҳои илму фалсафа дар тамаддуни исломӣ ба ҳисоб меравад.

Ҳамчунин қайд кардан лозим аст, ки тамоми бузургони ҷаҳон чӣ ҳангоми дар қайди ҳаёт буданашон роҳи наҷоти гумшудагони водии ҳаётро ба сӯи мақсади матлуб ҳидоят мекарданду чӣ пас аз марги модии худ бо иллату шарофати мавриди таҳқиқу таҳлил қарор гирифтани осорашон боиси зиндагӣ ва ризку рӯзии садҳову ҳазорҳо муҳаққиқони гуногунмиллату гуногунзабон гаштаанд...

Мавлоношиносӣ асосан ва бештар дар кишварҳои порсигӯ – Эрону Афғонистону Тоҷикистон ҷой дорад. Зеро ҳақиқати ин суҳан он аст, ки аввалан ин кишварҳо ватани аслии Мавлоност ва сониян забони асливу расмӣ кишварҳои номрафта забони модариву падарии ӯст.

Ҳаройина, муҳаққиқони тавоно аз кишварҳои хориҷа, яъне Мавлоношиносони бегоназабон аз забони Мавлоно, вале дилбохтагону шефтагони Мавлоно ва осори безаволи Мавлоно, аз қабили Рейнолд Николсон англис, Абдулбоқии Гулпинорли турк (озарбойҷонӣ), Артур Арберрии англис, Аннемари Шиммели олмонӣ, Радий Фиши рус, Вилиям Читтики амрикоӣ, Луис Дин Франклини амрикоӣ ва дигарон дар ҷодаи Мавлонопажӯҳӣ ва орову андешаҳои вай мақоми ҳоса ва писанддида пайдо карда, таълифоту таснифоти ҷиддиву пураарзише ба мерос гузоштаанд, ки мо ҳамчун меросбарони Мавлоно ҳанӯз вомдори онҳо мебошем. Зеро ин пажӯҳишгарон, ки ҳич кадоме аз онҳо ҳамхуну ҳамнажоди Мавлоно нестанд, асарҳои арзандае офаридаанд, ки ҳамзабонону ҳамнажодони Мавлоно ҳамагӣ ситоиши онҳоро доранд.

Инак, мухтасари ҳолномаи Мавлоношиносони маъруфи хориҷӣ ва таълифоти мондагори онҳоро зикр хоҳем кард.

Рейнолд Николсон (Reynold Alleyne Nicholson, 18.08.1868, Китли, Йоркшир, Англия – 27.08.1945, Честере, Чешир, Англия) – шарқшиноси англис, пажӯҳишгари адабиёти тасаввуфии исломӣ, муҳаққиқи боистеъдоди осори Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ ва тарҷумони осори ӯ ба забони англисӣ. Ӯ дар донишгоҳи Абердин ва коллеҷи Тринитии Кембриҷ таҳсил карда, аз моҳи июни соли 1902 то 1926 дар коллеҷи донишгоҳии Лондон омӯзгори забони форсӣ ва солҳои 1926-1933 профессори забони арабии Донишгоҳи Кембриҷ буд. Николсон муҳаққиқи саршиноси адабиёти исломӣ ва тасаввуфи исломӣ мебошад, ки китобхояш

«Таърихи адабии арабҳо» (Literary history of the Arabs, 1907) ва «Тасаввуфи исломӣ» (Mysticism of Islam, 1914) солҳои тулонӣ бехтарин таҳқиқот дар шарқшиносии Аврупо маҳсуб меёфт, ки то ҳол арзиши илмӣ худро дорост. Ӯ бехтарин тарҷумони матнҳои тасаввуфии арабӣ ва форсӣ (тоҷикӣ) буда, муҳимтарин асараш таҳқиқи «Маснавии маънавӣ»-и Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ буд, ки дар ҳашт ҷилд (солҳои 1925-1940) нашр гардидааст. Ӯ аввалин нашри интиқодии «Маснавии маънавӣ»-ро ба забони асл – порсии дарӣ (тоҷикӣ) бо истифодаи манобеи қадима ва ҳатто дастхатти худ Мавлоно ҷоп кардааст. Ҳамчунин ӯ аввалин тарҷумон ва шарҳдиҳандаи «Маснавии маънавӣ» ва тарҷумони «Девони кабир» ба забони англисӣ ба шумор меравад, ки дар Мавлоношиносии ҷаҳон ҷойгоҳи хоса дорад.

Гулпинорлӣ Абдулбоқӣ (Abdülbaki Gölpınarlı, 12.01.1900 – 25.08.1982, Истамбул) – номи пуррааш Голпинарлӣ Мустафо Иззет Бокӣ, падараш Аҳмад Оғо Афандӣ аз пайравони тариқати Мавлавия буда, дар Русюк (Rusjuk)-и, Булғористон ба ҳайси хизматчиӣ давлатии усмонӣ кор мекард ва дар замони ҷанги русу турк (солҳои 1877-78) ба Истамбул кӯчид. Модараш Алие Шухрат Хоним (Aliye Şöhret Hanım) ва хонаводааш аз Ганҷаи Озарбойҷон буданд. Пас аз марғи падараш дар дӯкони китобфурӯшии Истамбул (Vezneciler) ва дар мактаби «Менба-и Ирфон»-и ноҳияи Алоча (Alaca)-и вилояти Чорум (Çorum) ба ҳайси муаллим ва мудир кор кардааст. Соли 1922 ӯ ба Истамбул баргашта, шӯъбаи забон ва адабиёти туркии факултаи адабиёти Донишгоҳи Истамбулро тахти роҳбарии Кӯпрулузода Меҳмет Фуат Бой (Köprülüzade Mehmet Fuat Bey) хатм кардааст. Ба ҳайси омӯзгори адабиёт дар мактабҳои миёнаи Ҳайдарпошои Истамбул, Қуния, Қайсария, Баликесир ва Кастамону кор кардааст. Ӯ дар факултаи забон, таърих ва ҷуғрофиёи Донишгоҳи Анкара аз забони форсӣ дарс меод. Пас аз дарёфти рисолаи докторӣ дар Донишгоҳи Истамбул аз таърих ва адабиёти тасаввуфи исломӣ туркӣ дарс додааст. Соли 1945 бо гумони вайрон кардани моддаи 142-и Кодекси ҷиноии Туркия зиндонӣ шуда, пас аз адои 10 моҳи зиндонӣ сафед шудааст. Соли 1949 бо хоҳиши худ ба нафақа баромадааст. Гулпинорлӣ мутахассиси таърихи адабиёт буда, асарҳои дар бораи тасаввуф, адабиёти туркӣ ва форсӣ аст. Ӯ тарҷумони асарҳои тасаввуфӣ, ба хусус мактабҳои Мавлавия ва Бектошия буда, бо китобҳо ва тарҷумаҳои зеринаш дар Мавлоношиносӣ номи худро абадан сабт кардааст: «Мавлоно Ҷалолиддин» (Mevlânâ Celaleddin, 1951); «Мавлавия баъди Мавлоно» (After Mevlânâ Mevlevilik, 1953); «Румӣ ва хоҳиши рӯ ба рӯ» (Rumi and a justified wish, 1956); «Одоб ва ахлоқи Мавлавӣ» (Mevlevî Adab and Erkanı, 1963); «Тасаввуф дар 100 пурсиш» (Sufism in 100 questions, 1969) ва тарҷумаҳои «Девони кабир» (Divân-ı Kebîr, trans. Abdülbaki Gölpınarlı, 1959); «Мавлоно: Маҷлиси сабъа» (Mevlânâ, Mecallîs-i Seb'a: Seven Houses, trans. Abdülbaki Gölpınarlı, 1965).

Арберри Ҷон Артур (Arthur John Arberry, 02.05.1905, Портсмут – 02.10.1969, Кембрич) – шарқшиноси шинохтаи англис, донишманди забондон, донандаи забонҳои юнонии қадим, латинӣ, форсӣ, арабӣ, англисӣ, олмонӣ. Тарҷумаи Қуръони шариф ва тафсири он ба забони англисӣ, ки аз ҷониби ӯ нашр шудааст, бехтарин тарҷума ва тафсир аз ҷониби мутахассиси ғайримусулмон пазируфта шудааст. Ӯ зери роҳбарии Рейнолд Николсон забонҳои форсӣ ва арабиро меомӯзад. Баъди хатми донишгоҳ соли 1932 дар кишварҳои Миср, Фаластин, Лубнон, Сурия сафарҳои кӯтоҳ дошта, ҳамон сол бо Сарина Симонс (Sarina Simons) ном духтаре оиладор мешавад. Баъди бозгашт ба Англия соли 1934 корро аз ёвари китобдор дар китобхонаи Вазорати умури Ҳинд оғоз мекунад. Аз соли 1939 (оғози ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ) сардбири маҷаллаи моҳонаи бисёр муваффақи ба забони форсӣ бо номи “Рӯзгори нав” ва ҳамчунин муҳаррири якҷанд нашрияҳои арабию форсӣ дар Англия буд. Аз соли 1944 то 1947 мудирии кафедраи забони форсӣ дар шӯъбаи шарқӣ ва африқоии Донишгоҳи Лондонро бар уҳда дошт. Дар ин вазифа ӯ шарқшиноси маъруфи рус Владимир Фёдорович Минорский (05.02.1877, Корчева, губернияи Твери Русия – 25.03.1966, Кембрич, Англия)-ро иваз кард. Аз соли 1947 то дами марғ профессори арабии Донишгоҳи Кембрич буда, муаллифи 90 китоб ва мақолаҳои сершуморе мебошад ва дар майдони Мавлоношиносӣ бо тарҷумаи китобҳои «Рубоӣҳои Ҷалолуддини Румӣ» (The Rubai'yat of Jalal Al-Din Rumi, 1949) ва «Ғиҳи мо ғиҳи» бо номи «Гуфтугӯҳои Мавлоно» (Discourses of Rumi, 1972) маъруф аст.

Радий Фиш (Фиш Радий Геннадиевич, 28.10.1924, Ленинград – 06.09.2000) – нависанда. Падари Радий – Геннадий низ нависанда буд. Радий дар ҷавонӣ ба варзиши муштзанӣ (бокс) шуғл дошт ва замони ҳучуми Германияи фашистӣ ба хоки Иттиҳоди Шуравӣ аттестатро дар бораи маълумоти миёна ба даст оварда, ихтиёран ба ҷанг рафт ва ба сифати лейтенанти разведкаи корпуси баҳрӣ дар Карелия хизмат карда 11.03.1944 баъди мачруҳии вазнин ва озод гаштан аз беморхонаи ҳарбӣ ҳамон сол ба Институти шарқшиносии Москва дар шуъбаи забонҳои туркӣ дохил мешавад. Соли 1949 донишгоҳ ва соли 1952 аспирантураро хатм намуда, дар мавзӯи «Ҷанги миллий-озодихоҳии халқи турк» рисолаи номзадӣ Ҳимоя карда, дар Мавлоношиносӣ бо китоби зеринаш шинохта шудааст: Джалалиддин Руми. - М., Молодая гвардия, 1972. - 285 с. нашри дуюм бо ислоҳот М.: Наука, 1985. - 268 с. Дар Душанбе низ бознашр шудааст.

Читтик Уилям (William Clark Chittick, тав. 29.06.1943, Милфорд, Коннектикут, ИМА) – файласуф, нависанда ва тарҷумони матнҳои фалсафӣ ва тасаввуфии исломӣ буда, бо пажӯҳишоташ дар бораи Мавлоно ва Ибни Арабӣ маъруф мебошад. Дар доираи барномаи бакалавриаш ӯ дар соли таҳсили 1964-1965 дар Донишгоҳи амрикоии Бейрут таърихи исломро омӯхта, дар ин муддат бо тасаввуф ошно шуд ва тасмим гирифт, ки аз соли аввали таҳсил ба ин мавзӯ машғул шавад. Ҳамчун омӯзиши мустақилона таваҷҷӯҳ кунад. Пас аз як соли давраи пажӯҳишҳои илмӣ дар бораи усулҳои тасаввуф, ӯ дар маърузаи Сайид Ҳусейн Наср, ки он замон аз ҷониби барномаи Оғохон ҳамчун профессори исломшинос ба Донишгоҳи амрикоии Бейрут даъват шуда буд, ширкат кард. Ин лексия таваҷҷӯҳи ӯро ба тасаввуфро бештар ҷалб кард ва тасмим гирифт, ки таҳсилашро дар факултаи адабиёти Донишгоҳи Техрон идома диҳад ва дар маҷмӯъ ҳашт сол (1966–1974) дар докторантураи адабиёти форсӣ омӯзиш ва пажӯҳиш карда, соли 1974 тахти роҳбарии Саид Ҳусайни Наср унвони доктории худро ба даст овард. Дар давоми таҳсилаш дар Техрон, Читтик бо донишмандони барҷастаи афкори исломӣ, аз қабили Питер Ламборн Вилсон, Ҷалолиддини Аштиёнӣ, Ҳенри Корбин, Тошихико Изутсу, Бадеуззамон Фурӯзанфар, Ҷалолиддини Хумойӣ таҳсил ва Маҳдии Муҳаққиқ ва Сайид Муҳаммад Ҳусайни Таботабойӣ ҳамкорӣ кардааст. Ӯ яке аз маъруфттарин тарҷумон ва ифшогарони матнҳои ирфонии исломӣ ва ашъори Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ дар Амрико ба ҳисоб меравад.

Франклин Луис (Franklin Lewis, 24.07.1961, Лексингтон, Виржиния, ИМА – 19.09.2022, Чикаго, Иллинойс, ИМА) – дотсенти кафедраи забон ва адабиёти форсӣ ва мудири кафедраи забонҳо ва тамаддуни Шарқи Наздики Донишгоҳи Чикаго ва мутахассиси тасаввуфи исломӣ, таълимоти баҳоия ва тарҷумонӣ буд. Ӯ дар Донишгоҳи Берклии Калифорния таҳсил карда, дар бораи ҳаёт ва фаъолияти Саной рисолаи илмӣ навиштааст. Солҳои 2002-2012 ва 2016-2020 Президенти Институти амрикоии пажӯҳишоти эронӣ буда, дар ҷаҳони Мавлоношиносӣ бо таълифоти зеринаш маъруф аст. Пешгуфтор ва тасҳеҳ дар китоби «Ашъори ирфонӣ»-и Мавлоно дар тарҷумаи А.Ҷ.Арберри (Mystical Poems of Rumi, translated by A.J. Arberry. Corrected one-volume edition with foreword by Franklin Lewis (Chicago: University of Chicago Press, 2009. – 439 pp.); Тарҷумаи мунтахаби ашъори Ҷалолуддини «Румӣ: ғуруби Хуршед» (Rumi: Swallowing the Sun (Oxford: One world, 2008), XXXIII+207 pp. (Translation of selected poems of Jalal al-Din Rumi); «Мавлоно: дирӯз ва имрӯз, Шарқ ва Ғарб» (Rumi: Past and Present, East and West. The Life Teachings and Poetry of Jalal al-Din Rumi. Foreword by Julie Meisami (Oxford: One World Publications, 2000), XVII+686 pp.). Ин китоби Франклин Дин Луис чандин бор (солҳои 2000, 2001, 2003, 2007) бознашр гардида, ба забонҳои форсӣ ду маротиба (Мавлавӣ: Дирӯз ва имрӯз, Шарқ ва Ғарб, Тарҷумаи форсӣ аз ҷониби Фарҳоди Фараҳмандфар. - Техрон, 1383/2004; Мавлоно: дирӯз то имрӯз, Шарқ то Ғарб, тарҷумаи муштараки форсии Ҳасани Лоҳутӣ бо Франклин Луис, аз ҷумла муқаддимаи муаллиф ба тарҷума. - Техрон, 1384/2005; Нашри 2, 1385 / 2006), (Mevlânâ: Geçmiş ve şimdi, Doğu ve Batı (Mevlânâ Celâleddin Rumi'nin Hayatı, öğretisi ve şiiri, Turkish Trans. by (Hamide Kokuyan and Gül Çağalı Güven, ed. Safi Argapuz (Istanbul: Kabcacı Yayınevi, 2010) ва даниягӣ (Rumi for og nu, Ost og Vest. Jalal al-Din Rumis liv, lære og digtning. Danish translation by Rasmus Chr. Elling. Carsten Niebuhr

Biblioteket (Copenhagen: Forlaget Vandkunsten, 2010) тарҷума шуда, соҳиби ҷоизаҳо ва китоби беҳтарин дар эроншиносии Амрико гардидааст.

Албатта, мо ҳеҷ гоҳ таълифоту таснифоти меросбарони Мавлоноро аз ҷумлаи Бадеуззамони Фурӯзонфар, Ҷалолуддини Ҳумойй, Абдулхусайни Зарринқӯб, Муҳаммадризо Шафеъии Кадканӣ, Алии Даштӣ, Муҳаммади Истеъломӣ, Карими Замонӣ, Шиблии Нуъмонӣ, Носириддини Соҳибзамонӣ, Ғуломризо Салим, Тавфиқ Субҳонӣ, Муҳаммади Маҳҷуб, Нодир Одилов, Салими Хатлонӣ, Саидкул Сабзаев, Хуршед Махшулзода Зиёӣ, Тоҷибой Султонзода Султонӣ, Шарифбек Ҷӯразода, Муҳиба Насимдухти Муҳаммадҷонниё, Комилҷон Саидолимов, Мирзо Ҳасани Султон, Расул Ҳодизода, Ҷамолиддин Саидзода, Шодӣ Шокирзодаи Нуъмонпур, Ҳаёт Неъматӣ Оташ, Саҳобиддин Сиддиқов, Мунира Шаҳидӣ, Шукрат Карамхудоев, Алӣ Муҳаммадии Хуросонӣ ва дигарон фаромӯш нахоҳем кард, ки заҳмати яқояки ин пажӯҳишгарони фавқуззикр барои Мавлоношиносони оянда хеле арзанда хоҳад буд. Аммо бояд эътироф кард ва сано хонд бар он пажӯҳишгароне хориҷие, ки дар Мавлоношиносии ҷаҳон сафи аввалро ишғол кардаанд.

Хулоса. Мавлонои Балхи мавлуди Руми маскан тибқи тақвими григорианӣ 7 октябри 1207 чашм ба ҷаҳони ҳастӣ кушода, қалами қазо ба тақдираш чунин буааст, ки шуҳрати ҷаҳонгир дошта бошад, ки мухлисону шуфтагонаш аз кишварҳои дуродур умри худро сарфи омӯзиши андешаҳои оламгирӣ ӯ созанд. Дар Тоҷикистон мисли Эронӣ Афғонистон низ муҳаққиқони гуногунқасбу гуногунсоҳа ва шоирону нависандагоне дар бораи Мавлоно ва Шамс таҳқиқу таснифҳо ва шоирону шоираҳо тақлиду танзими ғазалиёту рубоӣёт ва мухаммасҳо низ эҷод кардаанд, ки кори пажӯҳишгарони оянда хоҳад буд.

Китобнома:

1. Гулпинорлӣ, Абдулбоқӣ. Мавлоно Ҷалолуддин: Зиндагонӣ, фалсафа, осор ва гузидае аз онҳо / Тарҷумаи форсии доктор Тавфиқ Субҳонӣ. - Техрон: Муассисаи фарҳангии Эко, 1392. - 463 с.
2. Комилӣ, А.Ш. Шамс ва Мавлоно дар ойинаи муштоқон / А.Ш. Комилӣ. – Душанбе: Бебок, 2024. – 144 с.
3. Николсон, Р. Шарҳи «Маснавии маънавӣ» / Тарҷума ва таълиқи Ҳасани Лоҳутӣ дар шаш дафтар. – Техрон, 1378.
4. Фиш, Радий. Ҷалалиддин Руми. – М.: Молодая гвардия, 1972. – 285 с.
5. Читтик, Виллям. Ману Мавлоно (Зиндагиномаи Шамси Табрезӣ ва иртиботи ӯ бо Мавлоно Ҷалолуддин) / Тарҷумаи Шаҳобуддин Аббосӣ. – Техрон: Интишороти Марворид, 1386. – 450 с.
6. Шиммел, Аннемари. Шукӯҳи Шамс: Сайре дар осору афкори Мавлоно Ҷалолуддини Румӣ / Тарҷумаи Ҳасани Лоҳутӣ. – Техрон: Амири кабир, 1386. – 885 с.
7. Lewis, D.F. Rumi. Past and Present, East and West. The Life, Teaching and Poetry of Jalal al-Din Rumi. – Oxford, 2000. – 686 p.

ИНЪИКОСИ ИШҚИ ИРФОНӢ ДАР ҒАЗАЛИЁТИ САЪДӢ Абдулманнонзода Муҳаммадсиддиқ Абдучаббор²⁰

Донишгоҳи давлатии Данғара

Мақола дарбаргирандаи хусусиятҳои ишқ буда, дарбаргирандаи як баҳши муҳими мавзӯҳои ғазалиёти Саъдии Шерозӣ мебошад.

Муаллиф дар мақола таҳлилу баррасии афкори ирфонии Саъдии Шерозӣ роҷеъ ба хусусиятҳои ишқро мавриди баррасӣ қарор дода, густариши ин баҳши мавзӯоти ғазалиётро шарҳ додааст.

Ба андешаи муаллиф ҷаҳонбинӣ ва андешаҳои мутафаккирони Саъдӣ роҷеъ ба мавзӯи ишқ меҳвари кулли мавзӯоти ғазалҳои Саъдӣ маҳсуб мешавад. Ин мавзӯ аз ду қутб иборат аст, яке тасвири ишқи заминӣ ё маҷозӣ, дигаре ишқи ирфонӣ ё ҳақиқӣ аст. Тасвири маъшуқи заминӣ дар ғазалҳои Саъдӣ мақоми хосса дошта бошад ҳам, вале тасвири ишқ ва маъшуқи ҳақиқӣ дар ғазалиёти Саъдӣ қобили тавачҷуҳ буда, нақши ҳолом ва хусусиёте, ки маҳсус бар ишқ ва маъшуқи маҷозӣ аст, дар тасвири ишқи ирфонии Саъдӣ басо барҷаста аст.

Муаллиф зимни таълифи мақола кӯшиши ба ҳарч додааст, ки мавзӯи мазкурро дар асоси сарчашмаҳои бурҳони илмӣ ва луғату қомусҳои муътамад таҳлил ва маънидод намуда аз осори шоир абътҳои мушахас оварда шарҳ додааст. Инчунин, муаллиф ба ҳар қабати таснифнамудааш дар асоси ахбори сарчашмаҳои солим ва арқоми саҳеҳи таърихӣ маълумоти алоҳидаи комил додааст.

Калидвожаҳо: ишқ, ошиқ, маъшуқ, ирфон, Саъдии Шерозӣ, ғазал, маъно, сӯфӣ, самоъ, ориф, дӯст, афкори ҳикамӣ ғазалиёти ошиқона, ғазалиёти орифона, ишқи ирфонӣ, ишқи маҷозӣ ва ғ.

Отражение мистической любви в газалиях Саади

В статье рассматриваются характеристики любви, составляющие важную часть тематики газелей Саади Ширази. Автор анализирует и обсуждает мистические размышления Саади Ширази относительно характеристик любви, а также объясняет развитие этой части тематики газелей.

По мнению автора, мировоззрение Саади и его размышления на тему любви считаются осью всех тем газелей Саади. Эта тема состоит из двух полюсов: один - описание земной, или образной, любви, другой — мистической, или истинной. Хотя изображение земного возлюбленного занимает особое место в газелях Саади, изображение истинной любви и возлюбленного в газелях Саади заслуживает внимания, а роль атмосферы и характеристик, присущих любви и метафорическому возлюбленному, весьма заметна в изображении мистической любви у Саади.

При написании статьи автор приложил все усилия для анализа и интерпретации этой темы, опираясь на научные источники, авторитетные словари и энциклопедии, и привел конкретные стихи из произведений поэта с их толкованием. Кроме того, автор предоставил полную отдельную информацию по каждому классифицированному им слою, основанную на информации из достоверных источников и достоверных исторических деятелей.

Ключевые слова: любовь, возлюбленный, возлюбленная, мистицизм, Саади Ширази, газель, значение, суфий, сама, ариф, друг, мудрые мысли, романтические газели, газели ариф, мистическая любовь, метафорическая любовь и т.д.

The Reflection of Mystical Love in the Ghazals of Saadi

This article examines the characteristics of love as a central component of the thematic structure of Saadi Shirazi's ghazals. The author analyzes and discusses Saadi's mystical reflections on the nature of love, while also elucidating the development of this thematic dimension within his lyric poetry.

²⁰ Абдулманнонзода Муҳаммадсиддиқ Абдучаббор - Донишгоҳи давлатии Данғара, кафедраи забон ва адабиёти тоҷики, дотсент. номзади илми филология, Нишони: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ноҳияи Данғара, кӯчаи Марказӣ, 25.

Абдулманнонзода Муҳаммадсиддиқ Абдуджаббор - Дангаринский государственный университет, кафедра таджикского языка и литературы, кандидат филологических наук, доцент. Адрес: Республика Таджикистан, Республика Таджикистан, Дангаринский район, ул. Маркази, 25.

Abdulmannonzoda Muhammadsiddiq Abdujabbor - Dangara State University, Department of Tajik Language and Literature, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor. Address: Republic of Tajikistan, Dangara District, 25 Markazi Str., 25.

According to the author, Saadi's worldview and his contemplations on love constitute the core axis of all themes in his ghazals. This theme is structured around two poles: one being the depiction of earthly, or metaphorical, love, and the other-mystical, or true, love. Although the portrayal of the earthly beloved occupies a significant place in Saadi's ghazals, the representation of true love and the divine beloved deserves particular attention. Moreover, the role of atmosphere, as well as the inherent qualities of love and the metaphorical beloved, is especially prominent in Saadi's depiction of mystical love.

In composing this article, the author has made every effort to analyze and interpret the topic on the basis of scholarly sources, authoritative dictionaries, and encyclopedias, and has provided specific poetic examples from the works of the poet along with their interpretations. Furthermore, the author offers detailed and independent discussions of each thematic layer identified, drawing on reliable sources and historically credible figures.

Keywords: *love, beloved, female beloved, mysticism, Saadi Shirazi, ghazal, meaning, Sufi, samā', 'arīf, friend, wisdom, romantic ghazals, mystical ghazals, mystical love, metaphorical love, etc.*

Вуруди тасаввуф ба шеъри порсӣ агарчи аз даврони Шайх Абӯсаиди Абулхайр оғоз ёфта буд, аммо тасвири Худо ба ҳайси объекти ормонҳои қалбӣ ва муҳарриқи эҳсосоти ботинии шоир дар эҷодиёти Саной ва Аттор, махсусан, ибтидои худро пайдо карда буд ва дар маҷмӯаи ғазалиёти Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ нуқтаи авҷ ва отифии худро пайдо намуд. Бояд зикр кард, ки дар маҷмӯаи ғазалиёти Шайх Саъдии Шерозӣ ҳам мақоми ашъори ирфонии вай, ба вижа тасвиру баёни ишқу муҳаббати ирфонӣ қобили таваҷҷуҳ аст. Агарчи дар қиёс бо ашъори ошиқона ғазалҳои орифонаи Саъдӣ мақоми дувум дараҷаро ишғол менамоянд, аммо, ин ғазалҳоро метавон дар радифи беҳтарин манзумаҳои ирфонӣ дар адабиёти классикии форсу тоҷик эътироф намуд.

Осори Саъдӣ бо андешаю чакидаҳо ва таамуллотӣ ирфонию иҷтимоӣ тарбиятгар аст, ки ин оинаи ҳасоил ва хулқу ҳўю маншаи миллати куҳансол аст ва аз ҳамин рӯ ҳеҷ вақт шуқуҳу дурахши худро аз даст нахоҳад дод. Шеъри Саъдӣ шеъри истеҳкому зарофату устуворӣ ва зебӣ аст. Забони Саъдӣ ҳеҷ гоҳ камоли худро ба руҳи муҳотабонаш намекашад. Ҳамчун солори баланди манзалат, дар айни камолу бартарӣ мутаवовеъу хошеъ аст ва ба ҳамин далил дили ҳар соҳибдилеро мерабояд ва дар гушаи хоҳи ҳаркасе, ҷое барои ҳудаш боз мекунад.

Шоир ғазалро дар зеботарин ва мавзунтарин либосҳо орошта, мукамалтарин наъи шеърро ба вучуд овардааст. Ў таҷриба ва анъанаҳои гузаштагони худро эҷодкорона такмил дода, зеботарин ва комилтарин намунаи ғазалро офарид ва дар осмони ғазалсароии асри XIII ҳамчун ситораи дурахшон бидурахшид. Саъдӣ бо суҳанони сўзнокаш ба қавли олими ҳинд Аллома Шиблии Нўмонӣ, «отаи дар тамоми Эрон барангехт» [6, 190].

Ғазалиёти Саъдиро ба ҷаҳор бахш, «Ғазалиёти қадим», «Таййибот», «Бадоеъ» ва «Хавотим», тақсимбанди намудаанд. Муҳаққиқон ба ин андешаанд, ки «Ғазалиёти қадим» дар даврони ҷавонӣ, «Таййибот»-у «Бадоеъ» дар даврони пухтагӣ ва авҷӣ шоирии Саъдӣ эҷод шудаанд. «Хавотим»-ро ба даврони пирии шоир марбут донистаанд. Ҷавҳари ғазалиёти Саъдиро ишқ ташкил медиҳад, аммо ин ишқ дар «Ғазалиёти қадим» ишқи заминӣ ва дар «Хавотим» ишқи ирфонӣ аст. Дар баъзе аз ғазалҳои «Хавотим» ахлоқ ва зӯҳд ғалаба мекунад. Ин дугонагӣ дар ғазалҳои Саъдӣ таваҷҷуҳи муҳаққиқони бисёреро ба худ ҷалб кардааст. Ба назар чунин мерасад, ки яке аз муҳимтарин далели ин дугонагӣ он аст, ки Саъдӣ ишқро амалан аз заминӣ бо ирфонӣ ба таври табиӣ тай кардааст. Аз ин лиҳоз дар даврони пирий аз ин ҳис камбуди эҳсос намекунад. Ба назар мерасад, ки ин тақсимбанди ба яқин аз ҳуди Саъдӣ аст. Зеро ӯ дар ғазалиёташ ба «Таййибот» ва «Бадоеъ» чунин ишора кардааст:

Он чи рафтор асту қомат, в-он чи гуфтору қиёмат,
Чанд хоҳи гуфт Саъдӣ «Таййибот» охир надорад [11, 672].

Гар «Бадоеъ»-и Саъдӣ набошад андар бор,
Пеши аҳлу қаробат чӣ армуғон орий [12, 672].

Агар «Ғазалиёти қадим»-ро марбут ба даврони ҷавонӣ ё навҷавони ва «Хавотим»-ро марбут ба даврони пирии Саъдӣ бидонем, пас «Таййибот» ва «Бадоеъ», ки зеботарин ғазалиёти Саъдиро фаро гирифтаанд, дар авҷи пухтагӣ ва тавоноии шоир суруда шудаанд. Дар маҷмӯъ чунин бардоште аз ғазалиёт, дур аз ҳақиқат нест. «Таййибот» ва «Бадоеъ» монанди «Ғазалиёти қадим» саршор аз ҳаяҷон ва шӯри ҷавонист.

Ин зиддият дар ғазал, диққати ҳар саъдишиносро ба худ ҷалб кардааст. Абдулҳусайни Зарринқуб менависад: «Саъдӣ як шоирест, ки дунёро аз диди ишқ менигарад, бо як муаллими ахлоқе, ки инсонро дар масири тақомули ахлоқӣ дунбол мекунад ҳамхонааст... Ишқи маҷозии Саъдӣ тарайқӣ меёбад ва дар ниҳоят ранг ва бўи дигар мегирад. Баъдан ин ишқи зоҳирӣ то ҳадде таъолий мешаваду ошиқ дар вучуди Саъдӣ ҷои худро ба ориф волегузорад» [4, 263]. Муҳаммадали Фурӯғӣ низ муътақид аст, ки «Ишқи ӯ аз махлуқ оғоз мешавад, аммо саранҷом ба Холиқ мерасад, шеърӣ ӯ шеърӣ ғиноӣ аст» [15, 16].

Дар мавриди ғазалиёти Саъдӣ муҳаққиқони бузург изҳори назар кардаанд ва ҳар кадоме аз муҳаққиқон низ далоили қонеъкунандае аз ғазалиёти Саъдӣ ироа кардаанд. Фурӯғӣ муътақид аст, ки «Ҳеҷ касе олами ишқро на монанди Саъдӣ дарк карда, на ба забон овардааст» [15, 17]. Ба назар чунин мерасад, ки далели ин ҳама ихтилоф аз он ҷост, ки бисёре аз муҳаққиқон ғазалҳои Саъдиро маҳсули як замон донистанд. Дар ҳоле ки ғазалҳои ӯ маҳсули тамоми умр ва аз ҷавонӣ то пирӣ аст.

Чуноне ки гуфта шуд, нуқтаи қобили таваҷҷӯҳ дар зиндагӣ ва осори Саъдӣ таваҷҷӯҳи ӯ ба ишқи заминӣ аст. Ба андешаи Фурӯғӣ «Ин имтиёзоти вижа дар ғазали Саъдӣ, ҳама марбут ба ишқи маҳсус ва қобили ламси маҷозӣ ва заминӣ аст... Оё агар Саъдӣ чунин диди ғаноӣ ва ошиқона надошт ва ишқро наменинохт ва гирифтори он набуд, боз суҳанаш ба ин ширинӣ ва дилпазирӣ шакл мегирифт?» [15, 10]. Сируси Шамисо монанди дигарон низ ҳамин ақидаро дорад. «Ашъори Саъдӣ монанди ҳар шоири бузурги дигар дорои мушаххас аст... Масалан, аксари ғазалиёти Саъдӣ тавре ба назар мерасад, ки ӯ аз ҳақиқат суҳан меронад ва маъшуқи маҳсусро дар назар дорад» [9, 89].

Саъдӣ дар бисёре аз ғазалҳояш аз умқи ҷон ва дил, дам аз маъшуқи ҳақиқӣ мезанад:

Хурушам аз тафи сина аст нола аз сари дард.

На чун дигар суҳанон к-аз сари маҷоз ояд [14, 514].

Ин ғароиз ба унвони ақидаҳое дар анбони фикр ва ҳофизаи Саъдӣ андухта нашудааст, ки дар давралари пирӣ гоҳу бегоҳ, хоста ва нохоста, бар забони ӯ ҷорӣ шуд, балки дар замони худ пирӯзи карда, баъдан хотима ёфтааст ва ҷои худро ба ишқи илоҳӣ дода, ба ҳамин дил дар даврони пирӣ дар ғазалҳои пештар аз ирфон ва ахлоқиёт ё ишқи рӯҳонӣ ва маънавӣ дам мезанад. Агар дар даврони пирӣ абёт ё ғазалҳои ошиқонае ҳам месароид, ҳам он шӯро ҳаяҷони ғазалиёти қадимро надорад. Хавотим агар чи аз назари илмӣ ва фанӣ ҳеҷ нуқсе надорад, аммо як чиз кам дорад, аз он шӯро ҳол ва ҳаяҷони ҷавонӣ дар онҳо хабаре нест. Монанди селоб хурушон аз кӯҳ сарозер шудааст, ки ба дашти ҳамвор расида, ҷӯшу хуруши худро канор ниҳода ва ором гирифта бошад.

Фурӯғӣ мегӯяд, ки «Ишқи заминӣ давом нахоҳад дошт ва саранҷом рӯ ба заъифӣ хоҳад гузошт» [15, 12]. Он чи дар мавриди ишқи заминии Саъдӣ нақл шуд, дигаргуни суҳани Саъдӣ дар «Хавотим» бисёр табиӣ менамояд. Саъдӣ дар «Таййибот» мегӯяд:

Куҳан шуд ҳама касро ба рӯзгори иродат,

Магар маро, ки ҳамон ишқи авваласту зиёдат [12, 427].

Мисраи аввал мутаваҷеҳи ҳамон ишқи заминист, ки худӣ Саъдӣ барои аз байн рафтани он иқдор мекунад, мисраи дуюм ба ишқи маънавии волое аст, ки дар замони сурудани ғазал, Саъдӣ айёми миёнсолиро тай мекунад. Чуноне ки зикр кардем, «Ғазалиёти қадим» марбут ба даврони ҷавонии Саъдӣ ва мубтанӣ бар ишқи заминӣ аст ва «Хавотим» марбут ба даврони пирии ӯ ва бештар ба ишқи рӯҳонӣ ё ирфонӣ ва дар бар

гирандаи ахлоқиёт ва зуҳду парҳезкорӣ аст ва тақрибан аз шӯру ҳаяҷонот ҷавонӣ холи аст.

Саъдӣ ворид шудан ба дунёи муҳаббати рӯҳониро беҳтарин лаззат медонад ва ҷамоатеро, ки аз чунин лаззат ноогоҳанд, ба ҳайси давоб қаламдод менамояд. Ӯ дар абёти зер даъвои ишқи рӯҳонӣ менамояд:

Ҷамоате, ки надонанд ҳаззи рӯҳонӣ,
Тафовуте, ки миёни давобу инсон аст.
Гумон баранд, ки дар боғи ишқ Саъдиро
Назар ба себи занаҳдону нори пистон аст [13, 69].

Яке аз мавзӯҳои муҳим дар ашъори ирфонии Саъдӣ – ин садоқат дар муҳаббати зоти борӣ аст, ки вай муқаррар дар ин мавзӯ қалам фарсудааст. Саъдӣ, аз ҷумла, дар ҳамин маврид мегӯяд:

Мо дигар кас нагирифтем ба ҷои ту надим,
Иллаҳ, иллаҳ, ту фаромӯш макун аҳди қадим.
Ҳар як аз доираи ҷамъ ба роҳе рафтанд,
Мо бимондему ҳаёли ту ба як ҷой муқим [13, 216].

Дар ишқи ирфонии Саъдӣ маъшуқи азали султони қалби ўст ва ў аз ин ки дар хайли гадоёни маъшуқ қарор дорад, фахр дорад. Маъшуқи ирфонӣ шаҳрбандону асирони зиёдеро дар банди хеш дорад. Саъдӣ ошиқи ягона нест, чун вай ошиқони зиёде ниёз бар остони зулҷалоли вай мебаранд. Бинобар ин, маъшуқ агар ўро биронад ё бихонад, ин дар ҳиттаи ихтиёри вай қарор надорад. Дар вартаи ин ишқ Саъдӣ, ҳатто, номи худро ба боди фаромӯшӣ афкандааст. Бе вучуди суҳбати маъшуқ Саъдӣ на ин ки ин дунё, он дунёро низ ба чизе намегирад. Маъшуқ ба дараҷае қалби Саъдиро асири хеш кардааст, ки вай аз баҳри ҷони худ гузашта метавонад, аммо аз баҳри маъшуқ гузашта наметавонад:

Мо гадоёни хайли султонем,
Шаҳрбанди ҳавои ҷононем.
Бандаро номи хештан набвад,
Ҳар чӣ моро лақаб диҳанд, онем.
Гар биронанд ва гар бубахшоянд,
Раҳ ба ҷои дигар намедонем.
Мар худованди ақлу донишро
Айби мо, гӯ, макун, ки нодонем.
Саъдиё, бе вучуди суҳбати ёр,
Ҳама олам ба ҳеҷ настонем.
Тарки ҷони азиз битвон гуфт,
Тарки ёри азиз натвонем [13, 219].

Яке аз хусусиятҳои ғазалҳои орифонаи Саъдӣ наздикии зиёди лафзиву лаҳнии он ба ғазалҳои ошиқона аст. Дар шиносӣ бар матни ғазалҳои Саъдӣ хонанда баъзан гумон мекунад, ки объекти муроҷиати шоир маъшуқи заминӣ аст, инсонест, ки Саъдӣ ҷаҷомаҳои қалбии хешро бар ў бахшидааст. Бепироягиву содагии гуфтор, лаҳни муътадили мисраоту абёт, инҳирофҷӯӣ аз суҳанпардозии зиёд, гурез аз сохтакорӣ дар бакоргирии васоити тасвир, дуриҷӯӣ аз истилоҳоти вижаи тасаввуфӣ маъшуқи ирфонии Саъдиро ҳамонанд бар як маъшуқи воқеӣ гардонидааст. Аз ҷумла, дар ин чанд байт аз як ғазали шоир ин гуфтаҳо собит мешаванд:

Шаби ошиқони бедил чӣ шабе дароз бошад,
Ту биё, к-аз аввали шаб дари субҳ боз бошад.
Аҷаб аст, агар тавонам, ки сафар кунам зи дастат,
Ба кучо равад кабӯтар, ки асири боз бошад.
Зи муҳаббатат нахоҳам, ки назар кунам ба рӯят,
Ки муҳибби содиқ он аст, ки покбоз бошад.
Ба карашмаи иноят назаре ба сӯи мо кун,
Ки дуои дардмандон зи сари ниёз бошад [11, 253-254].

Фазои эҷодкардаи Саъдӣ дар ғазали мазкур қариб ки ошиқона аст, на орифона: шаби дароз, ошиқи бедил мунтазири омадани маъшуқ дами субҳ мепояд. Ў ончунон дар муҳаббати маъшуқ пойбанд аст, ки чун кабӯтари дар доми боз гирифтورشуда дигар ҷойи гурез надорад. Аммо шоири ошиқ аз ин ҳолат розӣ аст. Ў то он ҳад маъшуқро дӯст медорад, ки аз зиёдии муҳаббат ба рӯйи маъшуқи хеш назар наменамояд, зеро онро ғайрипоқбозӣ мешуморад. Аммо худ аз маъшуқ тавалло мекунад, ки бо карашмаи иноят назаре ба сӯйи вай бикунад ва ҷоми муҳаббати ўро саршор намояд. Дар ғазали зерин ҳам, ки ирфонӣ аст ва муҳтавои он ҳовии афкори орифона мебошад, ҳамин фазо эҳсос мешавад ва он ҳам ҳолу ҳаво ва оҳанги ошиқонаро ба хотир меоварад:

Ба ҳусни дилбари ман ҳеҷ дарнамеояд,
Ќуз ин дақиқа, ки бо дӯстон намепояд.
Ҳаловатест лаби лаъли обдораширо,
Ки дар ҳадис наёяд, чу дар ҳадис ояд [11, 294].

Ин хусусият тозагиеро дар тарзи гуфтор ва тасвири Саъдӣ ато менамояд, чеҳраи ангоравии маъшуқи азаллиро дар хаёли ҳар хонанда осонфаҳмтар аз ҳар матни мармузу мушкили ирфониву тасаввуфӣ менамояд. Дар чунин ғазалҳо ҳамон оҳанги маҳзунона ва содагии гуфтори ашъори ошиқона саҳт эҳсос мешавад. Аммо дар ашъори орифонаи Саъдӣ ғазалҳое вомехӯранд, ки дар онҳо вожаҳои махсуси ирфонӣ, яъне истилоҳоти хосси орифону сӯфиён истифода гардидаанд, ки ба туфайли онҳо бори маънавиву ирфонии матни ғазал таъмин мегарданд. Дар ин навъ ғазалҳо ҳам, агарчи оҳангнокиву равонӣ ва тарзи гуфтори ғазалиёти ошиқона эҳсос мешавад, аммо ба мӯчиби корбурди истилоҳоти махсус онҳоро танҳо метавон ашъори орифона ном гузошт ва ишқеро, ки шоир талқин менамояд ишқи ирфонӣ эътироф кард. Аз ҷумла дар ин ғазал чунин хусусият ба назар мерасад:

Хуштар аз даврони ишқ даврон нест,
Бомдоди ошиқонро шом нест.
Мутрибон рафтанду сӯфӣ дар самоъ,
Ишқро оғоз ҳаст, анҷом нест.
Коми ҳар ҷӯяндаеро охирест,
Орифонро мунтаҳои ком нест.
Аз ҳазорон дар яке гирад самоъ,
З-он ки ҳар кас маҳрами пайғом нест.
Ошноён раҳ бад-ин маънӣ баранд,
Дар сарои хос бори ом нест.
То насӯзад, барнаёяд бўйи уд,
Пухта донад, к-ин сухан бо хом нест.
Ҳар касеро номи маъшуқе, ки ҳаст,
Мебарад, маъшуқи моро ном нест.
Саъдиё, чун бут шикастӣ, худ мабош,
Худпарастӣ камтар аз асном нест [13, 223-224].

Чунонки дида мешавад, дар ғазали мазкур вожаҳои махсусе истифода гардидаанд, ки миёни орифону сӯфиён ба таври махсус корбурд мешаванд ва дар фарҳангномаҳои вижа шарҳу тафсир меёбанд. Аз ҷумлаҳои ин истилоҳот сӯфӣ, самоъ, ориф, ком, маҳрам, пайғом, хос, ом, пухта, хом, бут, худпарастӣ мебошанд. Дар ашъори ирфонии Саъдӣ образи Худо ба ҳайси объекти марказӣ бештар бо вожаҳои амсоли *ҷонон* ва *дилбар* ифода меёбад. Масалан, дар ғазали бо матлаи:

Ба ҳусни дилбари ман ҳеҷ дарнамеояд,
Ќуз ин дақиқа, ки бо дӯстон дарнамеояд [13, 294],

муроди Саъдӣ аз *дилбар* дар байти мазкур маъшуқи азаллӣ аст, вожаи дӯстон инро далолат мекунад; зеро дар мавриди ишқи воқеӣ истифода аз вожаи дӯст дар шумораи ҷамъ мӯчиби кароҳат аст, як маъшуқи чанд дӯст ҷуз аз ахлоқситезӣ нест. Аммо дар

мавриди ишқи ирфонӣ кароҳате надорад, зеро маъшуқи азаллӣ ҳазорон дӯст дорад, балки лозимаи ишқи ирфонӣ тааддуди ошиқон аст. Бинобар ин, зиёдии дӯст барои маъшуқи азаллӣ айбе надорад, аммо барои маъшуқи воқеӣ дорои айб аст.

Мавзӯи ишқи ирфонӣ дар каломӣ Саъдӣ бо ақоиди фалсафиву мутафаккирона омезиши зиёд дорад ва дар ин маврид афкори риндонаи Хоҷа Ҳофизро ба хотир меоварад. Ин хасисаи ғазалиёти Саъдӣ нишон медиҳад, ки то чи дараҷа Хоҷа Ҳофиз зери таассуроти афкори ирфонии вай қарор гирифтааст. Саъдӣ равиши орифони тариқа бас хатарнок тавҷеҳ мекунад ва, ба андешаи ӯ, орифон, ки вай аз онон ба унвони покбозони тариқат ном мегирад, дорои чунин сифатанд, ки дар як назар нади чони хешро дар бозии ишқ ба пойи маъшуқ фурӯ мениҳанд ва худро фидои вай мегардонанд. Агар аҳли зуҳд ба хоҳири найл ба неъматҳои уҳравӣ аз мансабу моли дунё даст мекашанд, ошиқони Худо дар роҳи маъшуқи хеш аз баҳри қуфру имон низ мегузаранд:

Покбозони тариқатро сифат, донӣ, ки чист?
Бар бисоти нард дар аввал назар ҷон бохтан.
Зоҳидӣ бар боди илло молу мансаб додан аст,
Ошиқӣ дар шашдари ло қуфру имон бохтан [14, 145].

Дар ирфони ошиқона ё ишқи ирфонии Саъдӣ объекти марказӣ, ҳамчунин, бо унвони *дӯст* ҳам бисёр зикр мешавад. Аммо, ин дӯст дар девони шоир маҳуми кулӣ низ дорад ва бар инсон низ дар мисоли маъшуқи заминӣ ва ё рафиқи ҳамдаму мӯнис қорбурд мешавад. Дар қиёс бо мафҳумҳои воқеӣ мақоми ирфонии вожаи дӯст ҳам ба ҳайси маъшуқи азаллӣ дар ғазлҳои Саъдӣ басо назаррас аст. Агар дӯстнигории Саъдӣ дар мафҳуми воқеияш назаргоҳи ӯро ба гуманизм бикашад ва дидгоҳи шахсии ӯро ба самти як шоири инсонгарову инсонпарвар савқ диҳад, дӯстнигорӣ дар мафҳуми ғавқуттабияш назаргоҳи Саъдиро ба дунёи маърифати раббонӣ ҷазб менамояд. Агар ҳадафи Саъдӣ аз қорбурди вожаи мазкур чун шоири инсондӯст таблиғи дӯстиву видод ва иттифоқу баҳамойии инсонҳо бошад, ҳадафи ниҳонии ӯ аз қорбурди ин вожа дар маънои ирфонияш қоиладар будан бар васли илоҳӣ ё ташвиқи назарияи ваҳдати вуҷуд мебошад; чун ниҳояти ишқи ирфонӣ дарки тавачҷуҳу илтифоти Худованд аз ҷониби ориф ва таҷаллии анвори лоязолии раббонӣ дар қалби вай аст, ки ин айни васл ё ваҳдати ботинӣ ё ирфонӣ аст. Дар девони ғазалиёти Саъдӣ намунаҳои зиёдеро метавон бархурд кард, ки дар онҳо манзури шоир аз вожаи дӯст зоти Худо мебошад, ба ҳайси маъшуқи азаллии орифону сӯфиён. Аз ҷумла, дар ғазали зерин бо ин матлаъ вожаи дӯст дар маънои ирфонӣ истифода гардидааст:

Субҳе муборак аст, назар бар ҷамоли дӯст,
Бар хӯрдан аз дарахти умеди висоли дӯст [13, 240].

Дар ин ғазал аз аввал то интиҳо вожаи дӯст дар маънои Худо истифода гардидааст. Сӯфиёну орифон ҷуз дӯстии инсонӣ, ки онро маҷозӣ мешумурданд, ҳамчунин, бар дӯстӣ миёни инсон ва зоти Худо низ қоиладар буданд. Сайид Ҷаъфарӣ Саҷҷодӣ дар хусуси ин дӯстӣ чунин қайд менамояд: «Мурод дӯстӣ миёни банда ва Ҳақ аст бидуни сабаб ва ҷиҳати дунявӣ уҳравӣ» [7, 184]. Назаргоҳи Саъдӣ дар ғазали мазкур бар вожаи дӯст орифонаву сӯфиёна аст ва болотар аз мафҳуми воқеии он аст.

Як хусусияти ғазалҳои ирфонии Саъдӣ иборат аз он мебошад, ки дар онҳо нисбат ба ашъори ошиқона бори панду мавъиза вазнинтар мебошад ва шоир дар қиёс ба эҷоди ҳолоти маҳсуси ишқӣ бештар ба умқи тафаккури назари Ҳаким Санойи фурӯ рафтааст. Имтизоҷи панду андарз ё афкори ҳикматӣ бо мавзӯи ишқӣ дар қисмате аз ғазалиёти орифонаи Саъдӣ ба таври равшан ба назар мерасад ва, ҳатто, дар баъзе мавридҳо ишқи ирфонӣ ҷойи худро ба панду мавъиза медиҳад. Ин равишро Саъдӣ бештар дар матлаи ғазалҳои худ ба қор мегирад. Масалан дар матлаи зерин аз як ғазали шоир ҳамин ҳолат ба ҷашм мерасад:

Равандагони муқим аз бало напарҳезад,
Гирифтагони иродат ба ҷавр нагресанд [13, 271].

Чуз аз ғазалҳое, ки афкори ишқии Саъдӣ дар онҳо бо панду мавъиза омезиши нисбӣ дорад, дар эҷодиёти Саъдӣ, ҳамчунин, ғазалҳое вомехӯранд, ки мавзӯи ишқу муҳаббат дар онҳо қариб ки ба чашм намерасад ва ин мавзӯ ҷойи худро ба панду мавъиза ва афкори ҳикамӣ медиҳад. Ҳамин ҳолат дар ғазали зерин матлаи:

Аз ҷон бурун наёмада ҷононат орзуст,
Зуннор нобуридаву имонат орзуст [13, 218],

ба чашм мерасад, ки дар ғазали мазкур мавзӯи асосии матни он ҳикмату мавъиза аст.

Дар ишқии ирфонии Саъдӣ маъшуқ баъзан бо гунаи болотар аз он чи орифони шоир ё шоирони ориф тасвир менамоянд, нақш мепазирад, он дорои азамату шаҳомат аст. Бояд қайд кард, ки чунин тарзи тасвир аз маъшуқ, аслан, хосси шоирии Саъдӣ нест, он тарзи шоирии омехта бо ҳикмати ҳамонанди Носири Хусрав, зухдиёти Саной, ашъори орифонаи Шайх Аттор ва, баъзан, Мавлоно Ҷалолуддини Балхиро ба ёд меоварад. Дар маъшуқнигории Саъдӣ маъшуқи азаллӣ ҳамчунонки дар ашъори ошиқона ва воқеии вай ҳамчун маъдани лутфу малоҳат ва маҳзани нозукиву ноз тасвир ёфтааст, дорои тамоми авотифу зебӣ аст. Аммо дар ғазали зерин сурати дигаре аз маъшуқ тасвир ёфтааст, ки инъикоскунандаи азамату ҷалол аст ва он фаротар аз эҳсосоти муҳиббонаи Саъдӣ ҷилва медиҳад:

Ё Раб, аз мо чӣ фалоҳ ояд, агар ту напозирӣ?
Ба худовандию фазлат, ки назар бознагирӣ.
Дарди пинҳон ба ту гӯям, ки Худованди каримӣ,
Ё нагӯям, ки ту худ воқифи асрори замирӣ.
Гар биронӣ ба гуноҳи қабех аз дари хешам,
Ҳам ба даргоҳи ту оям, ки латифию хабирӣ.
Гар ба навмедӣ аз ин дар биравад бандаи оҷиз,
Дигараш чора намонад, ки ту бе шибҳу назирӣ.
Даст дар домани афват занаму бок надорам,
Ки каримию ҳакимию алимию қадирӣ.
Холиқи халқу нигорандаи айвони рафай,
Фолиқи субҳу барорандаи хуршеди мунирӣ.
Ҳочати мӯрию андешаи камтар ҳаявонӣ,
Бар ту пӯшида намонад, ки самеиyo басирӣ.
Гар ҳама халқ ба ҳасмӣ фурӯ оянду адоват,
Чӣ тафовут кунад онро, ки ту мавлову насирӣ.
Ҳамаро мулки маҷоз асту бузургию амирӣ,
Ту Худованди ҷаҳонӣ, ки намурдиyo намирӣ.
Саъдиё, ман маликулмулки ғаниям, ту фақирӣ,
Чора дарवेशиyo аҷз асту гадоиyo ҳақирӣ [13, 229-230].

Чунонки дида мешавад, дар ғазали мазкур ниёзмандиҳову розҷӯйиҳои ошиқонаи Саъдӣ ба чашм намерасад, Саъдӣ дар матни ғазали хеш ба ҳайси як мутафаккиру ҳаким баромад мекунад. Тафаккури Саъдӣ дар ин ғазал тафаккури ҳамонанди Носири Хусрав ва Ҳақим Саной аст, аммо, бар хилофи тарзи гуфтори ҳақимони мазкур, абёт ва мисраоти Саъдӣ орь аз лаҳни дурушту саҳт аст. Агарчи дар матни ин ғазал дар қиёс бо дигар ғазалиёти ҳам ошиқона ва ҳам орифонаи Саъдӣ як навъ саҳтии лаҳни гуфтор эҳсос мешавад, ин бастагӣ дорад бар объекти назари шоир, чун вай дар матни ғазали худ бар ин объект на аз нуқтаи назари ишқ, балки аз назаргоҳи болотару дастнаёфтани, ки дорои азамату қаҳру ситез аст, муроҷиат кардааст, маъбуде, ки бо вай аз сари бим мавзӯи ишқро пеш ниҳодан намешавад. Аммо, аз нигоҳи ғайрату тавоноии муроҷиат бар ин объект - ба ҳайси зоти Холиқ ва Худовандгори қаҳҳор ва соҳиби ғазаб, ғазали Саъдӣ монандии саҳт бо тарзи муроҷиати Носири Хусрав дорад. Бо ин ҳама, вижагӣ, ки ғазали мазкури Саъдиро аз тарзи гуфтори Носири Хусрав фосила медиҳад, боз ҳам дар тарзи гуфтори малеҳи Саъдӣ ниҳон аст, ки ин тарзи гуфтори малеҳ ҳарчанд бо дигар ғазалиёти

вай қиёснашаванда аст, аммо дар қиёс бо тарзи ҳакимонаи Носири Хусрав, ки омехта бо тундии гуфтор аст, хеле малеҳтар аст. Бо вучуди фарқияти ин қабил ғазалҳои Саъдӣ аз кулли ашъори ошиқонаву орифонааш, ӯ тавониста, ки дар матни ин ғазали аз ҳайси лаҳн саҳту ҷиддияш як навъ тарзи муомилаи мулоим ва ниёзмандонаро ба кор барад: вай кӯшиш мекунад, ки дарди пинҳони худро бар Худо бигӯяд, ҳол он ки Худо, ончунонки худӣ Саъдӣ дар мисраи баъдӣ мегӯяд, воқиф аз кулли асрори пинҳону ниҳон аст. Инчунин лаҳн дар баробари маъшуқ роиҷтар аст, на маъбуд. Дар байти дигар Саъдӣ мегӯяд, ки агар Худо ӯро аз даргоҳаш ба қаҳр биронад, ӯ боз кӯшиши вусул ба даргоҳи Худоро мекунад. Ин лаҳн ҳам дар баробари Худо он қадар ҳам ҷоиз нест, чун мақхури Худо шудан ва боз кӯшиши вусул бо даргоҳи вай ин аҷаб аст. Ин малоҳати гуфторест, ки Саъдӣ дар баробари Худованд ба ҳайси маъшуқ ба кор гирифтааст, ки дархури ниёзмандиҳои ошиқона дар баробари маъшуқ аст, на дар баробари Худо. Як чиз, ки дар ҷо-ҷойи матни ғазали боло дида мешавад, ин муносибат оддӣ ва содаи муаллиф бо объекти суҳанони худ аст, ки баъзе ҳикоеҳои «Маснавии маънавӣ»-и Мавлоноро ба хотир меоварад. Чунончи дар ҷумлаҳову ифодаҳои «Дарди пинҳон ба ту гӯям», «латифию хабирий», «Даст дар домани афват занаму бок надорам», «Ҳоҷати мӯрӣ», «Бар ту пӯшида намонад», «Намурдию намирӣ» содамарди ҳикоеҳои Мавлоноро ба хотир меовард, ки бо Худои худ чун як дӯсти наздику оддӣ суҳбат мекунад ва мубталоро муфтало мегӯяд ва чунин менамояд, ки Саъдӣ як деҳқони оддиест, ки бо зоти Худо аз сари сидқу содагӣ муносибат мекунад. Ин тарзи муносибат латофати ниҳониеро дар матни Саъдӣ ба вучуд овардааст.

Дар девони ғазалиёти Саъдӣ ҳамононди ғазали боло, ки дар он ба ҷойи ишқи ирфонӣ бештар тафаккуру андешаронии ҳакимонаву мутафаккирона ва ори аз сӯзи махсуси муҳаббат эҳсос мешаванд, боз вучуд доранд. Дар баробари ҳамчунин ғазалҳо, дар девони шоир ғазалҳоеро низ метавон пайдо намуд, ки ҳарчанд аз нигоҳи лаҳну лафз ё оҳангнокиву услуби забон ғазали амсоли дар фавқ зикршударо ба хотир меоваранд ва ба шеваи он эҷод шудаад, аммо дар он матолиби ишқии Саъдӣ низ эҳсос мешавад. Дар ин навъи ғазал имтизоҷу баҳамойии ҷиддияти гуфтори ҳакимона бо баёни нуктаҳои ишқи ирфонӣ ё ирфони ошиқонаи Саъдӣ ба назар мерасад ва ду шеваи ғазалсароии Саъдӣ: ҳикмат ва ишқ бо ҳам дар як нуқта омезиш пайдо менамоянд. Аз ҷумла, дар ғазали поён чунин имтизоҷу омезиш ё, ба истилоҳ, синтези ҳикмату муҳаббат ба таври басо возеҳ мушоҳида мешавад:

Бандаам, гар ба лутф мехонӣ,
 Ҳокимӣ, гар ба қаҳр меронӣ.
 Кас нашояд, ки бар ту бигзинад,
 Ки зи сурат ба кас наместонӣ.
 Надиҳмат ба ҳар кӣ дар олам
 В-ар ту моро ба ҳеҷ настонӣ.
 Гуфтам, ин дарди ишқи пинҳонро
 Ба ту гӯям, ки ҳам ту дармонӣ.
 Боз гуфтам, ки чӣ ҳоҷат аст ба қавл,
 Ки ту худ дар дилию медонӣ.
 Нафсро ақл тарбият мекард,
 К-аз табиат инон бигардонӣ.
 Ишқ, донӣ, чӣ гуфт тақворо:
 Панҷа бо мо макун, ки натвонӣ!
 Чӣ хабар дорад аз ҳақиқати ишқ
 Пойбанди ҳавои нафсонӣ?
 Худпарастон назар ба шахс кунанд,
 Покбинон ба сунъи раббонӣ.
 Шаби қадре бувад, ки даст диҳад

Орифонро самои рӯхонӣ.
 Рақс вақте мусалламат бошад,
 К-остин бар ду олам афшонӣ.
 Қиссаи ишқро ниҳоят нест,
 Сабри пайдову дарди пинҳонӣ.
 Саъдиё, дигар ин ҳадис мағӯй,
 То нағӯянд, қисса мехонӣ [13, 232].

Чунонки аз матни ғазали фавқ дида мешавад, дар он ҳам афкори ҳикамӣ ва ҳам тахайюлотӣ ошиқонаи Саъдӣ ба ҳам омадаанд. Аммо, агарчи дар муҳтавои ғазал ҷо-ҷо матолиби ишқӣ арзёбӣ гаштаанд, рӯҳи ҳикмативу фалсафии ғазал бештар эҳсос мешавад. Дар ғазал ҷаҳор бор вожаи *ишқ*, ду бор вожаи *дард* ва якборӣ вожаҳои *дил*, *тақво* ва *дармон* истифода гардидаанд, ки бори мавзӯи ошиқонаро дар ирфони Саъдӣ таъмин мекунанд ва ҳушдор аз вучуди мавзӯи ишқ медиҳанд. Аз ҷумла, вожаҳову ибораҳое низ монанди: банда, лутф, ҳоким, қаҳр, сурат, нафс, тарбият, табиат, ҳақиқат, ҳавои нафсонӣ, худпарастон, шахс, покбинон, сунъи раббонӣ, шаби қадр, орифон, самои рӯхонӣ, рақс дар ғазали мазкур истифода шудаанд, ки ба мақулаи тасаввуфу ирфон марбут мебошанд ва, аслан, ба фалсафаи тасаввуф ва одоби сӯфия тааллуқ пайдо мекунанд. Ҳамчунин, инро ҳам бояд зикр намуд, ки дар байти панҷуми ғазали мазкур масъалаи ваҳдати вучуд, ки аз мақулаҳои калидии фалсафаи ирфон аст, низ матраҳ гардидааст, ҳарчанд бо диде шоирона, ки ин ҳам бори фалсафии ғазалро бештар мекунад. Ҷуз аз ин, рӯҳи андешаронии Саъдӣ ҳам дар ин ғазал ба таври кулӣ рӯҳе ҳақимиву файласуфона пайдо кардааст, то ошиқишу шайдоӣ. Агар вожаҳои ошиқонаи боло дар ғазал ба кор бурда намешуданд, он ба пуррагӣ ғазали ҳамонанди шеваи Ҳаким Саной ё гуфтори ҳақимонаи Носири Хусрав мешуд.

Чунин ғазалиёт, ки дар онҳо рӯҳи ҳақимонаи муаллифи он ба таври возеҳ ҷилвагар бошад, дар девони Саъдӣ басо каманд, зеро ин шева шеваи аслии Саъдӣ нест. Дар шеваи шоирии Саъдӣ, чи дар мавзӯи ишқӣ воқеӣ ва чи дар ишқӣ ирфонӣ як навъ сӯзу соз ва шӯру ҳаяҷон ва ғалаёни махсуси эҳсосоти шоир ҷилвагар мебошанд. Аммо, ин шӯру ҳаяҷон, бо ин ки инъикоскунандаи авзои ботинии муаллифи он ба ҳисоб мераванд ва таъминкунандаи ҳайсиати қалбӣ ва отифаи вай мебошанд, дар ҷаҳорҷӯби эътидолу тавозун баён гардидаанд, ки махсус бар тарзи шоирии ҳуди Саъдӣ мебошанд. Гуфтори ҷиддиву дорои ҷанбаи тафаккури фалсафиву ҳақимона, умуман, ба ғазалҳои ишқии Саъдӣ марбут нестанд ва ба он ғазалҳои шоир хос мебошанд, ки дар онҳо ҷанбаи тафаккури шоир иборат аз панду андарз ва ҳикмату мавъиза мебошад ва ин гуна ғазалҳо бештар таъба бар нигоҳи ақлии шоир доранд.

Мавзуи ишқ меҳвари кулли мавзуоти ғазалҳои Саъдӣ маҳсуб мешавад. Ин мавзӯ аз ду қутб иборат аст, ки яке тасвири ишқӣ заминӣ ё маҷозӣ, дигаре ишқӣ ирфонӣ ё ҳақиқӣ аст. Тасвири маъшуқи заминӣ дар ғазалҳои Саъдӣ мақоми хосса дорад. Агарчи тасвири ишқ ва маъшуқи ҳақиқӣ дар ғазалиёти Саъдӣ нақши қобили тавачҷуҳ дорад, нақши ҳолат ва хусусиёте, ки махсус бар ишқ ва маъшуқи маҷозӣ аст, дар тасвири ишқӣ ирфонии Саъдӣ басо барҷаста аст.

Китобнома:

1. Арфайён, Ҳасан. Ишқ ва зебӣ / Ҳасани Арфайён. Ҷ. 1. - Техрон, 1371. – 284 с.
2. Анварӣ, Ҳасан. Садои сухани ишқ. Баргузидаи ғазалиёти Ҳофиз / Ҳасани Анварӣ. – Техрон: Сухан, 1376 ҳ. - 399 с.
3. Деҳқон, Алӣ ва Олимуҳаммадӣ, Фотима. Ҷамоли шоҳид дар назари Саъдӣ (Нигоҳе ба андешаҳои ҷамолпарастонаи Саъдӣ) / Али Деҳқон ва Фотима Олимуҳаммадӣ // Таҳқиқоти таълимӣ ва ғиноии забон ва адаби форсӣ. – Техрон. – 1392. - № 15. - С.111-136.
4. Зарринқӯб, Абдулҳусайн. Ҳадиси хуши Саъдӣ / Абдулҳусайни Зарринқӯб. - Техрон: Сухан, 1386. - 346 с.

5. Ниёзкор, Фараҳ. Шарҳи ғазалиёти Саъдӣ / Фараҳ Ниёзкор. - Техрон: Хурмус, 1396 ҳ. - 1488 с.
6. Нуъмонӣ, Шиблӣ. Шеър-ул-Аҷам / Шиблии Нуъмонӣ. Мутарҷим: Сайид Муҳаммадтақӣ Фаҳри Доии Гелонӣ. – Ҷ. 3. – Техрон: Дунёи китоб, 1368. – 204 с.
7. Сачҷодӣ, Сайид Чаъфар. Фарҳанги мусталаҳоти урафо ва мутасаввифа / Сайид Чаъфари Сачҷодӣ. – Техрон: Муставфӣ, 1339 ҳ. – 439 с.
8. Ҳакимов, А. Масъалаҳои тадқиқи шеъри ғиноӣ / А. Ҳакимов // Паёми Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни. - 2015. - №6 (67). - С. 143-151.
9. Шамисо, Сирус. Сайри ғазал дар шеъри форсӣ / Сируси Шамисо. - Техрон: Фирдавс, 1369. – 312 с.
10. Шерозӣ, С. Куллийёт / С. Шерозӣ. Ҷ. I. Мураттиб ва муаллифи сарсухан: Саҳобиддин Сиддиқов. - Душанбе: Адиб, 1988. – 430 с.
11. Шерозӣ, С. Куллийёт / С. Шерозӣ. Ҷ. II. Мураттибон: Саҳобиддин Сиддиқов, Назира Қаҳҳорова. – Душанбе: Адиб, 1989. – 414 с.
12. Шерозӣ, С. Куллийёт / С. Шерозӣ. Ҷ. III. Мураттиб ва муаллифи сарсухан: Саҳобиддин Сиддиқов. – Душанбе: Адиб, 1988. – 365 с.
13. Шерозӣ, С. Куллийёт / С. Шерозӣ. Ҷ. 4. Мураттиб: Саҳобиддин Сиддиқов. – Душанбе: Адиб, 1990. – 303 с.
14. Шерозӣ, Ҳофиз. Девон / Ҳофизӣ Шерозӣ. - Техрон: Анҷумани хушнависони Эрон, 1368. - 454 с.
15. Фурӯғӣ, Муҳаммадалӣ. Саъдӣ ва осори ӯ. Муқаддима / Муҳаммадали Фурӯғӣ // Саъдӣ. Куллийёт. - Техрон: Паймон, 1380. - С. 5-13.

ТДУ: 821.222.1.09-193.1:1(091)

УМАРИ ХАЙЁМ – РИНДИ МУНАВВАРФИҚР Бехрӯзи Забехулло Саидхоҷа²¹

*Институти забон ва адабиёти
ба номи Рӯдакии АМИТ*

Умари Хайём файласуф, риёзидон, мунаҷҷим ва шоири барҷастаи форсу тоҷик буда, дар таҳаввули улуми дақиқ ва шеърӣ адаби ҷаҳон нақши бунёдӣ гузоштааст. Ҳамзамонаи ӯро бештар ҳамчун мутафаккир ва донишманд мешинохтанд ва аз рӯбиёташ чандон огоҳ набуданд. Аммо пас аз тарҷумаи рӯбиёташ ба забони англисӣ Умари Хайём шуҳрати ҷаҳонӣ касб кард. Мавзӯ ва муҳтавои рӯбиёти ӯ ҷаҳониёнро ба ҳайрат овард. Ҷасорати ӯ дар сурудани мазмунҳои амиқи фалсафӣ, ҳастӣ ва моҳияти вуҷуди инсон, мубориза бо ҷаҳл ва марг ва тарғиби шодистӣ дар ҷаҳон беназир аст. Ӯ аввалин касе аст, ки афкори фалсафӣ, ҷаҳонбинии илмӣ ва андешаҳои ноби башардӯстонаро дар қолаби рубоӣ ба забони содаву шевоӣ равои шоирона баён кардааст.

Дар мақолаи мазкур ҷанбаҳои гуногуни андеша ва афкори ҳақим Умари Хайём ва афкори озодандешонаи ӯ ба таври мухтасар мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

²¹ **Бехрӯзи Забехулло Саидхоҷа** – Институти забон ва адабиёти ба номи А. Рӯдакии АМИТ, шуъбаи адабиёти муосир, номзади илмҳои филологӣ. Нишони: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21. Тел.: (+992) 937592521; 554116868; e-mail: bekhruz-68@mail.ru.

Бехрӯзи Забехулло Саидхоҷа - Институт языка и литературы имени Рудаки НАНТ, отдел современной литературы, кандидат филологических наук. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 21. Тел.: (+992) 937592521; 554116868; e-mail: bekhruz-68@mail.ru.

Behrushi Zabehullo Saidkhoja – Institute of Language and Literature named after Rudaki NAST, Department of Modern Literature, Candidate of Philological Sciences. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 21. Tel.: (+992) 937592521; 554116868; e-mail: bekhruz-68@mail.ru.

Калидвожаҳо: Хайём, файласуф, риёзидон, мунаҷҷим, шоир, рубоӣ, ҳастӣ, инсон, озодаандешӣ, шодистӣ, ҷаҳонбинии илмӣ, афкори фалсафӣ, мубориза бо ҷаҳл, адабиёти ҷаҳон.

Хайям – просвещенный мыслитель

Омар Хайям был выдающимся персидским и таджикским философом, математиком, астрономом и поэтом. Он сыграл основополагающую роль в развитии точных наук, поэзии и литературы в мире. Современники знали его скорее как мыслителя и ученого и не были особо знакомы с его четверостишиями. Но после перевода своей «Рубайят» на английский язык Омар Хайям получил международную известность. Тема и содержание его рубаи поразили весь мир. Его смелость в формулировании глубоких философских тем, касающихся существования и сущности человека, борьбы с невежеством и смертью, а также поощрения счастья в мире, не имеет себе равных. Он был первым, кто выразил философские мысли, научные мировоззрения и чисто человеческие идеи в форме четверостиший простым языком и поэтическим красноречием.

В данной статье кратко рассмотрены различные аспекты мысли и идей Омара Хайяма и его свободомыслия.

Ключевые слова: Хайям, философ, математик, астроном, поэт, рубаият, существование, человек, свободомыслие, жизнелюбие, научное мировоззрение, философская мысль, борьба с невежеством, мировая литература.

Khayyam is an enlightened thinker

Omar Khayyam was a prominent Persian and Tajik philosopher, mathematician, astronomer, and poet. He played a fundamental role in the development of the exact sciences, poetry, and literature worldwide. His contemporaries knew him primarily as a thinker and scholar and were not particularly familiar with his quatrains. But after translating his Rubaiyat into English, Omar Khayyam gained international fame. The theme and content of his rubaiyat astonished the entire world. His courage in articulating deep philosophical themes concerning human existence and essence, the fight against ignorance and death, and the promotion of happiness in the world is unparalleled. He was the first to express philosophical thoughts, scientific worldviews and purely human ideas in the form of quatrains in simple language and poetic eloquence.

The above article briefly examines various aspects of the thoughts and ideas of the sage Omar Khayyam and his freethinking.

Key words: Khayyam, philosopher, mathematician, astronomer, poet, rubaiyat, existence, man, freethinking, cheerfulness, scientific worldview, philosophical thought, fight against ignorance, world literature.

Давре, ки дар ӯ омадану рафтани мост,
Ўро на ниҳоят, на бидоят пайдост;
Кас меназанад даме дар ин маънӣ рост,
К-ин омадан аз кучову рафтан ба кучост [6, 91].

Умари Хайём файласуф, риёзидон, ситорашинос ва рубоисарои маъруфи тоҷику форс дар даврони Салҷуқиён буд. Хайём аз бузургтарин донишмандони асри худ ба шумор рафта, дорои ҳушу хотираи нерӯманде будааст. Байҳақӣ, ки худ Хайёмро дар айёми ҷавонӣ мулоқот кардааст, дар ин бора чунин нигоштааст: «Закои ӯ чандон буд, ки дар Исфаҳон ҳафт бор китобро хонд ва ҳифз кард ва чун ба Нишопур бозгашт онро имло намуд ва баъд аз он ки имлои ӯро бо нусхаи асл муқобала карданд, байни онҳо тафовути бисёр надиданд» [1, 524].

Хайём дар даврони ҷавонӣ ба фароғирии илму дониш пардохта, дар фалсафа, нуҷум ва риёзӣ ба дараҷаҳои баланди илмӣ расидааст. Ба қавли шарқшинос Михаил Занд, муҳаққиқи адабиёти тоҷик: «Умари Хайём на танҳо яке аз симоҳои барҷастатарини илм ва адабиёти халқи тоҷик, балки яке аз машҳуртарин намоёндагони маданияти ҷаҳонӣ мебошад» [5, 5]. Гуфта мешавад, ки Хайём дар илми тиб ҳам маҳорат дошт ва дар ҳудуди соли 1097 султон Санҷарро, ки ба бемории обила гирифта буд, муолича кардааст. Хайём дар даврони ҳукумати султон Ҷалолиддин Маликшоҳи Салҷуқӣ дар Нишопур аввалин расадхонаро бунёд кард ва бо дархости ӯ даст ба ислоҳи тақвим зад, ки то кунун бо номи «Тақвими Ҷалолӣ» маъруф аст. Рисолаи «Ҷабр ва муқобала» ба иловаи рисолаи дигар, ки дар он ба мушкилоти ҳандасаи Уқлидус посух додааст, аз машҳуртарин осори Хайём дар илми риёзиёт ҳастанд. Аз дигар осори маъруф, ки ба

Умари Хайём нисбат медиҳанд, рисолаи «Наврӯзнама» аст, ки бо насри содаву шево таърихи пайдоиши Наврӯз ва расму оини баргузории онро дар дарбори Сосониён ривоят кардааст. Дар дунёи ҳунар ва берун аз марзҳо, бахусус дар Ғарб Хайём маъруфтарин шоири тоҷику форс аст, ки шухраташ аз маҳфилҳои илмию адабӣ фаротар рафтааст. Чунончи М. Занд меғӯяд: «Дар адабиёти ҷаҳон рубоиёти Хайём ҳамчун ганҷинаи бебаҳо дохил шудаанд...Мо дар рубоиёти Хайём образи лирикии ҳуди муаллиф – олими бузург, мутафаккир ва шоиреро мебинем, ки ҷаҳонро бо диққат мулоҳиза намуда, ба ҳалли масъалаҳои печ дар печи ҳаёти ҷамъияти инсонӣ ва ҳуди инсон кӯшидааст» [5, 18]. Рубоиёти Хайём содаву равон, аммо дорои маъноии амиқи фалсафӣ ва ҳосили андешаи огоҳонаи мутафаккири бузург дар муқобили асрори азими офариниш аст.

Асрори азалро на ту дониву на ман,
В-ин ҳарфи муаммо на ту хониву на ман.
Ҳаст дар паси парда гуфтугӯи ману ту,
Чун парда барафтад, на ту мониву на ман [6, 48].

Хайём аз ҷумлаи андак мутафаккирони ҷаҳонӣ аст, ки озодии инсон дар маркази ҷаҳонбинии ӯ қарор гирифтааст. Ӯ ҳар гуна таъбиру тафсир аз дунёву охираат ва низоми ҳастиро дар ғарави озодии инсон медонад. Дар фалсафаи Хайём агар мафҳуми озодро аз инсон бигирем, дигар тамоми назарияҳои динӣ ва фалсафие, ки дар бораи ӯ изҳори назар кардаанд, ботил мешаванд. Агар озоӣ набошад, инсон ба як бардаи тамомайёр табдил мешавад. Аз ин рӯ, Хайём бо ҳар мактабу ҷаҳонбиние, ки инсонро маҳдуд карда, озодии ӯро бигирад, дар ситез аст.

«Дар замоне, ки Салҷуқӣён ба сарзамини Эрон ва Хуросон ҳуҷум карданд, ҷангҳои ғоратгаронаи онҳо дар Эрон, фарҳангу адабиёт дар давоми даҳсолаҳо ақиб партофт» [4, 55] Хайём фалсафаеро асос гузошт, ки баъд аз ҳазор сол дар шакли мактаби экзистансионализм дар Аврупо арзи вуҷуд кард. Мактабе, ки намояндаи барҷастаи он Мартин Хайдеггер – файласуфи олмонӣ буд, ки асоси онро асолати вуҷуди инсон ташкил медиҳад. Усули мактаби мазкурро озоӣ ва ҳаққи интиҳоб дарбар мегирад. «Талоши Хайём дар заминаҳои фалсафӣ бар меҳвари ҳалли мушкилот, муаммоҳо ва маҷхулоти давр мезанад ва саъйи ӯ бар он аст, ки ҳаққи талхро ба забоне сода ва ҳамафаҳм баён кунад ва барои ҳалли муъзалоти роҳи ҳалҳои мантиқӣ ва қобили қабул ироа диҳад» [6, 79]. Ин мутафаккири мунавварфикр ҳазор сол пеш фармуда буд:

Ғар бар фалакам даст будӣ чун Яздон,
Бардоштаме ман ин фалакро зи миён.
В-аз нав фалаке дигар чунон сохтаме,
К-озода ба коми дил расидӣ осон [6, 124].

Мавзуи асосии рубоиёти Умари Хайёмро асрори азал, рози офариниш, муаммои ҳастӣ, ҷойгоҳи инсон дар низоми ҳастӣ, тамасхури хурофотпарастон, мубориза бо хурофоту мавҳумот, маҳкумияти ақоиди бепояи уламову фақеҳон, ташвиқи инсон барои баҳрабардорӣ аз дами гузарони умр, тарғиби инсон барои раҳой аз қайду бандҳои сохтаву пардохтаи зеҳнӣ, ҷустуҷӯи ҳақиқати ашё ва шод зистану лаззат бурдан аз неъматҳои бешумори худододӣ ташкил додааст. Ҷасорати Хайём дар амри матраҳ кардани чунин масоили муҳим, он ҳам дар даврони ҳукумати Салҷуқӣён, ӯро ба як файласуф ва мутафаккири маҳбуби ҷаҳонӣ табдил медиҳад. Аммо дар Шарқ ин мутафаккир мутаассифона, ношинохта боқӣ мемонад. Замоне, ки Эдвард Фитсчералд, шоири англис дар соли 1859 аввалин рубоиёти Умари Хайёмро ба забони англисӣ тарҷума кард, ҷаҳон ба ҳайрат афтод ва гӯяндаи ин рубоиёти нодир – Умари Хайём шухрати ҷаҳонӣ касб кард. Баъд аз ин рубоиёти Умари Хайём ба тамоми забонҳои зиндаи дунё тарҷума шуда, дар дастраси мардум қарор мегирад. Аз ин нуқтаи назар ин ҷаҳонбинии Хайём появу асоси чандин мактаби фалсафии муосир дар ҷаҳонро ташкил медиҳад. Ин рубоиёти кӯчак дар зеҳни равшанфикрони дунё як навъ инқилоби фикрӣ ба вуҷуд овард. Бо кумаки рубоиёти Хайём аврупоӣҳо худро аз қайду банди мавҳумоти

динию мазҳабӣ наҷот доданд, аммо шарқиён, ки ба ин мавзуъ чандон таваҷҷуҳ накарданд, ҳамчунон дар банди афкори ғайриилмии хеш боқӣ мондаанд.

Хайём бо тамоми қудрат озодии инсонро ситоиш намуда, тарс аз ояндаро нақӯҳиш менамуд. Дар андешаи Хайём он чӣ инсонро хору залил мекунад, тарс аз оянда ва қабули хурофотест, ки дар тӯли асрҳо бар ӯ таҳмил шудааст. Бинобар ин то замоне, ки инсон аз зери бори хурофот ва андешаҳои ботил зеҳни худро озод накунад, ҳаргиз ба маънии зиндагӣ сарфаҳм намеравад. Дар фалсафаи Хайём инсон як мавҷуди озод, соҳиби ақл ва дорои ҳаққи интиҳоб мебошад. Агар инсон ин ихтиёрро намедошт, пас мафҳуми “рӯзи бозхост” маъние пайдо намекард, зеро Худованд аз касе ки аз неъматҳои озодӣ, ихтиёр ва ақл маҳрум бошад, дар рӯзи қиёмат бозхост нахоҳад кард. Масалан, девона ба сабаби он ки аз ақл маҳрум аст, мавриди пурсишу бозхост қарор намегирад. Танҳо инсони оқил аст, ки посухгӯи амалҳои хеш аст. Агар ин гуна бошад, пас инсон бояд аз ҳаққи озодӣ ва интиҳоб бархурдор бошад.

Бар ман қалами қазо чу бе ман ронанд,

Пас неку бадаш зи ман чаро медонанд?

Дӣ бе ману имрӯз чу дӣ бе ману ту,

Фардо ба чӣ ҳуҷҷатам ба Довар хонанд? [12, 70].

Хайём бештари андешаҳои муҳимми фалсафии худро ба тариқи савол матраҳ мекунад. Худи савол хонандаро ба фикр кардан ҷиҳати пайдо кардани ҳақиқат раҳнамун мешавад. Ин мутафаккири барҷаста беш аз он ки ба масоили баҳсангез посух диҳад, онҳоро аз тариқи савол ба хонанда пешниҳод менамояд. Аммо агар диққат шавад, пушти саволҳои ҳақим Хайём ҷавобҳои низ нуҳуфтаанд. Хайём намеҳада, ки ба ҳамаи масоил ҳудаш посух диҳад ва ё нуктаи назари шахсии худро бар дигарон таҳмил намояд. Ӯ бо матраҳ кардани савол меҳада ҳамаи одамони оқилро ба баҳсу мунозира даъват кунад. Рисолати Хайём посух додан нест, балки матраҳ кардани мавзуъ аст. Вақте мавзуъ матраҳ шуд, хирадмандон посухи онро хоҳанд ёфт.

Нуктаи дигар, ҷасорати матраҳ кардани ин гуна саволҳо аз ҷониби Хайём аст. Саволҳои Хайём мантиқу маърифати фаҳмиши динии роиҷ дар зеҳни башарро дарҳам мекунад. Дар зоҳир саволҳои Хайём бисёр шаклманданд, аммо инсонро ба фикр кардан водор менамоянд. «Қустуҷӯи ҳақиқати ашъ назари Хайёмро ба худ маътуф дошта ва дар ин роҳ ҳама мароҳилро бо заррабини шакку тардид баррасӣ ва нигоҳ карда ва чун риёзидону ҳисобгар ҳам буда, ба ин натиҷа расидааст, ки як зиндагӣ ба ҳар кайфият беҳтар аз нобудиву марг мебошад» [6, 91]. Хидмати бузурги Хайём ҳамин аст, ки инсониятро ба андеша кардан водор кардааст.

Ҳар неку баде, ки дар ниҳоди башар аст,

Шодиву ғаме, ки дар қазову қадар аст.

Бо чарх макун ҳавола к-андар раҳи ақл,

Чарх аз ту ҳазор бор бечоратар аст [6, 109].

Рисолати дигари Хайём баёни ҳақиқат буд. Ӯ баҳри иҷрои ин вазифаи иҷтимоии худ аз ҳеч чизе фуругузор накардааст. Дар таърихи адабиёти тоҷик ҳеч шоире монанди Ҳофиз ва Хайём риёкорӣ, дурӯғпароканӣ, фиребу найранг, зоҳирпарастӣ, такаббуру худписандии намояндагони расмии диниро ин қадар ошкор фошу маҳкум накардааст. Хайём низ дар ин замина аз Ҳофиз, ки мегуфт: «Фош мегӯяму аз гуфтаи худ дилшодам» пайравӣ намуда, таассубу хурофот ва таъбиру тафсирҳои нодурусти шайхони риёкор, муллоҳои мутаассиб ва муфтиҳои қозиҳои манфиатталабро мазамаму тамасхур кардааст:

Эй соҳиби фатво зи ту пуркортарем,

Бо ин ҳама мастӣ зи ту ҳушёртарем.

Ту хуни ризон хӯрему ту хуни касон –

Инсоф бидеҳ, кадом хунхортарем?! [6, 61].

Рубоии мазкур дар шаклҳои дигаре монанди «Эй қозии шаҳр» ё «Эй муфтии шаҳр» ҳам истифода шудааст, ки дар тамоми вариантҳо хитоби шоир ба намояндагони

динӣ равона шудааст. Хайём ривояту қисса ва афсонаҳои бофтаи шайху муфтию муллоро дар бораи дунёву охират мисол зада, ин тоифаро ба суистифода аз дин муттаҳам мекунад. Тарсондани одамон аз охират ва ташвиқи онҳо ба дунёбезорию дунёгурезӣ тазвире аст, ки ба назари Хайём бо ҳадафи ба бардағӣ кашонидани мардуми содалавҳ ба кор мегиранд. Ба гуфтаи Хайём ин тоифа мардумро ба дунёгурезӣ ташвиқ намуда, худ дар дунё ҳукумат меронанд. Халқи бечораро аз неъматҳои дунё маҳрум карда, барои худ истифода аз ҳама чизро ҷоиз медонанд. Тақдири мардумро ба фардо ҳавола карда, худ ғарқ дар нозу неъматӣ дунявӣ зиндагӣ менамоянд:

Гўянд биҳишту ҳурубин хоҳад буд,
В-он ҷо майи нобу ангубин хоҳад буд.
Гар мо майю маъшуқа гузидем, чӣ бок?
Чун оқибати кор ҳамин хоҳад буд [6, 96].

Хайём дар масоили динию дунёӣ тарафдори таҳаммулу мадуро ва миёнаравӣ буд. Дар фалсафаи Хайём таассуб дар ақидаи шахсӣ ҳилофи ақлу мантиқ буда, боиси густариши хушунату бадбинӣ дар миёни мардум мешавад. Ба гуфтаи ӯ Хайём одамонро фурсати маҳдуде, ки дорад, бояд аз он истифода намояд, зеро ин дами ғанимат тақрор шуданӣ нест. Ин тавр нест, ки дубора ба дунё биёем ва аз мавқеияти бадастомада истифода кунем. Бинобар ин, шоир пешниҳод мекунад, чизе аз дороии дунё боқӣ нагузорем, ки дубора барнамегардем, то аз он чи захира кардаем, баҳраманд шавем:

Аз ҷумлаи рафтагони ин роҳи дароз,
Бозомадае ку, ки ба мо гўяд роз?
Зинҳор, дари ин дуруҳаи розу ниёз
Чизе нагузорӣ, ки намеой боз [6, 82].

Дар идома Хайём одамонро ба парҳез аз хўрдани ғами дунёи гузарон мекунад ва супориш мекунад, ки хуш бошед ва ин фурсати андакро ба шодӣ бигзаронед, ки агар ин ҷаҳон вафое дошт, навбат ба мо намерасид:

Бархезу маҳўр ғами ҷаҳони гузарон,
Хуш бошу даме ба шодмонӣ гузарон.
Дар табъи замона агар вафое будӣ,
Ҳаргиз ба ту навбат нашудӣ аз дигарон [6, 119].

Назарияи шодистӣ ва комравой аз умри гузарону нопадид мафҳуми амиқи фалсафӣ дорад. Дар ин масъала Хайём ба андешаи ирфонӣ наздиктар мешавад. «Вақтро ғанимат доништан» ва «дар дам зиндагӣ кардан» дар байни ҷараёнҳои гуногуни суфия низ маъруф буда, бо таъбири «суфӣ ибн-ул-вақт аст» таълиф мешудааст. Хайём ин назарияи амалиро ҷомаи нав мепошонад ва таваҳҳумоти зеҳнӣ ва ривоятҳои сохтаву бофтаи бепояву асосро тамасхур намуда, мардумро ба зиндагии шоди дунявӣ ва баҳрабардории дурусту оқилона аз неъматҳои он ташвиқ менамояд. Хайём бар ин бовар буд, ки одамон умдатан дар ду замон зиндагӣ мекунанд; гурӯҳе дар ҳасрати гузашта ва тоифаи дигаре ба умеди оянда. Дар ҳоле, ки ин замонҳо, яъне замони гузашта ва оянда дар ихтиёри инсон нестанд ва умед бастан бар инҳо зоеъ кардани зиндагӣ дар роҳи батолат аст:

Рўзе, ки гузаштааст, аз ӯ ёд макун,
Фардо, ки наёмадаст, фарёд макун.
Бар н-омадаву гузашта бунёд макун,
Хуш бош кунун умр барбод макун [6, 113].

Хайём ҳасрат хўрдан барои замони гузашта ва умед бастан ба замони ояндаро нишонаи заъфи одамон медонад, ки бо худфиребӣ замони ҳоли худро ҳам беҳуда сипарӣ мекунад. Хайём одамонро аз хоби ғафлат бедор мекунад ва ӯро ба шодистӣ ва истифода аз дами ғанимат ҳидоят менамояд. Дар фалсафаи Хайём бузургтарин неъмат лаҳзаи ҳол аст, зеро лаҳзаҳо ҳаргиз тақроршуданӣ нестанд, бинобар он истифода аз ин лаҳзаҳоро ғанимат мешуморад. Хайём мегӯяд: «Гузашта, ки барнамегардад ва оянда ҳам номаълум

аст, пас зиндагӣ байни ду “адам” қарор гирифтааст ва он «дам» аст ва бояд ки «дам»-ро ғанимат шумурд ва ғам хӯрдани беҳуда ҳам суде нахоҳад дошт» [7, 23].

Май хӯрдану шод будан ойини ман аст,
Фориғ будан зи куфру дин дини ман аст.
Гуфтам ба арӯси даҳр: кобини ту чист?
Гуфто: дили хуррами ту кобини ман аст! [12, 48].

Хайём аз сароби тира, ки ҳаёт ном дорад биҳиште равшан месозад ва аз зебоиву лутфу камол парда аз дебои заррин бар дунёи хафақоновар мекашад. Каломӣ ӯ бо муҳтавои азиме, ки аз фалсафа дар бар дорад бо латофати хайёл ва зебӣ омешиш ёфта, дурахшиши аҷибе ёфтааст ва ҳамин рози азамату зиндагии ҷовидони вай дар қалбҳои инсон дар саросари гетӣ аст. «Хайём ба зиндагӣ ишқ меварзад ва зиндагиро ҳамон лаҳзот ба шумор меоварад, ба бесаранҷомии одамӣ муътақид аст, асрори табиатро печида медонад ва касеро «розкушо»-и ин «муаммо» намедонад» [7, 22].

Эй дил, ту ба асрори муаммо нарасӣ,
Дар нуктаи зиракони доно нарасӣ.
Ин ҷо зи майи ноб биҳиште месоз,
К-он ҷо, ки биҳишт аст, расӣ ё нарасӣ [12, 161].

Хайём як файласуфи воқеъгаро ҳаст ва дунёро ҳамон гуна, ки мебинад, тафсир менамояд. Ӯ ба тафсирҳои арбобони дин дар бораи охират ва ваъдаҳои он дунёи чандон бовар надорад. Шоир ба чизе, ки касе надидааст ва ғайри қобили исбот бошад така намекунад. Тақияҳои асосии Хайём нақди умри хеш аст, ки амалан дар ихтиёр дорад. «Хайём башарро ба сӯйи маърифту доноӣ роҳнамоӣ мекунад ва усораи «дин»-ро садоқату дурустӣ ва хидмат ба ҳамнавъ медонад, аз ҷоплусиву тамаллуқ парҳез мекунад ва барои хушоянди ҳукму подшоҳони аср ва мардуми замона сухане намегӯяд» [6, 25-26]. Ӯ одамиро ташвиқ мекунад, ки онҳо низ бар он чӣ ки дар дасту ихтиёр доранд, эътимод кунанд, на бар ваъдаҳои, ки касе бар ҳақиқати онҳо воқиф нест:

Чун нест ҳақиқату яқин андар даст,
Натвон ба умеди шак ҳама умр нишаст.
Ҳон, то биниҳем ҷоми май аз кафи даст,
Дар беҳабарӣ мурд, чи ҳушёр, чи маст [12, 28].

Хайём аз ин тариқ зеҳн ва таваҷҷуҳи одамиро аз гирдоби таваҳҳумоти «асрори азал», ки ҳамоно нокушода боқӣ мондааст, раҳо карда, диққати ӯро ба самти нақди умр мекашонанд. Хидмати дигари Хайём ин аст, ки ӯ аз ин тариқ инсониятро ба ақлгарой ва хирадварзӣ даъват менамояд. Ӯ тафсирҳои ғайриақлонӣ аз зиндагӣ ва дунёро қабул надорад. Мантиқи хайёмӣ дар доираи ақл шакл гирифтааст:

Аҷром, ки сокинони ин айвонанд,
Асбоби тараддуи хирадмандонанд.
Ҳон, то сари риштаи хирад гум накунӣ,
К-онон, ки мудаббиранд, саргардонанд [12, 59].

Хайёмро шоири даҳримазҳаб медонанд, чунонки ӯ аз Абулало Муаййирӣ, файласуфи араб таъсир пазируфтааст. Ӯ талош мекунад, ки ба ҷуброни ҷабри зиндагӣ, ки бар инсон таҳмил шудааст, зиндагиро он гуна, ки мехоҳад, пеш бибарад. Хайём бар ин бовар буд, ки ба дунё омадан дар ихтиёри инсон нест, аммо чӣ гуна зиндагӣ кардан дар ихтиёри ӯст. Андешаи хайёмӣ андешаи фардгароёна ва озодихоҳӣ аст, ӯ инсонро бо вучуди ҷабри таърихӣ на дар мақоми инсоне беҳираду ноогоҳ ва нотавон, балки дар мақоми мебинад, ки метавонад худро аз ҳештан наҷот диҳад:

Афлок ба ҷуз ғам нафизоянд дигар,
Бинҳанд яке, то бирабоянд дигар.
Номадагон агар бидонанд, ки мо
Дар даҳр чӣ мекашем, н-оянд дигар [7, 86].

Хайём бо дилгармӣ ба зиндагӣ машғул буд ва ба ҳубӣ дарк карда буд, ки дарди ҷаҳонро ҷуз ба озодагӣ дар рафтору андеша наметавон ҳал кард. Ӯ ҷавонмардона барои

шинохти хеш ва шинохти инсоният талош кард, чандон ки муътақид буд биҳишти ваъдадодашуда, метавонад рӯи замин маъно пайдо кунад, ба шарте ки ҳар кас биҳишти хешро бишносад.

Бахши дигаре аз рубоиёти Хайёмро мавзуи мубориза алайҳи хурофоту хурофотпарастии роиҷ дар миёни ҳамасронаш ташкил медиҳад. Бардоштҳои ғалат ва ғайриилмӣ оммаи мардум, ки аз тарафи рӯҳониён-намоёндагони расмӣ ҳукумат ҳам ин гуна ривоятҳо тарғиб мешуданд, мавриди тамасхури шоир қарор гирифтааст. Ӯ тасаввури ғалати мардумро дар бораи ин ки гӯё замин бар болои шохи гов истодааст ва сабаби заминчунбиро лағжидани замин аз боли шохи гов таъбир мекарданд, ин гуна мазаммат кардааст:

Говест дар осмону номаш Парвин,
Як гови дигар нухуфта дар зери замин.
Чашми хирадат боз кун аз рӯи яқин,
Зеру забари ду гов муште хар бин [12, 144].

Хайём дар идома ҷабру тақдиргароиро, ки дасту пой мардумро аз амал кардан мебаст ва онҳоро ба ғулумони ҳалқабаргӯши хоҷагону сарватмандони давр табдил медод, саҳт маҳкум кардааст. Ӯ дар муқобили тақдиргарой ва таслим шудан дар баробари қазову қадар идеяи озодии инсон ва ҳаққи таъйини сарнавиштро матраҳ менамуд. Дар ҷаҳонбинии Хайём ва тафсири ӯ аз таълимоти динӣ инсон озод офарида шуда, аз ҳаққи ихтиёр ва ҳаққи тағйири сарнавишти хеш бархурдор тасвир шудааст:

Гар даст ба лавҳаи қазо доштаме,
Бар майлу муроди хеш бингоштаме;
Ғамро зи ҷаҳон яксара бардоштаме,
В-аз шодӣ сар ба чарх афроштаме [6, 39].

Ин гуна тасаввуроти нодуруст аз офариниши оламу одам ва сарнавишти башар инсонро аз фаъолияти мустақилона ва тасмимгирӣ дар бораи ояндаи худ маҳрум мекард. Ба гуфтаи Хайём агар фаъолияти инсон ба нияту иродаи ӯ вобаста набошад, фарқ кардани неку бад, дурусту нодуруст ва ҳарому ҳалол кори «қазову қадар» бошад, пас одам аз посухгӯӣ дар баробари амалҳои худ бояд озод мебуд:

Ман ҳеч надонам, ки маро он ки сиришт,
Аз аҳли биҳишт кард ё дузахи зишт.
Ҷомеау бутеву барбате бар лаби кишт,
Ин ҳар се маро нақду туро нася биҳишт [12, 43].

Дар фалсафаи Хайём тарвиҷи ақидаҳои хурофотӣ дар ҷомеа кори дасти рӯҳониёни манфиатталаб ва ҳокимони золим аст, ки ба хотири ҳифзи қудрати хеш ин гуна андешаҳои ғалатро либоси динӣ пӯшонида, ба мардум мефурӯхтанд. Шоири озодихоҳ, ба мисли Умари Хайём, ки фиребу риёкориҳои арбобони вобастаи динро хуб медонист, сафсатаҳои онҳо дар бораи дин, тарғиби тақдиргарой, тарсондани мардум аз рӯзи ҷазо, тан додани ба сарнавишт ва ваъдаи осоиш дар биҳиштро фош намуда, ҳамзамонони хешро ба сӯи озодманишӣ ва ақлгарой дар умури дину дунё ташвиқ мекард. «Хайём бо риёву тазвир, дурангӣ ва дурӯйӣ мувофиқ нест ва азамати оамиро дар садоқат, ростӣ ва шаҳомат медонад» [7, 21].

Сустӣ макуну фаризаҳоро бигуздор,
В-ин луқма, ки дорӣ, зи касон боз мадор,
Дар хуни касу моли касе қасд макун,
Дар уҳдаи он ҷаҳон манам – бода биёр! [6, 121].

«Хулоса, Хайём донишмандест, ки дар партави тафаккур ва андешаҳои равшан тавонистааст мушкилоти башарро баррасӣ кунад, роҳи ҳалҳои мантиқӣ барои раҳой аз дардҳову ранҷҳо пешниҳод намояд, аз ин рӯ, Хайём омӯзгорест тавоно ва раҳбарест доно барои иршоду тараққӣ ва пешрафти ҷомеа» [7, 26]. Аз таҳлили рубоиёти Хайём донишмандон ба ин натиҷа расидаанд, ки ӯ як мутафаккири мунавварфикри даврони худ буда, аз ҳаққи озодии инсон пайваста дифоъ кардааст. Агарчи дар зоҳир баъзе

андешаҳои хайёмӣ хилофи омӯзаҳои динӣ ба назар мерасанд, аммо ҳақиқат ин аст, ки шоир бо матраҳ кардани саволҳои гуногун қасди ошкор намудани ҳақиқатро доштааст. Дар баробари ин, Хайём бо чуръат ва қудрати тамоми алайҳи хурофоту хурофот-парастон, «доми тазвир» қарор додани дин ба дасти арбобони дину давлат, тарғиби оммаи мардум ба тақдиргарой, таслим дар муқобили «қазову қадар», бим доштан аз охират, даст кашидан аз неъматҳои дунявӣ ба умеди бихишт мубориза бурда, мардумро ба озодагӣ озодаманишӣ ва сохтани дунёи нав бар пояи адолат худ даъват кардааст.

Китобнома:

1. Браун, Э. Таърихи адабиёти Эрон / Э. Браун. – Техрон: Марворид, 1369. – 545 с.
2. Брагинский, И.С. Из истории таджикской и персидской литературы / И.С. Брагинский. – Москва: Наука, 1972. – 524 с.
3. Сафо, З. Таърихи адабиёти Эрон. Ҷ 2. / З. Сафо. – Техрон: Фирдавс, 1371. – 1128 с.
4. Саидасанов, Ю.Ш. Адабиёти форсу тоҷик дар давраи Салҷуқиён // Паёми донишгоҳи Хоруғ. - 2024. - № 1(29). – С. 54-57.
5. Рипка, Я. История персидской и таджикской литературы / Я. Рипка. – М.: Прогресс, 1970. – 418 с.
6. Хайём, У. Рубоӣёт / У. Хайём. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1955. – 160 с.
7. Ҳумоюнфар, Ф. Симои Хайём / Ф. Ҳумоюнфар. – Техрон: Фурӯғӣ, 2536 ш. – 183 с.
8. Ҳусейнзода, Ш. Баҳс ва андеша / Ш. Ҳусейнзода. – Душанбе: Ирфон, 1964. – 263 с.
9. Ҳаёт ва адабиёт (маҷмуаи мақолаҳо). – Сталинобод: НДТ, 1958. – 320 с.
10. Шамс, Қ. Р. Ал-муъҷам / Қ.Р. Шамс. – Душанбе: Ирфон, 1991. – 464 с.
11. Шарифов, Х. Балоғат ва суханварӣ / Х. Шарифов. – Душанбе: Ирфон, 2002. – 278 с.
12. - URL: <https://ganjoor.net/khayyam/robaee/sh45> (санаи мурочиат: 12.04.2026).

ТДУ: 821.222.8-31.09:94(575.3)

ҚИССАИ «ШЕЪРҲОИ ХУНИН»-И М. СОЛЕҲ РАМЗГУЗОРӢ ВА ПАЁМИ ТАЪРИХӢ БАРОИ НАСЛИ ИМРӢЗ Абдуҷалили Амон Холиқзода²²

*Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣи
Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ*

Мақола ба таҳлили қиссаи таърихӣ «Шеърҳои хунин»-и Муҳаммадзамони Солеҳ бахшида шудааст, ки бо забон ва тасвирҳои рамзӣ муқовимати фарҳангии эронинажодонро дар даври хилофати Аббосӣ нишон медиҳад. Маркази ҳикоя қаҳрамони ҷавон Ардашон аст, ки дар майдони Марв ба муқофизати забони порсӣ бармехезад ва баҳои ҷонини худро барои «пиндори нек, гуфтори нек, рафтори нек» мебардорад. Муаллиф бо пайванди образҳои таърихӣ Бобак Хуррамдин, Мозӣ ва антиподи онҳо, Ғурак (Афшин), мафҳумҳои ҷасорат, вафо ва хиёнатро рӯшан месозад. Символиҳои «шаҳри мурда» ва «оби зиндагӣ» ба эҳёи ҳувияти миллӣ ишора карда, пиразани сафедпӯш ҳамчун «субҳи козӣ» васвасаи умеди дурӯғинро рамзгузорӣ мекунад.

²² Абдуҷалили Амон Холиқзода – Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣи Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ, кафедраи назария ва таърихи адабиёт, номзади илмҳои филологӣ, докторант. Нишони: Љумъури Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121. Тел.: (+992) 902550290; e-mail: abdujalil.amon@outlook.com.

Абдуҷалил Амон Холиқзода – Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айнӣ, кафедра теории и истории литературы, кандидат филологических наук, докторант. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 121. Тел.: (+992) 902550290; e-mail: abdujalil.amon@outlook.com.

Abdujalil Amon Kholiqzoda – Tajik State Pedagogical University named after S. Aini, Department of Theory and History of Literature, Candidate of Philological Sciences, Doctoral Candidate. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 121. Tel.: (+992) 902550290; e-mail: abdujalil.amon@outlook.com.

Таҳлил нишон медиҳад, ки достони «Шеърҳои хунин» танҳо бозсозии як фоҷиа нест, балки паёми ахлоқӣ барои имрӯз аст: ҳифзи забон ва фарҳанг, ваҳдати миллӣ, ростқавлӣ ва ҷуръати муқовимат бар зидди зулм. Нависанда бо услуби бисёрқабата (омехтаи забони адабӣ, шиоротҳои динӣ ва таърихӣ) хонандаро ба ҳудуди даъват мекунад ва саволи меҳварӣ мегузорад: «дар майдони таърих дар канори кӣ меистем?» Қисса қудрати адабро ҳамчун воситаи бедорӣ ва таърихсозӣ таъкид карда, барои насли ҷавон нақшаи арзишҳои амалияҳудиноӣ, иттиҳод, ҷасорат ва ҳаққӯйӣ пеш мегузорад.

Калидвожаҳо: Муҳаммадзамони Солеҳ; «Шеърҳои хунин»; Ардавон; Бобак; Мозиёр; Афшин (Ғурак); рамзгузорӣ; ҳувиати миллӣ; забони порсӣ; пиндори нек, гуфтори нек, рафтори нек; иттиҳод бар зидди зулм; хиёнат; ваҳдат; паёми ахлоқӣ.

Повесть «Шеърҳои хунин» («Кровавые стихи») М. Солеха: символика и историческое послание для современного поколения

Статья посвящена анализу исторической повести «Кровавые стихи» Мухаммадзамона Солеха, которая языком символов и образных метафор показывает культурное сопротивление иранского коренного населения в эпоху Аббасидского халифата. В центре повествования юный герой Ардавон, который на площади в Марве встает на защиту персидского языка и платит за «благую мысль, благое слово, благое дело» ценой собственной жизни. Соединяя исторические образы Бабека Хуррамдина и Мозиара и их антипода Гурака (Афшина), автор раскрывает смысловые поля мужества, верности и предательства. Символы «мертвого города» и «воды жизни» указывают на возрождение национальной идентичности, а седая женщина в белом как «ложная заря» воплощает искушение лживой надеждой.

Анализ показывает, что «Кровавые стихи» не просто реконструкция одной трагедии, а нравственное послание современному дню: сохранение языка и культуры, национальное единство, правдивость и смелость сопротивления злу. Писатель, используя многослойный стиль (сплав литературного языка с религиозно-историческими аллюзиями), ведет читателя к самосознанию и ставит ключевой вопрос: «По чью сторону мы стоим на площади истории?» Повесть подчеркивает силу литературы как инструмента пробуждения и сотворения истории и предлагает молодому поколению практическую матрицу ценностей: самопознание, солидарность, мужество и поиски истины.

Ключевые слова: Мухаммадзамон Солеҳ; «Кровавые стихи»; Ардавон; Бабек; Мозиар; Афшин (Гурак); символика; национальная идентичность; персидский язык; благая мысль, благое слово, благое дело; сопротивление злу; предательство; единство; нравственное послание.

The novella «She'rhoi khunin (the bloody poems)» by m. Soleh: symbolism and historical message for the present generation

This article is devoted to the analysis of the historical novella «The Bloody Poems» by Muhammadzamoni Soleh, which, through the language of symbols and figurative metaphors, depicts the cultural resistance of the Iranian indigenous population during the Abbasid Caliphate. At the center of the narrative stands the young hero Ardavon, who, on the square of Marv, rises to defend the Persian language and pays for «Good Thoughts, Good Words, Good Deeds» with the price of his own life. By intertwining the historical figures of Babak Khorramdin and Moziyar with their antithesis, Ghurak (Afshin), the author reveals the semantic fields of courage, loyalty, and betrayal. The symbols of the «dead city» and the «water of life» point to the revival of national identity, while the old woman dressed in white as a «false dawn» embodies the temptation of deceptive hope.

The analysis shows that «The Bloody Poems» is not merely the reconstruction of a single tragedy, but a moral message for today: the preservation of language and culture, national unity, truthfulness, and the courage to resist oppression. Employing a multilayered style (a fusion of literary language with religious and historical allusions), the writer leads the reader toward self-awareness and poses a central question: «On whose side do we stand in the square of history?» The novella emphasizes the power of literature as an instrument of awakening and history-making, offering the younger generation a practical matrix of values: self-knowledge, solidarity, bravery, and the pursuit of truth.

Keywords: Muhammadzamoni Soleh; «The Bloody Poems»; Ardavon; Babak; Moziyar; Afshin (Ghurak); symbolism; national identity; Persian language; Good Thoughts, Good Words, Good Deeds; resistance to oppression; betrayal; unity; moral message.

Қиссаи таърихӣ «Шеърҳои хунин» (Дар ҳошияи «Таърихи Табарӣ») аз Муҳаммадзамони Солеҳ [6] яке аз намунаҳои барҷастаи насли бадеии тоҷик аст, ки

рӯйдодҳои пурталотуми гузаштагони моро бо нигоҳи рамзӣ баён мекунад. Нависанда хонандаро бо шаклҳои шартӣ ва ишоратҳои тамсилӣ ба умқи таърих мебарад. Ин ҳикоя дар заминаи далелҳои воқеии таърихӣ сурат гирифта, муборизаи фарҳанги бостонии ниёгонро бо зулми истилогарони араб инъикос менамояд. Ба гуфтаи Абдухолиқи Набавӣ: Муҳаммадзамони Солеҳ ҳамчун нависандаи ҷавон аз решаҳо ва ғочҳои гузаштагони хеш қисса гуфта, андешаи худро дар заминаи таърихи маънавии ниёгон бунёд кардани шудааст. Ин талоши начиби ӯ, баҳусус дар замони шӯравӣ, ки рӯчӯ ба гузаштаи миллӣ таҳти меҳвари идеологияи бегона маҳдуд мегашт, аҳамияти баланд дошт. «Шеърҳои хунин» низ маҳсули чунин ҳунари нависанда аст: дар қолаби ҳикояи таърихӣ арзишҳои миллати тоҷикро эҳё намуда, паёми ахлоқию иҷтимоии равшане барои имрӯз интиқол медиҳад [8, 116].

Дар ин мақола муҳтавои ҳикоя ва хусусиятҳои бадеии он бо услуби танқидии илмӣ таҳлил мегарданд. Бо истинод ба сарчашмаҳои таърихӣ ва тадқиқоти адабӣ нишон хоҳем дод, ки Муҳаммадзамони Солеҳ чӣ гуна рамзу истиораҳоро кор фармуда, паёми «Шеърҳои хунин»-ро ба воқеияти насли имрӯз пайванд додааст. Ҳадаф аз таҳлил исботи он аст, ки ин ҳикоя на танҳо тасвири шучоати ниёгон дар баробари истилогарист, балки як пандномаи пурарзиши ахлоқӣ барои ҷомеаи имрӯза, махсусан барои ҷавонон маҳсуб меёбад. Нависанда бо қаҳрамони худ нишон медиҳад, ки инсон метавонад аз «заҳоби маънавии худ» раҳо ёфта, бар душвориҳои рӯзгор ғалаба кунад. Маҳз чунин пирӯзӣ бар заифии ботинӣ асоси паёми ҳикояро ташкил медиҳад.

Ҳодисоти ҳикоя дар солҳои ҳукмронии хилофати Аббосиён дар Хуросон (қарни IX милодӣ) рух медиҳанд. Амири арабтабори Хуросон бо нияти озмоиши вафодории мардуми маҳаллӣ рӯзи чашиниеро ба унвони «Рӯзи наҷоти Эронзамин» эълон мекунад. Ӯ дар шаҳри Марв пойтахти Хуросони Бузург, базме орошта, эълон медорад, ки гӯё ин рӯз рӯзи шодии эронӣ аст. Вале дар асл Амир меҳроҳад бубинад, ки пас аз солҳои мағлубият оё дар дили мардум ҳанӯз эҳсоси ҳувияти миллӣ ва гароиш ба фарҳанги ниёгон боқӣ мондааст ё не. Ӯ махсусан эълон мекунад, ки агар дар Хуросон шоири форсигӯе боқӣ монда бошад, бигзор пеш ояд ва барои ҷамъомадагон шеърӣ порсӣ хонад. Ин пешниҳоди Амир на аз меҳр, балки як фитнаест, ки бо он меҳроҳад шуълаҳои эҳтимолии меҳанпарастиро ошкор намуда, хомӯш созад. Зеро ҳамаи шоирони форсизабонро то он рӯз ё кушташунд, ё ба хомӯшӣ водоштаанд ва хилофат шеърӯ адаби порсиро манъ кардааст. Мардум, ки дар майдон ҷамъ шудаанд, суҳанони Амиро бо тарсу таҳлука мешунаванд ва ҳеҷ кас ҷуръати ҷавоб додан надорад: сукуту хомӯшии пурваҳшат домангири ҷамъи издиҳом аст.

Дар ҳамин ҳол, ҷавоне бо либоси сафеди муғони кӯҳан ба майдон меояду сукутро мешиканад. Ин кас Ардавон, писари Марзбон дабири дарбори Амир аст, ки дар нixon аз падар илму адаби порсиро омӯхтааст. Ардавон ба нишони эътироз либоси сафед ба тан кардааст, ки дар он давр танҳо муғон, рӯҳониёни зардуштӣ мепӯшиданд [4, 218]. Густоҳии ӯ афроди гирдомадаро ба ҳайрат мегузорад: Ардавон бо ҷасорати тамом изҳор медорад, ки «дар Хуросони Бузург боз ҳам шоири форсигӯ боқӣ мондааст» [6, 143] ва ин шоир худӣ ӯст. Амир, ки чунин ҷавонмардиро ҳеҷ интизор надошт, ба қаҳру даҳшат меафтад, аммо зоҳиран иҷозат медиҳад, ки дабири далераш шеърӣ порсиро назди омма қироат кунад. Дар асл Амир меҳроҳад донанд, ки оё касе аз издиҳом аз суҳанони Ардавон ҷонибдорӣ хоҳад кард ё на, ӯ онҳоро меозмояд.

Ардавон бар минбар меояд ва ба ҷои шеър суҳанронии оташине анҷом медиҳад. Нутқи ӯ саршор аз рамзу кинояҳои таърихист. Қаҳрамон аввал аз як ҳоби ваҳшатноке, ки дишаб дидааст, оғоз мекунад: дар хоб худро дар шаҳри мурдаву торике дидааст, ки сокинонаш либоси мотам ба тан доранд ва ташнаи «оби зиндагӣ» саргардонанд. Дар осмони он шаҳр ҷуғзе ба сурати шохин пайдо шуда, сари ӯро ҷангол мезанад ва аз тан ҷудо карда мебарад. Ардавони ҳобида худро сарбурида медидааст, ки дар кӯчаҳои торике шаҳр чун сояи саргумгашта медавид. Ин ҳоби рамзӣ ҳолати миллатро тасвир мекунад, ки раҳбарашро аз даст додааст, танҳо сояе аз гузашта мондааст ва дигар умеди

зиндагонӣ надорад. Ҳамин дам аз дуриҳои таърих нидое ба гӯшаш мерасад, ки шаҳр ўро ба сўйи худ меҳонад як фарёди пурдари ва истиғосаи пуровозе, ки ба гӯши Ардавон мерасад. Ин овози модар-ватан аст, ки фарзандони хешро ба наҷот меҳонад.

Ардавон дар чараёни нутки худ ин хоби рамзиро ба воқеият меомезад. Ў номҳои муборизони таърихӣ миллати худро ба забон меорад ва онҳоро чун тимсоли шучоат ба ёд меорад. Пеш аз ҳама, вай аз Бобак Хуррамдин ёд мекунад пешвои шўриши хурамдинаҳо дар Озарбойҷон, ки ду даҳсола бар зидди истилои араб ҷангида буд. Ардавон воқеаи марг ва шаҳодати фоҷиавии Бобакро тасвир мекунад: вақте халифа Бобакро асир гирифт, дасту пояшро буридаанд ва Бобак хунҳои ҷоричшуда аз танаашро ба рӯй молида, худро сурхрӯ нигоҳ дошт, то душман зарраи тарсро дар чехрааш набинад. Чунин ҷасоратро Ардавон меситояд ва хитоб мекунад, ки «Оё мумкин аст бо нафрат дўст дошт ва зиндагӣ кард?» [6, 144] яъне оё метавон зери зулму асорат зиндагии ҳақиқӣ дошт? Ин саволи ў бештар хитоб ба одамони тарсидае буд, ки дар атрофаш хомўш меистоданд: магар мешавад худ бадбахт бошию дар баробари бадбахтӣ сукут варзӣ?

Қаҳрамони ҳикоя сипас аз Мозиёр (ё Мозёр) пешвои шўриши дигаре дар Табаристони бостон, ки соли 839 мелодӣ ба хилофат сарпечӣ карда буд, ном мебарад. Мозиёр низ ба тақдири Бобак гирифтор шуд: ўро бо найранг дастгир намуда, ба қатл расонданд. Ардавон аз хуни шаҳидони роҳи озодии Ватан сухан ронда, бо дарду ҳасрат меғўяд, ки «овози истиғосаи шаҳр қатъ шуд» [4, 276] яъне пас аз шикастани ин қиёми миллиён садои муқовимат хомўш гардид. Воқеан ҳам, пас аз шаҳодати Бобак (838 м.) ва Мозиёр (839 м.) ҳеҷ қиём ё эътирози бузурге алайҳи хилофат дар Эронзамин намонд ва гўё рўҳияи мардум шикаст. Ин маънии «шаҳри мурда»-ро дорад, ки Ардавон дар хоби худ дида буд.

Бо лаҳни пуроташ Ардавон ҳамчунин аз хиёнатӣ фуруманшиҳои дохилӣ гила мекунад. Дар муқобили қаҳрамонони шаҳид ў шахсияти як хиёнаткорро меғузорад касе, ки сабаби шикасти муборизаҳои миллий гардид. Ин шахс дар ҳикоя бо номи Ёўрак - писари Ковус ёд мешавад. Бо истинод ба шундаҳои таърихӣ, метавон дарёфт, ки ишораи Ардавон ба Хайдар ибни Ковус (Афшин), амири Усрушна ва сипаҳсолори хилофат аст. Афшин, ҳарчанд худ аз сулолаи эронии подшоҳони маҳаллӣ буд, барои мансаб ба хилофат хидмат намуд ва дар дастгир кардани Бобак маккорона сарм гузошт. Таърих гувоҳи медиҳад, ки Афшин (Хайдар писари Ковус) бо Мозиёру Бобак пасику пинҳонӣ аҳд карда буд, ки якҷоя хилофатро сарнагун созанд ва давлатдориро ба ҳонадони подшоҳони кўҳани Эрон баргардонанд. Аммо ў ба савганди хеш вафо накард: ба хоҳири риёсат Бобакро таслим кард ва худ дар дарбори халифа соҳиби мансабу мақом шуд. Ардавон дар ҳикоя бо ҳисси нафрат меғўяд: «Ман туро мешиносам, эй Ёўрак, писари Ковус, эй хиёнати абас!». Ў Афшинро рамзи хиёнат ба Ватан ва миллат мешуморад ва фарёд мезанад: «Моро хиёнат мекушад!» яъне сабаби асосии шикасти миллатҳо хиёнати худӣ ашхоси алоҳида аст, на танҳо зўри душмани беруна. Дар ҳақиқат, ҳам Бобак ва ҳам Мозиёр аз ҷабри хиёнат аз пой афтоданд. Нуктаи ибратомўзи таърих он аст, ки хиёнаткор худ низ аз хиёнати худ эмин намемонад. Афшин баъдтар аз сўйи худӣ халифа ба бевафояш муттаҳам шуд: ўро ба қуфру майл ба эътиқоди ниёгон айбдор кардаанд ва соли 841 мелодӣ дар зиндони Бағдод ба қатл расонданд. Ҷасади Афшинро сўзонданд ва ҳокистарашро ба Дарёи Тигр рехтанд, то номаш ҳам аз дафтари рўзгор маҳв гардад. Ин сарнавишти ғамангези хоини миллиро Ардавон бо ҷумлаи пурмағзи «хиёнатро хиёнат гўр аст» ифода мекунад, яъне хиёнаткори Ватан оқибат худ аз дасти хиёнат небуд хоҳад шуд. Ин ҷумла ҳам барои достони таърихӣ ва ҳам барои пандгирии аҳли майдон мурод шудааст.

Бо чунин истинодҳои таърихӣ Ардавон ҳозиронро ба андеша водор месозад. Ў мардумро мазаммат мекунад, ки чаро сукут кардаанд ва ҳақиқатро пушти пардаи тарсу риё пинҳон медоранд. Қаҳрамон хитоб мекунад: «Шуморо дурўғ мекушад!», дурўғ дар ин ҷо ҳам дурўғ ба худ ва ҳам дурўғи ҳокимонро дар бар мегирад. Мардум солҳо боз зери таблиғоти хилофат хомўшона зиндагӣ доштанд, худро фиреб медоданд, ки гўё ҳама чиз

оддӣ аст. Ин худфиребию сукути зулматбор мисоли ҳамон «оби зиндагӣ»-ро дорад, ки Ардавон дар хоб дунболаш медавид, вале пайдо карда наметавонист, як сароби фиреб, ки миллатро ба ҳалокат мебарад. Аз назари Ардавон, наҷот вақте даст медиҳад, ки мардум аз дурӯғу тарс раҳо шуда, воқеиятро иқрор кунанд ва алайҳи зулму хиёнат ба по хезанд.

Дар идомаи нутқ, Ардавон аз асли ҳувияти миллии ниёгон ёдовар мешавад. Вай шиори маздиясноии «Пиндори нек, гуфтори нек, рафтори нек»-ро баланд эълон медорад ва онро начвои ҳамон шахри мурда меномад. Ин се мақулаи ахлоқӣ (ба забони авестой: Хумата, Хухта, Хуваршта) усули меҳварии дини Зардушт мебошанд, ки ҳар як форсиабон аз даврони бостон онро чун панд меҳондааст. Чунончи, ба навиштаи сарчашмаҳо, «пиндори нек, гуфтори нек ва рафтори нек», се роҳнамоии асосии ахлоқи зардуштӣ ҳастанд. Ардавон ин шиори ниёгонро чун нидои «фардо» яъне ояндаи дурахшон ба забон меорад: ба эътиқоди ӯ, танҳо бо хайрхоҳию ростӣ ва рафтори нек метавон ояндаи равшани Ватанро сохт. Ӯ мепурсад: «Ин чӣ сурудест?» ва ҳудаш посух медиҳад: «Истиғосаи фардост!», яъне ин фарёди куҳан дар ҳақиқат даъвати фардои дурахшон аст. Паёми ӯ равшан аст: барои раҳой аз зулму зулмат бояд ба арзишҳои поки ниёгон рӯ овард, то ки фардои умедбахше барои миллат бунёд гардад.

Нутқи Ардавон як муддат афроди хомӯши майдонро ба шавқ меорад: саволҳои пайдарпайи ӯ, даъватҳои оташинаш дили мардумро тақон медиҳанд. Аммо таассуфовар он ки ҳеч яке аз издиҳом чуръати ҳамовозӣ пайдо намекунад. Дарёфти Ардавон талх аст: мардум акнун мисли ҳайкалҳои сангин беҳаракат истодаанд, касе «ҳа» намегӯяд, касе далели пуштибонӣ нишон намедиҳад. Он бегонае, ки саҳаргоҳон дар тан либоси муғ ба тангкӯчаҳои Марв қадам зада, умеди бедории инсонҳоро дошт, ҳоло ҳудро дар миёни издиҳомии хомӯш, танҳову фиребхӯрда эҳсос мекунад. Таърих гувоҳ мешавад, ки аксарияти сокинони шаҳр аз тарси ҷон садо барнаоварданд, онҳо ҳанӯз асири тарсу банди ҳӯи бардагӣ буданд.

Акнун Амири Хуросон, ки дараҷаи ҷасорату бедории аркони давлати ҳешро санчида гирифт, ҳашми ниҳонияшро ошкор мекунад. Ӯ ба ҷаллодон амр медиҳад: «Ӯро сар бизанед ва барои ибрат ба дарвозаи шаҳр овезед!». Бо ин ҳукм ҷашни фиребноки «наҷоти Эронзамин» ба фоҷиа табдил меёбад. Сарбозони халифа Ардавони далерро дар назди ҷашми ҳазорон тамошобин ба қатл мерасонанд ва сари буридаи ӯро барои тарсондани дигарон баланд меовезанд. Хуни поки шаҳид пеши назари халқи қарахт равон мешавад... Қисса бо тасвири як манзараи пуррамзу пурҳаяҷон анҷом меёбад: Ардавон қабл аз марг дар уфукҳои хунранги осмон сурати ҳамон зани сафедпӯшро мебинад, ки саҳаргоҳон пеши роҳашро гирифта буд. Ӯ дарк мекунад, ки он зан (рамзи умед ё фардо) имрӯз низ ҳузур дорад, парвоз мекунад ва нидо медиҳад. Ба ин тартиб, ҳарчанд қаҳрамон кушта шуд, рӯҳи ӯ ва ғояи ӯ зинда мемонад парчами «пиндори нек» ва ҳақиқат сукут намекунад. Таърих гувоҳ аст, ки фикри ростинро куштан номумкин аст: бо марги ҷисм охири ғоя фаро намерасад.

Қиссаи «Шеърҳои хунин» саршор аз рамзу истиораҳои мебошад, ки ба воқеияти таърихӣ ва маънавии миллати тоҷик ишораҳои мустақим доранд. Барои дарки амиқи паёми ҳикоя бояд ин рамзҳо ва тимсолҳо шарҳ дода шаванд, зеро ҳар образи бадеӣ дар ҳикоя вазифаи хоссе дар таҳкими андешаи муаллиф дорад.

1. Ардавон ҳамчун рамзи рӯҳи озодаи миллат: Ардавон қаҳрамони асосии ҳикоя симои ҷавоне аст, ки ҳиммати ниёгон дар вучуди ӯ зинда аст. Ӯ дабири дарбор бошад ҳам, зоҳиран тобеи Амир, вале дар ботин озода ва боиффат мондааст. Падари Ардавон Марзбон ӯро дар ниҳон бо фарҳангу забони порсӣ ошно кардааст, яъне пайванди наслҳо ҳанӯз қатъ нашудааст. Либоси сафеде, ки Ардавон мепӯшад, рамзи покӣ ва низ рамзи мансубият ба ойини ниёгон (дини зардуштӣ) мебошад [4, 321]. Дар ҳавзаи фарҳанги тоисломии мо сафед либоси муғон ва мобадон маҳсуб мешуд ва намоди ростӣ ва нур буд. Ардавон дар майдони Марв миёни ҳазорони сиёҳпӯш чун ягона сафедпӯш метобад ин тавсиф бо забони бадеӣ мегӯяд, ки дар он лаҳза ҳақиқатро танҳо ӯ таҷассум мекард.

Густохии Ардавон дар баробари Амир, ки фарёд зад «шоири порсигў ман ҳастам!», рамзи баланд бардоштани овози фарҳанги миллист, ки қудрати истилогаронро ба ларза меандозад. Ў ягона фарди часур аст, ки «аз заҳри маънавии худ раҳой ёфта, бар тарс ва ноумедӣ пирӯзӣ меёбад» [6, 144]. Чунончи таҳлилгарон зикр кардаанд, қаҳрамонони асарҳои таърихӣ Солеҳ аз ҷумла Ардавон шахсонеанд, ки аз саҳтиҳои рӯзгор ва мамониатҳои дохилӣ гузашта, бар худӣ худ пирӯз мешаванд. Дар симои Ардавон часорати *Спитамони* замони Искандар ё *Темурмалики* давраи ҳучуми муғулро метавон дид, ки танҳо ба хоҳири миллат бархостанд. Ў маҷмуи беҳтарин хислатҳои миллиро дорад: мардонагӣ, ростӣ, адолатхоҳӣ ва часорат. Аз ин рӯ, Ардавон дар ҳикоя баргирандаи рӯҳи озодаву муборизи миллат аст. Марги фоҷиавии ӯ низ баёнгари тақдири пуршарафи чунин афрод аст онҳо шояд шикаст бихӯранд, аммо бо хуни худ майдони муборизаро ранги пирӯзӣ мебахшанд. «Шеърҳои хунин» низ ишора ба ҳамин аст, ки шеърӣ ҳақиқӣ аз хун шарм намедорад ва агар лозим шавад, шоир чони худро қурбони сухани ҳақ мекунад.

2. Амири Хуросон тимсоли истибдод ва истеъмори фарҳангӣ: Шаҳси амир дар ҳикоя номи мушаххас надорад ва танҳо бо унвонаш ёд мешавад. Вале аз рӯйи ному нисбати

ӯ равшан аст, ки муаллиф меҳостааст ҳар истилогари бегона (хоҳ араб, хоҳ дигар қавм) метавонад дар симои ӯ таҷассум ёбад. Амири ҳилофат дар Хуросон бо макру фиреб қор мефармояд: бо номи «Рӯзи наҷоти Эронзамин» маросим ороштааст, то аҳли Хуросонро биозмояд. Ў хуб медонад, ки Эронзамин воқеан низозманд аст ва чунин «ҷашн» танҳо як ишорати ҳаёлий ба гузаштаи пурифтиҳори мардуми маҳаллӣ мебошад. Вале амир аз ҳамин ҳассосияти мардум ба нафъи ҳукумати худ истифода бурдан меҷӯрад. Вақте Ардавон ба сухан баромада, ростӣ ва дардҳои ниҳони мардумро бараъло баён мекунад, амир дар дилаш тақон меҷӯрад ӯ пай мебарад, ки то ғалабаи қомил ҳанӯз дур аст. Дар сари амир як ҷумла пайваста ҷарх мезанад: «Мо ҳанӯз ғалаба накардаем!». Ин яъне то ҳанӯз қомилан наметавонад ҳувияти форсиро бардорад, зеро дар вучуди мардум чизе мондааст, ки бар зидди ӯ бархоста метавонад. Чехраи зоҳиран пуртабассуми амир дар ботин пур аз кинаву адоват аст ва ӯ наметавонад таҳаммул кунад, ки як дабири ҷавон ба маҷлис ҳарфи форсӣ гӯяд. Вақте Ардавон аз Бобак, Мозиёр ва Афшин ёд мекунад, амралмуъминин ҳис мекунад, ки ҳар як қалмаи форсӣ мисли ханҷар ба тахти ӯ мезанад. Ниҳоят, чун мебинад, ки ҳанӯз омма дар тарсу суқут аст ва аз ҷояш наметунбад, амир дастур медиҳад Ардавонро сар бизананд. Ин лаҳза чехраи воқеии ситампеша ошқор мегардад дигар ниқоби «пушаймонии шоиркушӣ» ё «ҳимоят аз арзишҳои навин» қор намекунад. Амир ба унвони рамзи ҳар ҳокими истибдодӣ дар таърих нишон дода шудааст. Ў метавонад симои ҳар истилогаре бошад: халифаи араб, муғул, мангит ё шӯравӣ фарқ надорад, усули рафтораш як аст: барои ҳифзи қудрати худ ҳақиқатро пахш мекунад. Ҳадафи ниҳонии Амир қуштани забону фарҳанги бумӣ мебошад, ки онро дар ибораҳои худ низ тасдиқ мекунад: «То даме ки як шоири порсигў зинда аст, мо ғалаба накардаем!». Ин эътирофи амир нишон медиҳад, ки душмани аслии барои ӯ ҳамон сухани форсӣ ва ҳувияти миллии аст. Танҳо вақте худро «ғалаба қарда» мешуморад, ки охири фарди ҳақгӯй ва боимони маҳаллиро нобуд созад. Пас, Амир рамзи зулме мебошад, ки на фақат қисман, балки рӯҳану фарҳангӣ низ миллати моро асир қардан меҷӯрад. Ин нуқта алоқаманд ба воқеияти таърихӣ: арабҳо баъди фатҳи Эрон наслҳои кӯшидаанд, ки забони форсиро маҳв қарда, ҳама ҷо арабӣ гардонанд. Онҳо дар марказҳои илмию маданияи худ, мисли Бағдод, форсизабонро маҷбур мекарданд шеърро ба арабӣ суруда, таълифотро ба арабӣ нависанд. Чуноне ки худӣ Амири ҳикоя мегӯяд: «Дар Бағдод имрӯз шуаро ба забони арабӣ шеър мегӯянд. Марв Бағдод нест!» [6, 147]. Ин сухан ду маънӣ дорад: яке он ки меҷӯрад бигӯяд Марв бояд ҳамчун як вилояти қанори ҳилофат ба Бағдод пайравӣ кунад; дувум ин ки воқеан Марв аз назари маънавий ҳанӯз Бағдод нашудааст, яъне мардумаш қомилан арабзада нагаштаанд. Пас, дар симои Амир идеологияи ассимиляторӣ ва истеъморӣ тасвир ёфтааст. Бо қуштани Ардавон, амир гумон мекунад

пояҳои ҳокимияташро устувор сохт, аммо ӯ иштибоҳ дорад, зеро хуни ноҳақ ҳаргиз ҳадафи золимо чонам амал наменӯшонад [6, 147]. Қатли Ардавон низ дар ниҳоят ба бедории бештари мардум хоҳад бурд, ҳарчанд муваққатан хомӯшӣ ҳукмрон гашта бошад. Муҳаммадзамони Солеҳ тавассути ин образ таъсири мутақобилаи золим ва мазлумро нишон медиҳад: золим ҳар қадар бераҳм бошад, нафрати мардум зиёдтар мешавад ва рӯзе оташи ин нафрат қиём меангезад.

3. Мардум ва издиҳоми хомӯш рамзи чомеаи тарсон: Нақши мардум дар ҳикоя қобили таваҷҷуҳ аст. Нависанда издиҳоми ҷамъомада дар майдонро «*гунгу карахтишуда*» ва «*сармозада*» тавсиф мекунад. Воқеан, ҳангоми суҳанронии ҷасурунаи Ардавон мардум гӯё нафасро дар гулӯ нигоҳ доштаанд: ҳеҷ кас ҷуръати тасдиқи ошкор надорад. Танҳо гоҳ-гоҳ нидои эҳсосоти «Оё мумкин аст?!» аз гӯшаву канор шунида мешавад, ки он ҳам маъноӣ возеҳе надорад. Ин ҳолати равонии ҷамъият рамзи он чомеае мебошад, ки зери султаи дарозмуддати истибдод иродааш сусту хувияташ захмӣ шудааст. Тарс ва беэътимодӣ ба ҳамдигар онҳоро мутафарриқ ва нотавон гардондааст. Дар таърих бисёр вақт ҳамин ғайрат ва тарсуй боис мегардад, ки ҳатто вақте як қаҳрамон барои наҷоти миллат бармехезад, дигарон ба ӯ ёрӣ намерасонанд. Муҳаммадзамони Солеҳ бо ин тасвир мехоҳад хонандаро хушдор диҳад: агар мардум дар баробари ҳатароти фарҳангӣ ва сиёсӣ бепарво бошанд, ҳатто далертарин афрод низ наметавонанд Ватанро наҷот диҳанд. Издиҳоми ҳикоя, ки номи ягон нафар аз онҳо зикр намешавад, як персонажи дастаҷамъии манфӣ мебошад. Онҳо на бадхоҳанд, на бевичдон танҳо тарсонҷак ва ғурӯтананд. Шояд дар дил суҳанони Ардавонро тасдиқ кунанд, аммо ҷасорат надоранд онро ба забон оранд. Воқеияти таърихӣ нишон медиҳад, ки дар замони тохтутозҳои аҷнабиён қисми зиёди ашрофу оммаи форс забон ба дандон гирифтанд, то ҷон ба саломат баранд. Вале оқибат ҳамин сукут боис шуд, ки фарҳангу забони миллиро қариб аз даст диҳанд. Танҳо пас аз садсолаҳо, вақте ки насли нав аз сукути тӯлонӣ ба танг омад, бедории миллии оғоз ёфт. Дар ҳикоя ҳам пас аз қатли Ардавон эҳтимол метавон тасаввур кард, ки бархе аз ҷасорату хуни ӯ илҳом гирифтаанд, гарчи бевосита нишон дода нашудааст. Нависанда интиҳоби душвореро пеши роҳи халқ мегузорад: ё бояд ҷун Мардуми хомӯш шохиди нобудии фарзандони шучои худ шаванд ва ё бояд худ дар паҳлуяшон бархезанд. Ин паём аллакай барои хонандаи имрӯз бисёр омӯзишдиҳанда аст дар баҳши баъдӣ, ки ба паёми ҳикоя баҳшида шудааст, ба он бармегардем.

4. Зани сафедпӯш рамзи «субҳи козиб» ё «умеди фиребанда»: яке аз муаммоитарин образҳои ҳикоя зане аст, ки саҳаргоҳон Ардавонро мулоқот мекунад. Ин персонаж зоҳиран тасодуфӣ менамояд, вале дар асл нақши муҳиме дар бунёди сюжети рамзии асар дорад. Ардавон ҳангоми рафтан ба сӯи майдон дар тангкӯчае бо зани пираки сафедпӯш рӯбарӯ мешавад. Зан пеши роҳи ӯро мегирад ва бо лаҳни сирролуд мегӯяд: «Ман туро мешиносам, ҷавонмард». Ардавон саҳт ҳайрон мешавад: ӯ ин пиразанро намениносад ва фикр мекунад шояд ҳанӯз саробҳои хобаш идома доранд. Дар гуфтугӯи кӯтоҳ зан худро «субҳи умедворӣ» ва «субҳи истикбол» меномад гӯё тимсоли фардои раҳист. Ӯ иддао мекунад, ки ҷавонро аз рӯи либосу қадамзанӣ шинохтааст ва интизори ҳамин лаҳза будааст. Ардавон ба суҳанони зан шубҳа мекунад ва боз мепурсад: «Ту кистӣ?». Ногаҳон лаҳни гуфтори пиразан тағйир меёбад: ӯ ҷавонро сарзаниш мекунад, ки «ту ба дурӯғ гуфтан одат кардаӣ, ту хостаро ҳаст мепиндорӣ, худатро фиреб медиҳӣ!». Пай мебарояд, ки ин зан ба ҷои *умеди ростин* як умеди козиб аст. Мухотаби ӯ дар асл худ Ардавон нест, балки як муборизи идеалӣ аст, ки гӯё зан худро шарикӣ орзуҳои ӯ мешуморад. Зан мегӯяд: «Ман шарикӣ кӯбусҳои касе будам, ки асрораш амал ва хостааш ҳақиқат буд. Ту ӯ нестӣ, ту парастандаи дурӯғӣ». Бо ин хитоб вай ҷавонро таҳқир мекунад яъне ту ҳудаатро фиреб додаӣ, ки метавонӣ мисли қаҳрамонони пешин коре анҷом бидиҳӣ. Маънии пинҳонии ин гуфтор он аст, ки пиразан рӯҳ ё садои шайтонӣ аст, ки мехоҳад иродаи Ардавонро заиф созад. Дар тасаввури Шарқӣ субҳи козиб (шуълае, ки пеш аз тулӯи ҳақиқии офтоб дар уфук падида меояд) рамзи умеди дурӯғӣ аст: фоҷиабор он ки онро бо субҳи содиқ омехта кардан мумкин. Ардавон қабл аз қиёмаш бо ҷунин имтиҳони

нафсонӣ рӯбарӯ мешавад. Ў лаҳзае дар ҳайрат мемонад: оё ҳарфи ин зан дуруст аст? Оё вай воқеан худаширо фиреб медиҳад, ки метавонад бо як суханронӣ мардумро бедор кунад? Ин шубҳа чун абре торик аз зехни Ардавон мегузарад. Вале қаҳрамони мо ба зудӣ пароканда мешавад: ў занро аз роҳи худ дур андохта, зуд ба майдон меравад. Ин қисмати рамзии ҳикоя нишон медиҳад, ки ҳатто шучоатмандтарин афрод пеш аз амали бузург бо васвасаи шикаст рӯбарӯ мешаванд. Барои пирӯзӣ бар худ ва иҷрои рисолати таърихӣ, Ардавон мебоист аввал бар шубҳаҳои ботинии худ ғалаба кунад. Ў бо гуфтани «Ман туро наметиносам!» ба зан, дар асл васвасаи дилро рад мекунад. Баъдтар, дар сахнаи охириҳои ҳикоя, вақте сари буридаи Ардавон аз тани хуншор чудо мегардад, ў дар осмон сурати ҳамон занро мебинад. Аммо ҳоло ўро ба таври дигар метиносанд: «Ман туро шинохтам ту Ёўрак писари Ковус будӣ!». Ин яке аз драматикии лаҳзаҳои асар аст. Яъне, он зан рамзи ҳамон хиёнат ва дурӯге будааст, ки гӯё бо ниқоби умед Ардавонро фиреб кардан мехост. Ў симои ҷодугаронаи Афшинро дошт, ки дар ниқоби дӯст бо Бобаку Мозиёр аҳду паймон баст, аммо дар асл ҷинояткор баромад. Дар адабиёти ҷаҳонӣ низ маъмул аст, ки шайтон худро дар либоси зоҳиран нек вафодор ҷилва медиҳад, то инсонро гумроҳ созад. Пиразани ҳикоя ҳамин нақшо мебозад. Зоҳиран мехост Ардавонро рӯҳбаланд кунад, аммо бо суханони баъдиаш ўро аз роҳ мебаровард. Ардавон хушбахтона ба найрангаш дода нашуд. Ў ин «субҳи козиб»-ро шинохт ва роҳи худро то охир идома дод. Маҷозан ин нафар (пиразан) метавонад рамзи *васеътари иҷтимоӣ* ҳам бошад: масалан, шахсиятҳо ё нерӯҳои сиёсӣ, ки худро умеди миллат вонамуд мекунанд, аммо дар асл дурӯғгӯй ва худхоҳанд. Онҳо бо шиорҳои зебо ба майдон меоянд, вале дар замони амал хиёнаткор мебароянд. Барои Ардавони ҳикоя чунин шахс Ёўрак (Афшин) буд, ки гӯё барои наҷоти Эронзамин қасам хӯрда буд, вале он қасам дурӯғ баромад. Пас, пиразан метавонад ҳамон рӯҳи Афшин бошад, ки мехоҳад боз ҳам ҷавонмардони тоҷикро аз роҳ баргардонад. Ҳикмат дар он аст, ки Ардавон бояд дар ду ҷабҳа пирӯз шавад яке дар баробари душмани беруна (Амир) ва дигаре дар баробари душмани дарунӣ (шубҳа ва васваса). Ин таркиби бисёр Meaningfulоти ҳикоя аст, ки тавассути як образи муаммой баён ёфтааст.

5. Орзуи «оби зиндагӣ» ва «шаҳри мурда» истиора аз эҳёи миллат: Дар тамоми асар мавзӯи ташнагӣ ба зиндагии воқеӣ ва озодӣ бори чандум ташреҳ мегардад. Ардавон дар ҳоби худ оби ҳаётро меҷӯст, то ба шаҳри мурда бинӯшонад. Ин оби ҳаёт рамзи озодию истиқлол ва эҳёи фарҳангист. Шаҳри мурда бошад, бе ҳеч шубҳа, ҳуди ҷомеаи асораткашидаро таҷассум мекунад, ки зиндагии маънавии он гӯё мурдааст. Ин ҳоб хеле ба воқеияти Эронзамини зери араб мувофиқ аст: пас аз сукути давлати Сосониён (соли 651 м.) ва гузашти тақрибан 200 соли иқтисоди хилофат, фарҳанги эронӣ дар як ҳолати сукут ё «кома» қарор дошт. Забону суннатҳои милли қариб фаромӯш мешуданд. Ин давраро баъзан «*Шаби ялдои фарҳангӣ*» меноманд, ки ба шаби тӯлонии зимистони эронӣ ташбеҳ дода шудааст. Воқеан, ҳуди Ардавон ҳам сахнаи ҳикояро «*шаби ялдо*» (шаби тӯлонитарин) меномад, ки аллегория ба даврони тӯлонии сиёҳӣ аст. Пас, ў оби зиндагӣ меҷӯяд, ки рамзи нури вичдону донишест, ки метавонад ин шаҳрро аз мурдагӣ бирахонад. Чизе монанди «Оби ҳайёт» дар адабиёт аст, ки оби ҷовидонбахш аст. Дар фарҳанги ориёӣ, афсонаи «оби Ҳаёт» вучуд дорад, ки ҳар кӣ онро нӯшад, ҷовидона зиста метавонад инро дар «Шоҳнома» низ дар қиссаи Искандар мебинем [4, 356]. Муаллиф ин тасаввури бостониро низ ба кор гирифтааст, то амикии фалсафаи ҳикояро бештар кунад. Яъне, қаҳрамон мехоҳад миллаташ абадӣ ва ҷовид бимонад ва барои ин ба «оби ҳаёт» ниёз аст, ки онро ҷуз дар ҳуди таърих ва маънавиёти ниёгон наметавон пайдо кард. Оби ҳаёт дар ин ҳикоя ҳамон «*пандори нек ва гуфтору рафтори нек*»-и зардуштӣ аст, ки бояд ҳар фард ва ҳар миллат онро сармашки кори худ созад, то зинда бимонад. Мавзуи «шаҳри мурда» низ дар адабиёти ҷадиди тоҷик, масалан, дар ашъори устод Лоиқ («*Шаҳри кӯрҳо*») [5, 28] ва дигарон, ба таври рамзӣ корбаст шудааст, ки манзур ҷамъияти аз лиҳози маънавӣ пӯсида мебошад. Аммо фарқи асари Солеҳ дар он аст, ки вай ин шаҳри мурда ва ташнаи ҳаётро билоҳира бо нидои ҷонбахши ҳақиқат бедор карданист.

Тасодуфӣ нест, ки Ардавон пас аз дидани хоб ва пеш аз ба майдон рафтан ҳама шамъҳои хонаашро фурӯзон мекунад: ӯ равшанӣ меҷӯяд ва сояҳои худро меомӯзад. Ин амал низ маънову ишораи рамзӣ дорад: фурӯзон кардани шамъҳо баёнгари ҷустуҷӯи ҳақиқати ботинӣ аст. Ардавон мебинад, ки бо равшан шудани шамъҳо сояҳои ӯ зиёд мешаванд ва дар охир куллан нопадид мегарданд. Ин як навъ худшиносии ирфонист: соя рамзи нафси инсон аст, ки дар торикӣ бузург метобад, аммо дар нур аз байн меравад. Яъне Ардавон нафси худро сарқӯб ва пок мекунад ва омодаи фидокорӣ мегардад. Баъди ин, ӯ ба хиёбон мебарояд ва мебинад, ки хонаҳои шаҳр барояш ҳам ошно ва ҳам бегонаанд. Ин як ҷиҳати дигари тасвири «шаҳри мурда» аст: вақте ки инсон бедор мешавад, муҳити ҳоби пешинааш барояш бегона менамояд. Ӯ ҳанӯз наметавонад хонаи умедоро дар он шаҳр шиносад. Ин ҷо як навъ биниши *экзистенциалӣ* (existential) эҳсос мешавад, ки қаҳрамон худро дар миёни ҷомеаи худ бегона ҳис мекунад ҳолате, ки файласуфони муосир (мисли Камю ва Сартр) низ аз он навиштаанд. Нависанда бо ин восита вазни интиҳоби фардиро нишон медиҳад: Ардавон медонад, ки ӯ ягона нафари бедор дар атроф аст ва бояд танҳо ба пеш равад. Аммо ӯ наметавонад оянда чӣ хоҳад шуд «фардо ӯро ба кадом қаронаҳо хоҳад бурд? Ба хушбахтӣ ё бадбахтӣ, ба зиндагӣ ё марг?» ин пурсишҳо дар зехни ӯ ҷарх мезананд ва таъкид мекунанд, ки қаҳрамон таҳти таъсири *ангезаи номаълум* ё рисолати таърихӣ худ амал мекунад.

6. Бобак, Мозиёр ва Ёӯрак (Афшин) тимсоли таърихӣ ва ибрат: Ин се номи таърихӣ, ки Ардавон дар суҳанронии худ меорад, ҳар кадом рамзи як ҷанбаи муҳимми сарнавишти миллати тоҷиканд.

Бобак Хуррамдин (798-838) рамзи ҷасорат ва истодагарӣ дар роҳи озодӣ. Ӯ, ҷуноне зикр шуд, дар Озарбойҷон 20 сол бар хилофат исён бардошта, ҳокимияти арабро ба ларза андохт. Қаҳрамони Бобак танҳо ба эронинажодон илҳомбахш набуд, балки дар тамоми сарзаминҳои зери араб нафаси тозае аз ҷавонмарди варзид. Ардавон бо овардани номи ӯ ба мардум хотиррасон мекунад, ки ниёгони мо ҳатто дар саҳттарин шароит ҳам рӯҳан таслим нашуда буданд. Бобакро арабҳо бо азиятҳои ваҳшиёна шахид карданд: дасту пояшро як-як бурида, зинда ба дор овехтанд, вале ӯ рӯҳи шикастнопазирии худро ҳатто дар лаҳзаҳои марг нигоҳ дошт. Дар ҳикоя Ардавон аз падари худ шунидааст, ки Бобак хунҳои аз дасту по ҷорашро ба рӯй молида буд, то чеҳрааш дар назари душман сафедранг (аз камхуниву тарс) наамояд. Ин як ҳақиқати таърихист, ки дар маъхазҳо (аз ҷумла «Таърихи Табарӣ» ва тарҷумаи он аз ҷониби Балъамӣ) омадааст: Бобак нахост ҳангоми ҷон додан заъфе нишон диҳад. Пас, ӯ ба рамзи шучоати беохир табдил ёфт. То ба имрӯз, дар саросари олами форсизабон (Эрон, Озарбойҷон, Тоҷикистон ва ғ.) Бобакро ҳамчун қаҳрамони миллий ёд мекунанд. Ардавон бо овардани саргузашти Бобак мехоҳад ба ҳамватанонаш бигӯяд: «Бубинед, аждоди мо чӣ қадар ҷасур ва шарафманд буданд, пас чаро мо ҷунин тарсу сустиродеам?». Номбурдани Бобак ҳамчунин як маънии дигари бадеи дорад: Бобак аз пайравони оини хуррамдина (маздакиёни боқимонда) буд, ки шиори «Бехтар зистан» доштанд. Яъне, онҳо барои адолати иҷтимоӣ ва хушбахтии мардум мубориза мебуданд, на фақат барои истиқлол. Ин нукта ишора ба озодихоҳии умумиинсонӣ дорад: Ардавон адолатро барои тамоми мардум мехоҳад, ҳатто барои ҳамонҳое ки ҳозир сукут кардаанд. Ӯ дар нутқаш мепурсад: «Оё бо танаффури (нафрат) дӯст доштан ва зиндагӣ кардан мумкин аст?» ин ҳамоне аст, ки хуррамдинаҳо таълим медоданд: нафрати иҷтимоӣ муҳаббат ва ҳамзистиро маҳв мекунад, бояд адолат шавад, то муҳаббат пирӯз гардад. Ҳамин тавр, номи Бобак дар ҳикоя аз ҷанд ҷиҳат паёмрасон аст: ҷасорат, озодихоҳӣ ва адолатталабӣ.

Мозиёр (вафономудаш 839) рамзи истодагари милли ва иртиботи наслҳо. Мозиёр як шоҳзодаи эронитабори дини маздаишна (зардуштӣ) дар Табаристон буд, ки қариб ҳамзамони Бобак аз фурсати истифода бурда, бар зидди хилофати қиём кард. Ӯ худро ҷонишини ҳосини шоҳони сосонӣ меҳисобид ва ба номи дини ниёгон қоим бар зидди арабҳо бархост. Дар аҳди халифа Муътасим (833-842) Мозиёрро низ ҷун Бобак дастгир намуда, ба қатл маҳкум карданд. Ардавон вақте «сари бетани Мозиёр»-ро зикр мекунад,

дақиқан ба қатли ў ишора дорад: сари буридаи Мозиёрро баъди эъдом ба мардум намоиш дода буданд, то ки дигар касе чуръати муковимат накунад. Чун ин воқеаро қисса мекунад, Ардавон мегуяд «диёри бесарвар» яъне пас аз марги Мозиёр он сарзамин бе роҳбар монд. Ишораи амики таърихӣ ин чост: бо нобуд шудани сарварони миллӣ, қавм ночору парешон мегардад. Миллати тоҷик баъди сукути Мозиёр қариб 150 сол давлати мустақили худро надошт, то замони хонадони Сомониён. Ардавон бо тарҳи ин масъала дар ҳузури мардум талмеҳан мепурсад: «Оё шумо чунин як сарвар надоред?». Чавоб, мутаассифона, рад буд касе аз миёни мардум қаҳрамониро ба дӯш нагирифт. Аммо тавассути ёдкарди Мозиёр дар баробари Бобак, муаллиф пайванди наслҳои муборизро таъкид мекунад. Бобак аз Озарбойҷону Мозиёр аз Табаристон буданд ва дар як замон қиём карданд ин иттиҳоди қавмҳои эронӣ (тоҷикону форсу табариву дигарон)-ро нишон медихад, ки вақте бо ҳам якдил ва барафрухта шуданд, хилофати абарқудрати арабро ба ларза оварданд. Аз як ишораи дигар мебинем, ки ҳатто Афшин Хайдар ибни Ковус, ки як эронинажоди қарохониҳои Ўротеппа буд, дар аввал бо онҳо аҳд баста буд. Ин ҷузъиёти таърихиро Ардавон ошкоро намегуяд, аммо муаллиф онро дар пасманзари асар ҷой додааст, то хонанда дарёбад: ваҳдати миллат то ҷӣ андоза сарнавиштсоз аст. Мозиёр ва Бобак бо иттифоқ метавонистанд муваффақ шаванд, лекин бо шикаф андохтани хилофат (аз тариқи ҷалби Афшин ба худ), ин ваҳдатро шикастанд. Дарси таърих равшан аст: Худшиносии миллӣ ва иттиҳоди ақвоми ҳамхун (тоҷик, форс, суғди, хоразмӣ ва ғайра) калиди раҳой аз зулми бегонагон мебошад. Пас, Мозиёр дар ҳикоя рамзи поянда шудани равобити таърихист ў кишвари худро (Табаристон) аз арабҳо тоза карда, мустақил ҳукмронӣ кард, ҳарчанд кӯтоҳмуддат. Бо ин кор, ў пайравии худро аз шоҳони Сосониву Каёниён нишон дод. Ардавон мегуяд: «пероҳани сафеди хунолуд ба тан дошт, ту пиндоштӣ он парчами Хуррамдинаҳост» ин тасвир ҳамзамон сурати Бобак ва Мозиёрро меомӯшад, зеро ҳар ду дар роҳи эътиқоди хеш хунинпӯш гаштанд. Ардавон муътақид аст, ки хуни шаҳидони миллат рӯзе парчами истиқлол хоҳад шуд (ва воқеан ҳам, баъдтар дар қарни X бо зуҳури Давлати Сомониён ҳамин хунҳост, ки самар дод).

Ўрак писари Ковус (Афшин) рамзи хиёлати фуроши ватан. Тавре болоятар шарҳ ёфт, Афшин яке аз симоҳои мураккаби таърихи мост: аз як сӯ амири як мулки тоҷикнишин (Усрушна, воқеъ дар водии Зарафшон), аз сӯи дигар, генерали хидматгузори хилофати араб. Ў шояд аввал ҳадафи миллӣ ҳам дошт, аммо шаҳватпарастии қудрат ва мол ўро аз аҳдҳои худ гаразонда сохт. Мозиёр дар номае ба бародараш гуфта буд: «Ман, Афшин ва Бобак қасам хӯрда будем, ки давлатро аз араб бозпас гирем», аммо Афшин дили аҳдшиканӣ карду бо арабҳо ҳамдаст шуд. Таҳлили адабӣ ба мо мегуяд, ки Ўрак (Афшин) дар ин ҳикоя як аломати махсусро дорост: ў ягона образест, ки рамзи душмани дохилӣ мешавад. Агар Амир душмани берунист, Ўрак ва ҳамон зани пуррамз душманони дохилӣ ва дарунӣ мебошанд. Ардавон бо хитоби «моро хиёлат мекушад!» инро равшан баён мекунад: то хоинон дар миёни миллат ҳастанд, пирӯзии душман муқаррарист. Дарси таърихии Афшин хеле саҳт аст. Ў бо он ки барои халифа чандин хизмати бузург карда буд (аз ҷумла, сарқӯби Бобак ва пирӯзӣ ба Румиёни Византия дар ҷанги Амурия), аммо боз ҳам мавриди иттиҳомҳои халифа қарор гирифт. Ал-Восиқ, халифаи баъди Муътасим, ба асли форсии Афшин бадгумон шуда, амр дод ҳама дороиҳояшро кофтукоб кунанд. Дар хонаи Афшин бутҳои зардуштӣ ва номаҳоро ёфтанд, ки аз авлон ҷудоии дилаш аз ислом шаҳодат медоданд. Ин буд, ки халифа соли 841 фармон дод Афшинро зинда ба зинда дар қайди тангаки зиндон бимонанд. Ў дар ҳамон зиндони торик ба ҳолати фақр («гуруснаву ташна») ҷон дод. Ҷасадашро сӯзонид, хокистар карданд. Ин иқтибоси таърихӣ, ки дар ҳикоя Ардавон мегуяд: «Ту дар ивази як хиёлат дар кунҷи тори зиндони хилофат мурдӣ», айнан ба Афшин татбиқ мегардад. Пас, муаллиф Ўракро ба ин далел рамзи хиёлати абас номидааст: ў ба қавли Ардавон «садоқати пурхиёлат» дошт худро содиқ ба Ватан вонамуд карда, дар асл хиёлаткорӣ кард. Чунин навъ одамонро таърих ҳаргиз намебахшад. Дар ҳикоя, ном ва хотираи

Вурак барои нафрин абадӣ мондааст, дар баробари он ки номҳои Бобаку Мозиёр барои ибрат ва ифтихор абадиянд.

Ҳамин тариқ, мо мебинем, ки Муҳаммадзамони Солеҳ бо овардани силсилаи рамзҳои персонажҳо тавонистааст портрети куллии тақдири мардуми фарҳанги тоҷикро дар як давраи мушаххаси таърихӣ эҷод кунад. Қаҳрамонҳои мусбату манфӣ, символҳои рӯшноӣ ториқӣ ва амалу суҳанони онҳо на фақат ба ҳамон замони ҳикоя (қарни IX), балки ба кулли масири таърихи мо дахл доранд. Аз ин ҷост, ки муҳаққиқ С. Раҳимов дар таҳлили осори Солеҳ таъкид менамояд: нависандаи ҷавон ҳатто нисбат ба адибони пешина таърихназартар ва аз ҷиҳати ҷасорати эҷодӣ пешсафтар аст, зеро дар таҳқиқи бадеии *хувияти этникии миллат* тавоноии ҳешро нишон додааст. Дар ҳақиқат, тавассути як ҳикоя Солеҳ ба масоили ҳастии миллат забон, фарҳанг, ватан, озодӣ, ҳиёнат ва ваҳдат мепардозад, ки ин аз доираи як достони одӣ фаротар меравад. Ё тафаккури таърихию миллии хонандаро ба кор меандозад ва водор мекунад, ки ҳади ақал дар зехни худ ба саволи «*Мо кистем ва аз кучоем?*» ҷавоб бичӯяд. Аз ин рӯ, баррасии паёми ахлоқӣ ва иҷтимоии ҳикоя махсусан барои насли имрӯза аҳамияти хос пайдо мекунад.

Қимати асосии ҳикояи «Шеърҳои хунин» дар он аст, ки ин асар на фақат як тасвири бадеии гузашта, балки як навъ оинаест барои имрӯз. Муҳаммадзамони Солеҳ, ҷуноне ҳуди таҳлилгарон таъкид мекунанд, хонандаи муосирро бо фарогирии жарфои маънавию таърихӣ тарбия кардан меҷӯяд. Ё дар замони шӯравӣ, ки ҳар гуна ишора ба ифтихори миллии зери назорати шадиди идеологӣ буд, ҷуръат намудааст таърихи бостониро ба миён кашида, *руҳи истиқлолталабӣ ва хувиятииносиро* дар дили хонанда бедор созад. Бояд зикр кард, ки солҳои 80-уми асри XX (давраи ғайриқонунии аввалини Солеҳ) барои тоҷикониён замони авҷи ҷустуҷӯи худшиносӣ буд. Пас аз даҳсолаҳои фаромӯшӣ, дубора гуфтан аз Рӯдакиву Сомониён, аз Зардушту Куруши Кабир ва аз муқовимати ниёгон бар муқобили аҷнабиён дар муҳити зиёиён мӯд шудан гирифт. Аммо, мисли ҳама, ҷунин равад дучори монеаҳо буд. Сензураи шӯравӣ бисёр маврид намегузошт аз таърихи қаҳрамоноҳои миллии ошкоро суҳан равад, магар дар қолаби муқовимати синфӣ ё зиддимустамликавӣ (он ҳам бештар барои русҳо). Дар ҳамин вақт М. Солеҳ ба жанри ҳикояи таърихӣ рӯй овард ва коре кард, ки онро муваффақ Абдуҳолиқ Набавӣ «*ҷасури қадим гузашта дар таҳқиқи хувияти этникии*» [7, 149] хондааст. Яъне ё фазои танги мавзӯҳои иҷозатдодашударо шикаст ва бевосита доираҳои нокушоии таърихӣ барои миллати тоҷикро ба калом бадеӣ кашид. Ин иқдом дар пинҳон ба хонанда паём мефиристонд, ки: «Бубин, мо ҷӣ гузаштае доштем! Миллати мо қурбони таърих набояд бошад!».

Албатта, паёми ҳикоя риштаи тавсияҳои муваффақ надорад. Вале аз маҷмӯи таҳлилҳои боло ва ҳулоасоҳо, ки аз рамзҳои асар бармеояд, метавон чанд нуктаи қалидиро ҳамчун панд ва дарси омӯзанда барои насли имрӯз баршумурд. Бо назардошти аҳамияти мавзӯӣ ва таҳлили анҷомшуда, онро ба таври зайл ҳулоса мекунем:

- Арзиш ва ҳифзи хувияти миллии: Ҳикоя бар таҷрибаи талхи таърих таъкид мекунад, ки бегонашавӣ як ҳалқ аз забон ва фарҳанги худ марғборт аст. Ардагон забони модарӣ забони порсиро дар ҳузури истилогар зинда кард ва барои он ҷони ҳудро нисор намуд. Имрӯзиён бояд қадри забон ва фарҳанги миллии ҳудро бидонанд ва нагузоранд, ки таҳти таъсири омилҳои хориҷӣ (масалан, ҷаҳонишавӣ, истилои фарҳангии бегонангон ё таъсири номатлуби технология) ин арзишҳо коста шаванд. Ҷуноне таърих гувоҳ аст, пас аз суқути қаҳрамонони муқовимат, тақдири як забон метавонад зерӣ хатар равад дар асрҳои IXX танҳо бо талоши хонадони Сомониён забони форсӣ дубора ҳамчун забони давлат ва адабиёт зинда шуд. Ҳатто фармонномаҳои расмие дар он давра содир гардиданд, ки меғӯфтанд: «Дар ин мулк забон форсӣ ва подшоҳонаш подшоҳони форсанд». Ин тадбир Эронзаминро аз арабизабон шудан боздошт. Барои тоҷикони имрӯз низ ин сабақ муҳим аст: забони модарии ҳудро дар ҳар шароите бояд ҳифз кунанд ва рушд диҳанд. Тавре мебинем, дар «Шеърҳои хунин» як ҷумла ба зоҳир сода «Ман ҳам

мисли шумоён муштоқи шеърӣ порсӣ шудаам» ки аз забони амир садо медиҳад, чӣ қадар моҳирона ғитнаангез аст: ӯ медонад, ки мардум дар дил ба порсӣ ғарош доранд, аммо тарс онҳоро лол кардааст. Пас, барои имрӯз низ тарсу ҳиҷолатро канор ниҳодан зарур аст ва ба забону фарҳанги миллии сарфарозӣ бояд кард. Насли ҷавон, баҳусус, бояд аз таърих омӯзад, ки забон на танҳо васила, балки ҷони миллат аст.

- Ваҳдат ва иттиҳоди миллии: Яке аз сабабҳои аслии шикасти қиёмҳои Бобаку Моziёр набуди иттифоқи комил миёни қавмҳои эронӣ буд (бо вучуди аҳди эътилоф, онҳо дар масири амал комилан якҷоя нашуданд). Ғайр аз ин, хиёнати ҳаммиллатҳо (мисли Афшин) иттиҳодно ро намул. Барои насли имрӯз паёми равшан ин аст: муттаҳид набудан дар муқобили хатарҳо боиси нокомиҳои ҷуброннопазир мешавад. Агар имрӯз низ гурӯҳҳо ё афроди алоҳида манфиати шахсӣ гурӯҳӣ аз манфиати миллат боло гузоранд, хатари тақори сарнавишти гузашта аён аст. Тоҷикистон таърихи қарни XX-XXI худ таҷрибаи талхи парокандагӣ муҳолифатҳои дохило аз сар гузаронд мисоли ҷанги шахрвандии солҳои 90-ум, ки ҳисса аз он натиҷаи зиёдаравӣ ва камрасии ҳисси ваҳдат буд. «Шеърҳои хуни» бо нишон додани оқибати хиёнати Афшин ва ҳомӯшии издиҳом ҳушдор медиҳад, ки фардгароӣ ва ҳар ҷудоихоҳӣ метавонанд ба нестӣ баранд. Аз ин рӯ, дарси муҳим барои ҷавонон ин аст, ки иттиҳоди миллиро азиз доранд, байни худ тафриқа эҷод накунанд ва фирефтаи «пирзан»-ҳои маккор (яъне тавтиаангезони дурӯғӣ ва манфиатҳо) нашавад. Танҳо бо садои воҳид ва муттаҳидона метавон арзишҳои миллии ва давлати мустақилро ҳифз кард.
- Шучоат ва мубориза бар зидди зулм: Қаҳрамони ҳикоя Ардавои паёме равшан ба ҷавонон медиҳад: ҳатто агар ту танҳо бошӣ, дар баробари зулму ноҳақӣ бояд истод. Ӯ ҳама ҷиз ҷону ҷавонӣ ро ба ғарав монд, вале сухани ҳақро ба забон овард. Ҳамин гуна ҷавонони далер дар тӯли таърих ҳаракатҳои бузургро оғоз бахшидаанд. Масалан, Тоҳири Фушанҷӣ ва Яъқуби Лайс (Саффорӣ) дар қарни IX бо нерӯи ҷавонӣ ба қудрат расиданд ва ба эҳёи забону давлатдорӣ форсӣ кӯшидаанд. Яъқуби Лайс аввалин амире шуд, ки дар дарбор забони форсиро роиҷ гардонд. Дар пайравии ӯ, Сомониён забони форсиро забони расмии давлат ва адабиёт сохтанд. Ҳамаи ин пирӯзиҳо натиҷаи ҷасорат ва азхудгузаштагии афроди мушаххас буд. Барои насли имрӯз шарт нест, ки қорномаҳо ҳатман ҷанг ё қиём бошанд. Балки дар замони сулҳ, *ҷасорати маънавӣ* муҳим аст: ҷуръати гуфтани ҳақиқат, ҳимояи адолат, муқовимат бо ғасод ва дигар зуҳуроти номатлуб. Ҷун ҳар як афрод боинсофу масъулиятшинос бошанд, ҷамъият ба роҳи дуруст меравад. Аз ин лиҳоз, «Шеърҳои хуни» як навъ даъватнома ҳам ҳаст, ки ҷавонмардону ҷавондухтарони тоҷик бояд аз мактаби шучоати ниёгон сабақ гиранд. Шақке нест, ки ваъияти имрӯз бо даврони ҳикоя фарқи зиёд дорад мо давлати соҳибистиклол ва сулҳомез дорем. Вале ҷун сухан аз ҳақталошӣ ва ҳештаншиносӣ меравад, вақт ва замон аҳамият надоранд. Ҳар қадар замона осуда бошад ҳам, таҳдидҳо метавонанд ба сурати дигар пайдо шаванд мисли таҳдидҳои фарҳангӣ, иттилоотӣ, ёфта шудани ҳеҳраҳои худфурӯш дар сиёсату иқтисод. Моро дар асри XXI ҳам «хиёнат мекушад», агар ҳушёр набошем. Аз ин рӯ, бояд ҳамеша рӯҳияи мубориза барои ҳақро нигоҳ дорем ва нагузорем, ки ягон «Амири Хуросон»-и нави замонавӣ (ҳоҳ аҷнабӣ, ҳоҳ худқомаи дохилӣ) садои моро бигирад.
- Ростқавлӣ ва дуруӣ аз дуруӣ: Яке аз таъкиди асосии Ардавои ин буд, ки дуруӣ миллатро ҳалок мекунад «*Шуморо дуруӣ мекушад*» [6, 148]. Дар шароити қунунӣ низ ин сухан арзиши баланд дорад. Дуруӣ, риё ва ғасод ҷомеаро аз дарун вайрон мекунад. Ҳамин ки аҳли ҷомеа ба дуруӣ одат карданд ё аз ростӣ тарсиданд, доираи беътимодӣ ва бадғумонӣ падида меояд. Барои пешрафти ягон кишвар, баҳусус як давлати ҷавон ҷун Тоҷикистон, фазои этимод ва шаффофият зарур аст. Насли имрӯз бояд сабақ бигирад, ки бо дуруӣ наметавон муҳаббат варзид ё зиндагии

солим сохт, ин гуна робитаҳо бардуруғ дер ё зуд мешикананд (тавре дӯстии сохтаи Афшин бо хилофат шикаст). Дар сатҳи шахсӣ, ҳар як фард бояд бо худ ва дигарон содиқ бошад, мушкилоти ҷомеа ро ноида нагирад ва воқеиятҳо ро беҳафву ҳола бинад. Танқиди ҳолисона ва қабул кардани камбудӣ қадами аввал барои ислоҳ ва рушд аст. Яке аз сабабҳои он ки оммаи ҳикоя дар тӯли дуруст иродат накард, ҷасорат надоштан буд, вале сабаби дигараш фирефтаи ваъдаҳои ҳолии амир шудан низ буд ҷаро онҳо ба майдон омаданд? Зеро гумон карданд ҷашни воқеист, фирефтаи таблиғи музаҳрафи амир гаштанд. Ин нишон медиҳад, ки мардум баъзан зери таъсири таблиғоти дурӯғин қарор мегиранд. Насли имрӯз, ки дар асри иттилоотӣ қарор дорад, бояд зеҳни интиқодӣ дошта бошад, ҳар хабару ваъдаро мавриди санҷиш қарор диҳад. Танҳо дар партави ростӣ ва воқеъбинӣ метавон қарорҳои солим гирифт ва иртиботи созанда дошт.

- Арҷгузорӣ ба қаҳрамонони миллӣ ва сабақомӯзӣ аз таърих: Ҳикоя хотироти шаҳидони роҳи озодиро зинда мекунад. Ин худ як дарси муҳиме барои мо дорад: миллате, ки гузаштагон ва қаҳрамонони худро фаромӯш мекунад, оянда надорад. Ардавон бо як эҳтироми ҳоса номи Бобаку Моziёро ба забон меорад ва таъкид мекунад, ки онҳо *бо дастии худии мо (хиянати ҳамватан) шикаст хӯрданд*. Ин як навъ узрҳои таърихист, ки мо набояд бори дувум хатоҳои гузаштаро такрор кунем. Барои насли ҷавони тоҷик, шинохти таърихи хеш ва арҷгузорӣ ба заҳмату ҷоннисориҳои ниёгон бояд як фарз бошад. Хушбахтона, баъди истиқлоли давлатӣ (соли 1991) дар Тоҷикистони соҳибхитӣ эҳёи хотираи таърихӣ ба таври бесобиқа густариш ёфт. Ҷашнгирии солгарди 1100-солаи давлати Сомониён (с.1999) ва 2500-солагии шаҳри Истаравшан (с. 2000) намунаҳои равшани бедории тафаккури таърихӣ миллат буданд. Дар ин росто, худӣ Муҳаммадзамони Солеҳ низ асарӣ дигарӣ пурқимати таърихӣ худро романи «Девори Хуросон» ба ин давра бахшидааст, ки перомӯни давлати Сомониён ва амир Исмоили Сомонӣ аст. Таҳқиқот нишон медиҳад, ки нависанда барои таълифи он аз даҳҳо сарчашмаи таърихӣ кор гирифта, ба дараҷаи як муҳаққиқ заҳмат кашидааст. Ҳамин гуна меҳнатҳои фарҳангии буд, ки имрӯз дар миёни ҷомеаи тоҷик ҳисси ифтихор аз таърих ва ниёгон рӯ ба болоравӣ дорад. Аммо ин раванд набояд суст шавад. Паёми «Шеърҳои хунин» аз ҷумла, таъкид бар ҳамин мекунад: «ёди гузашта барои сохтани ояндаи беҳтар, зарур аст» [6, 149]. Яъне, насли имрӯз бояд идомадиҳандаи ормонҳои нотамои гузаштагон бошад. Хуни ҷунин ҷавонмардон ҳаргиз набояд беҳуда равад балки бояд ҳар қатра хуни ҷунин шаҳидон дар рағҳои насли нав ҷӯш зада, онҳо ро ба қору пайқори созанда баҳри Ватан илҳом бахшад.

Дар маҷмӯъ, метавон гуфт, «Шеърҳои хунин» барои насли имрӯз як манифести ҳомӯши бедорӣ ва ифтихори миллӣ аст. Ин ҳикоя бо забони бадеӣ, аммо бо ҳадафи амиқӣ маънавӣ, моро ба худогоҳӣ даъват мекунад. Тавре ки Муҳаммадзамони Солеҳ худро вориси беҳтарин анъанаҳои устодони адабиёти миллӣ (ҷун Садриддин Айнӣ ва Сотим Улуғзода) мешуморад, ин асар низ идомаи ҳамон рӯҷӯ ба таърих аст, ки мояи худшиносӣ мешавад. Таҳлилгарони адабӣ дуруст қайд кардаанд, ки М. Солеҳ дар асарҳои «*афкори фалсафии таърихӣ ва мазҳаби аҳди бостон то зуҳури ислом дар Хуросон*»-ро [9, 312] ба таври фарогир истифода мекунад, то сатҳи тафаккури таърихӣ ва миллии эронинаҷодонро нишон диҳад. Аз қуввати қалами ўст, ки дар ин ҳикоя мо метавонем як замони пуршӯби таърихро пеши назар тасаввур кунем ва бо қаҳрамону золим ва ҳоинонаш ошно шавем. Ин ҳама барои он нест, ки танҳо ҳаловати бадеӣ бубарем, балки ҳадаф ибратомӯзист. Хулосаи ниҳой он ки ҳикояи «Шеърҳои хунин» моро водор месозад, то ба худ суол кунем: агар имрӯз мо дар он майдон мебудем, тарафи кӣ меистодем Ардавон ё Амир? Оё мо ҳам ҳомӯш мемондем, ё ба нидои ҳақ ҷавоб меоддем? Ин пурсишҳо меҳвари ҷовидонаи паёми асарро ташкил медиҳанд.

Ҳикояи «Шеърҳои хунин» ҳамҷун як паёми таърихӣ, рамзи пурмуҳтаво дорад. Дар сатҳи аввал, он аз қорнамоӣ ва фидокории як ҷавонмард дар роҳи ҳифзи забону фарҳанг

қисса мекунад. Дар сатҳи амиқтар, ин асар муборизаи абадии нур ва зулмат, ҳақиқат ва ботил, вафо ва хиёнатро таҷассум месозад. Муҳаммадзамони Солеҳ тавассути забони образҳо ва рамзҳои бадеӣ собит намудааст, ки барои миллати мо «қалами шоир ҳамсанг бо шамшери қаҳрамон» муқаддас аст, зеро ҳар ду метавонанд таърихсоз бошанд. Шоири порсигӯ (дар ҳикоя Ардаван) бо шеърӣ хунини худ мардумро ба ёд овардани аслу насаб ва наngu номус фаро меҳонад. Ин рисолати истисноии аҳли қалам ва маърифат дар ҳар давра замон аст, ки ақвомро аз ҳоб бедор кунанд. Худи нависанда низ ҳамин корро дар замони хеш кард: бо ҳикояҳои таърихӣ тафаккури миллиро тақвият дод ва ба таъбири мунаққидон, «*ба бадеияти ҳувиати этникӣ*» таҳрик бахшид.

Аз таҳлилҳое, ки пешниҳод шуд, бармеояд, ки паёми асосии ҳикоя чунин аст: миллати тоҷик дорои як таърихи пурифтихор ва пурибрат аст; аз ин таърих бояд сабақ гирифт ва барои ҳифзи вучудияти миллии худ ҳамеша ҳушёр ва муттаҳид буд. Албатта, ҳар хонанда метавонад аз ин ҳикоя бардоштҳои хоси худро низ дошта бошад, асари хуб ҳамеша ин имкониятро медиҳад. Вале он чиро, ки худи нависанда ба гунаи возеҳ ирсол медорад, метавон дар ҷанд дурнамо ҷамъбаст кард: худшиносӣ, ваҳдат, ҷасорат ва ҳаққӯӣ. Ин арзишҳо дар замони мо ҳам ҳатмӣанд. Имрӯз моҷарои мустақими ҳарбӣ ё истилои бегона надорем, аммо ҷолишҳои глобалии фарҳангӣ, равонӣ ва иттилоотӣ кам нестанд. Дар чунин вазъ, нигоришҳое чун «Шеърҳои хунин» моро ба асли хеш мебаранд ва эмин медоранд, то дар гирдбоди таҳаввулоти ҷаҳонӣ гум нашавем.

Сарчашмаҳои адабию таърихӣ зикршуда низ дурустии тасвири паёмҳои ҳикояро таъйид мекунанд. Мувофиқи маъхазҳои таърихӣ, ҷочиаи Бобаку Мозиёр ва хиёнати Афшин айнан тавре иттифоқ афтодаанд, ки муаллиф ишора намудааст: Бобак бо чеҳраи сурх ба шаҳодат расид, Мозиёрро сар буриданд, Афшин дар зиндон ба кӯрмаргӣ нобуд гашт. Пас, ин асар на танҳо таҳайюли шоирона, балки рӯйнамоии ҳақиқати таърих дар либоси адабист. Нависанда бо таҳқиқоти амиқи худ ва истеъдоди ҷавулода тавонист аз ҳодисаҳои парокандаи таърихӣ як тасвири пурмаъно созад, ки дар он ҳар кӣ худ ва миллаташро мешиносад. Бино ба гуфти Абдуҳолиқ Набавӣ, М. Солеҳ ин корро аз уҳдаи пешиниён ҳам фаротар ба ҷо овардааст ва далели равшани тавоноии ӯ дар эҷоди чунин асарҳои баландмазмун махсуб мешавад [8, 218].

Дар фарҷом, метавон бо итминон гуфт, ки «Шеърҳои хунин» на фақат як ҳикоя, балки як паёмномаи таърихӣ ахлоқист, ки ба забони хунари навишта шуда, барои имрӯз ва фардои миллати мо арзиши раҳнамоӣ дорад. Бо мутолиаи интиқодии ин асар, насли ҷавон метавонад ду нуқтаи ҳаётан муҳими руҳи тафаккури хешро мустаҳкам кунад: аввал, ифтихор ба гузаштаи пуршарафи аҷдод; дувум, ҳисси масъулият барои идомаи он роҳи пуршараф дар замони муосир. Ҳангоме ки ҷавонони мо бо «пиндори нек, гуфтори нек, рафтори нек» тарбият меёбанд ва аз хатоҳои ниёгон ибрат мегиранд, метавон умедвор буд, ки фардои Тоҷикистон дурахшон ва пойдор хоҳад буд, ҳамон фардое, ки қаҳрамони ҳикоя бо хуни худ тулӯи онро наздиктар овард.

Китобнома:

1. Бақозода, Ҷ. Ҷустуҷӯҳои эҷодӣ дар настри тоҷик / Ҷ.Бақозода. – Душанбе: Ирфон, 1982. – 144 с.
2. Бретон, А. Манифест сюрреализма [1924] // Программные выступления мастеров западно-европейской литературы XX века. - М.: Прогресс, 1986. – 319 с.
3. Диловаров, М. Асотир / М. Диловаров // Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Ҷ. I. – Душанбе: Энциклопедияи советии Тоҷикистон, 1988. – С. 188–190.
4. Ёҳақӣ, Муҳаммадҷаъфар. Фарҳанги асотир ва дostonвораҳо дар адабиёти форсӣ / Таҳлил бо шарҳи тавзеҳот ва таълиқоти Рустами Ваҳҳоб. – Душанбе: Бухоро, 2014. – 748 с.
5. Лоик Шералӣ. Девони замон. (Гулчини ашъор) / Лоик Шералӣ. – Душанбе: Адиб, 2011. - 400 с.

6. Муҳаммадзамони Солеҳ. Оҳанги шаҳри ишқ: Қиссаҳо ва ҳикояҳо / Муҳаммадзамони Солеҳ. – Душанбе: Адиб, 1989. – 192 с.
7. Набавӣ, А. Чусторҳо ва ибтикорот дар наср / А. Набавӣ. – Душанбе: Адиб, 2009. – 283 с.
8. Набавӣ, А. Достони об ё Обнома / А.Набавӣ. – Душанбе: Адиб, 2004. – 128 с.
9. Сайфуллоев, А. Уфуқҳои тозаии наср / А. Сайфуллоев. – Душанбе: Адиб, 2006. – 768 с.
10. Солеҳов, Ш. Роман дар адабиёти тоҷикии қарни XX (Масъалаи ташаккули жанр) / Ш. Солеҳов. – Душанбе: Дониш, 2011. – 331 с.
11. Хоҷаева, М. Масъалаҳои сабқшиносӣ / М. Хоҷаева. – Хучанд: Омор, 1994. – 223 с.
12. Ҳамдам, Ш. Ман ба ояндаи нек боварӣ дорам / Ш. Ҳамдам // Машғал. – 2002. – № 1.
13. Шукуров, М. Паҳлӯҳои тадқиқи бадеӣ. Баъзе масъалаҳои адабиёти ҳозираи тоҷик / М. Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 1976. – 273 с.
14. Шукуров, М. Насри реалистӣ ва таҳаввули шуури эстетикӣ / М. Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 1987. – 456 с.
15. Шукуров, М. Ҳар сухан ҷоеву ҳар нукта мақоме дорад / М. Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 366 с.

ТДУ: 398.22(575.3):94(47+57)"1941/1945"

СИМОИ ҚАҲРАМОНҲОИ ҶАНГИ БУЗУРГИ ВАТАНӢ ДАР АДАБИЁТИ ҶУФТОРӢ

Навбахорова Бибисултон Қулмамадовна ²³

Бухориев Олим Салимович ²⁴

*Институти забон ва адабиёти
ба номи А. Рӯдакии АМИТ*

Мавзӯи Ҷанги Бузурги Ватанӣ дар фолклори тоҷик «зинаи махсус ва ба худ хос» номида мешавад. Дар мақола дар мавриди сурудҳои ватандӯстонаи даврони ҷанг сухан меравад. Дар фонди фолклори Институти забон ва адабиёти ба номи А. Рӯдакии АМИТ теъдоди зиёди сурудҳои марбут ба ҷанг маҳфузанд. Сурудҳо аз тарафи қорамандони Институт дар солҳои гуногун дар ноҳияҳои Тоҷикистон ғирдоварӣ шудаанд. Дар солҳои ҷанг чандин маротибаи шеърҳо аз ҷониби адибону олимони тоҷик таҳия шудаанд, ки сурудҳои шоирони халқиро дар бар мегиранд. Шоирони халқӣ Юсуф Вафо, Ҳикмат Ризо, Нарзӣ Набизода, Бобо Юнус, Қурбон Аминзода, Солеҳ

²³Навбахорова Бибисултон Қулмамадовна – Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ, шуъбаи фолклор, ходими калони илмӣ, номзоди илмҳои филологӣ. Нишони: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21. Тел.: (+992) 931441300; e-mail: nawbahor_01@inbox.ru.

Навбахорова Бибисултон Қулмамадовна – Институт тили ва лиитратури имени Рудаки НАНТ, отделе фольклора, старший научный сотрудник, кандидат филологических наук. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 21. Тел.: (+992) 931441300; e-mail: nawbahor_01@inbox.ru.

Nawbahorova Bibisulton Qulmamadovna – Institute of Language and Literature named after Rudaki of the NAST, Department of the Folklore, Senior Researcher, Candidate of Philological Sciences. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Avenue Rudaki, 21. Tel.: (+992) 931441300; e-mail: nawbahor_01@inbox.ru.

²⁴Бухориев Олим Салимович – Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ, шуъбаи фолклор, ходими пешбари илмӣ, номзоди илми филология. Нишони: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21. Тел.: (+ 992) 938631962; e-mail: olim.bukhori@bk.ru.

Бухориев Олим Салимович – Институт тили ва лиитратури имени Рудаки НАНТ, отделе фольклора, ведущий научный сотрудник, кандидат филологических наук. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 21. Тел.: (+ 992) 938631962; e-mail: olim.bukhori@bk.ru.

Bukhoriev Olim Salimovich – Institute of Language and Literature named after Rudaki of the NAST, Department of the Folklore, Leading Researcher, Candidate of Philological Sciences. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Avenue Rudaki, 21. Tel.: (+ 992) 938631962; e-mail: olim.bukhori@bk.ru.

Бобокалонов, Саидали Вализода дар замони ҷанг шеърро дostonҳо эҷод кардаанд, ки дар онҳо муҳимтарин хусусияти инсонӣ Шуравӣ – эҳсоси муҳаббат ба ватан ва нафрат ба душман тараннум шудааст. Дар мақола аз шеъри шоирони халқӣ ва эҷодиёти халқ, ки дар фонди фолклор нигоҳдорӣ мешаванд, намуна оварда шудааст. Фолклори даврани Ҷанги Бузурги Ватанӣ таҳти таъсири воқеаи таърихӣ эҷод гардида, дар он номи ашхос ва шахру кишварҳои таърихӣ зикр гардидааст. Симои мусбати қаҳрамонон ва хулку атвори манфури душманон хеле равшан инъикос ёфтааст.

Калидвожаҳо: Ҷанги бузурги ватанӣ, Гермон, Шуравӣ, Сталин, Гитлер, фашизм, сурудҳои таърихӣ, шоирони халқӣ, фолклор, Рӯзи ғалаба.

Образы героев Великой Отечественной войны в устной литературе

Тема Великой Отечественной войны занимает исключительное место в таджикском фольклоре. Статья посвящена патриотическим песням военных лет, значительная часть которых хранится в фондах Института языка и литературы имени А. Рудакӣ НАНТ. Эти материалы собирались сотрудниками института в ходе экспедиций по разным регионам Таджикистана. В военные годы писатели и учёные выпускали сборники, куда входили произведения народных поэтов. Такие мастера слова, как Юсуф Вафо, Хикмат Ризо, Нарзи Набизода, Бобо Юнус, Курбон Аминзода, Солеҳ Бобокалонов, Саидали Вализода, создавали стихи и поэмы, пронизанные любовью к родине и неприятием врага. В работе представлены образцы из архивных фондов, отражающие реальные исторические события, имена и географию того времени. Через фольклорные тексты четко прослеживается контраст между благородством героев и истинным лицом захватчиков.

Ключевые слова: Великая Отечественная война, Германия, Советский Союз, Сталин, Гитлер, фашизм, исторические песни, народные поэты, фольклор, День Победы.

Images of the Heroes of the Great Patriotic War in Oral Literature

The theme of the Great Patriotic War holds a unique and distinctive place in Tajik folklore. This article explores the patriotic songs of the war era, a vast collection of which is preserved in the folklore archives of the Rudaki Institute of Language and Literature (NAST). These songs were gathered by researchers over various periods across Tajikistan's districts. During the war, Tajik writers and scholars compiled numerous volumes featuring the works of folk bards. Poets such as Yusuf Vafo, Hikmat Rizo, Narzi Nabizoda, and others crafted verses and epics centered on the core values of the Soviet era: profound devotion to the homeland and defiance against the invader. The article highlights specific examples from these archives, showing how historical events, figures, and locations shaped the folklore. The contrast between the heroic nature of the defenders and the grim reality of the enemy is vividly portrayed.

Keywords: Great Patriotic War, Germany, Soviet Union, Stalin, Hitler, fascism, historical songs, folk poets, folklore, Victory Day.

Мавзуи Ҷанги бузурги ватанӣ дар адабиёти даврони Шуравӣ ҷанбаҳои гуногун дорад. Дар он беҳтарин хусусиятҳои шахсияти инсонӣ ормонии замони нав – қаҳрамонӣ, ранҷу азоб, ватандӯстӣ, садоқат ба Ватан, дӯстии халқу миллатҳои гуногун ва озодихоҳӣ инъикос ёфтаанд. Ҷанги хонумонсӯз ҳаёти миллионҳо одамонро ба фоҷиа табдил дод. Ин воқеаи мудҳишӣ таърихӣ боис гардид, ки дар робита ба ин мавзӯ асарҳои бешумори бадеӣ эҷод шаванд. Роҷеъ ба ин мавзӯ дар баробари асарҳои калонҳаҷми насрӣ, дostonҳо ва жанрҳои гуногуни шеър, ки ҳиссиёти баланди ватандӯстонаро ифода мекунанд, эҷод гардидаанд. Бархе ашъорро шоироне навиштаанд, ки дар майдонҳои набард бар зидди душман ҷангида, шохиди он рӯйдодҳои мудҳиш буданд. Бахши дигари шеърҳо дар замони баъдиҷангӣ эҷод шудаанд ва дар онҳо қаҳрамонии тамоми мардуми Шуравӣ дар ин ҷанг, инчунин дӯстию рафоқати онҳо таҷассум ёфтааст.

Адибони зиёде дар замони Шуравӣ ба мавзуи Ҷанги бузурги ватанӣ рӯй оварда, дар робита ба он дар адибони рус асарҳои арзишманде, монанди «Зиндаҳо ва мурдаҳо»-и К. Симонов, «Қисмати одам»-и М. Шолохов, «Гвардияи ҷавон»-и А. Фадеев, «Лаҳзаҳои ҳақиқат»-и В. Богомолов эҷод шудаанд.

Неруи эҷодии тамоми шоирону нависандагони шуравӣ, аз ҷумла адибони тоҷик, ба тасвири муборизаи ҷанговарон дар майдони ҷанг ва заҳмату кори пурмашаққати халқ дар ақибгоҳ равона шуда буд. Шоирону нависандагони тоҷик бо раҳнамоии устод Садриддин Айний ба тарғибу ташвиқи идеяҳои ватандӯстӣ, адолатпарварӣ ва қаҳрамонӣ пардохта, тамоми мардуми тоҷиконро ба ҳимояи ватан даъват менамуданд. Адибону зиёиёни зиёди тоҷик дар ин ҷанг иштирок карда, саҳми худро дар ғалаба бар фашизм гузоштаанд. Шоири маҳбуб Ҳабиб Юсуфӣ (1916-1945), аввалин нависандаи тоҷики Шуравӣ Ҳаким Карим (1905-1942), драматург ва тарҷумони номвар Абдушукур Пирмуҳаммадзода (1912-1942), олими сермаҳсули тоҷик, узви Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон Лутфулло Бузургзода (1909-1943) дар майдонҳои ҷанг қаҳрамонона ҳалок гардиданд.

Инчунин, як зумра олимон, шоиру нависандагони маъруф, аъзои Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон Сотим Улуғзода, Фотеҳ Ниёзӣ, Боқӣ Раҳимзода, Муҳиддин Фарҳат, Абдуҷаббор Қаҳҳорӣ, Воҳид Асрорӣ, Раҷаб Амонов, Мустафо Шарқӣ, Муҳаммадҷон Рабиев ихтиёрӣ ба ҷанг рафта, дар ғалаба бар зидди душман саҳм гузоштаанд.

Шоир Ҳабиб Юсуфӣ дар шеърӣ «Қалам» мароми ватандӯстии худро бо ҳиссиёти баланд баён кардааст. Нависандаи тоҷик Фотеҳ Ниёзӣ (1914-1997) дар романҳои «Вафо», «Сарбозони бесилоҳ» ва «Ҳар беша гумон мабар, ки холист» рӯйдодҳои ҷангро тасвир менамояд. Муъмин Қаноат, ки бародарашро дар ин ҷанг аз даст дода буд, дар адабиёти баъдиҷангӣ дostonҳои «Мавҷҳои Днепр» ва «Суруши Сталинград»-ро эҷод кардааст.

Мавзуи ҷанг ба драматургияи тоҷик низ асар гузоштааст. Дар он солҳо барои тақвияти ҳисси ватандӯстӣ ва қаҳрамонии мардум дар театри тоҷик намоишномаҳои «Ба ҷанг»-и Ёқубҷонов ва Зелеранский, «Дили модар»-и Ҷалол Иқромӣ, «Хонаи Нодир»-и Ҷалол Иқромӣ ва Файко, «Дар оташ»-и Сотим Улуғзода ва ғайра ба намоиш гузошта шуданд [6, 65].

Фолклор аз замони қадим ҳамчун шакли шуури иҷтимоӣ барои баёни эҳсоси андеши мардуми одӣ мусоидат мекард. Дар осори фолклорӣ таърих, афкору ҳиссиёт, орзуи умед, ҳикмату заковати халқ инъикос меёбад. Эҷодиёти мардум асоси фарҳанги ҳар миллатро ташкил медиҳад ва рӯйдодҳои замони оинаи осори фолклорӣ инъикос меёбанд. Солҳои Ҷанги бузурги ватанӣ дар робита ба ин мавзӯ суруди ашъори зиёд эҷод шуда, аз ҷониби ҳаваскорон ва ҷанговарон бо созу наво суруда мешуданд. Сурудҳо ҳам аз ҷониби шоирони касбӣ ва ҳам аз тарафи шоирони халқӣ эҷод гардида, дар байни халқ паҳн мешуданд.

Халқияту миллатҳои собиқ Шуравӣ солҳои ҷанг эҳсосоти мусбату маъфии худро ба воситаи суруди таронаҳо баён мекарданд. Сурудҳои ҷанги бештар иштирокчиёни ҷанг, коргару деҳқон, партизанҳо, сокинони шаҳру ноҳияҳои муваққатан забтшуда ва асирон эҷод мекарданд. Аксари сурудҳои марбут ба ҷанг дар он солҳо асосан бо забони муоширати умумииттифоқӣ – русӣ навишта мешуданд. Сурудҳои халқии замони Ҷанги бузурги ватанӣ: «Катюша», «Сабзинадухтар» («Смуглянка»), «Шаби торик» («Темная ночь»), «Дар сангар» («В землянке»), «Ҷанги муқаддас» («Священная война»), «Эҳ, роҳҳо» («Эх, дороги»), «Турнаҳо» («Журавли»), «Чароғак» («Огонёк»), «Рӯзи Ғалаба» («День Победы» ин суруди машҳури пас аз ҷангӣ) дар байни халқ хеле машҳур гашта, аз насл ба насл интиқол меёфтанд. Онҳо рамзи қаҳрамонии мардуми шуравӣ гардида буданд.

Соли 1942 дар Тоҷикистон аввалин бор бо кушиши мурратибон – Лутфулло Бузургзода ва Ҳабиб Юсуфӣ маҷмуаи шеърҳои марбут ба мавзуи Ҷанги бузурги ватанӣ бо номи «Халқ месарояд» аз чоп баромад [24]. Дар ин маҷмуа шеърҳои сздаҳои шоири халқӣ, аз ҷумла, панҷ шеър аз Саидалӣ Вализода, инчунин шеърҳои шоирон: Бибӣ-Шаҳодат, Маҳмуд Ҳусейн, Мулло Азим, Муллобой Карим, Қодир, Р. Солеҳзода ва Лангарӣ қой дода шудаанд. Маводи ин маҷмуаро кормандони илмӣ Институти таърих, забон ва адабиёти филиали тоҷикии Академияи илмҳои Тоҷикистон ва Иттифоқи

нависандагони Тоҷикистон гирд овардаанд. Мавзуи шеърҳо асосан аз зермавзуҳои дӯст доштани ватан, барои ватан ҷон фидо кардан ва нафрату адоват нисбати душман иборат мебошад. Дар ин солҳои ошӯфтагӣ суруд ва ё ҳар навъи сухани бадеӣ беш аз ҳар замоне хусусияти идеалогӣ пайдо карда, ба силоҳи ҷангӣ табдил ёфта буд ва ҳамчун сарбоз дар хизмати халқу ватан қарор дошт. Суруд мебоист руҳияи шикастнопазириро дар вучуди инсонӣ шуравӣ парвариш меод. Мунаққиди тоҷик А. Набавӣ дар ин бора чунин мегӯяд: «Метавон гуфт, ки солҳои ҷанг роҳу равиши асосии эҷодии дигар аз аҳли адабро низ тағйир дод, онҳоро аз эҷодкориҳои нисбатан бомаром боз дошт, диққаташонро мутаваҷҷеҳи як мавзӯю масъала – сарнавишти халқу Ватан дар муқобили таҳҷуми фашизми Германия гардонид» [4, 162].

Шоирӣ халқӣ Маҳмуд Ҳусейн дар шеъри «Барои Ватан» [24, 10-11], ки дар маҷмуаи «Халқ месарояд» омадааст, вазифаи дифоъ аз ватан ва хизмат ба онро муҳимтарин масъулияти ҳар як шаҳрванди Шуравӣ: муаллим, коргар, ҳунарманд ва дигарон медонад:

Коргар:

Ба Аскарҳои сурх ман танк бидҳам,
Силоҳи ҷангу тӯпи ҷанг бидҳам.
Ба дасти худ бигирам ҳам камону,
Ба дасти душман тири хаданг бидҳам.

Колхозчӣ:

Ба миқдори зарур ман ғалла бидҳам,
Ба қадри лозимӣ ман пахта бидҳам.
Ба майдони ғазои зидди фашизм,
Ба қуртуқи душман ханҷар бидҳам... назар [8, 94].

Дар фонди фолклори Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ теъдоди 13440 суруд маҳфуз аст, ки дар байни онҳо сурудҳои таърихӣ низ дида мешавад. Ин сурудҳоро фолклоршиносон, ки бевосита дар ҷамъоварӣ ва танзими фонди фолклор иштирок доштаанд, таҳқиқ кардаанд [12]. Дар сурудҳои таърихӣ солҳои ҷанг ва баъд аз он ҳодисаҳои воқеии замони ҷанг инъикос ёфта, номи ашхоси таърихӣ низ зикр гардидааст. Ҳангоми таҳлили матни сурудҳо маълум мегардад, ки гӯяндагони онҳо қисман таъби шоирӣ дошта, ин сурудҳоро ҳудашон эҷод кардаанд. Рӯйдодҳои ҷанги хонумонсӯз дар сурудҳо аз рӯзи оғози он – 22-юми июни соли 1941 шуруъ гардида, набард, ғаму кулфат, мушкилии рӯзгори ҷанг ва дар охир хурсандӣ ва шодию нишот дар рӯзи ғалаба – 9-уми майи соли 1945 тасвир ёфтаанд. Дар суруди зер ин ҳолат мушоҳида мешавад:

Моҳи июн бисту дуюм аз ғуруб сар шуд ҳучум,
Мисли ҳайвони биёбон буд фашисти зулум.
Буд плони ӯ ба мисли сағҳои хапгирӣ,
Лаънатӣ Гитлер сар кард бар хуни одамхӯрӣ,
Хоҳиши ӯ дар плонаш зуд ба Украин равад,
Зулму истибдод дар мулки Совет ҷорӣ кунад.
Чун муқобил шуд хурӯҷи аскарӣ Сурхи Совет,
Зарбаи саҳт ҳамчунон зад, гашт фашист нопадид.
Мақсади он хапгирӣ сағ муддао ҳосил нашуд,
Аз хурӯҷи аскарӣ Сурх ин план барбод рафт...
Лашкари Сурхи Советӣ ба даст гирад Берлин,
Мо муваффақ ёфтани бо коргари рӯи замин [16].

Дар чор мисраи зер мазмунӣ аз дасти фашистони хунхор хароб гардидани мамлакат, ғзаб ва нафрати меҳнаткашони ҷаҳон ва хоҳиши яксон нест шудани гитлерчиён ифода гардидааст:

Дод ай дасти фашист гуфтам, мамлакат хароб шуд,
Ҷанг таспиду ҳамо кори ҷаҳон дулоб шуд.
Дар ғзаб умад аҳли синфи меҳнат дар ҷаҳон,

Хок шуд, яксон шуд, садҳо ҳазор гитлерчиён [18].

Дар сурудҳои фолклори тоҷик масъалаи нафрат нисбат ба душман, хоса Гитлер, бо ҳаҷву тамасхуру ришханд ифода шудааст:

...Ҳаво гириф Гитлер,
Дар сару аввали кор.
Охири кор бой дод,
Пушаймун шид ай кор.
Гитлераки қиморбоз,
Бой дод кундаву ҷувоз... [20].

Дар суруди дигар низ Гитлер ҳаҷв шудааст:

Омад Гитлери қотил,
Хуртумкашол мисли фил,
Бихурд бар пешониш тир,
Бо лашкараш бишуд қир [23].

Дар суруди дигар, ки “Гитлер мечӯлоқа” ном дорад, чунин ҳаҷву масхара шудааст:

Гитлера бубин омад ба сунӣ шаҳроӣ мо,
Ҳукумати мо доние ҳучуми он бало.
Зада-зада ҳайшун кар ба Гирмун калапо,
Маймун Гитлер гум кард охир раҳро [17].

Соли 1950 маҷмуаи шеърҳои шоири халқии тоҷик Ҳикмат Ризо бо номи «Суруди Ватан» аз ҷоп баромад. Дар ин маҷмуа достони «Ҷанги ватанӣ», ки аз 1190 мисраъ иборат аст, пешкаши хонандагон гардид [25, 30-74]. Маҷмуаи ашъори шоири дигари халқӣ Юсуф Вафо таҳти унвони «Бо шумо ман зиндаам» соли 1956 аз ҷоп баромад, ки он сурудҳои дар мавзӯи ҷанг эҷод намудаи ӯро низ дар бар мегирифт. Шоир дар шеъре ба ҳаҷву ришханди шахсияти Гитлер пардохтааст:

Сурати Гитлерча омад дар назар,
Одам аст ин? Маймун аст ин? Ё ки хар?
Аз кучо омад ба ғӯшам ин хабар:
Сеи онҳо баҳри ӯ буданд падар.
Модараш-чӣ? Вай ягон махлуқ магар?
Модараш – сағ, аз фашисти бепадар [27, 139].

Ҷанги хонумонсӯз 1418 рӯз давом кард. Адабиёт ба ҳайси рӯкни аслии идеологияи давлати Шуравӣ дар майдонҳои ҷанг нақши ҳалқунанда мебозид. Иттиҳоди Шуравӣ неруи табиғоти муқтадиру таъсиргузор дошт ва он ба пояи арзишҳои амиқи инсонӣ – ватандӯстӣ, фидокорӣ ва дӯстии миллатҳо бунёд шуда буд. Симои сарбози шуҷоъ ва бо нангу номуси шуравӣ, ки барои озодии ватану хушбахтии халқ ва амалӣ шудани маромҳои олии замони худ бар зидди ҳар гуна душман, чи дохилӣ ва чи берунӣ қаҳрамонона меҷангид, дар адабиёт ва фолклор ба рамзи адабии ҳомии ватану пуштибони халқу давлат табдил ёфт. Бинобар ин, дар он рӯзҳо дар ақибгоҳ, мардуми одӣ дар деҳаҳои дурдаст шеърҳои дар васфи ҷанг эҷоднамудаи шоирони маъруф ва шоирони халқиро аз ёд мекарданд. Дар Тоҷикистон ин шеърҳо дар ноҳияҳо паҳн мешуданд ва вариантҳои онҳо дар таносуб бо лаҳҷаи хоси ноҳия ё деҳа ба вучуд меомаданд. Суруди «Чор сол», ки дар фонди Институт маҳфуз аст, вазъи душвори як сарбози асири Шуравиро, ки чор сол бори ҷавру ситами фашистонро кашидааст, баён мекунад:

Э Худовандо, ту ин бечорагонро шод кун,
Ҳам ғарибону асиронро зи ғам озод кун.
Чор сол бигашт дар зулми фашистон мондам,
Оқизу бечора ҳамчун дар қафас ҷон додам.
Э ватан, ҷонам харов шид ай ғаму андуҳи ту,
Устухонум ов шуд дар ҳасрати он рӯи ту ... [19].

Тамоми халқи Шуравӣ рӯзи ғалабаро на танҳо интизор буданд, балки ба фаро расидани он бовар доштанд. Рӯзи фарорасии ғалаба барои халқи Шуравӣ ба ҷашни таърихӣ табдил ёфт ва ҳар сол ҷашн гирифта мешуд. Адибони тоҷик дар баробари дигар халқҳои Шуравӣ ба муносибати ин ҷашни бузург шеърҳо эҷод карданд. Шоирони халқӣ ба Рӯзи ғалаба, ки онро Иди зафар низ мегуфтанд, шеърҳо бахшидаанд:

Шукри Худо, ки ҷанги ҷаҳон ҳам тамошуд,
Гермон асир гашту Япон ҳам ғулом шуд.
Дарду алам ба синаи гитлерчиён расид,
Бо душманони шуравиён қатли ом шуд [15].

Шоири халқии тоҷик Сайдалӣ Вализода низ соли 1946 дар васфи Рӯзи ғалаба шеър эҷод карда, онро «Бахшида ба Зафар» ном мондааст:

Омад ба мо иди Зафар,
Монанди хуршед шуълавар,
Бар ҷумлаи халқи ватан,
Аз нури худ бахшид самар....
Моён ҳаминро то абад,
Табрик намоем бехатар [14].

Дар фонди фолклор достоне бо номи «Ҷангнома» маҳфуз аст, ки 830 мисраъро дар бар мегирад. Носирҷон Маъсумӣ соли 1946 ин достонро дар деҳаи Пингон аз забони Мирзо Аҳмад навиштааст. Дар аввали достон рӯзҳои осудаи мардуми Шӯравӣ ва кори пурҷӯшу хурӯши колхозчиён тасвир мегардад:

Пеш аз замони ҷанг давраи Шуро,
Хомушию истироҳат буд дар халқо.
Қонуни нав бурмад шаҳрои дунёнда,
Колхозҳо ташкил шуд гуф дар халқонда...

Баъдтар дар бораи ҳамлаи Гитлер ба кишвар, рафти ҷанг ва қаҳрамониҳои мардуми Шуравӣ ва эҳтироми мардум нисбат ба Сталин сухан рафтааст:

Зинда бод доимо доҳии мо,
Роҳбару сарвари мо Исталин-бово

Инчунин, дар достон дар бораи қаҳрамони тоҷики Иттиҳоди Шуравӣ Неъмат Қарабоев сухан рафтааст:

Неъмат Қаравой хурсол ёш бо,
Гирогир ба ҷангуш хурд и паго.
Дар акоф будан чор нафар пано,
Душман саф-саф да атрофи ваё.

Дар ин достон номи ашхоси таърихӣ, монанди Исталин, Гитлер, Ҷуков (Жуков), Ворошил (Ворошилов), Молотуф (Молотов) ва шаҳру кишварҳои таърихӣ Гирмон, Филандия (Финландия), Маскав, Япон (Ҷопон), Ленинград, Америка, Англия (Англия), Истолинобод, Қурғонтеппа зикр гардидааст [13].

Ҳамин тариқ, баъди баррасии мавзӯ дар фонди фолклор маълум мешавад, ки дар васфи Сталин сурудҳои зиёд эҷод шудаанд.

Пеш оғози ҷанг моҳи апрели соли 1941 Даҳаи санъати Тоҷикистон дар шаҳри Москва баргузор гардид. Сурудҳои дар барномаҳои консерти дар Театри калони ИҶШС ва Қасри Кремл иҷрошуда дар ҳамон сол дар шаҳри Тошканд таҳти унвони «Мелодияҳои Помир» аз ҷоп баромад [3, 152]. Чор суруди аввали он таҳти унвонҳои «Ба падар, ба Сталин» (муаллиф Сангин), «Ба Сталин», ду суруд бо унвони «Сталини ҷоноҷон» ба Сталин бахшида шудаанд. Маҷмуаи сурудҳои ба Сталин бахшидашуда дар Тоҷикистон баъди оғози ҷанг таҳти унвонҳои «Ба Сталин мактуби халқи тоҷик» [1] ва «Ба Сталини маҳбуб» [2] таҳия гардида, аз ҷоп баромаданд.

Бояд қайд кард, ки насли имрӯза гарчанде ки аз корнамоиҳои бобоёни худ дар ҷанг хуб бохабар ҳастанд ва аз он ифтихор мекунанд, лекин шеърҳои сурудҳои халқии дар васфи қаҳрамониҳои онҳо эҷодшударо хеле кам медонанд. Аз ҷамъоварии эҷоди шиғоҳии

мардумӣ дар байни сокинони ҷумҳурӣ ба мушоҳида мерасад, ки синну соли ғўяндагони аксари жанрҳои фолклорӣ аз 45-сола боло аст [9, 162].

Баъди ҷанг низ таҳияи маҷмуаҳои шеър, китобу филмҳо ва мақолаҳо дар бораи нақши Сталин дар ғалаба бар фашизм идома пайдо кард. Нахустин мақолае, ки дар бораи нақши Сталин дар эҷодиёти халқи тоҷик навишта шудааст, мақолаи академик Муҳаммадҷон Шакурӣ – «Образи рафиқ Сталин дар фолклори тоҷик» [26, 28-34] ҳисоб меёбад, ки соли 1949 дар маҷаллаи «Шарқи сурх» ба таърифи расид. Ин шумораи маҷалла ба ҳафтадосолагии Иосиф Сталин бахшида шуда буд ва тамоми шеърҳои достонҳо ва мақолаҳои дар он нашршуда ба ӯ бахшида шудаанд. Дар ин сурудҳо Сталиниро ҳамчун роҳбар, пешво, доҳӣ, давомдиҳандаи кори Ленин, наҷотдиҳандаи халқи Шуравӣ ва мардуми кишварҳои дигар тавсиф кардаанд.

Барои намуна якчанд шеърро, ки дар он Сталин васф шудааст, меорем. Ин шеър ба ҳафтадосолагии Сталин бахшида шудааст:

Доҳӣ расид ба ҳафтад,
Халқи Советӣ шуд шод.
Мамлакат гардид обод,
Сталинҷон, Сталин.....[22].

Дар суруди дигар Сталин васф гардидааст:

Сталин рафиқи мо буромад нумӣ.
Сталин рафиқ дунёра кардас-ку амон,
Зер карда гирифт Гирмона бо ҷанги ҷиҳон.
Номара навиштиян ба номи Ворошил,
Дар давлати Моленков гаштем яшасун [21].

Фолклоршинос А. Сӯфизода ашъори халқии замони ҷангро «зинаи махсус ва ба худ хос»-и фолклори тоҷик номидааст [10, 153]. Фолклоршиносони хориҷӣ сурудҳои халқиро ҳамчун «танзимгари сиёсат» медонанд, чунки дарду мушкилиҳои мардум бештар дар суруд инъикос меёбанд [7, 95].

Баҳсҳо дар атрофи шахсияти пурмуаммои Сталин то ба имрӯз идома дорад. Бо ин ки дар робита ба шахсияти Сталин назару ақидаҳои мусбату манфии зиёде вучуд доранд, ӯ дар саҳифаҳои таърих ба сифати як шахсияти барҷаста ва маъруфи асри XX, ки калонтарин кишвари дунёро 30 сол роҳбарӣ карда, дар нобуд кардани фашизм саҳми арзишманди худро гузошта аст, боқӣ мемонад.

Хулоса, фолклори давраи Ҷанги Бузурги ватанӣ таҳти таъсири рӯйдодҳои таърихӣ эҷод гардида, номи ашхоси таърихӣ дар онҳо зикр гардидааст ва симои мусбату манфии онҳо инъикос шудааст. Дар сурудҳои халқӣ ҳисси нафрат нисбат ба душман – Гитлер ва эҳсоси садоқату вафодорӣ нисбат ба дӯст – Сталин бо баёни сода ифода мешаванд. Симои Сталин дар сурудҳои шоирони халқӣ хеле самимӣ ва табиӣ тасвир шудааст.

Китобнома:

1. Ба Сталин мактуби халқи тоҷик / Муҳаррир: М. Турсунзода. - Душанбе: Нашрдавтоҷик, 1941. - 48 с.
2. Ба Сталини маҳбуб / Мураттиб ва муҳаррир: Б. Ниёзмӯҳаммадов. - Душанбе: Нашрдавтоҷик, 1942. - 19 с.
3. Мелодияҳои Помир / Таҳиягарон: Н.М. Зубков, А.С. Ленский. - Ташкент: Узполиграфкомбинат, 1941. - 218с.
4. Набавӣ, А. Кору ғаболӣ Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон дар замони Ҷанги Бузурги Ватанӣ / Абдуҳолиқ Набавӣ // Суханшиносӣ. – 2025. - №4 (53). -С. 162.
5. Навбаҳорова, Б. Фаррух Зеҳнӣ ва саҳми ӯ дар таҳқиқи фолклори тоҷик / Б. Навбаҳорова, О. Бухориев // Суханшиносӣ. – 2026. - №1.
6. Нурҷонов, Н. Ифтихори санъати тоҷик / Н. Нурҷонов // Шарқи сурх. -1949. - №11-12. – С. 65.

7. Раҳимов, Д. Фолклори тоҷик / Д. Раҳимов. - Душанбе: Эҷод, 2009. – С. 95.
8. Раҳимов, М. Баъзе сурудҳои таърихӣ аҳолии воҳаи Зарафшон / М. Раҳимов // Шарқи Сурх. - 1959. - №1. – С. 94.
9. Раҳматуллоева, Г. Мавқеи сурудҳои фолклорӣ дар ҳаёти мардуми Бадахшон // Г. Раҳматуллоева // Масъалаҳои илмҳои гуманитарӣ. – 2024. - №4. – С. 162.
10. Сӯфиев, А. Инъикоси воқеияти Советӣ дар фолклори тоҷик / А. Сӯфиев. - Душанбе: Ирфон, 1977. – С.153.
11. Сӯфизода, А. Фолклор ҳамрадиҳои таърих / А. Сӯфизода. - Душанбе: Адиб, 1994. - 208 с.
12. Умарова, Ш. Сурудҳои таърихӣ мардуми тоҷик: диссер... ном. и. филол: 10.01.01 Умарова Шодигул; [Макони ҳимоя: ИЗА ба номи Рӯдакӣ АИ ҚТ]. - Душанбе, 1999. -164 с.
13. ФФ I: 1928-1956 Тж 7 д. Пингон 1946 Маъсумӣ Носирҷон, Б. Раҳимӣ < Мирзо Аҳмад.
14. ФФ III: 0928 ДШН 1946, Саидалӣ Вализода.
15. ФФ IV: 4464, 2-4466 СМР гузари Юсуф Харрот 1956, Шермуҳаммадов Баҳром < Баҳром Махсуми Дониш м8.
16. ФФ IV: 8478-8479 Ёо 21 Нурато 1959, Аҳмадов Р. < Сумбулов Бурҳон м7.
17. ФФ V: 5701, 1 Тж 7 Шулмак 1944, Маъсумӣ Н.
18. ФФ V: 5703, 1 Тж 7 Шулмак 1944, Маъсумӣ Н.
19. ФФ V: 5703, 2-5705 Тж 7 Шулмак 1944, Маъсумӣ Н.
20. ФФ V: 7179, 1-7191 Тж 8 д. Қалъаи лаби об 1945, Маъсуми Носирҷон м4, Раҳимзода Боқӣ м4 < Мардонов Тоҳир м5, ҳофиз, таъи шоирӣ дорад.
21. ФФ VII: 0837, 1 Тд 5 Калилинобод д. Метк 1958, Норматов < Ҳусейнов Ш. м8.
22. ФФ VII: 2402-2403 Те5 Мастчоҳ 1955, Аҳмад Р < Азизов Мирзо м3.
23. ФФ VIII: 7392, 1-7393 Тв5 Палдарак 1965, Неъматов Мардон м3 < Сафоев Абдуллоҳон м6, маълумоти миёнаи омӯзгорӣ.
24. Халқ месарояд / Тартибдиҳанда: Л. Бузургзода. - Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1942.
25. Ҳикмат Ризо. Суруди Ватан / Ризо Ҳикмат. - Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1950. – С. 30-74.
26. Шукуров, М. Образи рафиқ Сталин дар фолклори тоҷик / М. Шукуров // Шарқи сурх. – 1949. - №11-12. - С. 28-34.
27. Юсуф Вафо. Бо шумо ман зиндаам (нашри дуюм бо иловаҳо) / Вафо Юсуф. - Душанбе: Адиб, 1990. – С. 139.

ТДУ: 783:398.8(=222.8):929

АНДЕШАҲОИ МУҲАҚҚИҚ В.Д. ОХОННИЁЗОВ РОҶЕЪ БА СУННАТИ МАДҲИЯСАРОЙ

Таваккал Ҳайдармамад²⁵

²⁵ **Таваккал Ҳайдармамад** – Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев, кафедраи адабиёт, дотсент, номзади илмҳои филологӣ. Нишони: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ВМКБ, ш. Хоруғ, кўчаи Шириншох Шоҳтемур, 109. Тел.: (+992) 938213323; e-mail: haydar6060@mail.ru.

Таваккал Ҳайдармамад – Хорогский государственный университет имени М. Назаршоева, кафедра литературы, доцент, кандидат филологических наук. Адрес: Республика Таджикистан, ГБАО, г. Хорог, ул. Шириншох Шохтемура, 109. Тел.: (+992) 938213323; e-mail: haydar 6060 @ mail.ru.

Tavakkal Haydarmamad – Khorog State University name after M. Nazarshoev, Literature department, Candidate of philology sciences. Address: Republic of Tajikistan, GBAO, Khorog, st. Shirinshoh Shohtemur, 109. Tel.: (+992) 938213323; e-mail: haydar 6060 @ mail.ru.

Мадҳиясарой яке аз суннатҳои қадимтарини тоҷикони Осиёи Марказӣ, хосса сокинони Кӯҳистони Бадахшон маҳсуб мешавад. Мардуми тоҷик аз давраҳои пеш, дар ҳамаи лаҳзаҳои зиндагӣ аз шеър мусиқӣ баҳра мебардошт ва онро дар маҷлису маҳфилҳои адабӣ, ахлоқию мавъизатӣ бо як завқи баланди эстетикӣ мавриди истифода қарор медод. Омӯзиши суннати мадҳиясароии сокинони Бадахшон ҳамчун ниғаҳдорандагони қадимтарин суннатҳои тоҷикон аз ҷиҳати гуногунӣ ва боигарии худ дар фолклори тоҷик мавқеи муҳимро ишғол мекунад. Роҷеъ ба ин суннат маводи дорои арзиши баланди илмӣ аз ҷониби муҳаққиқони ангуштишумор арзи ҳастӣ намудааст ва дар ин миён андешаҳои муҳаққиқи фолклору адабиёти тоҷик Варқа Охонниёзовро махсус ҷудо кардан зарур аст. Дар мақолаи пешниҳодишуда арзишҳои илмӣ таҳқиқи муҳаққиқ В.Д. Охонниёзов роҷеъ ба суннати мадҳиясарой мавриди таҳлил қарор дода шудаанд.

Калидвожаҳо: суннат, маросим, маддоҳ, мадҳияхонӣ, қасидасарой, эътиқод, суруд, шеър, классикӣ, ғазал, мухаммас, Чароғравшанкунӣ, оҳанг, рубой, Варқа Охонниёзов, муҳаққиқ, андешаҳои илмӣ, натиҷагирӣ.

Размышления исследователя В. Д. Охонниёзова о традиции панегирического песнопения

Панегирическое песнопение считается одной из древнейших традиций таджиков Средней Азии, особенно жителей Бадахшана. Таджики с древних времён во все периоды своей жизни наслаждались поэзией и музыкой, используя их в литературных, нравоучительных и проповеднических собраниях и кружках, отличавшихся высоким эстетическим вкусом. Изучение традиции **мадҳиясароии** жителей Бадахшана, как хранителей древнейших традиций таджиков, занимает важное место в таджикском фольклоре благодаря своему разнообразию и богатству. Ряд исследователей опубликовали материалы, представляющие высокую научную ценность и касающиеся этой традиции; среди них следует особо выделить идеи исследователя таджикского фольклора и литературы **Варка Охонниёзова**. В представленной статье рассматривается научная ценность трудов В.Д. Охонниёзова, посвящённых традиции панегирического песнопения.

Ключевые слова: традиция, обряд, панегирическая поэзия, панегирическое песнопение, касида, вера, песня, классическая поэзия, газель, мухаммас, иллюминация, мелодия, рубаи, Варка Охонниёзов, исследователь, научные размышления, выводы.

Reflection of researcher V. D. Okhonniyozov on the tradition of panegyric singing

Panegyric singing is considered one of the most ancient traditions of the Tajiks of Central Asia, particularly those of Badakhshan. Since ancient times, Tajiks have enjoyed poetry and music throughout their lives, using them in literary, moralizing, and preaching gatherings and circles distinguished by high aesthetic taste. The study of the panegyric singing tradition of the Badakhshan people, as guardians of the most ancient Tajik traditions, occupies an important place in Tajik folklore due to its diversity and richness. A number of researchers have published highly valuable materials on this tradition; among them, the work of Tajik folklore and literature scholar **Varka Okhonniyozov** deserves special mention. This article examines the scholarly value of V.D. Okhonniyozov's work on the tradition of panegyric singing.

Key words: tradition, ritual, panegyric poetry, panegyric chant, qasida, faith, song, classical poetry, ghazal, mukhammas, illumination, melody, rubai, Varka Okhonniyozov, researcher, scientific reflections, conclusions.

Мадҳиясарой яке аз суннатҳои қадимтарини тоҷикони Осиёи Марказӣ, хосса сокинони Кӯҳистони Бадахшон маҳсуб мешавад. Мардуми тоҷик аз давраҳои пеш, дар ҳамаи лаҳзаҳои зиндагӣ аз шеър мусиқӣ баҳра мебардошт ва онро дар маҷлису маҳфилҳои адабӣ, ахлоқию мавъизатӣ бо як завқи баланди эстетикӣ мавриди истифода қарор медод. Расми мадҳиясарой ё қасидахонӣ дар тарбияи наслҳои зиёд аз чанд ҷиҳат арзишманд буда, тавассути он умдатарин оҳангҳои миллий, ритму навоҳои хосса, суруду таронаҳо ва беш аз ҳама, ашъори дорои ҷанбаи ахлоқии адибони классикии тоҷикӣ-форсӣ дар мушкилтарин давраҳо ҳифз гардида, то ба замони мо омада расидаанд. Суннати мадҳиясарой ба мисли ҳунари «Гӯрғулихонӣ», оҳангҳои «Шашмақом», маҳфилҳои қиссаву афсонахонӣ ва нишастҳои «Шоҳномахонӣ» аз суннатҳои беҳтарини фарҳанги миллати тоҷик ба шумор меравад. Гуфтан мумкин аст, ки бо шарофати

фаъолияти эҷодии мадҳиясароён, аз як тараф, суннат ва вижагиҳои ҳунари мадҳиясарой эҳё гардида, тобиши замонавӣ пайдо кунад, аз ҷониби дигар, дар вучуди насли имрӯзу фардо эҳсоси санъатдӯстӣ ва фарҳангпарварӣ бештар ҷой мегирад.

Қайд кардан ба маврид аст, ки роҷеъ ба суннати мадҳиясарой муҳаққиқон ба мисли муҳаққиқи ҳоландӣ Ҳабриелла Ван Ден Берг [4, с. 49-76;], муҳаққиқи амрикоӣ Бенҷамин Коен [2, 101-103, муҳаққиқи рус М. С. Андреев [1, 193], муҳаққиқони тоҷик Ф. Кароматов ва Н. Нурҷонов [8, 8–9], В. Охонӣёзов [10, 69-76], Ҳ. Таваккал [12, 13-157], Ч. Ғоибназаров [13, 79-80] ва Р. Қирғизбекова [6, 8-50] андешаҳои худро баён кардаанд ва ҳар яке дар ин ҷодаи таҳқиқ саҳми худро доро мебошанд. Таҳқиқоти аз тарафи ин олимони анҷомшуда аз ҷиҳати муҳтаво ва таҳлили муҳтаво, шаклу мазмун ва натиҷагирӣҳои илмӣ ба аксари масъалаҳои ба маросими мадҳиясарой алоқадошта ҷавоб медиҳанд ва аммо барои баҳс ҳам ҷой мегузоранд. Дар ин миён андешаҳои муҳаққиқи фолклор ва адабиёти тоҷик Охонӣёзов Варқа Дустович қобили мулоҳизаи махсус мебошанд ва мо дар ин мақола маҳз аз ҳамин боб сухан меронем.

Муҳаққиқ В.Д. Охонӣёзов доир ба мафҳум, тарзи иҷро, одоби мадҳия, оҳангҳо, мақом ва нақши мадҳиясарой дар маросимҳои мухталиф ва ба хусус дар маросими «Ҷароғравшанкунӣ» дар ду китоби хеш, ки яке «Пайдоиш ва ташаккули шеърӣ муллияфӣ ба забонҳои помирӣ» ва дигаре «Таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ дар Бадахшон» унвондоранд, мавриди пажӯҳиши дақиқназарона қарор додааст. Ҳамчунин, мавсуф дар мақолаҳои ӯ, аз ҷумла, «Суннати мадҳиясарой: Мафҳум, тарзи иҷро ва баракати он» ва «Ҷойгоҳи Ҳофиз дар суннати мадҳиясарой» роҷеъ ба суннати мадҳиясарой ба таври мукамал фикру ақидаашро баён намудааст.

Мавриди таъкид аст, ки таърихи пайдоиш ва интишори мадҳиясарой дар иртибот бо маросими «Ҷароғравшанкунӣ»-ро дар Бадахшон ду муҳаққиқ, яке А. Шохуморов ва дигаре В. Охонӣёзов ба давраи меҳрпарастӣ мутааллиқ мешуморанд.

Файласуфи тоҷик А. Шохуморов дар мақолааш бо унвони «Ҷароғи муқаддас» қайд мекунад, ки решаи маросими «Ҷароғравшанкунӣ» ба замони Меҳрпарастӣ ва Зардушт алоқамандӣ дорад. Ӯ таъкид мекунад, ки нахуст мардуми ориёӣ ба ҷароғ сачдакуниро оғоз мекунанд. Яке аз ҷунин тарзи сачдакунӣ, ки баъдтар ба анъана даромад, оини «Ҷароғравшанкунӣ» ва мадҳиясароии мардуми Бадахшон аст. Дар идомаи ин андешаҳо файласуф изҳор медорад, ки суннати мазкур аз оини Меҳрпарастӣ ва дини Зардуштӣ барои мо боқӣ мондааст [14, 20].

Муҳаққиқ В. Охонӣёзов дар тақвияти ин андешаҳои А. Шохуморов андешаашро ба таври зайл манзур месозад: «Маскунони Помир, ки фарҳангу боварҳои чандҳазорсолаи ориёии худро дар шаклҳои гуногун ҳифз карда буданд, дар замони муосир ҳам аз онҳо даст накашиданд ва ҳамчунон, ба намунаҳои фарҳангу эътиқоди гузаштагонашон арҷгузорӣ менамуданд. Онҳо афрӯхтани оташро дар оташкадаҳо ва фурузон сохтани шамъро дар мазорҳо зиёратгоҳҳо ва маросими «Ҷароғравшанкунӣ» давом медоданд, бо офтобу моҳ роз мегуфтанду хонаҳои худро дар асоси тафаккури космологии гузаштагонаш месохтанд. Ба як сухан, сокинони Кӯҳистони Бадахшон бовару эътиқоди аҷодии хешро чун фарҳанг бо аркони мусалмонӣ омезиш доданд, ки албатта ба намояндагони Исломи ортодоксалӣ нафорида ва онро куфр хонданд» [10, 56].

Ин андешаҳои ҳар ду муҳаққиқ дар заминаи хушкӯ ҳоли арзи вучуд накардаанд ва қобили дастгирӣ мебошанд, зеро ҳанӯз ҳам ин нишонаҳо, ба мисли гирондани ҷароғ, қадридонии оташ, рақсҳои мотамӣ ва фалаххоние, ки дар маросими «Ҷароғравшанкунӣ» боқӣ мондаанд, аз қадимӣ будани ин маросимҳо шаҳодат медиҳанд.

Метавон гуфт, ки бештари мадҳиясароёнҳои навоҳӣҳои мухталифи Бадахшон таърихи пайдоиши матнҳое, ки дар барномаҳои ҷойдоранд ба Носири Хусрав нисбат медиҳанд. Бадеҳист, ки ин ҳукм ҷои баҳс дорад ва аз ин бора низ муҳаққиқ В. Охонӣёзов ба таври возеҳ сухан ронда ҷунин хулосабарорӣ менамояд: «Маросими мадҳиясароӣ яке аз аркони муҳимми пеш аз ҳама, даъвати Пир Носири Хусрав ва

ҳамчунон, дигар сунани ақлони исмоилиёни Осиёи Марказӣ буда, он чун воситаи ташаккул ва таҳкими амалҳои ахлоқии ҳар фарди ҷамоат маҳсуб мешавад. Ин суннат низ омехтаи фарҳанг ва эhtiқод дар шакли оҳангу сароиш бо наъту мадҳияву манқабат мебошад ва ҳамаи он бо забони фасеҳ ва пур аз бадеияти тоҷикӣ-форсӣ анҷом мегардад» [10, 70].

Бояд таъakkур дод, ки муҳаққиқ В. Охониёзов ба як масъалаи тоза дар таҳқиқи суннати мадҳиясарой таваҷҷуҳ намудааст, ки ҷойгоҳи он мебошад. Роҷеъ ба ҷойгоҳи мустаҳками мадҳияхонӣ дар маросими Ҷароғравшанкунӣ ҳарф зада, барои собит андешааш чунин натиҷагирӣ мекунад: «Мадҳияхонӣ, мадеҳасарой, қиссахонӣ яке аз қисматҳо ва рукнуҳои асосии суннатҳои маънавӣ-эhtiқодии маскунони исмоилиякешӣ Осиёи Марказӣ мебошад, вале аксари мардум онро чун ҷузъи суннати «Ҷароғравшанкунӣ» қабулдоранд. Сабаб ин аст, ки маросими «Ҷароғравшанкунӣ» нисбат ба маросимҳои дигар дида, аз ҷиҳати таърих қадим ва аз ҷиҳати руҳоният ҳассос маҳсуб мегардад ва ҳамчунон, мадҳияхонӣ дар он ҷойгоҳи мустаҳкам дорад. Дар дигар маросимҳо ва ҷамъомадҳо тарз, муҳлат, фосила ва кайфияти мадҳияхонӣ метавонад бо диди масъулони ҷамъомад тағйир пазирад» [10, 64-65].

Муҳим будани суннати мадҳиясарой дар дохили маросими «Ҷароғравшанкунӣ» дар он аст, ки ин падидаи нодири сокинони Бадахшон ҳамчун нигоҳдорандаи қадимтарин суннати мардуми тоҷасли Бадахшон аз ҷиҳати гуногунӣ ва боигарии худ дар фолклори тоҷик мавқеи муҳимро ишғол карда, ҷӣ дар гузашта ва ҷӣ дар замони муосир шарикӣ ғаму шодии ҳамешагии соҳибонаш будааст ва ин нақшаиро то ба ҳол идома дода истодааст.

Солҳои охир, аз сабаби дигаргуниҳои сиёсӣ ва иҷтимоии ҷомеа, дар вақту соат ва муҳлати гузаронидани маросими «Ҷароғравшанкунӣ» ва мадҳиясарой низ тағйиротҳо ба вуҷуд омаданд ва ин масъала низ аз назари муҳаққиқ дар канор намондааст. В. Охониёзов дар ин бора чунин меғӯяд: «Мадҳиясарой дар маросими «Ҷароғравшанкунӣ» аз ҷониби мадҳиясароён баъди намози шом оғоз шуда, то иҷрои маросими «Ҷароғравшанкунӣ» идома меёфт. Дар баъзе аз ноҳияҳо, аз ҷумла дар Ишқошиму Рӯшон, мадҳияхонӣ то се рӯз идома меёфт. Дар айни ҳол бошад муҳлати мадҳияхонӣ баъди маросими «Ҷароғравшанкунӣ» то се соат идома меёбад. Дар замони муосир, бо таҷдиди назари вақту соат ва шаклу тарзи иҷрои маросими «Ҷароғравшанкунӣ», ки бевосита ба талаботи замони Истиқлолияти кишвар (танзими чашну маросим дар Тоҷикистон дар назар аст) ва дастуроти Пешвои кунунии исмоилиён вобастагӣ дошт, фосилаи мадҳияхонӣ низ кӯтоҳ шуда, интиҳоби мутуни мадоеҳ низ таҳти назорат қарор гирифт» [10, 67].

Ҷои зикр аст, ки ҳар мадҳияхоне, ки дар маросими «Ҷароғравшанкунӣ» мадҳия меҳонад, пеш аз оғози мадҳ чанд қоидаи суннатӣ ё одоби мадҳияро бояд риоя намояд. Ба гуфти яке аз донандагони анъанаи мадҳиясарой Маҳмадтаври Ғундӣ, ки то имрӯз аксари мадҳиясароёни навоҳии Бадахшон номи ўро ҳамчун устод ба забон мегиранд, мадҳиясарой расму оини мазҳабӣ буда, қонуну қавоид, тарзу усул ва мавриди иҷрои хоси худро дорад. Кас метавонад ин касби маънавӣ-фарҳангиро пешаи худ қарор диҳад, ки аввал бояд ботини пок дошта бошад, сониян, ба мазмуну мундариҷаи матн амиқ сарфаҳм равад, захираи луғавиаш бой бошад. Сеюм, он ки навохтани оҳанги мадҳия ба хондани сурудаш мувофиқат кунад. Чаҳорум, дар интиҳоби матни суруд сарроф бошад. Панҷум, зарофат ва балоғати сухан, ҳусни калом ва мавзунии шеър сурудро дарк карда тавонад. Шашум, аз мадҳиясаро риояи қатъии санъати рукну зарби мусиқӣ ва тарзи иҷрои оҳангҳои он тақозо мешавад. Ҳафтум, аз қонуну қавоиди дини мубини ислом, баҳусус мазҳаби исмоилия, огоҳии комил дошта бошад. Ҳаштум, мадҳиясаро бояд аз таъна задану таҳқир кардани мазҳаби дигар худдорӣ кунад. Дар маросими «Ҷароғравшанкунӣ» дар ҳамаи вақт ҳофизи навмашқ ба мадҳиясарой шуруъ мекунад, ки устод ба ў фотиҳа дода бошад [12, 37-46].

Аз ин хусус ҳам муҳаққиқ В Охонниёзов фикрҳои ҷолиб гуфтааст ва онҳо як навъ ҷамъбасти андешаҳои пароканда дар ин роҳ қабул мегарданд. Ў ибраз медорад: «Мадҳия қисмате аз суннатҳои ақлониву мазҳабии сокинони Бадахшон аст ва он яке аз аркони ибодат дар ин маросим ба шумор меравад. Ҳар кас, ки касби мадҳиясароиро пазирад, бояд ки ба покӣ гарояд, зеро ӯ дигаронро ба покӣ даъват мекунад. Дар забони ӯ мадҳу ситоиши Худову Расул ва Имому Ҳучҷат аст ва аз ин лиҳоз дилу забон, муносибату рафтори ӯ бояд олуда набошад. Ситоиши поку ноолуда бояд маҳз дар хонаи ибодат анҷом мешуд» [10, 68-69].

Яке аз масъалаҳои мавриди таваҷҷуҳи ҳамагон дар робита бо сароидани мадҳияҳо, ин мавҷуд будани ашъори зиёд ва ё нусхаҳои як матни мадҳия дар миёни мадҳасароён мебошад. Ҳамин масъала низ нахустин бор аз ҷониби муҳаққиқ В.Д. Охонниёзов ба баҳси илмӣ кашида шудааст. Аз ҷумла, агар ӯ дар робита ба ин мавзӯ матнҳои «Охирзамоннома», «Онро, ки надонӣ насабу нисбати олаш», «Бечораему ҳайрон ё Қоимулқиямат», «Шабе дидам ба хоби хуш, ҷамоли соқии кавсар», «Ҷаҳон пурдари мебинам даво ку»? «Гар даст диҳад ҳазор ҷонам», «Худо дорам, Набӣ дорам, Алӣ дорам, чи ғам дорам» ва ғайраҳои мавриди таҳлил қарор дода, қайд мекунад, ки агар баъзе аз ин матнҳо эҷоди шоироне чун Носири Хусрав, Санои Ғазнавӣ, Аттори Нишобурӣ, Шамсиддини Табрезӣ, Ҷалолуддини Балхӣ, Аҳмади Ҷомӣ, Саъдии Шерозӣ, Ҳофизӣ Шерозӣ, Сайиди Насафӣ, Ҳиротӣ бошанд, аксараш ашъорест, ки ба онҳо нисбат додашуда дар миёни мардум интишори зиёд доранд [10, 259-262].

Яке аз мақолаҳои тозанаши муҳаққиқ ба ҷойгоҳи Ҳофизӣ Шерозӣ дар маросими мадҳиясароӣ ихтисос дода шудааст, ки дар Конфронси байналмилалии бахшида ба 700-солагии ин шоири бузург дар Душанбе манзури аҳли донишу таҳқиқ гардонда шуд. Дар мақола роҷеъ ба дар маркази суннати мадҳиясароӣ ҷойгоҳи бориз доштани ашъори бузургтарин шоирон классик ва намунаҳои ашъори шоирони маҳаллӣ қарор гирифтаи сухан рафта, таъкид мегардад, ки яке аз талабот ба ҷунини осор аз мувофиқ будани мазмун ва муҳтавоаш ба тафаккур, тасаввур ва боварҳои мардум иборат буда, инчунин он бояд дар доираи ҷаҳорҷӯби ин ё он маросим дуруст ояд. Дар ин миён намунаҳои ашъори Ҳофизӣ Шерозиро аз он ашъоре менигорад, ки ҳам ба таври мустақим ва ҳам дар шакли ашъори ба ин шоири тавоно нисбатдода ҷои махсусро ишғол мекунад. Дар мақола нахустин маротиба сабабҳои асосии ҷойгоҳ пайдо намудани ашъори Ҳофиз дар суннати мадҳияҳои ба баррасии илмӣ кашида шуда, аз падидаи ба шоир нисбат додани қисмати ашъори ин суннат ба таъкид гирифта мешавад.

Яке аз махсусиятҳои андешаронии муҳаққиқ В.Д. Охонниёзов роҷеъ ба маросимҳои гуногуни мардумӣ ин ба таври илмӣ асоснок будани онҳо аст. Олим бидуни доштани санади дақиқ сухан намегуяд ва аксари андешаҳои ӯ саҳеҳ ва тоза мебошанд. Барои тасдиқи ин фикр ба таҳлили як манзумаи бо номи «Охирзамоннома» машҳур аз ҷониби муҳаққиқ мепардозем. Пешакӣ гуфтаним лозим аст, ки роҷеъ ба ин масъала чанд сол қабл шарқшинос Андрей Бертелс ба ин тарз изҳори назар карда буд: «Се сол қабл дар китобхонаи Донишқадаи ховаршиносии Академияи улуми Тоҷикистон нусхаи хаттиро пайдо кардам, истинсоқшуда дар қарни даҳуми ҳиҷрӣ дар Эрон ба хатти мутаваассити настаълиқ навишта шудааст. Дар мақтаи он гуфта шудааст, ки қасида дар Дор–ул–муъмини Сабзвор дар таърихи 993 ҳиҷрӣ марқуми қалами шикаста рақам гардид» [3, 96-118].

Акнун ба андешаҳои муҳаққиқ В. Охонниёзов дар ин ҷода менигарем, ки бар асоси далелҳои дар боло овардашуда ибраз гардидаанд: «Қасидае бо унвони «Охирзамоннома» аз номи Носири Хусрави Қубодиёнӣ дар миёни мардум паҳн гардид, ки асрҳо дар маъракаи маросимҳои ақлонии мардум иҷро мешуд. Ин қасида, агарчи муғриза эҷод шуда бошад ҳам, вале он дар заминаи назари эстетикӣ мардум ба неку бади дунё шакл гирифтааст. Абёте мазид дар ин қасида аз кардаҳои бади инсонҳо ва аҳволи заифи ҷомеа хушдор дода, мардумро ба омадани шоҳе одил ва раҳнамо оқил

башорат медиҳанд. Мавриди зикр аст, ки ин шоҳ ва ин раҳнамо то андозае барои гуянда маълум будааст» [10, 77]. Яъне олим моли Носири Хусрав набудани қасидаро таъкид карда, бо ғарази мардумро ба умеди омадане аз намояндагони авлоди Сафавиҳо навишта шудани қасида ишора мекунад.

Майдатарин жанри дар мадҳиясароӣ истифодашаванда рубоӣ мебошад. Ин жанр дар мадҳияхонӣ чун восила буда, мадҳиясароён онро барои аз як зарб ба зарби дигар гузаштан истифода мебаранд. Ин жанр мавқеи худро на танҳо дар сурудаҳои рӯзмарраи мардум касб кард ва таҳким бахшид, балки он ба яке аз воситаҳои пайвастандан матну оҳангҳо дар суннати мадҳиясароӣ табдил ёфт. Ҳамин масъала ҳам, ки шояд барои баъзеҳо як масъалаи ҷузъӣ ба назар ояд, диққати адабиётшиносро ба худ ҷалб намудааст. Ё, пеш аз ҳама, андешаашро аз хусуси муҳтавои рубоӣ ва иртиботи он макони иҷроӣ суннати мадҳиясароӣ изҳор медорад. Аз ҷумла, қайд мекунад, ки яке аз мавзӯҳои дигаре, ки дар жанри рубоӣ мавриди истифода қарор дорад, ин марбут ба марғ буда, рубоӣҳое, ки аз ҷониби мадҳиясароён сароида мешаванд, дар мавзуи мазкур зиёд ба чашм мерасанд. Ин хусусияти мазмунӣ рубоӣҳои бо мадеҳаи сароидашаванда бебабаб нест, зеро аввалан мазмун ва мавзуи марғу мир хоси ин жанр аст ва дуҷум, чун мадоеҳ асосан дар раванди маросими ғавти шахс иҷро мегардад, рубоӣ дар он ҷо ҳузури махсус дорад. Ин жанр аз аввали рӯзи ғавт то охири маросими он сароида мешавад [8, 13]. Воқеъан, олим роҷеъ ба рубоӣ ва маросими мотам мақолаи алоҳидае дорад, ки ҳанӯз солҳои 90-уми асри гузашта ба таъъ расида буд [8, 12-14].

Роҷеъ ба ғавлияти бисёрҷабҳаи муҳаққиқ Варқа Дустович Охонниёзов метавон ба таври зиёд навишт, вале аз таҳлили як қисмати ин ғавлият, ки ба суннати мадҳиясароӣ ихтисос дода шудааст, ҳувайдост, ки ҳунари паҳуҳандагии ӯ васеъ мебошад. Бо даст додани фурсат, нисбати дигар корҳои шоистаи илмӣ муҳаққиқ изҳори андеша хоҳем кард.

Китобнома:

1. Андреев, М.С. Таджики долины Хуф (верховья Аму-Дарьи) Вып. I. (Институт истории, археологии и этнографии Академии наук Таджикской ССР. Труды. Т. VII) / М. С. Андреев. – Сталинабад: Издательство Академии наук Таджикской ССР, 1953. – 251 с.
2. Бенджамин, К. Духовная музыка и целительство в Бадахшане, Таджикистан: профилактическая и лечебная практика: диссертация на соискание ученой степени доктора философии (PhD) / Бенджамин Коэн. – Колумбус: Университет штата Огайо, 2003. – 320 с.
3. Бертельс, А. Е. Введение в изучение текстов трактатов «Афакнама», «Мират ал-мухаккикин», «Зубдат ал-хакаик», «Умм ал-китаб», «Усули адаб» / А. Е. Бертельс // Пять философских трактатов на тему Афак и Анфус (О соотношении между человеком и вселенной) / крит. текст, указатели и введение А. Е. Бертельса; под ред. Б. Г. Гафурова и А. М. Мирзоева. – М.: Наука, 1970. – С. 10–149.
4. Ван ден Берг, Г. Поэзия минстрелей Памира / Г. ван ден Берг. – Лейден : Лейденский университет, 1997. – 764 с.
5. Кароматов, Ф. Музыкальное искусство Памира. Кн. Первая / Ф. Кароматов, Н. Нурджанов. -М.: Советский композитор, 1978. - 180 с.
6. Киргизбекова, Р. Преподавание маддоха в программе среднего образования: магистерская диссертация / Р. Киргизбекова. – Лондон: Лондонский университет, 2009. – 50 с.
7. Охонниёзов, В. Пайдоиш ва ташаккули шеърӣ муллияф ба забонҳои помири / В. Охонниёзов. – Душанбе: ЭР-гараф, 2017. – 327 с.
8. Охонниёзов, В. Рубоӣ ва маросими мотам / В. Охонниёзов // Масъалаҳои фольклори кишварҳои форсизабон. Китоби аввал, – Душанбе: Ройзании фарҳангии Ҷумҳурии исломии Эрон дар Тоҷикистон, 1998. – С. 190 -198.

9. Охонниёзов, В. Суннати мадҳиясарой: Мафҳум, тарзи иҷро ва баракати он / В. Охонниёзов // Пайванд. – Душанбе: Чопхонаи Шарқи озод, - 2018. - №3 (47). – С. 37-45.
10. Охонниёзов, В. Таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ дар Бадахшон / В. Охонниёзов. Китоби аввал. – Душанбе: Сифат-Офсет, 2022. – 328 с.
11. Охонниёзов В. Қойгоҳи Ҳофиз дар суннати мадҳасарой / В. Охонниёзов // Маводи Конференсияи байналмиллалӣ бахшида ба бузургдошти Ҳофизи Шерозӣ. – Душанбе, Институти забон ва адабиёти ба н. Рӯдакии АМИТ, 24 сентябри соли 2025.
12. Таваккалов, Ҳ. Анъанаи мадҳиясарой дар Бадахшон / Ҳ. Таваккалов. – Душанбе, 2013. – 261 с.
13. Гоибназаров, Ч. Касидахони: музыкальное выражение идентичности в Бадахшане, Таджикистан: традиции, преемственность и перемены : диссертация на соискание ученой степени доктора философии (PhD) / Ч. Гоибназаров. – Берлин: Берлинский университет имени Гумбольдта, 2017. – 285 с.
14. Шохуморов, А. Чароғравшанкунӣ – суннати ориёӣ ву исмоилии мардуми Бадахшон / А. Шохуморов // Масъалаҳои филологияи Помир. – Душанбе, 2003. – Барориши 5. – С. 116–152.
15. Шохзодамуҳаммад, У. Суннати «Чароғравшанкунӣ» – ойини исломии исмоилиёни Осиёи Марказӣ / У. Шохзодамуҳаммад // Носири Хусрав: дирӯз, имрӯз, фардо. – Хучанд: Ношир, 2005. – С. 585–591.

ТДУ: 821.211.1.09-14:177.6

ИШҚ ВА МАЪШУҚ ДАР АШЪОРИ НАЗМӢ Хучаниёз Абдулнӣёз Султонӣёз²⁶

*Институти илмҳои гуманитарии ба
номи академик Б.Искандарови АМИТ*

Дар мақола рӯзгор ва осори яке аз суҳанварони камшинохти ҳавзаи адабии Бадахшон - Назми Бадахшонӣ, ки мероси адабиаш то имрӯз ба сурати комил мавриди пажӯҳиши қарор нагирифтааст, баррасӣ мешавад. Ҳарчанд муҳаққиқон А. Абибов, Т. Пӯлодӣ ва Лаълҷуба Мирзоҳасан дар тазкираҳои хеш доир ба шарҳи ҳоли шоир ва намунаҳои ашъори ӯ иттилооти мухтасар додаанд, вале эҷодиёти ин адиби соҳибзавқ то ҳол ба таври системӣ ва ҳамаҷониба таҳқиқ нашудааст.

Муаллиф дар ин пажӯҳиши дар заминаи қасоид, ғазалиёт ва рубоӣҳои Назмӣ хусусиятҳои ҳунари, сабк, вазн ва маҳорати шоирии ӯро таҳлил намуда, қойгоҳи шоирро дар адабиёти давр бо далоили илмӣ муайян кардааст.

Калидвожаҳо: Назми Бадахшонӣ, пажӯҳиши системӣ, мероси адабӣ, сабку вазн, тазкираиҳои, ҳавзаи адабӣ, қасида, ғазал, рубоӣ, нигориши илмӣ.

Любовь и возлюбленная в поэзии Назми

В данной статье рассматриваются жизнь и творчество одного из малоизученных представителей литературной среды Бадахшана - Назми Бадахшани, чье литературное наследие

²⁶**Хучаниёз Абдулнӣёз Султонӣёз** - Институти илмҳои гуманитарии ба номи Б. Искандарови АМИТ, шӯъбаи фолклор ва адабиёти Бадахшон, ходими илмӣ. Нишони: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ВМКБ, ш. Хоруғ, кӯчаи У. Холдоров, 4. Тел.: (+992) 111589494; e-mail: abdoulniyoz4@gmail.com.

Худжанияз Абдулнӣёз Султонӣёз - Институт гуманитарных наук имени академика Б. Искандарова НАНТ, отдел фольклора и литературы Бадахшана, научный сотрудник. Адрес: Республика Таджикистан, ГБАО, г. Хоруг, ул. У. Холдорова, 4. Тел.: (+992) 111589494; e-mail: abdoulniyoz4@gmail.com.

Khujaniyoz Abdulniyoz Sultoniyo - Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov of the NAST, Badakhshan Folklore and Literature Department, Research Fellow. Address:

Republic of Tajikistan, GBAO, Khorog, st. U. Kholdorov, 4. Tel.: (+992) 111589494; e-mail: abdoulniyoz4@gmail.com.

до настоящего времени не было предметом комплексного исследования. Несмотря на то, что такие исследователи, как А. Абибов, Т. Пулоди и Лалджуба Мирзохасан, в своих антологиях привели краткие биографические сведения и отдельные образцы его стихов, творчество этого одарённого поэта всё ещё нуждается в систематическом и всестороннем научном анализе. Автор статьи на основе касыд, газелей и рубаи Назми анализирует художественные особенности, стиль, метрику и поэтическое мастерство литератора, научно обосновывая его место в литературе эпохи.

Ключевые слова: Назми Бадахшани, системное исследование, литературное наследие, стиль и размер, тазкираведение, литературная среда, касыда, газель, рубаи, научное изложение.

Love and the beloved in the poetry of Nazmi

This article examines the life and work of Nazmi Badakhshani, an understudied figure of the Badakhshan literary circle, whose literary heritage has not yet undergone a comprehensive scholarly analysis. Although researchers such as A. Abibov, T. Pulodi, and Laljuba Mirzohasan have provided brief biographical notes and selected poetic samples in their chronicles (*tadhkiras*), the creative output of this gifted poet has remained without systematic and thorough scientific investigation. Through an analysis of Nazmi's *qasidas*, *ghazals*, and *rubais*, the author explores the artistic features, style, meter, and poetic craftsmanship of the poet, providing evidence-based insights into his significance within the literature of the period.

Keywords: Nazmi Badakhshani, systematic research, literary heritage, style and meter, *tadhkira* studies, literary circle, *qasida*, *ghazal*, *rubai*, academic discourse.

Аз хушсуханӣ дили касе реш нашуд,
Бо хушсуханон касе бадандеш нашуд.
Ганҷ аст каломӣ хуш, ки бахшандаи ӯ,
Ҳарчанд карам намуд дарвеш нашуд.

Назмӣ

Исми Назмӣ Бадахшониро метавон дар он гурӯҳи шуаро сабт кард, ки хушгуфториву ширинкаломӣ истеъдоди шоиста дар табиати азалии онҳо ориз аст. Воқеан, касе, ки ашъори зебои дилнишини Назмиро мутолиа кунад, бедиранг маънии ин гуфтори моро пай хоҳад бурд. Чун ӯ каламоти содаро мисли шуарои классик шикор мекунад ва хеле зебо, бо як тартиби хоса, бо як вазни ҷаззоб ва як маонии фароғирифта дар қафаси шеъраш ҷо медиҳад. Фард мавриди мутолиаи шеърҳояш ғутаи маънӣ ва вазнаш мешавад, бифофосила хонанда эҳсоси дигар пайдо мекунад, мисле, ки калимаҳо ҷон доранд, дубайтии зерро бибинем, то муддаии ин матлаб ошкор бигардад:

Ман дар ғами ишқи он суманбар,
Маҷнунаму мастаму қаландар.
Дар хоҳири ман дигар нагунҷад,
Ғайр аз маю нобу ёру соғар... [7, 24]

Пеш аз ин, ки қасоид ва ғазалҳои Назмиро дар ин баҳс васеътару комилтар ҳамчун намуна ҷо диҳем, бояд аз равияҳои ирфонӣ чандтоӣ матолиб ва далел оварем, то битавонем ишқи маҷозӣ ва ишқи ҳақиқиро аз ҳам ҷудо бисозем. Дар шеъри ирфонӣ, ишқ нерӯи муҳаррики аслӣ ва маъшуқ (ки ҳамон зоти Ҳақ аст) ҳадафи ниҳой аст, аммо «маъшуқ» метавонад намоде аз ҷамоли илоҳӣ дар мазоҳири заминӣ ҳам бошад. Ишқ дутарафа аст (ошиқ ва маъшуқ дар иртибот бо ҳаманд) ва аз марҳилаҳои муҳаббат ва маърифат мегузаранд ва «ишқи маҷозӣ» пуле барои расидан ба «ишқи ҳақиқӣ» (висол ба ҳақ) аст, ки дар он ошиқ ва маъшуқ ягона мешаванд. Ба тавре, ки ошиқ ва маъшуқ дар ниҳоят яке мешаванд ва маъшуқ (Зоти Ҳақ) низ дар ошиқ (Солик) мутаҷаллӣ мешавад. Солик бо «ишқ» ба «висол» мерасад ва ҳастияш фанӣ дар маъшуқ мешавад, ки Мавлоно намунаи барҷастае аз ин мафҳум аст.

Ишқ танҳо як ҳис нест, балки нерӯи бунёдӣ аст, ки ҳама ҳастӣ аз он нишот гирифта ва боз сӯи он бармегардад, вале маъшуқ дар ирфон ишора ба зоти ягона дорад. Тамоми зебоӣҳо ва камолот дар ҷаҳон, мазоҳире аз ҷамоли ӯ аст. Тавре дар боло гуфтем, «ишқ дутарафа аст», ин ба ин маъно аст, ки бар хилофи ишқи заминӣ дар ирфон, маъшуқ (Ҳақ) низ ошиқ аст ва талаби висоли солик аст. Ҳамон тавр, ки солик дар ҷустуҷӯи ӯст, ӯ

низ дар пайи ҷазби солик аст. Висол ҳам ба ин маъност, ки бо пешрафти солик, марз миёни ошиқ ва маъшуқ аз байн меравад ва ӯ ба фано ва бақо дар маъшуқ даст меёбад, ба ин маънӣ, ки вучуди худро дар вучуди ҳақ мебинад. Бад ин робита ошиқ ҳамеша мадҷони маъшуқ аст, ғайр аз ин чизи дигарро аз ин нишот ва вачд беҳтар намешуморад. Бад ин вачҳ ин далоил агар дарк гарданд, матлаби дар мисраъҳои болои Назмӣ «дар хотири ман дигар нагунҷад, ғайр аз маю нобу Ёру соғар» ҳам рӯшан мешавад.

Дар робита ба ин матлаб Мавлоно ба зебоии ин робитаи дутарафа ишора мекунад:

Қатра туй, баҳр туй, лутф туй, қаҳр туй,
Қанд туй, заҳр туй, беш маёзор маро [8, 18].

«Ту» дар шеъри ирфонӣ (монанди ту будӣ, буди ман) ҳам ба маъшуқи заминӣ ишора дорад ва ҳам ба лояи амиқтар ба Ҳақ, ки ҳастии ошиқ аз Ӯст.

Тавре, ки мо дар мақолаи «Тааммуле дар шоиронагиҳои як шоир ва орифи омӣ Ниёзии Шуғнӣ» арз кардем, далели ба боди фаромӯшӣ супурда шудани исми шуарои Бадахшон ва ашъори онҳо ин буд, ки шарҳи ҳолнависиву тазкиранависӣ дар Шуғнону дигар навоҳии Бадахшон роиҷ набуд. Ба ин масал, ки ашҳоси босавод иддаи ками сокинони онҷоро ташкил медоданд. Мутаасифона дар Шуғнон то ҳанӯз ҳам навиштани тазкира ва шарҳи ҳолнависӣ кам ба назар аст. Бо шодимона метавон гуфт, ки дар солҳои 50-ум то 60-ум пажӯҳишгарони бадахшони Шуравӣ саъй карданд, дар ин самт кори пажӯҳишӣ ба роҳ монанд ва исми шоирони фаромӯшшударо аз нав зинда кунанд. Дар Каталоги А.Бертелс, М.Бақоев метавон мушоҳида кард, ки ҳаҷми зиёди китобҳо, ки нависандагони Бадахшон (бештарашон аз аҳли қалам буданд, амсоли устод Шохфитур, Ёрбек ва ғайр) давоми асрҳо бознавис кардаанд дар бисёрии ин китобҳо муаллифашон номаълум аст. Фақат исми шахсе, ки онро бозгардон кардааст [1, ниг. дар умум].

Албатта доираи адабӣ дар Бадахшон аз дерҳо боз ҳам тавсия ва раванқ ёфта буд. Ҳатто метавон дар баъзе маъхазҳо ва каталогҳо доираи адабии Бадахшон дар асри ХІ ҳам пайдо кард. Тавре дар мақолаи собиқӣ боло зикршуда арз кардем, яке аз арҷумандтарин коре, ки сурат гирифта буд ва то ҷое мусаммар будааст, ҷамъоварии ашъори шуаро тавассути сарояндагони мардумӣ буда, ки офаридаҳои ҳамватанонашонро дар китобчаҳои кӯчак ҷамъоварӣ намуданд, ки ба ном «Баёз» ёд мешаванд. Сарояндагон мардумӣ дар маҳфилҳо аз рӯи он баёзҳо сурудҳои мекунанд. Баёзнависие, ки тӯли даҳсолаҳо кардаанд ин ҳам дорои нуқсҳо аст, чун мо камтари баёзнависонро дорем, ки номи шоир ва ё ақаллан таърихи нусхабардориро дарҷ карда бошанд. Баёзҳо аз назари доштани ашъор хеле ғанӣ ҳастанд, чун метавон ашъори тамоми шуарои Бадахшонро дар онҳо ёфт, вале ба навиштани тазкира ва шарҳи ҳоли адибон касе тавачҷуҳ накардааст. Ин нуктаи ёдшуда корро барои пажӯҳишгар душвор мекунад, зеро ӯ бояд бо истифода аз шеваҳои гуногун битавонад ақаллан солҳое, ки шоир дар он мезист ё деҳае, ки дар он ба дунё омадааст ва дар кучо чашм аз ҷаҳон пӯшидааст, пайдо кунад.

Ба ин тартиб Назмӣ Бадахшонӣ ҳам яке аз шоироне аст, ки муддатҳо камтарин маълумот мавриди ӯ дастраси омма набуд. Ҳарчанд шеърҳои Назмӣ ҳама вақта ба ғӯши омма мерасиданд ва сарояндагони Шуғнон дар маҳфилҳои арӯсӣ месурӯданд, вале дар бораи зиндагии ин шоир ва ориф маълумоти андаке дар даст набуд. Дар асари саъю талоши устод А. Абибов дар солҳои 60-и мелодӣ ду асари ӯ ба даст омаданд. Шодравон устод А. Абибов баъд аз барасӣ ва мутолиоти муттаҳавим дарёфтанд, ки асари аввалаш китоби «Ғазалиёт ва қасоид», дигараш маснавии «Сироҷ-ал-мӯъминин» мебошанд. Китоби дигаре, ки дар Институти осори хаттӣ маҳфуз аст, бо исми «Баёз» аст. Ин китоб шомили ҳаштод дарсади эҷодиёти Назмӣ аст. Дар ин китоб қасоид, тарҷеъбанд мутааллиқ ба Назмӣ ҳастанд, ки хеле пурмуҳтаво ва аз назари илм ғанӣ ҳастанд [9, 1-68].

Бояд таъakkур дод, ки хидмати А. Абибов, М. Бақоев ва дигар пажӯҳишгарон дар ин самт арзишмандтарин коре ҳаст, ки то ҳоло ба анҷом расидааст. Албатта ин

тазкираҳо барои пажӯҳишгарон корро то ба ҳадде саҳл месозанд чун пажӯҳишгар метавонад ба марочеи ашъори шуарои Бадахшон дастрасӣ пайдо кунад.

Тавре аз китоби «Тазкираи адибони Бадахшон»-и Лаълҷуба М., ки аз Назмӣ иттилоъ додааст, маълум мегардад, ки шоир маҳали таваллудаш ба сурати мушаххас дар Шуғнони ҳозираи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон иттифоқ афтадааст. Баъдан ин гуфтор аст, ки бад рӯзгор Назмиро лоилоҷ кардааст то аз Шуғнон азми сафар бибандад, вале мо наметавонем мутмаъин бошем, ки ӯ ба кучо рафтааст, кучо сокин шуда буд. Соли таваллуди Назмӣ, байни солҳои 1735-1738 тахмин меафтад зеро аз авзои бад ва зиндагии пурмашаққат шоир умри зиёд надидааст. Вале соли ғавташ байни солҳои 1780-1801 иттифоқ меафтад. Хушбахтона пажӯҳишгарони мо аз рӯи бархе аз ашъорашон ба ин натиҷа расидаанд, ки вай дар байни солҳои 1194 ҳиҷри қамарӣ мутобиқ ба 1788 мелодӣ то 1215 ҳиҷри қамарӣ / 1800 мелодӣ низ дар қайди ҳаёт будааст.

Дар ин солҳо Бадахшон дар оташи ҷангҳои дохили месӯхт. Кашмакш бар сари қудрат байни амир Баҳодур аз як тараф ва Муҳаммадшоҳ яке аз наводагони Мирёрбек барои ба даст овардани тахту тоҷ аз сӯи дигар Бадахшонро ба саҳнаи набарди қудратталабӣ мубаддал намуд. Назмӣ дар яке аз ашъораш вазъи бори он замони Бадахшонро ингуна тарсим мекунад:

Мулк чун лаъл бо дили пурхун,
Сокини гӯшаи Бадахшонам [7, 68].

Соли 1791-и мелодӣ Амир Баҳодур ба дасти гумоштагони мир Муҳаммадшоҳ кушта шуд ва Бадахшон бори дигар ба дасти наводагони Мир Ёрбек афтод. Мирмуҳаммадшоҳ тахту тоҷи Бадахшонро дар даст гирифт ва ба нобуд сохтани муҳолифонаш пардохт. Муҳаммадшоҳ онҳоро, ки медонист дар муқобилаш ҳастанд, бо баҳонаҳои гуногун аз саҳна хориҷ кард. Мирмуҳаммадшоҳ ҳарчанд аз ноҳияи мир Баҳодур фориғ шуд, вале Шоҳмузаффар (Шоҳванҷӣ) ҳанӯз дар Шуғнон бар сари иқтидор буд ва ба ҳар мурода мебуд, метавонист Мир Муҳаммадшоҳро халъӣ намояд. Шоҳмузаффар дар назари Муҳаммадшоҳ душмане буд қавипанҷа ва ўро наметавонист дасти кам бигирад. Муҳаммадшоҳ медонист, ки Шованҷиро тасарруф кардан кори хаттост, ўро ба ҳар наҳве, ки шавад, бояд аз маркаби қудрат ба зер андохт. Муҳаммадшоҳ ба яке аз коромадтарин найрангҳо даст зад, он ҳам ин буд, ки тухми нифоқро байни Шоҳмузаффар ва писараш Ҷалолиддин аз байн бурд. Ҷалолиддин ба Бадахшон назди Муҳаммадшоҳ паноҳанда шуд ва баъд аз муддати кӯтоҳ бо сипоҳи Бадахшон ба Шуғнон ҳамла намуд. Ҷалолиддин фармондеҳони сипоҳи падарашро бо ваъдаҳои фаровон ва дурӯғин ба ҳиёнат водор сохт. Шуғнон тавассути сипоҳи Бадахшон ишғол гашт ва дору надори мардум ғорат гашт. Шоҳмузаффар аз қудрат халъӣ гардид ва писараш Ҷалолиддин зимомӣ умурро ба даст гирифт. Аз ин таърих ба баъд Шуғнон истиқлоли сиёсии худро низ аз даст дод ва дигар тавассути дасти нишондагони Файзобод идора мешуд. Ҷалолиддин тамоми афроди муттаназил [4, 45] Шуғнонро ба баҳонаҳои гуногун озор меод ва азият мекард. Иддае ҳам аз хавфи ҷони худ фирор мекарданд. Ҷалолиддин фазои раъбро [5, 102] бар Шуғнон ҷорӣ кард, ки бародар бар бародар наметавонист эътимод кунад [12, 109-115].

Назмӣ дар фазои нооромери, ки Ҷалолиддинхон бар Шуғнон ҳамвор карда буд, Шуғнонро аз хавф тарк намуд. Наметавон ҳақс зад, ки шоир ба кучо фирор карда буд ва муддати фирораш чанд солро дар бар гирифт. Оё Назмӣ шоир ва ориф дигар ба зодгоҳаш баргашт ё не, яке дигар аз пурсишҳое ҳаст, ки дар бораи он бояд таҳқиқ сурат гирад.

Агар ашъори Назмиро мутолиа кунем ва онро фаро гирем ва ё агар аз каме диққат истифода шавад, номардиҳои рӯзгор, саҳтиҳои замон ва озору азияти ҷарҳи гардунро ба ҳубӣ метавон дар он дид. Дар зимн бӯи ғами ғарибӣ ва ғурбат низ аз ашъори Назмӣ ба машом мерасад. Дар он замон Балх ягона маконе буд, ки дар он таассуби мазҳабӣ ончуноне шиддат наёфта буд ва мардум бо дониш ва ақоиди гуногуни мазҳабӣ таҳвил

[10, 26] мегирифт. Назмӣ дарди дурӣ аз диёр ва ҳамдиёрро дар яке аз аз қасоидаш чунон шарҳ медиҳад:

Аз ватан то дур афтодам зи ҷаври рӯзгор,
Ғайри ғам дар кӯи ғурбат кас надидам ошно.
Як тараф ҷаври хаворич, як тараф иброми чарх,
Як тараф андӯху фирқат гашта бар ҷон истило.
Мондаам дар кӯи ғурбат аз ҷафои душманон,
Бе касу дармондаву зору залилу бенаво [7, 40].

Назмӣ дар замоне умр ба сар мебурд, ки шоирон ба умеди ёфтани салла ба ҳар дар мезаданд ва ҳарзагӯй мекарданд ва шоириро пеша сохта буданд то аз тариқи он имрори маъош намоянд. Суннати дарбории он замон чунон буд, ки амирон ва салотин шоирони тамаъҷӯй ва муттамалиқро [6, 79] барои он, ки чоплусӣ ва ситоиш аз онҳо кунанд, пеши худ қарор доданд, то бар ҷиноғташон меҳри сиҳат бигуздоранд. Шоирони озодандеш ва мутафаккир, ки ҳозир набуданд ҳунаро дар хидмати як мушт муфтхор ва беадолат қарор диҳанд, иҷозат надоштанд то афкори бадро ба сурати озод баён кунанд. Назмӣ дар мазаммати шуарои ҳарзагӯй ва саллаталаб, ки ҳунари шоириро дар хидмати арбоби зулму истибдод қарор медиҳанд, мегӯяд:

Нестам чун шоирони ҳарзагӯй, к-аз баҳри зар,
Ҳар замон дар ҳар сарое ҳалқа бар дар мезанам.
Аз ҷафои гардиши гардуни дуни бе мадор,
Об дар киштии омил аз дидаи тар мезанам.
Гулшани табъам гар аз хору ҷафо эмин шавад,
Аз насимаш корвон мушки асфар мезанам.
Андалебам, булбулам, тутӣ лисонам дар сухан,
Месазад гар дам зи мадҳи Шосафдар мезанам.
Назмии ширинкаломам, к-аз аз ҳадиси шаккарин,
Таъна бар назми шаккар табъон ховар мезанам [7, 50].

Назмиро метавон мутобиқ ба замон ва маконе, ки дар он парвариш ёфт, яке аз беҳтарин қасидасароён шуморид. Аз қасоиди Назмӣ бармеояд, ки вай осори бисёре аз мутақаддимонро мутолиа карда ва фунуни қасидасароиро аз мутолиаи осори онҳо омӯхтааст. Вай бо сурудаҳои бисёре аз онҳо ошноӣ дошта ва аз онҳо дар ашъораш ба некӣ ва тамҳид ёд менамояд:

Чу Шамсиддини Табриву Мавлонои Румӣ ҳам,
Дигар он Ҳофизу Аттору Қосим низ Кошонӣ.
Чу Туғрову Насимиву Салимиву Ҳассомӣ ҳам,
Низомӣ, Аштарободиву ҳам Ҳоҷӯи Кирмонӣ.
Дигар Адбудулалӣ бинӣ Ҳасому Аҳмади Ҷомӣ,
Мисоли Ховариву Қосимиву Коҳиву Ҳоқонӣ.
Чу Афшанагиву Шавқиву Камоли форс, шӯрида,
Алӣ ибни Ҳиҷозиву Зоии Бадахшонӣ.
Ба рӯзу шаб ҳама дар мадҳати зоти ту кӯшида,
Рабуданд гӯйи маъниро ба чавғони суханронӣ...
Туфайли ҷумла мамдӯҳони худ Назмӣ.
Чу бошад гар либоси мағфират аз лутфи пӯшонӣ [7, 53].

Назмӣ дар қасоиди дигараш низ муттақаддимин ва бузургони ҳунари шеърро ҳамингуна ба некӣ ёд мекунад, ки мо аз овардани он қасоид сарфи назар намудем. Назмӣ аз ду шоири ҳамасри хеш Муқбил ва Маҳҷур низ бо ниҳояти некӣ ва ирҷовандӣ ёд мекунад:

Назми Назмӣ дар сифоти ҳазрати Шонаҷаф,
Хуштар аст аз шахду шаккар назди арбоби сухан.
Муқбили мақбул табъи он искандарнажод,
Ҳар кучо шеърарам шунидӣ, борҳо гуфти: Аҳсан.

Ҳамчу Маҷҳури малиҳа лафзи гардун иҷтидор,
Чун ҳадисамро бихондӣ, лутфҳо кардӣ ба ман [7, 66].

Аз рӯи «Баёз»-е, ки дар Институти осори хаттии илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳифз аст. Он китоб тақрибан навад дарсади ашъори Назмиро шомил аст ва ончи возеҳ аст, вай яке аз қасидасароёни баландпояи қарнҳои 18 ва 19 будааст. Назмӣ бисёре аз мазомини мутааллиқ ба фалсафа ва мазҳабро дар ашъораш истифода кардааст, ки мо ин шоҳкорро дар ашъори дигар шуарои Шугнон бисёр кам суроғ дорем. Ашъори Назмӣ баръакси соир шоирони Бадахшон ғанӣ аз бадоеъ буда ва аз назари ҳунари шеърӣ низ олӣ ҳастанд.

Ҳарчанд дар асри 18 фунуни шеърӣ воридаи марҳилаи ҳадиде гардид, агар посух дошта бошем ва онро «бедилизм» биноем. Аксарияти шоирони ин давра дар садаи он буданд, то маъони рӯйпӯш ва ба дур аз дарки омма дар ашъорашон биғунҷонанд. Аз ин тариқ бар омма мардум худро ба унвони шуарои саҳтгӯш ва ё ба ибораи дигар «бар дигарон фазлфурӯш» намоянд.

Назмӣ дар ашъораш аз ин услуб истифода накардааст, ӯ мақсад ва афкорашро бисёр сода баён мекунад. Дар ин ҷо қасидае аз Назмӣ меоварем, ки шоир ва ориф маҳорати суҳанварии хешро ба намоиш мегузорад:

Ман дар ғами ишқи он суманбар,
Маҷнунаму мастаму қаландар.
Дар хоҳири ман дигар нагунҷад,
Ғайр аз маю нобу Ёру соғар.
Ҷуз риндиву ошиқиву мастӣ,
Майлам набувад ба чизи дигар.
Вар хилвати хос дорам имшаб,
Маъшуқа ба кому май ба соғар.
Ишқ омаду бар дилам ниҳон шуд,
Он рӯз, ки зодаам зи модар.
Аз синаи ишқ дода ширам,
Чун доя маро кашид дар бар.
Парвардаи ишқ шуд вучудам,
Аз ишқ гилам шуда маҳмар.
Тан зинда ба ҷону ҷон ба ишқ аст,
Бе ишқ бувад чу нисбати хар.
Ҳар дил, ки зи ишқ баҳравар нест,
Зинҳор варо ту зинда машмар... [7, 34].

Ориф ва шоири бузурги қарни даҳум Ваҳшӣ Бофқӣ дар девони ашъори худ дар иртибот ба «Гилаи ёри дилозор», ки яке аз беҳтарин таркибандҳои ӯ маҳсуб мешавад, хеле зебо ва дилрабо матраҳ шудааст. Мо аз сабаби тӯл надодани ин мақола фақат чанд мисраъро инҷо ҷо додем:

Аз ғами ишқи ту бемораму медонам ту,
Доғи ишқи ту ба ҷон дораму медонам ту.
Аз забони ту ҳадисе нашунудам ҳаргиз,
Аз ту шармандаи як ҳарф набудам ҳаргиз.
Макун он навъ, ки озурда шавам аз хуят,
Даст бар дил ниҳаму по бикашам аз куят... [11, 344].

Бофқӣ худро дар миёни ин ҳама ҷавр, мазлумтар ва хортар аз ҳама меёбад ва аз ӯ додхоҳӣ мекунад, ки дар абёте монанди «Пеши ту басте аз ҳама кас хортарам ман» ва «бедод кунӣ пешаву чун аз ту кунам дод» ба вузӯҳ дида мешавад.

Дар асл ғазали Назмӣ дар маънои шеърӣ бо таркибанди Бофқӣ ҳамсон аст. Мисле, ки мазмуни аслии гила аз маъшуқ дар ашъори Бофқӣ шукӯҳи ошиқ аз бемеҳрӣ, зулм, бевафой ва саргардонӣ аст, дар ашъори Назмӣ низ аз тарафи маъшуқ ранҷҳо,

бетаваҷҷӯҳӣ ба ҳоли зори ошиқ, бераҳмӣ дар базми ишқ гиламанд аст. Тавре аз ин мисраҳои Назмӣ аён аст:

Лекин ба мани хаста ҷафои ту зи ҳад шуд,
Андӯи ғами ишқ ту бигзашт зи сар-бар.
Раҳм ор ба ҳоли мани бечора вагарна,
Дод аз ту барам назди шаҳи нек саяр-бар.
Аз дарғаҳи ту ҳоҷати худ хоста Назмӣ,
Навмед макун з-ин дари бо файз бадар-бар [7, 41].

Чунончӣ дар боло низ мутазаккир шудем, аз Назмӣ китобе ба ном «Сироҷ-ал-муъминин» ба мо расидааст, ки маҳорати волои шоирро дар маснавӣ сарой ба нишон мегузорад. Назмӣ дар ин маснавӣ, ки як асари ахлоқӣ мебошад аз услуб ва шеваи нависандагии Ҳаким Носири Хусрав пайравӣ кардааст. Хеле аз мафҳим ва маъонии фалсафӣ ва ахлоқии Назмиро метавон дар ашъори Носири Хусрав мушоҳида кард. Барои исботи иддаҳои худ маснавии зерро меоварем, ки то чӣ андоза мафҳими ахлоқӣ ва фалсафии «Рушаноинома» ва «Саодатнома» ду асари гаронсанги ҳазрати Ҳаким Носири Хусрав дар инҷо барҷаста аст:

Кас чӣ донад, дар раҳи маъонӣ,
Кистам ман, чи чизро монам?
Гар ба сурат ҳақиру мискинам,
Дар ҳақиқат нигар, ки султонам [2, 59].

Чи ғам аз таъни аҳриман дорам,
Ман, ки дар дар мулки дил султонам [2, 66].

Мулк чун лаъл бо дили пурхун,
Сокини гӯшаи Бадахшонам [7, 68].

Намунаи дигар аз маснавӣ “Сироҷ-ал-муъминин”-и Назмӣ:

Биё! Аз сидқ бикшо гӯши ҷонро,
Шунав бо самъи хеш ин тарҷумонро.
Ба ин қавлу далел аз ҷон амал кун,
Дил аз ғаш поку сина бе дағал кун.
Машав ғаммозкаш гар марди динӣ,
Суҳанчинӣ макун гар бо яқинӣ [3, 710].

Миёни дустон қасди ҷудой,
Макун оҳар зи роҳи норасой!
Зи ғаммозӣ бигӯ оҳар чи хезад?
Ки аз ғамзоти ду кас бо ҳам ситезад...
Манеҳ дар роҳи ғаммозӣ дигар пой,
Зи бозори суҳанчинон бурун ой!
Суҳан гӯ рост, бо ҳар кас, ки шинӣ,
Чу кардӣ ростӣ хорӣ набинӣ [7, 44].

Назмӣ, чунончи гуфта шуд дар анвои гуногуни шеър табъозмӣ кардааст. Дар боло намунаҳое аз қасида ва маснавии шоир доштем. Дар зер намунае аз ғазалҳояш низ меорем. Ғазалҳои Назмӣ дар теъдоди абёти худ хеле наздик ба қасидаанд, вале тафовуте, ки бо қасида доранд, фақат дар мазмун ва мафҳими он аст. Имрӯз дигар тафовути зиёд байни ғазал ва қасида ба назар намерасад, чизе, ки ин ду ро аз ҳам ҷудо мекунад теъдоди абёт аст. Дар мавриди ин ҳам назариёти гуногун вучуд дорад. Мунтақидони шеърӯ қасидашинос ҳама бар ин раъйанд, ки теъдоди абёти ғазал бояд аз 5 то 15 байт бошанд, ҳар гоҳ теъдоди байтҳо бештар аз он шавад дигар ғазал набуда балки қасида аст. Ғазалиёти Назмӣ дар тамоми мавридҳо дорои абёти зиёда аз 10 байт мебошанд. Ин ғазалро ба унвони мисол инҷо ҷо додем, бо ҳам бибинем:

Эй ҳусни ту афзун шуда бар шамсу қамар-бар,
 Бишкаста лаби қанди ту бозори шакар-бар.
 Эй шеваи чашми сияҳат наргиси раъно,
 Чун мардуми махмури сарафканда ба сар-бар.
 Ҳам холи лабат карда хиҷил мушки хаторо,
 Ҳам зулфи қачат таъна зада сунбули тар-бар.
 ...Нақди дилу ҷонро биниҳам дар қадами ту,
 Гар бигзарӣ, эй дуст! Бад ин роҳ гузар-бар.
 Ҳарчанд, ки дар мазҳаби ушшоқ раво нест,
 К-аз ҷониби маъшуқ барад шиква бадар-бар [7, 41].

Дар фарҷоми ин мақолаи чакида ғазали дигари Назмиро хоҳем овард, ки ба зебой суруда шудааст ва аз истеъдоди баланди шеърнависи ин ориф дарак медиҳад, бо ҳам бибинем:

Эй шуҳи нозанин суманбӯи гулғазор,
 Ваҳшӣ нигоҳ, девнажоди парӣ шиор.
 Кокул чу шоҳи сунбулу қадат ниҳоли сарв,
 Рӯят гули шукуфта, лабат лаъли обдор.
 Шакли даҳон чу миму занаҳдон чу себи сурх,
 Дандон дари хушобу забонат гуҳар нисор.
 Зулфат мисоли анбару ҳолат чу мушки тар,
 Чашми хушат чу наргиси раъност пур ҳумор...
 ...Ҳаргиз надида, дидаи бинанда дар ҷаҳон,
 Дар дилбари мисоли ту як тан зи сад ҳазор.

Дар интиҳо метавон гуфт, ки мӯҳтавои ашъори Назмӣ шомили мазмунҳои ахлоқӣ, таълимӣ ва ирфонӣ аст ва бо забони сода баён мешавад. Ӯ ба мазмунҳои ишқӣ Илоҳӣ, ҷустуҷӯи ҳақиқат ва расидан ба камол мепардозаду дар ин масир аз қолабҳои тамсилӣ барои баёни мафҳумҳои ирфонӣ истифода мекунад. Ӯ аз ишқ ба унвони як нерӯи мутаъоли ва фаротар аз ақл ва дониш ёд мекунад.

Китобнома:

1. Бертелс, А. Алфавитный каталог / А. Бертелс, М. Бакоев. - М.: Наука, Главная редакция восточной литературы, 1967. - 118 с.
2. Хусрав, Н. Девони ашъор / Ба эҳтимоми Кароматуллоҳ Туфангдори Шерозӣ. - Шероз, 1343 ҳ.
3. Хусрав, Н. Рӯшанонома / Носири Хусрав. - Техрон, 1398 ҳ. - 710 с.
4. Деҳхудо, А. Луғатномаи Деҳхудо // А. Деҳхудо. Чопи аввалия. - Техрон: Донишгоҳи Техрон, 1359 ҳ. -
5. Деҳхудо, А. Луғатномаи Деҳхудо // А. Деҳхудо. Чопи аввалия. - Техрон: Донишгоҳи Техрон, 1330 ҳ.
6. Балхӣ, Ҷ. Девони Шамс // Бо тасҳиҳоти ва хоҳиши Фурӯзонфар. - Техрон: Интишороти Амири Кабир, 1376 ҳ. - 500 с.
7. Ваҳшӣ, Бофқӣ. Куллиёти девони Ваҳшии Бофқӣ / Бофқӣ. Ваҳшӣ. - Техрон: Интишороти Амири Кабир, 1380 ҳ. - 522 с.
8. Сангмуҳаммад, Б. Таърихи Бадахшон // Мураттибон: Қ.Элчибеков, Қудратбек Э. Золшоҳ Ғуломшоев. - Душанбе: Маърифат, 2007. - 133 с.
9. Баёз. Маҷмуа қасида ва тарҷеъбандро дар бар мегирад, ки аз он Назмӣ ҳастанд. Вақти бознавис - асри XIX. Саҳифаҳои 49-58 ва 66-76.
10. Баёз. Маҷмуа қасида ва тарҷеъбандро дар бар мегирад, ки аз он Назмӣ ҳастанд. Вақти бознавис - асри XIX. Баёз дар Институти осори хаттии ш. Душанбе таҳти № 208 ва 1960/4в қарор дорад.

ИНЪИКОСИ ФОЛКЛОРИ НОРАК ДАР АШЪОРИ МИРСАИД МИРШАКАР
Худоёрбекзода Хосият Қамчибек²⁷

*Институти илмҳои гуманитарии ба
номи академик Б. Искандарови АМИТ*

Шоир Мирсаид Миршакар зимни фаъолиятҳои қории хеш дар сатҳҳои гуногун ва вазоиф ҳамеша фолклорро ҷустуҷӯ мекард ва дар эҷодиёти худ инъикос менамуд. Солҳои 1932- 1934 аз ҷониби Кумитаи марказии ҷавонони Тоҷикистон шоир ба сохтмони Канали бузурги Ваҳш ба ҳайси сармуҳаррири рӯзномаи «Зарбдори сохтмони Ваҳш» ба кор фиристонда мешавад. Шоир зимни фаъолияти худ ба ҳайси сармуҳаррири рӯзнома ба эҷодиёти шиғоҳии мардуми Норақ тавҷӯҳи равона намуда, дар чанд шеърӣ худ намунаи фолклори ин минтақаро инъикос намудааст. Ӯ дар шеърҳои «Калиди сандуқи ганҷ», «Қачу Рост», «Равгани мор хӯрдаст», «Марди ҳақиқат», «Қиссаи ҷайра» - ривоят, афсона, қисса, нақро аз фолклори мардуми Норақ ба назм даровардааст. Фолклори Норақ бо гановати худ чун ҷамагуна фарҳанги мардумӣ ҷанбаи ахлоқӣ - тарбиявӣ дорад. Дар маҷмӯи фолклори Норақ қисмате аз фолклори мардуми тоҷик буда, панду андарзо дар худ таҷассум менамояд. Мирсаид Миршакар аз фолклори пургановати Норақ интихобан намунаҳоро ба қалам додааст, ки онҳо дар фолклори дигар мардумони дунё низ дида шуда, барои талқини ҳислатҳои неки инсонӣ муҳим мебошанд.

Калидвожаҳо: фолклори Норақ, Ваҳш, ривоят, афсона, қисса, нақл, калиди сандуқ, қачу рост, раvgани мор, қиссаи ҷайра, панду андарз.

Отражение нурекского фольклора в поэзии Мирсаида Миршакара

²⁷ **Худоёрбекзода Хосият Қамчибек** – Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ, шуъбаи фолклор ва адабиёти Бадахшон, унвонҷӯй. Нишони: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Н. Қарабоев, 5/38. Тел.: (+992) 935882360; e-mail: khosiyat.kh.k@gmail.com.

Худоёрбекзода Хосият Қамчибек – Институт гуманитарных наук имени академика Б. Искандарова НАНТ, отдел фольклора и литературы Бадахшана, соискатель. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Н. Қарабоев, 5/38. Тел.: (+992) 935882360; e-mail: khosiyat.kh.k@gmail.com.

Khudoyorbekzoda Khosiyat Kamchibek – Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov of the NAST, Badakhshan Folklore and Literature Department, Degree applicant. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe city, N. Karaboev str., 5/38. Tel.: (+992) 935882360; e-mail: khosiyat.kh.k@gmail.com.

Поэт Мирсаид Миршакар в ходе своей трудовой деятельности на разных должностях всегда обращался к фольклору и отражал его в своём творчестве. В 1932–1934 годах по поручению Центрального комитета молодёжи Таджикистана поэт был направлен на строительство Великого Вахшского канала в качестве главного редактора газеты «Зарбдори сохтмони Вахш» («Ударник строительства Вахша»). В период своей деятельности как главного редактора газеты он проявил особый интерес к устному народному творчеству жителей Нурека и в нескольких своих стихотворениях отразил образцы фольклора этого региона. В стихотворениях «Калиди сандуқи ганҷ» («Ключ от сундука сокровищ»), «Каҷу Рост» («Кривое и прямое»), «Равғани мор хурдаст» («Съевший змеиную жирность» / «Тот, кто ел змеиный жир»), «Марди ҳақиқат» («Человек правды»), «Қиссаи ҷайра» («История газели») поэт переложил в стихотворную форму народные предания, легенды, сказки и рассказы Нурцев. Фольклор Нурека, будучи богатым по содержанию, как и всякая народная культура, имеет нравственно-воспитательное значение. В целом фольклор Нурека является частью таджикского народного фольклора и воплощает в себе мудрые поучения и наставления. Мирсаид Миршакар выбрал из этого богатейшего фольклора такие образцы, которые встречаются и в фольклоре других народов мира и имеют важное значение для воспитания благих человеческих качеств.

Ключевые слова: фольклор Нурека, Вахш, предание, легенда, сказка, рассказ, ключ от сундука, кривое и прямое, змеиный жир, история газели, назидание.

Reflection of the folklore of Nurek residents in the poetry of Mirsaid Mirshakar

Throughout his creative and professional career, poet Mirsaid Mirshakar, who held various official positions, consistently turned to folklore and vividly reflected it in his works. In 1932–1934, by assignment of the Central Committee of Youth of Tajikistan, he was sent to the construction site of the Great Vakhsh Canal, where he served as the editor-in-chief of the newspaper «Zarbdori Sokhtmoni Vakhsh» («Shock-Worker of the Vakhsh Construction»). During his tenure as editor-in-chief, he developed a particular interest in the oral folk traditions of the residents of Nurek. In several of his poems, he creatively adapted and incorporated examples of the region's folklore. In the poems «Kalidi Sanduqi Ganj» («The Key to the Treasure Chest»), «Kaj u Rost» («Crooked and Straight»), «Ravghani Mor Khurdast» («The One Who Ate Snake Fat»), «Mardi Haqiqat» («The Man of Truth»), and «Qissai Jayra» («The Tale of the Gazelle»), the poet transformed local folk tales, legends, and stories into poetic form. The folklore of Nurek, rich in content like all traditional cultures, carries strong moral and educational significance. Overall, the folklore of Nurek represents a part of Tajik national folk heritage and embodies wise teachings and moral lessons. Mirsaid Mirshakar selected from this vast treasury those examples that are also found in the folklore of other nations and play an important role in cultivating noble human qualities.

Keywords: Nurek folklore, Vakhsh, legend, tale, story, treasure chest, crooked and straight, snake fat, tale of the gazelle, moral instruction.

Фолклор–ҳикмати халқ-ҳамқадами таърих ва фарҳанги мардум мебошад. Тавассути он наслҳои башар тарбия меёбанд. Бо гузашти айём, бо пешрафти ҷомеа ва дигаршавии соҳти ҷамъиятӣ фолклор низ аз саҳифаҳои таърих манша гирифта, ғанӣ мегардад. Фолклоршинос А. Сӯфизада дар ин бора чунин гуфтааст: «Фолклор донишу хирад, ҷаҳонбинӣ ва афкори бадеии шифоҳии халқ аст. Фолклоршинос - ҷавҳаршинос ва маънишинос аст» [8, 5].

Фолклор бо ҳикмати худ наслҳоро пайванд месозад ва фолклолиносо шахсест, ки ин ҳикмати мардумиро сайқал дода, барои омма расонанда мебошад.

Шоир Мирсаид Миршакар аз зумраи он эҷодкоронест, ки дар ашъори ӯ фолклор мавқеи муҳим дорад. Шоир бар ҳикмату хиради асрҳо гирдомадаи мардуми кӯҳистон така намуда, онро дар шеърҳои дostonҳои худ васеъ истифода бурдааст. Дар ин ҷода модаркалони ширинсуханаширо ҳидояткунандаи худ ном мебарад. «Модаркалонамро барои суҳанҳои ширин ва афсонаҳои дилписандаш дӯст медоштам ва ҳурмат мекардам. Рузҳои буданд, ки аз субҳ то бегоҳӣ дар паҳлӯиаш нишаста афсонаҳои ӯро гӯш мекардам» [5, 11].

Ҳамин тариқ, аз овони қудакӣ ҳикмати мардумӣ дар дили шоир ҷойгузин гардида, манбаи ашъори насриву назми ӯ гаштааст. Ин аст, ки ҳуди шоир дар ҷилди якуми Куллииҳои худ дар ин бора мегуяд:

Фолклори халқро ғун мекунам,
Аз барои пешрафти илму фан.
Менависам қиссаю афсонаҳо,

Аз забони ҳофизи ширинсухан [6, 282].

Фолклоршинос Нисор Шакармамадов, ки бархе аз унсурҳои фолклориро дар эҷодиёти Мирсаид Миршакар таҳлил намудааст, бар он таъкид менамояд, ки М. Миршакар аз эҷодиёти бадеии даҳанакии халқ басо воқиф буд ва онро мохирона истифода бурдааст. Фолклор хусусияти хоси эҷодиёти ӯро муайян мекунад [11, 133].

Шоир Мирсаид Миршакар зимни фаъолиятҳои кори хеш, дар сатҳҳои гуногун ва вазоиф ҳамоно фолклорро ҷустуҷӯ мекард ва дар эҷодиёти худ инъикос менамуд. Солҳои 1932-1934 аз ҷониби Кумитаи марказии ҷавонони Тоҷикистон, чиҳати часорату фаъолияти ҷамаҷониба босамараш ва дониши хуби сиёсӣ доштаниш ба сохтмони Канали бузурги Вахш барои кор фирстонда мешавад. Дар ин ҷо Мирсаид Миршакар сармуҳаррири рӯзномаи «Зарбдори сохтмони Вахш» кор карда, ҳамзамон муншии ташкилоти ҷавонони сохтмон таъин мегардад [1, 5].

Маҳз зимни фаъолияти худ ба ҳайси сармуҳаррири рӯзномаи «Зарбдори сохтмони Вахш» ба эҷодиёти шифоҳии мардум тавҷӯҳ равона намуда, фолклори мардуми Норахро дар чанд шеърӣ худ инъикос намудааст. Шоир дар шеърҳои «Калиди сандуқи ганҷ», «Қачу Рост», «Равғани мор хӯрдаст», «Марди ҳақиқат», «Қиссаи чайра» - ривоят, афсона, қисса, нақбро аз фолклори мардуми Норақ ба назм даровардааст [4, 70-74].

Дар мардуми Норақ ривоятест бо номи «Кӯҳи Сандук», ки дар китоби «Фолклори Норақ» аз забони як мӯйсафеде оварда шудааст. Мӯйсафед мегӯяд, ки деҳқони камбағал ҳангоми марг ба писараш нақл менамояд, ки тамоми умр меҳостааст, моли дунё ҷамъ карда, ба ӯ ба мерос гузорад, вале чизӣ ба даст овардааш танҳо шиками онҳоро сер мекард. Вакте ки пир шуду аҷал ба дари хонааш омад, деҳқони камбағал писари худро ҷеғ зада мегӯяд, ки акнун ман мемураму чизӣ нақде надорам, ки ба ту ба мерос бимонам. Бароят ривоятро нақл мекунам, ки онро аз падарам шунидааму ӯ аз падари ҳудах ва ҳеҷ гоҳ онро фаромӯш накун. Нораки ҳозира як вақтҳо шаҳри басо ободу зебо буда, серию пурӣ дошт. Ҳар як норақӣ ба раҳгузарон нону ош меод. Мардумаш тинҷ, озода, хуррам буданд ва ин овоза ба дуриҳо дур меравад. Ин ободӣ ба гӯши подшоҳӣ як мамлакат мерасад, ки боиси ҳасудияш мегардад ва ӯ лашкари калон кашида, ба Норақ ҳуҷум мекунад. Норакиҳо бо тамоми нерӯ мубориза мекананд. Мардуми Норақ чун мебинананд, ки нерӯи душман зиёд аст, зару тиллоҳои худро ҷамъ мекунанду як сандуқи калон сохта, дар он меандозанд. Дари сандуқро кулф карда, калидашро ба дареи Вахш мепартоянд. Сандуқро ба кӯҳи баланд бароварда, дуо мекунанд, то ки сандуқ санг бигардад. Сандуқ бо тамоми зару моли мардум ба санг табдил меёбад. Аз он рӯз он кӯҳро Кӯҳи Сандуқ ном мегузоранд. Чун душман пурра ба Норақ мебарояд, ҳеҷ чизро намеёбад. Бисёрии лашкари мардум аз гушнагӣ мемурад. Норакиён боқимондаи лашкаро зада- зада пеш мекунанд. Норахро озод мекунанд, лекин калиди сандуқ дар дарё мекананд ва ҳеҷ кас онро ёфта наметавонад. Асрҳои бисёре мегузаранд, вале то ҳанӯз касе дари сандуқро кушода натавонистааст. Ин ҳикоя ҳамчун мероси мӯйсафед ба писараш омадааст, то ки калиди сандуқро ёфта, зару тиллоро бигирад [3, 121].

Мирсаид Миршакар ин ривоятро ба назм дароварда, шеърро «Калиди сандуқи ганҷ» номгузорӣ намуда, хулосаро аз худ илова намудааст.

...Ин ҳикояи аҷибро
Асрҳо бенаво – падарон
Мондаанд бо ҳасрат, аз худ
Чун меросе ба фарзандон.
Ба ту ҳам аз падари ту
Ягона мерос ҳамин аст.
Калиди ганҷи Норахро
Биёвар, фарзандам, ба даст [4, 72].

Хулосаи дostonро Мирсаид Миршакар тибқи замони худ мутобиқ карда, чунин ба қалам додааст, ки калиди ин ганҷи асрҳо дар қаъри дарё гумшуда - сохтмони Неругоҳи оби Норақ аст. Калид ба даст оварда шуд ва дари ҳазинаи ганҷи Норақ кушода гардид. Бо ҳамин тамоми мардум соҳиби нерӯи бузург - нерӯи барқ гардиданд.

Солҳо аз паи ҳамдигар
Чун корвоне мегузаштанд.
Ҳазорҳо кушиданд, аммо
Калидро соҳиб нагаштанд.
Замони мо чун навбаҳор
Бишкуфонд гули умедро,
Як шуда понздаҳ бародар
Ба даст оварданд калидро!
Кушода сандуқи Норахро
Бародарон зафар карданд,
Бо ганчи нурбахши он
Ҷаҳоне мунаввар карданд! [4, 72]

Дар хулосаи шеър ҳамзамон таъкид бар он мегардад, ки калиди неъматҳо на аз ҷониби як шахс ё як нерӯ, балки дар муттаҳид шудани понздаҳ бародар, ки понздаҳ ҷумҳурии собиқ давлати Иттиҳоди Шуравиро дар назар дорад, ба даст оварда шудааст. Дар ин шеър Мирсаид Миршакар бо истифода аз фолклори мардуми маҳал, ҳамдиливу муттаҳидӣ ва заҳматписандиро васф намудааст. Талқини ҷунинин ғояҳои тарбиявӣ хоси ашъори шоир мебошад.

Ба ин сон дар фолклори мардуми Бадахшон низ ривоят арзи вучуд дорад, ки «Сандуқи сангин» ном дорад. Тибқи ин ривоят сандуқи пур аз ҷавохирот дар баландии кӯли Суман (Яшил-Кул)-и ноҳияи Мурғоб арзи вучуд дорад, ки мутаалиқ ба сарлашқаре будааст. Сарлашқар дар даруни кӯл ғарқ шуда, зару зевари ӯ бо сандуқаш ба санг табдил меёбанд. Гуфта мешавад, ки ин сандуқи сангин ҳанӯз ҳам дар баландии соҳили кӯл арзи вучуд дорад [12, 152].

Афсонаи дигаре, ки ба назм дароварда шудааст, дар «Фолклори Норақ» бо номи «Як Кач буду як Рост» мебошад. Мухтасаран афсона ҷунин аст, ки ду рафиқ яке Рост ва дигаре Кач тӯшаи роҳ гирифта, ба сафар мебароянд. Аввал тӯшаи Ростро якҷоя хурда тамои мекунад. Чун навбати тӯшаи Кач мерасад, ӯ кулча доданро ба ҳамсафараш рад мекунад. Гапи ҷӯраҳо мегурезад ва ҳар яке бо роҳи худ равон мегарданд. Рост то вайронае расида, дар он ҷо шабро саҳар карданӣ мешавад ва ба хоб меравад. Ногаҳ шабона шер, гург, рӯбоҳ ва муш ба он вайрона мебароянд ва байни ҳам сӯхбат меороянд. Шер аз дӯстони худ сабаби вақтхушияшонро пурсон мешавад. Гург меғӯяд, ки духтари подшоҳ ба касалии заъф гирифта аст. Чӣ чорае, ки дида буданд, ӯ сӯхат нашуд. Аз ғами бемории шохдӯхтар молҳои подшоҳ дар ҷангал бесоҳиб мондаанд. Даҳмарда ва сағ надорад, аз ин рӯ солҳост, ки галаи моли подшоҳ дар ихтиёри ман аст. Вақти ман хуш нашавад, вақти кӣ хуш мешавад! Рӯбоҳ бошад бобати вақтхушии худ меғӯяд, ки сари теппа як хуми зар аст. Он моли ман аст. Муш меғӯяд, ки лаби ҷар дар таги буттаи кавар як кӯзача танга дорам. Моли ман аст, аз ин рӯ вақти ман низ хуш аст. Шер дубора аз гург мепурсад, ки оё чизе аст, ки духтари шохро табобат мебахшад. Гург меғӯяд, ки ҳаст ва онро фақат ман медонам. Подшоҳ дар байни молҳояш саркаи сурхи почало дорад. Ҳамон давои дарди духтар аст.

Субҳ, ки дамид ҳайвонҳо аз вайрона барои рафтанд. Рост кӯзаи пур аз симу зари мушро гирифта, либоси зеборо барои худ харидорӣ менамояд. Чун аз давои дарди шохдӯхтар аз забони гург огоҳӣ ёфт, ба дарбори подшоҳ омада, духтари шохро табобат мекунад ва ӯро ба занӣ мегирад. Падари духтар дар ҷойи худ Ростро подшоҳ эълон мекунад. Рост мардумро ҷамъ карда, ба теппа рафта, ҳазинаи рӯбохро бароварда, ба мардум тақсим мекунад. Ба рамаву галлаи мол сагу даҳмарда мекӯнад ва гург дигар ба рама наздик шудан натавонист.

Рузе Кач низ ба ин вайрона омада хоб меравад. Шаб аз садои сӯхбати ҳайвонот бедор мешавад. Шер дӯстони худро ҳазин мебинанду ғамгинии онҳоро пурсон мешавад. Муш меғӯяд, ки зару зевари маро касе рабудаст. Рӯбоҳ низ меғӯяд ҳазинаи маро ба яғмо бурдаанд. Гург меғӯяд, касе аз ҷораи табобати шохдӯхтар хабардор шуда, ӯро табобат кардааст. Сағ ва даҳмардаро бонии рама мондааст. Шер меғӯяд набошад касе дар ин ҷо ҳаст ва гапи моро гӯш

карда, ба манфиати худ истифода дорад. Ҳайвонот ҳар як кунчи вайронро кофта, Качро ёфта, пора карда, меҳӯранд [3, 206].

Дар шеъри Мирсаид Миршакар афсонаи мазкур кутоҳ оварда шудааст. Шоир бештар ба ғояи панду андарзии афсона таваҷҷуҳ зоҳир намуда, бар он таъкид дорад, ки Рост ба тамоми кори дунё бо чашми некӯ, диди рост нигоҳ мекунад. Қач бошад, нисбат ба ҳар кор қачназарӣ дорад. То замоне бо Рост ҳамроҳ буд, бо ҳидоятҳои ӯ аз ҳар гуна хатар эмин буд. Чун рузе соҳибхитиёро пеша кард, дар натиҷаи қачназарии худ дар зиндагӣ пешпо хӯрд:

Ҳамеша бо рост
Ӯ ҳамсафар буд
Аз ин сабаб ҳам
Дур аз хатар буд.
Боре ба худ гуфт
«Аз Ростам безор
Хоҳам ки бошам
Соҳибхитиёр!» [4, 71]

Бо қачқадамиву қачназарии худ Қач ба дарё меафтад.

Ҳадафи ниҳони ин афсона – росткориву растагорист, яъне ростравонро тақдир низ кӯмакрасон аст ва баръакс қачравонро ҳаводиси рӯзгор нобудкунанда мебошад. Шояд ин ғояи бузурги тарбиявӣ-ахлоқии ин афсона аст, ки он бо каме дигаргуниҳо дар фолклори дигар мардумони дунё низ дида мешавад. Аз ҷумла бо чунин ғояи талқини хислати хуб дар байни тоҷикони Афғонистон афсонае ҳаст, ки номаш «Бад ва Нек» мебошад. Айнан чунин маъноро дар бар гирифта, бо шарҳгузори дарозтар ва васеътар омадааст [9, 140].

Дар фолклори мардуми Эрон ин афсона бо номи «Роҳ ва Бeroҳ» омадааст. Афсона бо каме дигаргунӣ ва бо ивази ҷойҳо айнан чунин мӯътаворо дорост ва моҳияти тарбиявӣ дорад [13, 15].

Дар мардуми Шугнон ва Роштқалъа низ чунин афсона арзи вуҷуд дорад ва дар он ба ҷойи вайрона осӣб омадааст. Ин афсона «Некқадамат Бадрафтор» ном дорад, яъне яке Некқадам ном доштаву дигаре Бадрафтор. Бадрафтор ҷиҳати хислатҳои бахиливу бадгуфторӣ ба мусибат дучор мегардад, вале Некқадам бо хушхулки худ духтари шоҳро ба занӣ гирифта, бо тахту бахт умр ба сар мебарад [10].

Қиссаи дигаре, ки аз ҷониби шоир ба назм дароварда шудааст «Равғани мор хӯрдааст» ном дорад. Дар забони мардум қисса чунин аст: Луқмони Ҳаким ба ғоре мебарояд, ки одами бисёре дар он морбирён меҳӯранд. Луқмони Ҳаким ҳам камтар аз равғани морбирён меҳӯрад ва доно мешавад. Аз ҳамон вақт одами доноро равғани морхӯрда мегӯянд [3, 123].

Мирсаид Миршакар онро айнан ба назм дароварда, мисраъҳои охири шеър чунин астанд.

Аз ҳамон дам одамон,
Ғар доное забардаст.
Пайдо шавад, мегӯянд:
«равғани мор хӯрдааст!» [4, 73]

Монанд ба ин қиссаи аҷибест дар фолклори мардуми Шугнону Роштқалъа низ мавҷуд аст, ки беморе ширро, ки дар он мор захри худро қай карда буд, меҳӯрад ва сихат мешавад. Ин ҷораи табобатро аз забони Луқмони Ҳаким мефаҳмад [12, 134].

Қиссаи дигаре, ки бо илҳом аз фолклори мардуми Норак эҷод шудааст, «Ҷайра» ном дорад. Ин қисса дар гуфтори мардум чунин аст, ки ҷайра замоне одам будаасту дуктарошӣ мекардаст. Дукаш як танга нарх дошт, вале ӯ онро ду тангай мефурӯхтаст. Аз ин рӯ одамон ӯро дуои бад кардаанд, ки ҷайра гардиву дукҳоят дар танат сих шаванд. Баъд аз он вақт ҳамон одам ҷайра гашта, дукҳояш дар танааш сих шудаанд [7, 124].

Мирсаид Миршакар қиссаро айнан ба назм дароварда, ҷор мисраи охири онро ҳамчун масал хулоса карда, таъкид бар он мекунад, ки инсон, ки фитодагонро дасти мадад дароз накунад, агар ҳайвон бигардад хубтар аст.

Ҳар кас фитодагонро
Намедихад агар даст,

Барои нафъи умум
Ҳайвон гардад беҳтар аст! [4, 74]

Нақли дигаре, ки аз ҷониби шоир ба назм дароварда шудааст, дар китоби «Фолклори Норақ» бо номи «Рустам» омадааст ва дар шеъри Мирсаид Миршакар «Марди Ҳақиқат» ном дорад. Сухан бобати се кӯҳи азиме меравад, ки кӯҳи поёнӣ Раҳши Рустам, кӯҳи миёна гурзи Рустам ва кӯҳи болоӣ худӣ Рустам ба қалам дода шудааст. Дар ин нақл аз бузургиву азимҷуссагӣ ва паҳлавонии Рустам сухан карда мешавад ва ягона паҳлавони беназир будани ӯ таъкид мегардад. Гуфта мешавад, ки «Рустам ба ҷаҳон як бор меояд» [3, 130-131].

Мирсаид Миршакар онро дар назм чунин ба қалам даровардааст, ки марди ҳақиқат рӯзе фарзанди худро ба пеши худ даъват мекунад;

Гуфтаст: «Бодо
Рӯзи ту фирӯз
Рав дарси мардӣ
Аз Рустам омӯз...

Фарзанд пас аз муддате баргашта, дасти падарро бўсида мегӯяд, ки дар он ҷо ки шумо гуфтед манзили Рустам аст, ман танҳо кӯҳеро дидам.

Падар арзи ӯро бишнида гуфт;
Оне ки чун кӯҳ
Аз дур бинмуд,
Рустаму аспаш
Бо гурзи ӯ буд.

Фарзанд боз хоҳиши дубора он ҷо рафтанро мекунад, вале падараш намеронад:
Суде надорад
Рафтан ба он ҷо.
Онро, ки якбор ояд ба кайҳон,
Ду бора дидан
Берун зи имкон.

Шоир бо ҷор мисраи ҷамъбасти хулосаро чунин баён мекунад:
Навпаҳлавоне
Бояд биёяд,
Ба ҷои Рустам
Майдон кушояд [4, 70].

Ҳамин тариқ, Мирсаид Миршакар хонандаро бо ҷанде аз намунаҳои фолклори мардуми Норақ ошно месозад. Фолклорори Норақ чун эҷодиёти шифоҳии дигар минтақаҳои Тоҷикистон ғай аз ҳидоятҳо баҳри талқини хислатҳои неки инсонӣ мебошад, ки дар тӯли асрҳо дар фарҳанги мардумӣ ҷамъ оварда шудаанд. Шоир аз фолклори мардуми Норақ беҳтарин мавзӯҳои тараннумкунандаи ҷавҳари аслии инсониро, яъне мавзӯҳое, ки дар ҳар даври замон муҳимият доранд, интиҳоб намуда, ба шакли назмӣ даровардааст. Дар интиҳоби мавзӯ Мирсаид Миршакар ҳамеша ба эҷодиёти шифоҳии мардум такя доштааст, ки инро адабиётшинос Ҷонон Бобокалонова низ таъкид менамояд: «Миршакар дар интиҳоби мавзӯ, эҷоди образҳо, истеъмоли воситаҳои тасвири бадеӣ асосан ба материалҳои эҷодиёти даҳонакии халқ такя намуда, беҳтарин дурдонаҳои онро босамар истифода мебарад» [2, 112].

Бояд гуфт, ки фолклор соҳае мебошад, ки бо тамоми ҷодаҳои ҷомеа алоқаманд аст ва инро фолклоршиноси рус В.Я. Пропп низ хеле хуб таъкид намудааст. Ӯ мегӯяд, ки дар замони муосир масъалаҳои фолклор мубрамияти хосаро пайдо намудаанд, зеро ягон илми гуманитарӣ бе ҷамъбасти ӯ бо фолклор рушд ёфта наметавонад [7, 16].

Шоир Мирсаид Миршакар бо дарки амиқи муҳимияти нақши фолклор дар таърихи мардум, ин ғановати гуфториро дар ашъори худ васеъ истифода бурда тавонистааст.

Китобнома:

1. Алии Муҳаммади Хуросонӣ. Миршакар М. «Панҷи ноором» / Алии Муҳаммади Хуросонӣ, Робиаи Латиф. - Душанбе, Техрон, 2002. - 365 с.

2. Бобокалонова, Ҷ . М. Миршакар - шоири бачагон / Ҷ. Бобокалонова. - Душанбе: Ирфон, 1976. - 120 с.
3. Маҳдиев, С. Фолклори Норақ / С. Маҳдиев. - Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1963. - 315 с.
4. Миршакар, М. Ғунҷаҳои хандон / М. Миршакар. - Душанбе: Адиб, 1988. - 368 с.
5. Миршакар, М. Айёми ҷавонӣ / М. Миршакар. - Душанбе: Ирфон, 1972. - 109 с.
6. Миршакар, М. Куллият. Ҷ. 1. / М. Миршакар. - Душанбе: Ирфон, 1970. - 382 с.
7. Пропп, В.Я. Фольклор и действительность / В.Я. Пропп. - Москва: Наука, 1976. - 323 с.
8. Сӯфизода, А. Назаре ба фольклор ва адабиёт / А. Сӯфизода. - Душанбе: Матбааи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2013. - 252 с.
9. Фатхуллоев, С. Фолклори Афғонистон / С. Фатхуллоев, Рӯзии Аҳмад. - Душанбе: МН «Душанбе», 2020. - 382 с.
10. Худоёрбеков, Қ. Гӯянда / Қ. Худоёрбеков.- 1949.- деҳаи Танг, ҷамоати деҳоти Сучон.Ноҳияи Шугнон.-собиқ омӯзгор. -Нафақахӯр.
11. Шакармамадов, Н. Бадахшон дар масири тамаддуни умумибашарӣ / Н. Шакармамадов. - Душанбе: Дониш, 2006. - 187 с.
12. Шакармамадов, Н. Фолклори Помир. Ҷ. 2. (Асотир, ривоят ва нақлҳо) / Н. Шакармамадов. - Душанбе: Империял-групп, 2005. - 432 с.
13. Шварс, Э.А . Намунаҳои фолклори Эрон / Э.А. Шварс, Т. Неъматов. - Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1963. - 280 с.

ТДУ: 070.448:304:008(575.3)

БОЗТОБИ МАСОИЛИ ИҶТИМОӢ ВА ФАРҲАНГӢ ДАР ПУБЛИТСИСТИКАИ ЗАРИФ ИБОД

Қурбонов Акмал Акрамович²⁸

*Донишгоҳи давлатии Бохтар
ба номи Носири Хусрав*

Муаллиф дар мақолаи мазкур инъикоси масоили иҷтимоӣ ва фарҳангиро дар осори публитсистии Зариф Ибод таҳқиқу баррасӣ намудааст. Аз таҳлили муаллиф маълум мегардад, ки адиб ва публитсист воқеънигор З. Ибод ба масоили фарҳангӣ дар ду давраи эҷодӣ: замони Шуравӣ ва давраи Истиқлоли давлатӣ таваҷҷуҳ намудааст. З. Ибод ҳамчун адиби публитсист аввалан масоили иҷтимоиву фарҳангиро амиқан омӯхта, сипас барои инъикосу роҳи ҳалли мушкилиҳои ҷойдошта дар соҳа андешаҳои худро баён доштаанд. Маълум мегардад, ки бозтоби масъалаҳои иҷтимоӣ ва фарҳангӣ аз эҷодкор масъулият ва маҳорати баландро тақозо мекунад. Ин ҷиҳатҳоро муаллифи мақола арзёбӣ кардааст.

²⁸ **Қурбонов Акмал Акрамович** - Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав, кафедраи рӯзноманигории МДТ, докторант PhD-и курси сеюми. Нишони: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Бохтар, кӯчаи 1-май, 16. Тел: (+992) 985843892; e-mail: akmal_199902@mail.ru.

Қурбонов Акмал Акрамович — Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава, кафедра журналистики ГОУ, докторант PhD третьего курса. Адрес: Республика Таджикистан, г. Бохтар, ул. 1-го Мая, 16. Тел: (+992) 985843892; e-mail: akmal_199902@mail.ru.

Kurbonov Akmal Akramovich — Nosir Khusrav Bokhtar State University, Department of Journalism of the State Educational Institution (SEI), 3rd-year PhD student. Address: Republic of Tajikistan, Bokhtar, 1-May St., 16. Tel: (+992) 985843892; e-mail: akmal_199902@mail.ru.

Калидвожаҳо: Публицистика, театр, фарҳанг, факт, очерк, осорхона, хона–музей, Зариф Ибод.

Отражение социально-культурных проблем в публицистическом творчестве Зарифа Ибода

В статье автор исследовал и проанализировал отражение социальных и культурных проблем в публицистических работах Зарифа Ибода. Из анализа автора становится ясно, что писатель-реалист и публицист З. Ибод уделял внимание культурным вопросам в два творческих периода: советскую эпоху и период государственной независимости. Как писатель-публицист, З. Ибод сначала углубленно изучал социальные и культурные проблемы, а затем выражал свои идеи, чтобы отразить и решить существующие в этой области проблемы. Становится ясно, что отражение социальных и культурных проблем требует от творца высокой ответственности и мастерства. Автор статьи оценил эти аспекты.

Ключевые слова: Публицистика, театр, культура, факт, эссе, музей, дом-музей, Зариф Ибод.

Reflection of social and cultural issues in the journalistic work of Zarif Ibod

In this article, the author examines and analyzes the reflection of social and cultural issues in the journalistic works of Zarif Ibod. The author's analysis reveals that the realist writer and journalist Z. Ibod focused on cultural issues in two periods of his career: the Soviet era and the period of state independence. As a writer and journalist, Z. Ibod first studied social and cultural issues in depth and then expressed his ideas to reflect and resolve existing problems in this area. It becomes clear that reflecting social and cultural issues requires a high degree of responsibility and skill from the author. The author of the article appreciates these aspects.

Keywords: Journalism, theater, culture, fact, essay, museum, house-museum, Zarif Ibod.

Таҳлилу баррасии масоили фарҳангу маънавиёт дар адабиёту публицистика собиқаи тулонӣ дорад. Адибону публицистон дар осори худ ба паҳлуҳои гуногуни ин соҳаи муҳим таваҷҷуҳ намудаанд. Инъикоси масоили фарҳанг дар публицистика, пеш аз ҳама, ба рушду таҳкими таъриху фарҳанг, забону адабиёт, расму оинҳои миллӣ, арзишҳои умумибашариву ахлоқӣ ва дигар ҷанбаҳои маънавиёт замина мегузорад. Дар ҳама давраи замони бозтобу арзёбии масоили фарҳангу маънавиёт, баҳусус дар публицистика ҷойгоҳи махсус дорад. Публицистика, ҳамчун соҳаи махсусгардонидашудаи эҷодӣ, василаи тарғиботу ташвиқот ва инъикосгари ҳама гуна ҳодисаву падидаҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ ва иҷтимоӣву фарҳангӣ эътироф шуда, дар рушди тафаккури инсонҳо таъсири бузург дорад. «Дар ҳама давраи замони масоили муҳими ҷомеа таваҷҷуҳи публицистону рӯзноманигоронро ба худ ҷалб намудааст. Дар дарозии таърихи публицистика ҳамқадами замони буда, дар татбиқи ҳадафҳои олӣ ва таъсир расондан ба афкори омма нақши муассир мегузорад» [1, 12].

Публицистика бо тамоми соҳаҳои эҷодӣ, баҳусус фарҳанг робитаи зич дорад. Чунин иртибот ба рушди ҳамдигар мусоидат намудаанд. Муҳаққиқони соҳаи таъсирпазирии ин соҳаҳои эҷодиро дар пажӯҳишҳои худ махсус қайд намудаанд. Н. Муллоева робитаи фарҳангро бо воситаҳои ахбори омма таҳқиқ намуда, зикр мекунад, ки: «Фарҳанг низ чун яке аз ҷузъҳои ҷудонашавандаи ҷомеа бо ВАО робитаи зич дорад. Маҳз тавассути ВАО урфу одат, анъана, эҷодкорӣ ва дигар паҳлуҳои фарҳанг пешниҳоди ҷомеа мегардад. Рӯзномаю маҷаллаҳо дар инъикоси ин масъала ҷойгоҳи хоссадоранд. Бартарияти маводи ҷопӣ дар он аст, ки хонанда дар дилхоҳ вақт онро варақ зада ғизои маънавӣ мегирад. Воситаҳои ахбори омма талошдоранд мардумро бо дастовардҳои соҳаи фарҳанг ва санъат ошно сохта зарурати ворисияти маданият, нигоҳдоштани анъанаҳо, руҳияи миллӣ ва амсоли инро дар онҳо тарбият намоянд» [3, 203-204].

Масоили фарҳангӣ таваҷҷуҳи адибону публицистон ва журналистонро бештар ба худ ҷалб намуда, пайвасти тавассути воситаҳои ахбори омма маводи гуногунжанру гуногунмавзӯро ҷопу интишор мешавад. Адиб ва публицисти воқеънигор Зариф Ибод ба масоили гуногуни фарҳангӣ таваҷҷуҳ намуда, силсилаи маводи адабиву публицистӣ таҳияву интишор намудааст, ки онҳо аз ҷиҳати мавзӯ, ғоя, жанр, муҳтаво ва сохтор гуногун мебошанд. Дар осори адиби публицист масоили фарҳангӣ дар ҳамоҳангӣ бо

дигар мавзуҳои мубрами ҷомеа таҳлилу баррасӣ гардида, фикру мулоҳизаҳои омӯзанда баҳри рушди соҳа баён шудаанд.

Публиксист ва журналисти соҳибистеъдод З. Ибод асосан масоили фарҳангиро дар доираи жанрҳои гузоришу мусоҳиба, нигориш, мақола, лавҳаю очерк ва қиссаҳои ҳуҷҷатӣ ба баррасӣ гирифтааст. Диққати публиксистро бештар масоили посдории арзишҳои милливу фарҳангӣ, ҳифзи таъриху тамаддуни пурғановати миллати тоҷику форс, аҳаммияти эҳёи расму оинҳои ниёгон, рушду густариши навҳои гуногуни санъату фарҳанг, роҳҳои ташаккули маънавиёти ҷомеа ва дигар ҷиҳатҳо ташкил медиҳанд. Публиксист ба инъикоси масоили фарҳангӣ дар ду давра: замони шуравӣ ва давраи Истиқлоли давлатӣ таваҷҷуҳ намудааст, ки ҳар кадоме вижагиҳои хосаи худро доранд.

Осори оҳанги публиксистидоштаи адиб, аз ҷумла «Ҳуҷум ба урфу одатҳои зарарнок. Тӯй ё маърака?» («Коммунисти Қўрғонтеппа» 1970, 12-уми сентябр), «Фарёди шоираи ноком («Ҳақиқати Қўрғонтеппа» 1980, 17-уми июн), «Аз рӯи вичдон («Ҳақиқати Қўрғонтеппа» 1984, 5-уми апрел), «Рӯ ба рӯ бо гузашта» («Ҳақиқати Қўрғонтеппа», 1986, 22-юми январ), «Лаку Пак» баҳои баланд гирифт» («Хатлон» 2013, 18-уми апрел) ва амсоли ин ба нашр расидаанд, ки дар он масоили гуногуни адабиву фарҳангӣ баррасӣ шудааст.

Маҳорати публиксистии Зариф Ибод на танҳо дар инъикоси фарҳангу маданияти кишвар аён мешавад, балки дар таҷассуми масоили фарҳангии хориҷ аз кишвар низ таваҷҷуҳ намудааст. Дар ин маврид метавон иброз дошт, ки маводи публиксист Зариф Ибод таҳти унвони «Дар музеи устод» 9-уми октябри соли 1968 дар рӯзномаи «Вахш» (бо имзои муаллиф: Зариф Ибод, ш. Самарқанд – Қўрғонтеппа) нашр гардидааст. Ҳамзамон чунин натиҷагирӣ кардан мумкин аст, ки муаллиф дар мақолаи мазкур доир ба мавзӯи бозиди осорхонаи Садриддин Айний дар Ҷумҳурии Ўзбекистон ба таври мухтасар гузориш дода, осорхонаро бо истифода аз шеваю услуби публиксистӣ инъикос мекунад. Матлаби мазкур ба муносибати пешвози 90-умин солгарди мелоди садафтари адабиёти муосири тоҷик, Қаҳрамони Ҷумҳурии Тоҷикистон Садриддин Айний эҷод гардида, чун як мақолаи таҳқиқии публиксистӣ эътироф мегардад. Публиксист сараввал аз хона-музеи устод Садриддин Айний бозид мекунад. Баъдан дар ин маврид қай менамояд: «Шаҳри Самарқанд. Рӯ ба рӯи Регистон як иморати яқини ҳамаҷоаст, ки онро хонаи Айний мегӯянд. Дар ҳақиқат он хонаи устоди каломӣ бадеъ ва олим Садриддин Айний будааст.

Хонаро давлати ҷавони коргару деҳқон бино карда, ба устод медиҳад. Садриддин Айний аз соли 1919 то соли 1954 аксар вақт дар ин ҷо зиндагӣ ва эҷод мекунад. Ҳоло бошад, ин хона ба музейи таърихӣ Садриддин Айний табдил ёфтааст» [12]. Публиксист дар ин қайдҳо иброз медорад, ташкил намудани чунин хона-музейҳо метавонад дар рушди ҷаҳонибинӣ ва фарҳанги миллии нақши созгор мегузорад. Устод С. Айний дар ин хона нишаста афкори таҳайюливу бадеии худро ба қалам меод ва ҳамаҷо аст, ки дар он ҷо асарҳои гаронарзиши ӯ, аз ҷумла повести «Одина», «Марги судхӯр», «Дохунда», «Намунаи адабиёти тоҷик», «Ятим», «Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик», «Мирзо Абдулқодири Бедил», «Ёддоштҳо», «Хулосаи «Бадоеъ-ул-Вақоеъ»» ва дигар осори илмиву нависандагӣ эҷод гардидаанд.

Услубу шеваи эҷодии З. Ибод хонандаи матлабро ба фазои осорхона ворид месозад. Яъне тасвири публиксист муассир арзёбӣ мешавад: «Хонаи кории устод хеле ва хеле оддӣ: гилему кўрпачаҳои нимдошти ба фарши хона партофтагӣ, сандалӣ, столу стули рангпарид, рангдон, ручкаю қалам, телефон, чароғи лампа, баъзе либосҳои рӯ, ки ба меҳро овехтаанд ва ғайра хонаро оро медиҳад. Онҳоро, чи хеле ки дар рӯзҳои охири ҳаёти устод буд. Ҳамон тавр ҷоҷобаҷо гузоштаанд» [11]. Тасвир намудани ҳолати воқеии осорхона аз маҳорати публиксистии Зариф Ибод шаҳодат медиҳад ва айни ҳол гуфтан ба маврид аст, ки ғайр аз масоили фарҳангӣ, боз ба ҳолати таърихсозии ин осорхона низ таваҷҷуҳи хоса зоҳир намудааст. Ҳамзамон публиксист иброз медорад: «Тамошои музеи

Садриддин Айни ба мо таассуроти калон бахшид. Мо хеле шодем, ки манзилгоҳи устод ба музей ва як ҷои муаққаддасгоҳ табдил дода шудааст. Ба ин ҷо ҳар сол аз гӯшаву канорҳои паҳновари ҷаҳон даҳҳо ва садҳо нафар сайёҳони хориҷӣ омада, бо мароқи калон тамошо мекунад ва таассуроти хубе ҳосил менамоянд» [12]. Нуктаҳои болозикр аҳамияти байналмилалӣ доштани осорхонаи мазкурро ишора мекунад.

Яке аз оинҳои мардумӣ, ки дар тамаддуну фарҳанги пурғановати миллати тоҷику форс мавҷеи намоён дорад, баргузории туйи домодию арусӣ мебошад. Ниёғони мо дар гузашта ин анъанаро бо шеваҳои гуногун мегузaronиданд, ки онҳо ҷанбаҳои тарбиявӣ ахлоқӣ доштанд. Публиксист З. Ибод дар мақолаи «Ҳучум ба урфу одатҳои зарарнок. Тӯй ё маърака?», ки дар рӯзномаи «Коммунисти Қўрғонтеппа» аз 12-уми сентябри соли 1970 чоп шудааст, ин масъаларо таҳлилу баррасӣ намудааст. Муаллиф дар мақола зикр мекунад, ки: «Пеш дар кўҳистон тӯй одатан як рӯз давом мекард. Ҳамон рӯз ҳам хешу таборҳои раҳдурӣ, ҳам зану мард – пиру ҷавони деҳа бо сару либоси тоза ба тӯйхона омада, бо “муборак шавадҳо” ба хурсандии тӯйдор шарик мешуданд» [11].

Ҳифзи расму оинҳои миллӣ ва анъанаҳои аҷдодӣ вазифаи ҳар як фарди бедордили ҷомеа ба шумор меравад. Инъикос ва арзёбии ин мавзӯ дар осори публиксистону журналистон ва адибон борҳо мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст. Дар ин давра чунин натиҷа ба даст меояд, ки муаллиф дар раванди таҳлили масоили фарҳангӣ ва урфу одатҳои суннатӣ ба мақолаи мазкур оиди мавзӯоти муҳим: ҷӣ гуна баргузор гаридидани тӯю маъракаҳои арусӣ, никоҳ, нақши домоду арӯс дар гузашта ва имрӯза, таҳлили тӯю маъракаҳои арӯсиву домодӣ дар чанд соли пеш ва ҳозира (то даврони нашри мақола) таваҷҷуҳ кардааст: «Тамошои шабона аз тамошои рӯзона ҳам аҷоибтар мешуд. Дар гирди гулхани ё аз ҳезум, каллакунҷора, ё аз лундалаттаи карасинолуда афрӯхтагӣ то ними шаб рақсу бозӣ ва сурудҳои ташкил карда мешуд» [11].

Чунончи зикр гардид, ки ба анъанаҳои аҷдодӣ диққати хоса додааст. Ё ҷои дигар ба урфу одатҳои гузаштаву имрӯзаи этнографӣ ва ё мардуми фарҳангдӯсти кўҳистон таърифоти муфассал медиҳад. Мақолаи мазкур дар умум метавонад, баҳри омӯзишу таҳлили масоили фарҳангӣ ва маданият як минтақа, баҳусус минтақаи Хатлон кўмак намояд. Ҳамзамон, дар идомаи маводи мазкур публиксист З. Ибод ба хулосае меояд ва нигаронӣ ҳам мекунад, ки баъзе расму одатҳои аҷдодӣ дар ҳоли нестшавӣ буда, инчунин изҳори нигаронӣ кардааст.

Таҳлилу таҳқиқи амиқи масоили фарҳангӣ, баҳусус дар бораи фарҳанги кўҳистон моро водор месозад, ки аз мақолаи таҳқиқотии Х. Худоёрбекзода, ки дар маҷаллаи илмӣ Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Баҳодур Искандаров нашр шудааст, чанд нуктаро зикр намоем: «Мирсаид Миршакар, ки фарзанди кўҳистон буд, аз ойини шикору ривояту афсонаҳои ин мавзӯ, албатта, аз хурдӣ огоҳӣ дошт, зеро шикор худ як фарҳанги рӯзгори кўҳистониён маҳсуб меёфт» [6, 212]. Муаллиф дар ин мақола дар бораи М. Миршакар ва зиндагии ӯ дар кўҳистон сухан мекунад.

Дар воқеъ, чунин муносибати сокинон метавонад ҳам ба иқтисоди оила ва ҳам ба буҷаи давлат зарар расонад. Барои пешгирии чунин ҳолатҳо муаллиф омили асосиро дар баланд бардоштани маърифату фарҳанги сокинон медонад. Агар муносибати мо ба фарҳангу маънавиёт, расму оин ҷашну маросимҳои мардумӣ дигаргун гардад, он гоҳ ин соҳаи ҳаётан муҳим рушд мекунад.

Муаллиф баъд аз омӯзиш ва таҳлили амиқи мавзӯи мазкур ба хулосае меояд, ки ҳифзи фарҳангу маънавиёт вазифаи ҳар шахрванди худшиносу худогоҳ мебошад.

Зимни таҳлилу пажӯҳиши зиндагинома ва фаъолияти публиксистиву адабии Зариф Ибод муайян гардид, ки ӯ аз солҳои 50–уми асри XX шуруъ карда, нисфи умри худро дар соҳаи эҷод гузаронидааст. Дар ин давраи фаъолияти эҷодӣ, ӯ бо истифода аз фурсатҳои муносиби эҷодӣ дар бозтоби мавзӯҳои театрий, инъикоси корномаи ҳунарпеша ва ҳунармандони соҳаи фарҳангу маданияти вилоят, ҳамзамон аз баргузории намоишномаҳои театрий дар матбуоти даврий матолиби вобаста ба ин масоил навиштааст.

Мавзуи театр низ яке аз мавзӯҳои меҳвари ҳифзи фарҳанги милли ва эҳёкунандаи он дар публитсистикаи маҳаллӣ мебошад. Ба таъбири муҳаққиқи соҳа М. Хоҷаева: «Матбуот на танҳо дар тарғиби осори саҳнавӣ, балки дар инъикоси проблемаҳои театр ва ба ин васила инкишофи ин навъи санъат нақши муҳим доранд» [5, 250].

Ҳамзамон муайян мегардад, ки Зариф Ибод қисми зиёди матлабҳои дар матбуот чоп намудаашро ба соҳаи театр бахшидааст, чунки ӯ чанд муддат дар онҳо кору фаъолият намудааст. Дар ин ҳолат бараъло мушоҳида кардан мукин аст, ки ӯ дар замони фаъолияти театри низ аз эҷод дур намудааст. Дар лавҳаи «Фарёди шоираи ноком», ки дар рӯзномаи «Ҳақиқати Қўрғонтеппа» 1980 чоп шудааст, асосан рӯзгор ва фаъолияти адабиву фарҳангии даврони Шоҳ Аврангзеб, баҳусус шоираи хушқалом Зебунисоро дар бар мегирад. Муаллиф дар ин мавод вазъи адабиву фарҳангии асри XVII–и тоҷикро баррасӣ мекунад.

Дар намоишномаи мазкур таассуб ва низои динӣ, ки дар байни аҳолии ҳиндуву мусулмонони ҳамонзамонаи Ҳиндустон пурқувват шуда буд, низ мушоҳида шудааст. Публитсист З. Ибод дар мақолаи мавриди таҳлили мо мушкилоти эҷодии намоёндогани адабиётро дар даврони ҳукмронии шоҳи Ҳиндустон Аврангзеб ба риштаи тасвир кашидааст: «Дар саҳна на танҳо як ҳуди Зебунисо, инчунин ҳодисаву нақшаҳои дарбори шоҳи Ҳиндустон Аврангзеб рӯйдода, ки пур аз ихтилофоти мазҳабию динӣ ва мансабталабист, намоён гардид» [10].

Илова бар ин, публитсист ҷанбаҳои умумии намоишномаро таҳлилу баррасӣ карда, онро тавассути инъикоси воқеии нақшҳои ҳар як ҳунарпеша ба бинандагон пешниҳод мекунад. Бо талошу кӯшишҳои зиёд ӯ тавонистааст, ки нақши ҳар як ҳунарпешаро дар намоишномаи драматик таҷассум кунад. Ҳамин тариқ, З. Ибод аз драматургҳои театр Ш. Қиёмов ва М. Шералӣ, коргардон Ш. Қиёмов, ҳунарпешагон Н. Абдуллоев (дар нақши шоҳ), Носирҷон Ҳасанов (дар нақши Шокирхони исёнгар), Н. Ойматов (дар нақши Амир Ибни Лайс), Фаррух Қосимов (дар нақши Мирзо Абдуқодири Деҳлавӣ) Л. Барзиева (дар нақши Рукмина), Р. Ҳусейнова (дар нақши Зулфиқор), Н. Ғуломов (дар нақши қосид) ва дигарон ёдовар шудааст. Тафсилоти мазкур воқеияти намоишнома шаҳодат медиҳад ва ба хонанда чун оинаи матбуот маълумот медиҳад. Дар ин маврид, публитсист хуб дарҷ намудааст: «Хурсандибахш аст, ки ҳамаи ҳунарпешагон нақшҳо и ҳудро уҳдабароёна ва табиӣ иҷро кардаанд. Ҳамин буд, ки воқеаҳои дар атрофи образи асосӣ – шоира Зебунисо рӯйдода ба тадриҷ инкишоф ёфта, конфликтҳо шиддат мегиранд ва сипо и зоҳирию ботинии ҳар як қаҳрамон ошкор мегардад» [10].

Дар намоишномаи мазкур натавонӣ мавзуи ҳифзи фарҳанг ва театр, балки баъзе мушкилоти гендерӣ, зӯрварӣ алайҳи занон ва масоили озодии занон дар ҷомеа, маҳдудияти фаъолияти эҷодӣ ва мубориза баҳри озодии ҳуқуқҳо ба мушоҳида мерасанд. Замоне, ки тасодуми фарҳангу тамаддунҳо дар ҷаҳон авҷ гирифтааст, ҳамзамон ҷаҳонишавии техникаву технологияҳои инноватсионӣ ба фарҳангҳо таъсири ҳудро мерасонанд, театр метавонад нақши созанда дошта бошад. Драмаҳо ва намоишномаҳои театри, аз қабилӣ «Зебунисо», метавонанд, чун рамзи муҳими маданияти милли хизмат менамояд. Ҳамин тариқ, публитсист гузоришро бо ин нукта ба итмом мерасонад: «Умуман, намоиши «Зебунисо» хуб гузашт ва дар дили тамошбинони сершумор таассуроти калон гузошт» [10].

Осорхона инъикосгари таърихи дирӯз, имрӯз ва фардои ҷомеа буда, инчунин тамоми бурду бохти гузаштаро бо воситаи олотҳои дарёфтгардидаи ин ё он ҷойҳои таърихиву ёдгори бозтоб менамояд. Дар ин маврид зикр бояд кард, ки публитсистика низ дар таҷассуми ин масоил нақши муассир дорад. Публитсистон бо эҷоди асарҳои калонҳаҷм ва нигоштаҳо дар матбуоти даврӣ дар ин самт саҳми ҳудро мегузоранд. Зариф Ибод низ дар маркази ин қарар дошта, бо эҷоди осори публитсистии ҳуд дар ҳифзи фарҳанги ниёгон бо мақолаҳои гуногун мақоми ҳудро нишон додааст. Аз ин рӯ метавон гуфт, ки мақолаи «Рӯ ба рӯ бо гузашт» (қайдҳо аз толори музейи таърихӣ

кишваршиносии вилоят) таҳлилу публитсистӣ буда, дар рӯзномаи «Ҳақиқати Қўрғонтеппа» нашр гардидааст. Матлаби мазкур дар мавзуи осорхонаи таъриху кишваршиносии вилояти Хатлон, мушкилот, дастовардҳо ва бурду боҳти он эҷод шудааст. Дар ин очерк, ки ба осорхона бахшида шудааст, бо сабку услуби хоси воқеъгароёна ва борикбинона, публитсист талош меварзад, ки фаъолияти гузашта ва имрӯзаи осорхонаро бо факту далелҳои фаровон ба хонандаи матбуот пешкаш намояд.

Маводи мазкур таърихи бозсозии осорхонаро бозгӯ карда, ҳамзамон дар ин ҷараён ҷамъоварии бозёфтҳои таърихӣ, нигораҳо ва олотҳои нодир, ки аз манотиқи мухталифи мамлакат гирд оварда шудаанд, зикр мешавад: «Музей ҳоло тамоман ҷавон мебошад. Дари худро ба рӯи тамошобинон 16 сентябри соли 1982 кушода бошад ҳам, аллакай тамошобини садҳазоруминро қабул кардааст. Дар ин муддати кӯтоҳ ба муваффақиятҳои ноил гардида, дар азназаргузаронии умумииттифоқии корҳои илмӣ – оммавии музейҳои ба муносибати 40–солагии Ғалаба дар Ҷанги Бузурги Ватанӣ дар байни музейҳои таъриху кишваршиносии республика ҷои дуҷумро мегирад» [8]. Публитсист ба мақоми осорхона ҳифзи арзишҳои маданияву фарҳангӣ ва таърихӣ миллат таваҷҷуҳи хоса зоҳир мекунад.

Муҳаққиқони соҳа бар он назаранд, ки нависандаи насри мустанаф ва ё очеркнавис забону услуби хосаеро ба худ дошта бошанд ва дар ҷомеа ба он услуб дар ҷомеа шинохта шавад. Аз ин рӯ, публитсист мисли забони ҷомеа мебошад, чунки тамоми мушкилоту ҳодисоти дар ҷамъият рухдодаро ба таври сареъ ва возеҳ баён мекунад. Таъбири муҳаққиқи соҳаи публитсистика А. Саъдуллоев беҳуда нест: «Нуқтаи назари публитсист – нуқтаи назари ҷамъият аст» [4, 7].

Яке аз вазоифи асосии публитсист дар эҷоди асари публитсистӣ маҳз ташаккул додани афкори созандаву бунёдкоронаи умум мебошад. Осори мазкур дар навбати худ метавонад, дар инкишоф ва рушду равнақ бахшидани илми публитсистикашиносӣ хидмат намояд. Зариф Ибод низ дар доираи чунин тадбирҳои мақолоти худро ба нашр расонидааст. Вақте сухан дар бораи ташаккули афкори созандаи мардум меравад, дар ин ҷараён метавон гуфт, ки осорхона низ мақоми арзанда дорад. Ҳамин тариқ, дар мақолаи мазкур таъкид мегардад, ки осорхона натавонад ягон маҳзани ёдгориҳои таърихӣ, балки маркази фарҳангиву илмӣ дар минтақа ба шумор меравад. Публитсист бо исрори фактҳои дахлдори осорхона муайян мекунад, ки кормандони илмиву ходимони осорхона дар ягон муддати на он қадар зиёд тавонистаанд, ки нигораҳои зиёдеро ҷамъоварӣ карда, ба маърази тамошои сайёҳони дохилу хориҷи мамлакат гардонанд. Дар ҳақиқат ин метавонад, дар рушду такомули фарҳангу маданияти миллии мусоидат кунад.

Зариф Ибод бо истиноди факту рақамҳои дар мақолаи публитсистияш зикркарда, аз қабili шумораи нигораҳои ёфгардида, талош меварзад, ки самту ҷанбаҳои асосии осорхонаи мазкурро мавриди таҳлилу баррасии ҳамаҷониба қарор диҳад. Далоили зикргардида ба он ишора мекунад, ки осорхонаи мазкур дар ҷараёни тарбияву таълими фарҳангдӯстии омма саъю талош меварзад. Публитсист дар ин маврид чунин баррасӣ намудааст: «Коллективи коркунони илмию оммавии музей калон набошад ҳам кори бисёри ташкилро анҷом дода, аллакай зиёда аз 3800 экспонату нигораҳоро гирд овардааст, ки онҳо аз ҷиҳати этнографӣ қариб ҳамаи ноҳияҳои вилоятро дар бар мегиранд» [8].

Матолиби нашрнамудаи Зариф Ибод дар қолабҳои гуногуни публитсистӣ ва журналистӣ гувоҳи онанд, ки дар раванди муосирсозӣ ва ҷаҳонишавии фарҳангу тамаддун ва маданият нақши созгор мегузорад. Ҳатто даҳҳо маводу мақолаҳои таҳлилии публитсист дар инъикоси ин соҳа бахшида шудааст, ки дар он факту рақам ва истифодаи бамавриди бадеият низ аз ҳамдигар фарқият доранд.

Дар натиҷаи баррасиву таҳлили матолиби мазкур муайян мегардад, ки мавсуф бештар ба фаъолияти босамари осорхона ва ҷустуҷӯҳои ёдгориҳои таърихӣ талош варзидааст, ки дар ин давра мақсади публитсист ягон ҷанбаро фаро мегирад, ин ҳам муаррифии фарҳанг ба омма мебошад. Ҳамин тариқ, таҳлил чунин хулоса бармеояд, ки

Зариф Ибод дар баробари истифодаи факту рақамҳо, ҳамзамон мусоҳиба бо директори осорхона, Ҳасан Юсуфов анҷом медиҳад, ки мо бо ҷузъиёти бештари фаъолияти босамари осорхона ошно мегардем. Чунончи ба мушоҳида мерасад: «– Маснуоти заргарию мисгарӣ, кулолгарию наҷҷорӣ ва дигар экспонатҳоро бевосита худамон наёфтаем, – гуфт Ҳ. Юсуфов. Ба воситаи фаёлон ёфтем. Мо дар ҳамаи районҳои вилоят аз байни интеллигенсия ва хонандагони мактабҳо, амсоли Бобоҷон Раҷабов – муаллими таърихи мактаби миёни рақами 14, райони Илич, Сафарқул Самадов – корманди комитети телевизия ва радиошунавонии вилоятӣ, Дарвеш Ҳоҷев – корманди управленияи хоҷагии қишлоқи комиҷроияи вилоятӣ – ҳамагӣ 80 нафар фаёлони ҷамъиятӣ дорем, ки инҳо сигналдиҳандагони музeyaнд» [8]. Ба мавқеъ муайян мегардад, ки публитсист мусоҳибаро хеле хуб гузарондааст ва ба директор Ҳ. Юсуфов низ саволҳои ба маврид дода, посухҳои муътамад дарёфт кардааст. Ҳамзамон дар ин мақолаи публитсист мавқеи Ҳ. Юсуфов роҳбари оқил ва суханҳои ҷавобдодаи ӯ қобили қабули афкори умум мебошад. Чунки ӯ зимни сухани худ иброз дошт, ки на танҳо ҳифзи арзишҳои милливу фарҳангӣ масъулияти танҳо кормандони осорхона, балки вазифаи мардум, аз ҷумла зиёиёну ҷавонони кишвар низ мебошад, ки ҳар як шаҳрванди бедорди кишвар метавонад дар он саҳми худро гузорад.

Мақолаи таҳлилу тадқиқи публитсист Зариф Ибод, бозгукунандаи фаъолияти босамари осорхона мебошад, ки дар он доираи васеи мавзӯҳоро мавриди баррасӣ қарор додааст. Ҳамзамон дар ҷараёни таҳқиқи маводи мазкур маълум гардид, ки муаллиф ҷанбаҳои мухталифи фаъолияти осорхонаро, ба монанди:

– **Мероси таърихӣ ва фарҳангӣ:** ёдгориҳои бостониву таърихӣ, нақшу нигораҳои қадима, маснуоти заргариву сангӣ, ҳунароҳои мардумӣ, аз қабili дӯзандагиву бофандагӣ ҷойгир шудаанд, ки ба таблиғи фарҳанги миллий ва нигоҳ доштани таърихи ғании миллати тоҷик муносибат мекунад.

– **Кашфиёти илмиву табиӣ:** харитаҳои давлатдорӣ ниёгон, намунаҳои намудҳои санг, хок, растаниҳо, ҳайвоноти нодир ва паррандагон, ки бо ин маҷмуаҳои дарёфтшуда метавон муҳити табииву геологӣ Тоҷикистонро мавриид омӯзиш ва таҳлилҳои ҳамаҷонибаи олимон қарор гирад.

– **Мардумшиносӣ ва инъикосгари ҳаёти динӣ имрӯз:** асбобҳои рӯзгоргузаронӣ, олоту маснуоти ҳаёти ҳаррӯза, гузашта ва имрӯза (то замони навиштани ин мақола), урфу одатҳо ва расму оинҳои милливу аҷдодӣ ва ғайраҳо, ки аз ҳолати этнографӣ ва тарзи зиндагии омма дарак дода, бинандаро мавриди шиносоии амиқ қарор медиҳад. Ҳамзамон дар мақола тасвирҳои муҳими таърихӣ, аз наشريи «Газетаи соҳтмони Вахш» [8] ва бахши «Солҳои Ҳокимияти Советӣ» [8] оғоз гардида, то ба давраи Шӯравӣ рост меояд, ки мавриди инъикосу баррасӣ қарор дода шудаанд.

Хулосаи муаллиф дар он аён мегардад, ки осорхона минбаъд низ маркази илм ва маориф бо мақсадҳои рушду равнақ бахшидани илму дониш ва пос доштани фарҳанги миллий ҳамзамон дар тарбияи ватандӯстии насли ҷавону наврас нақши муассир дорад: «Музеи ҷавон аҳолии маҳаллӣ ва меҳмонони сайёхро ба ғановати маънавию моддӣ ва маданияти гузаштаи имрӯзаи мардуми мо мунтазам мешиносонад» [8].

Таҳлилу баррасии мақолаҳои публитсистии Зариф Ибод ба мо имкон дод, ки вобаста ба масъалаҳои гуногун таваҷҷуҳ кардани ӯ воқиф шавем. Ҳамзамон гуфтан зарур аст, ки дар ин ҷараён мавсуф аз усулҳои мухталиф, аз ҷумла таносуби бадеият ва воқеият, муқоиса, тасвир, тавсиф ва таҳлили масъалаи мавриди инъикосро хуб дарк кардааст. Ҳамзамон матолиби нашрнамудаи ӯ ба хоананда имконоти заруриро фароҳам меоварад, ки масъалаҳои маданияву фарҳангиро аз дидгоҳи мухталиф дарк намоянд.

Дар контексти илмҳои адабиётшиносӣ публитсистикашиносии тоҷик адабону публитсистонро мушоҳида кардан мумкин аст, ки онҳо масъалаҳоро ба доираи тадқиқи бадеиву воқеӣ кашидаанд, ки эътибори мавзӯҳои меҳварӣ ва ҳаллу баррасии он дар матубот таълиф менамоянд. Ҳамин тариқ бояд иброз намуд, ки зимни баррасии

матилиби Зариф Ибод маълум гардид, ки ба инъикосу таҳлили мавзуоти соҳаи фарҳангу театр ва пос доштани арзишҳои маданияву милли мусоидат кардааст.

Дар ин маврид метавон иброз дошт, ки инъикоси соҳаи фарҳанг ва ҳифзи арзишҳои милли дар матилиби нашрнамудаи З. Ибод бараъло ба мушоҳида мерасад. Матилиби ба соҳаи фарҳанг бахшидашудаи публитсист Зариф Ибод кам нестанд. Ӯ ҳамеша кӯшиш кардааст, ки дар ин ҷода низ самти эҷоди худро равона созад. Бешубҳа, матлаби «Аз рӯи вичдон...» низ яке аз он маводҳое мебошад, ки маҳз инъикоси васеи фарҳангиву маданияро фарогир мебошад. Мақола дар рӯзномаи «Ҳақиқати Қўрғонтеппа» санаи 5-уми апрели соли 1984 нашр гардида, ҳамзамон дар он маҳорати баланди эҷодии Зариф Ибод аён мегардад. Масалан, дар ин ҷо ӯ аз ҷараёни намоишномаи театрии «Муаллимон» -и Театри давлатии мусиқии шаҳри Конибодом, ки бо иштироку нақшофарии кормандону ҳунарпешаҳои он дар вилояти Қўрғонтеппа баргузор гардида буд, зикр мешавад. Дар ин раванд публитсист аз тасвири саҳнаҳо оғоз карда, то офаридани нақш бозидану ҳунарнамоии актёрон моҳирона амал мекунад ва бо тасвири симои ҳар як ҳунарпеша хонандаро ба фазои театр мебарад. Мақоми омӯзгорро дар ҷомеа баланд арзёбӣ менамояд ва таъкид мекунад, ки омӯзгорон дар ташаккули ҷаҳонбинӣ ва донишу малакаи хонандагон нақши муассир дорад. Ҳамин тариқ публитсист зикр менамояд: «Намоишнома дар мавзуи муҳими рӯз – мактабу мавориф ва аз рӯи вичдон таълим додану тарбия кардани насли наврас ба саҳна тайёр карда шудааст. Дар саҳна мо қору амалиёти роҳбарони мактабро мебинем, ки ҳар як характеру хислат ва фикру андешаи хоси худро дорад» [9].

Дар ҷараёни таҳлилу баррасии мақолаву очеркҳо ва қиссаҳои ҳуҷҷатии Зариф Ибод ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки ӯ бештари мавзӯҳоро дар ин раванд ва инъикоси соҳаи фарҳанг бахшидааст. ««Ҷоизаи махсуси ҳайати ҳакамон» ба театри вилоятӣ мусиқӣ - мазҳакавӣ ба номи Ато Муҳаммадҷоновӣ шаҳри Бохтар барои намоиши «Лаку пак» лоиқ доништа шуда, ҳамчунин «Ҷоизаи беҳтарин нақши мардона» ба Аловуддин Абдуллоев ҳунарпешаи ҳамин театр барои иҷрои нақши Пак сазовор донист: «Ҷоизаи иттифоқи композиторони Тоҷикистон барои беҳтарин ороиши мусиқӣ ба намоиши «Лаку Пак», Диплом барои иштироки фаъолони дар фестивалозмун ба театр, тухфаи иттифоқи нависандагони Тоҷикистон китобҳо барои эҳё ва ба саҳна овардани афсона, анъана ва зарофатгӯӣҳои мардумӣ супорида шуд» [7]. Дар ин фишурдаи гузориш публитсист Зариф Ибод ба баъзе вижагиҳои асосиву меҳварии чорабиниҳои баргузоришуда таваҷҷуҳи воқеъбинона намудааст. Маводи мазкур дар жанри гузориши матбуотӣ навишта шудааст. Ҳамин тариқ, маълум гардид, ки дар маводи мазкур факту далоили воқеӣ ва сабки эҷоди публитсистӣро низ фарогир аст.

Зариф Ибод дар гузориши матбуотӣ ба фаъолияти фаъолони дастаҳои эҷодии Театри мусиқӣ – мазҳакавӣ шаҳри Бохтар ба номи Ато Муҳаммадҷонов тавачҷуҳ намудааст, ки предмети меҳварии мавод ба ҳисоб меравад. Дар интиҳо публитсист тавонистааст, ки ба гузориши матбуотияш сарлавҳаи муносибу таъсирбахш гузорад. Гузориш агарчи дар радиои озмуни ҷумҳуриявӣ навишта шуда бошад, дар баъзе ҳолатҳо ба бадеият ва таърифи зиёди қаҳрамон низ ҷой додааст, ки ҳусни қавоими гузоришро коста мегардонад, лек дар ҷойи дигар сареҳияту сареияти ахбор ба мавқеъ истифода шудааст.

Ҳамин тариқ, мо дар ин ҷараён муайян мекунем, ки бештари мавзуи гузориш дар бораи дастовард ва муваффақияти ҳунарпешаи касбии театр ва кинои тоҷик Аловуддин Абдуллоев ва Театри мусиқӣ – мазҳакавӣ ба номи Ато Муҳаммадҷоновӣ шаҳри Бохтар дар ҷашнвораи театрҳои кишвар, ки дар рӯзҳои 5, 10 – уми апрели соли 2013 дар шаҳри Душанбе доир шудааст, ахбори мухтасарро пешниҳоди хонанда мегардонад. З. Ибод ба хонандаи худ, ки пушти парда, яъне дар рӯ ба рӯи рӯзнома нишаста матлаби нашршударо мутолиа мекунад, бо ифтихор аз дастовардҳои ҳунармандони театр низ ёдовар мешавад.

Ғоя ва идеяи гузориши мазкур пеш аз ҳама дар корнамоиҳои қаҳрамонони «Лаку Пак» нигаронида шудааст. Ҳарчанд дар намоишномаи театри қаҳрамонон, коргардон ва дигар ҳунармандон иштирок намудаанд, вале журналист ба тасвири портрети ҳунармандона ва корнамоии Аловуддин Абдуллоев бештар таваҷҷуҳ кардааст. Ӯ ибраз медорад, ки А. Абдуллоев «Ҷоидаи махсуси ҳаёти ҳакамон»-и озмунро барои иҷрои нақши Пак «Ҷоидаи беҳтарин нақши мардона» соҳиб шудааст, баҳои баланд медиҳад: «Аловуддин актёри сахнаи театру синамо аст. Ба ин ҳунар аз хурди шавқу ҳаваси калон дошт. Ҳамин шавқу ҳавас баъди хатми синфи 11 ӯро ба театри вилоятии мусиқӣ-мазҳакавии шаҳри Қўрғонтеппа овард. Ӯро ба ҳайси коргари сахна ба кор гирифтанд» [7]. Дар ҳақиқат, публитсист дар ин мавод, ки дар жанри гузориш таҳия ва нашр шудааст, аммо баъзе ҷузъиёти очерк ба назар мерасад. Масалан, дар бораи фаъолият ва зиндагии Аловуддин рабт кардани 3. Ибод дар ин мавод очерки гузоришӣ тахмин кардан мумкин аст.

Ҳамин тариқ, маълум гардид, ки публитсист дар баррасӣ ва таҳлили ҳаёти маданияи ҷомеа, ҳамзамон дар тасвир намудани симои барҷастаи соҳаҳои мухталиф, баҳусус соҳаи фарҳанг пайваста талош мекунад, ки аз ин ҷараён ҷузъиёти зиндагии онҳоро барои аудиторияи ВАО равшан созад. Публитсист дар ин гузориш аз мавқеи эҷодӣ истифода намуда, Аловуддин Абдуллоевро ба ҷомеа ҳунаrpеша ва санъаткори асил шинос мекунад. Бояд зикр кард, ки муаллиф дар очерки мазкур ба бурду бохти қаҳрамонони намоишнома бештар таҷдиди назар мекунад ва бо ҷунин гуфтаҳо гузоришро ҳусни анҷом мебахшад: «Аловуддин бори чорум аст, ки ҷоидаи Беҳтарин нақши мардона»-ро мегирад, дар фестивалозмунҳои «Парасту»... Паки Аловуддин то охири намоиш сода асту гуфтору содарафтор бо омезиши шӯҳӣ. Чеҳраву нигоҳ хислатҳои худро дар шаклҳои гуногун давроварда метавонад» [7].

Таҳқиқи мо дар ин ҷабҳаи нигориш ҷунин натиҷагирӣ кард, ки андешаҳо ва забону услуби 3. Ибод дорои шеваи публитсистӣ мебошад. Ҷунки гузориши мазкур бо муваффақияту дастовардҳои соҳаи фарҳанг ва корнамоиҳои ҳунармандони ин соҳа, баҳусус Аловуддинро тавонистааст муваффақона инъикос намояд ва дар ташаккули тафаккури фарҳангдӯстии омма нақши худро гузорад. Ҳамзамон, ин мавод бештар хусусияти бадеиву фактологиро фарогир буда, дар умум ду ҷабҳа: инъикоси дастоварди як ҳунаrpеша ва як намоишномаи театри бахшида шудааст.

Дар ин давраи таҳқиқоти илмӣ муайян гардид, ки бештари матолиби публитсистии Зариф Ибод дар таҷассуми масоили маданӣ, эҳёи арзишҳои фарҳангии миллӣ дар қолаби мавзӯи театр ва дигар масоили марбут ба инро дар жанрҳои мухталиф рӯи ҷоп овардааст.

Хулоса, Зариф Ибод инъикосу баррасии масоили фарҳангу тамаддуни миллати тоҷик пардохта, аз рафти таҳқиқоти худ дар нашрияҳои даврии маводу мақолаҳои публитсистиро ба нашр мерасонад. Ҳамин тариқ, дар рафти пажӯҳиши мавзӯи мазкур муайян гардид, ки дар матолиби фарҳангиву маданияи ӯ бештар тасвир намудани лаҳзоти ҳунаrpешагони театру кино, масоили пос доштани фарҳанг ва арзишҳои миллӣ, забони тоҷикӣ, диққати худро равона кардааст. Маҳорати ҳар як публитсисту журналисти воқеънигор ва ҳунарманд дар он аён мегардад, ки фикру мулошизаҳои худро ба хонанда ва аудиторияи ВАО расонда тавонад.

Дар умум, очеркҳо ва осори публитсистии Зариф Ибод таъсирбахш арзёбӣ мегардад, ҷунки дар ташаккули афкори умум ва ҳисси арҷ гузоштан ба ватандӯстиро бедор месозад.

Китобнома:

1. Алишери, А. Воқеият ва бадеият дар публитсистикаи Шодон Ҳаниф (монография) / А. Алишери. – Душанбе: Дониш, 2025. – 180 с.
2. Мирзозода, Х. Луғати мухтасари истилоҳоти адабиётшиносӣ / Х. Мирзозода. – Душанбе: Маориф, 1992. – 240 с.

3. Муллоева, Н. Инъикоси масоили фарҳангӣ дар репортажи телевизионӣ / Н. С. Муллоева // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе. - 2023. - №1(102). - С. 203-207.
4. Саъдуллоев, А. Хосияти адабиёт (Бунёди пайванди каломи бадеъ бо иҷтимоъ) / А. Саъдуллоев. – Душанбе: Адиб, 2000. – 256 с.
5. Хоҷаева, М. Ю. Бозтоби масъалаҳои фарҳанг дар ВАО (Маводи таълим барои донишҷӯёни ихтисоси рӯзноманигорӣ) / М.Ю. Хоҷаева. –Хуҷанд: Ношир, 2013. – 132 с.
6. Худоёрбекзода, Х. Инъикоси мароми мардум дар достони «Қишлоқи тиллоӣ»-и Мирсаид Миршакар / Х. Худоёрбекзода // Масъалаҳои илмҳои гуманитарӣ. – Душанбе. - 2025. - №4. - С. 204-221
7. Зариф, Ибод «Лаку пак» баҳои баланд гирифт / И. Зариф // Хатлон. – 2013. – 18.04. – С.3.
8. Зариф, Ибод Рӯ ба рӯ бо гузашта / И. Зариф // Ҳақиқати Қӯрғонтеппа. – 1986. 22.01. – С. 2.
9. Зариф, Ибод Аз рӯи вичдон / И. Зариф // Ҳақиқати Қӯрғонтеппа. – 1984. – 5.04. – С. 2.
10. Зариф, Ибодов Фарёди шоираи ноком / И. Зариф // Ҳақиқати Қӯрғонтеппа. – 1980. - 17.06. – С.3.
11. Зариф, Ибодов Ҳуҷум ба урфу одатҳои зарарнок. Тӯй ё маърака? / И. Зариф // Коммунисти Қӯрғонтеппа. – 1970. – 12.09. – С. 2.
12. Зариф, Ибод Дар музеи устод / И. Зариф // Вахш. – 1968. – 09.10. – С. 2.

НАВРӢЗ – ТИМСОЛИ АДОЛАТИ ИҚТИМОЙ

Охонниёзов Варқа Дустович²⁹

*Институти илмҳои гуманитарии
ба номи Б. Искандарови АМИТ*

Давру замон, сохтори ҷомеа, маросиму суннатҳои мардум тағйир мепазиранд ва рушди ҷомеаро фароҳам меоранд, вале ҷашни Наврӯз дар масири таърихи ҳазорсолаҳо ҳамчунон побарҷо буданаширо нигоҳ доштааст. Побарҷой ва ҷовидонагии ин ҷашни кӯҳани ниёгон ба сабабҳои зиёде пайвастагӣ дорад ва таъмини адолати иқтимоӣ дар маросимҳои он яке аз сутунҳои асосии пойдориш Наврӯз аст. Дар мақолаи пешниҳодишуда, муаллиф кӯшиши ба харҷ додаст, то бо мисолҳои мушаххас аз маросиму оyinҳои наврӯзӣ тимсоли адолати иқтимоӣ будани ин ҷашнро ғушзад кунад. Ў, аз ҷумла, таъмини адолати иқтимоии Наврӯзро барои тамоми қишрҳои ҷомеа аз ҷиҳати синну сол, ҷинс, сатҳи ҳаёти моддӣ, қобилияти корӣ, муносибати хешутаборӣ ва мисли инҳо мавриди таҳлил қарор дода, натиҷаҳои заруриро роҷеъ ба масъалаи марказии мақола ба даст овардааст. Дар мақола масъалаи зикришуда аз нигоҳи нави илмӣ ва бо истифода аз равиши методологии асли баррасӣ шудааст, ки ҳулосаҳоро аз ҷиҳати аҳаммияти назариявӣ ва амалӣ шакл дода, дурнамои таҳқиқоти минбаъдаи илмиро фароҳам меорад.

Калидвожаҳо: Наврӯз, адолат, адолати иқтимоӣ, маросимҳои наврӯзӣ, бозиҳои наврӯзӣ, бахшиши, бахшандагӣ, таъомҳои наврӯзӣ, хушҳолӣ, табассум, маҳдудиятҳо.

Наврӯз – символ социальной справедливости

Смена времен года, трансформация общественных структур, а также эволюция ритуалов и традиций сопровождают развитие человечества, однако праздник Навруз сохраняет свою культурно-ценностную значимость на протяжении тысячелетий. Устойчивость и уникальность этого древнего праздника обусловлены рядом факторов, среди которых важное место занимает принцип социальной справедливости, отраженный в его обрядах и церемониях. В представленной статье автор предпринимает попытку обосновать положение о том, что Навруз выступает символом социальной справедливости, опираясь на конкретные примеры праздничных традиций и ритуальных практик. В частности, анализируется проявление принципов равенства и справедливости по отношению к различным социальным группам населения – с учетом возраста, пола, материального положения, трудоспособности, семейных и родственных связей. Исследование рассматривает заявленную проблему с новой научной позиции и с применением оригинального методологического подхода, что придает полученным выводам теоретическую и практическую значимость и открывает перспективы для дальнейших научных исследований.

Ключевые слова: Навруз, справедливость, социальная справедливость, церемонии Навруза, игры Навруза, прощение, щедрость, блюда Навруза, счастье, улыбка, ограничения.

Nawruz – a Symbol of Social Justice

The changing seasons, the transformation of social structures, and the evolution of rituals and traditions accompany human development, yet the holiday of Nawruz has retained its cultural significance and values for millennia. The stability and uniqueness of this ancient holiday are determined by a number of factors, among which the principle of social justice, reflected in its rituals and ceremonies, occupies a prominent place. In this article, the author attempts to substantiate the position that Nawruz serves as a

²⁹Охонниёзов Варқа Дустович - Институти илмҳои гуманитарии ба номи Б. Искандарови АМИТ, шӯбаи фолклор ва адабиёти Бадахшон, доктори илмҳои филологӣ. Нишони: ВМКБ, ш. Хоруғ, кӯчаи У. Холдоров, 4. Тел.: (+992)935931693; e-mail: shuwoz@mail.ru.

Охонниёзов Варқа Дустович - Институт гуманитарных наук имени академика Б. Искандарова НАНТ, отдел фольклора и литературы Бадахшана, доктор филологических наук. Адрес: ГБАО, г. Хорог, ул. У. Холдорова, 4. Тел.: (+992)935931693; e-mail: shuwoz@mail.ru.

Okhonniyozov Varka Dustovich - Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov of the NAST, Badakhshan Folklore and Literature Department, Doctor of Philological Sciences. Address: GBAO, Khorog, st. U. Kholdorov, 4. Tel.: (+992)935931693; e-mail: shuwoz@mail.ru.

symbol of social justice, drawing on specific examples of holiday traditions and ritual practices. Specifically, the author analyzes the manifestation of the principles of equality and justice across various social groups, taking into account age, gender, material status, ability to work, and family and kinship ties. The study examines the stated problem from a new scientific perspective and employs an original methodological approach, lending theoretical and practical significance to the findings and opening up prospects for further research.

Keywords: Nawruz, justice, social justice, Nawruz ceremonies, Nawruz games, forgiveness, generosity, Nawruz dishes, happiness, smile, restrictions.

Чашни Наврӯз шигифтиҳои зиёдеро дорост ва он мисли як муъҷизаи Офаридгор ба ҳар чашм ва дар ҳар давр ба таври хоса намудор мегардад. Боз садсолаҳои дигар мегузаранд, вале Наврӯзи куҳан ҷавонтару ҷавонтар мегардад. Ҷавони Наврӯз дар мувофиқати он ба ҳар давру замонҳо зоҳир аст ва шояд аз ҳамин хотир тариқаҳои алоҳидаи дини мубини Ислом ба он эътимоде зиёд зоҳир мекунанд ва онро ба боварҳои эътиқодии худ тавҷам медонанд [1, 1-12]. Ҳамин навгарой ва навғониҳои ин чашни куҳанбунёди аҷдодӣ онро умумибашарӣ сохт.

Дар ин мақола мо аз хусуси як хосияти Наврӯз, ки барои кулли башариат ва дар ҳамаи давру замонҳо доштани он зарурати маҳз буду аст, яъне хосияти адолати иҷтимоии он, чанд андешаро иброз мекорем. Хосияти адолати иҷтимоӣ доштани Наврӯз дар тамоми маросимҳои вобаста ба он дида мешавад ва тақрор мекунем, ки қабл аз ҳама, ҳамин хосият ин чашнро мақбули ҳамаи қишрҳои иҷтимоӣ қарор дод ва боиси пойдории он гардид.

Дар ҷашнгирии Наврӯз ҳамаи қишрҳои ҷомеа баробар ширкат меварзанд ва касе аз касе боло нест ва бартарӣ надорад, баръакс ҳамагон бартариро соҳибанд ва ҳуқуқи бархӯрдор будан аз тамоми неъматҳои наврӯзӣ доранд. Инро метавон муродиф ва тимсоли саховати Замин донист, ки дар ин давра неъматӣ сабзиш ва рустанро барои кулли мавҷудот муҳайё месозад. Ва ҳамчунон, Офтоб, ки қутбнамои давраҳои то наврӯзӣ ва наврӯзӣ ҳаст, дар ин ҳангом нуру гармии худро барои кулли ашё, аҷсом ва мавҷудоти олам ҷоннок месозад. Наврӯз рӯзи ҳаллоқият аст [7, 135-147], пас, мардум ҳам наметавонанд дар ин ҳангом мардумӣ надошта бошанд.

Ҳабибуллоҳи Исмоилӣ, аз муҳаққиқони муосири Эрон, дар мақолае роҷеъ ба наврӯзнамаҳо изҳори назар намуда, бо таъя ба маводи таҳлили дастрас чанд нуктаро аз “нигоҳи ҷомеашинохтӣ ва бо рӯйкарди коркардгаро”-и Наврӯз дар Эронзамин чунин изҳор доштааст:

- эҷод, тақвият ва ҳифзи руҳҷамъӣ;
- эҷод, тақвият, тавсеъа ва ҳифзи равобитӣ иҷтимоӣ;
- эҷод, тақвият, ҳифз ва густариши инсиҷоми фарҳангӣ, ҳамбастагии қавмӣ – иҷтимоӣ ва вифоқи фарҳангӣ;
- эҷод, тақвияти ҳисси ҳамгирӣ байни кишварҳои ҳавзаи Наврӯз;
- эҷоди ҳисси ҷомеапазирӣ;
- эҷоди ҳисси тааллуқоти иҷтимоӣ ва фарҳангӣ;
- ҳифзи асолат ва ҳуввияти миллӣ ва фарҳанги решадорӣ таърихӣ;
- эҷоди фазои шод ва фараҳангез дар ҷомеа [3, 16-17].

Дар аксари кулли нуктаҳои боло руҳия ва ҳисси иҷтимоӣ мавҷеъ дорад ва аз ин рӯ, мо Наврӯзро тимсоли адолати иҷтимоӣ унвон намудем. Акнун ба мушаххасоти масъала мегузарем.

Аввал: маросимҳои наврӯзӣ ширкати қишрҳои иҷтимоиро аз лиҳози *синну сол* маҳдуд намеkunанд. Дар он мардум, ба қавле “аз ҳафт то ҳафтодсола” ширкати баробар ва ғаъол дорад. Аз ҷумла, ширкати кӯдакон, навҷавонон ва ҷавонон дар аксари маросимҳо таъмин аст ва тақдими ширинӣ барои кӯдакон аз расмҳои олитарини Наврӯз аст. Дар ин бора ҳоҷати ба шоҳидӣ гирифтани манбаъҳои таҳлилӣ ва илмӣ зарурат надорад, зеро ҳамаи мо шоҳиди ҳол ҳастем, ки мардум аз хурд то калон дар чашни Наврӯз мустақиман иштирок мекунанд. Танҳо метавонам ҳамчун шоҳиди зинда таъйид кунам, ки ба ҳангоми ҷашнгирии Наврӯз дар деҳаи мо (деҳаи Шивози ҷамоати Деҳоти

Барвоз, ноҳияи Роштқалъа), дар баробари ширкат дар дигар маросимҳои наврӯзӣ, тамоми кӯдакон, ҷавонон ва ҳатто мӯйсафедони деҳа ба майдони ҳамвори деҳа барои гӯйбозӣ мефуромаданд. Муҳим ин набуд, ки кӯдак ё мӯйсафед мустақиман дар бозӣ ворид бошад, муҳим ин буд, ки ҳамакаса дар майдони гӯйбозӣ ҳузур дошта бошанд. Ин як мисоли оддӣ аз адолати иҷтимоии ҷашни Наврӯз аст, ки барои ширкат дар маросимҳояш дар миёни синну соли одамон тафриқа намегузошт ва маҳдудият ҷорӣ намекард.

Чун гӯйбозӣ ғолибан бозии мардона аст, духтаракон ва ҷавондухтарон то занони ҷавону кампирони солхӯрда дар таҳи чанору дигар дарахтони деҳа ҷамъ мешуданд ва ба рақсу бозӣ ва асосан арғунҷакбозӣ (алвонҷ тариқи арғамчини ба дарахт овезоншуда) машғул мегардиданд. Дар ин бозӣ низ албатта, модарони калонсол арғунҷакбозӣ намекарданд, вале дар хушҳолии умумӣ ширкат доштанд Аксари вақт арғамчинро маҳз мардҳо барои бозӣ дуруст мекарданд, то бовар дошта бошанд, ки бозӣ дар он хатареро барои бозигарон пеш намеорад [дар бораи бозӣҳои наврӯзӣ ниг.: 5].

Дуввум: ширкати мардум дар иҷрои суннатҳо, ойинҳо ва бозӣҳои наврӯзӣ аз ҷиҳати *ҷинсият* маҳдуд нест. Агар марди хона саҳари барвақт барои овардани наводаниҳолон ва ҷӯбдастаҳо барои ҷорӯбҳои хонапоқкунӣ мерафт, бонуи хона барои овардани об мутассаддӣ буд. Тақондан ва тоза кардани хона, ки аз суннатҳои асосӣ бо мафҳумҳои зоҳириву ботинӣ аст, дар водие аз ҷониби занони хона ва дар водии дигар аз тарафи мардони хонавода иҷро мешавад. Духтарони наврас ва болиғ, дар баробари писарбаччаҳо ва ҷавонон, бозӣҳои худро доранд ва ҳатто бо баччаҳо бозӣҳои якҷояро низ иҷро менамоянд.

Агар дар масъалаи баъзе аз бозӣҳои наврӯзӣ миёни ҷавонмардону ҷавондухтарон аз лиҳози хусусият ва талаби ин ё он бозӣ тафриқа мавҷуд бошад ё умуман, мавҷудияти бозӣҳои алоҳидаи духтарона ва писарона (ин масъала дар баъзе аз навоҳӣ бо хусиятҳои синнусолии наврасон иртибот дода мешуд, дар ин бора ниг.: 10, 271), дар иҷрои фароиз ва мароисмҳои дигар, масалан, истеъмоли таъомҳои наврӯзӣ, муборакбодӣҳои наврӯзӣ (истиқболи ҳам ҷавондухтару ҷавонписар, зану мард аз ҷониби кадебонуи хона бо самимияти якхела анҷом мегардад), тақдими шириниҳои наврӯзӣ, тамошои хурсандиҳо ва иштирок дар хушҳолиҳои наврӯзӣ, доштани либоси нав ё тозаи наврӯзӣ, суруд ва рубоихониҳои наврӯзӣ миёни духтарону писарон ва занону мардон ягон намуди *таъбиз* (*дискриминатсия*)-и *ҷинсӣ* вуҷуд надорад.

Сеюм: таъбиз дар маросимҳои наврӯзӣ умуман вуҷуд надорад, хосса ҳангоме, ки сухан аз *мувоҷибаи калонсолон, дардмандон ва барҷомондагонӣ* ҷомеа меравад. Наврӯз барои ҳамагон имкониятест барои дидорбинии якдигар, зиёрати волидайн ва калонсолони хонавода, хабар гирифтани аз ҳоли ғарибону ятимону беморон ва амсоли инҳо, ки рукне аз аркони адолати иҷтимоӣ мебошад. Ба чанд мисол мурур мекунем:

- наварӯсонро дар ҷашни Наврӯз барои салом ва хабаргирии волидайн ва дигар калоншавандаҳои хешу ақрабо мебаранд;
- калонсолони хонаводаро зиёрат мекунанд;
- аз беморон хабар мегиранд;
- ба бенавоён кӯмак мерасонанд;
- ғарибону ятимонро менавозанд;
- зиндонӣро озод мекунанд (подшоҳон, роҳбарони мамлакатҳо);
- мардум таъомҳояшонро ба якдигар бахш мекунанд;
- арвоҳи гузаштагонашонро ёд мекунанд ва ҳатто ба номи онҳо таъомҳои махсус мепазанд;
- ба Офаридгорашон дуо ва ниёиш мекунанд.

Барои тақвияти андешаҳо боз як мислоро аз ҳаёти худам меорам, ки ба фикри инҷониб, инъикоси олитарин хосияти иҷтимоии Наврӯз аст.

Мардуми кӯҳистон дар рӯзи аввали Наврӯз сахари барвақт нахуст ба хонаводае мераванд, ки дар давоми сол узверо аз аъзои хонаводаашон аз даст додаанд. Ба хонаи азодор даромада, ҷорӯбҳои «савора» ва «пиёда»-и барои тоза кардани хонаро омодаи кор мекунанд ва соҳиби азоро тасалли дода, ўро (аҳли хонаводаро) барои баромадан аз ғамму ғусса ва ҳамроҳ гардидан ба хушҳолии наврӯзӣ ҳидоят мекунанд. Дар ин бора муаллифони китоби «Шогуни баҳор» иттилои зиёдтарро манзур гардондаанд, ки ҷолиби мутолиа ва андеша аст [15, 73-74].

Чаҳорум: *бахшиш ва бахшандагӣ* аз рукнҳои дигари Наврӯз аст, ки аз хусусияти адолатгустарии Наврӯз гувоҳӣ медиҳад.

Чуноне, ки қайд гардид, дар ин рӯз зиндониёро раҳо месозанд ва ин маънои авфи гуноҳро дорад ва он дараҷаи баландтарини адолат аст.

Бахшиш ва бахшандагӣ дар Наврӯз дар ду самт зоҳир мегардад, ки яке бахшидани молу чизе аз ҷониби дороён ба нодорон ва бахшандагӣ аз ин муҳимтар, гузаштан аз гуноҳи касе мебошад. Боз ҳам, ба шохидӣ аз зиндагии худам, агар касе дар деҳа бо касе ба иллате дари оҳанин буд, маҳз дар иди Наврӯз калоншавандаҳои деҳа онҳоро ба сари дастурхони ошӣ меоварданд. Дар мавридҳои алоҳида, шахси худро дар ин ё он ҳолат гунаҳгор пиндошта (нисбати шахси дигар), худ ба пой худ барои талбидани авфи гуноҳаш мерафт.

Ва ниҳоят: Наврӯз тақдими *хушҳолӣ, табассум ва мурувват* аст, ки нафаре аз он дар канор наместонад. Барои Наврӯз чиҳил рӯз пеш мардум ҳамакаса омодагӣ мебинанд. Дар хонавода ё худ оила, ки ячейкаи ибтидоии ҷомеа аст, ягон узви хонавода аз хушҳолии наврӯзӣ бебаҳра наместонад ва ҳар як бо тавон, зарфият, қобилият ва масъулияти худ дар омодагӣ ва истиқболи Наврӯз ширкати ғаёб дорад.

Мо рукнҳои таҳлил намудем, ки адолати иҷтимоии Наврӯзро муаррифӣ ва ҷилвагар месозанд. Бар замми ин, бархе аз маросимҳои Наврӯз маҳдудиятҳои низдоранд, ки боз ҳам ба таъмини адолати иҷтимоӣ нигаронда шудаанд. Ин маҳдудиятҳо ва ё талаботҳо барои тамоми узви ҷомеа якхела ва бидуни таъйини ҷорӣ мегарданд. Чанде аз онҳоро дар зимн зикр мекунем:

1) Дар давоми 40 рӯзи пеш аз Наврӯз ба сари равзани хона наомадан, онро накушодан ва ба пойгаҳи хона нигоҳ накардан барои ҳамаи аҳли хонавода манъ буд. Ин амали мамнуъро муҳаққиқон Ш. Юсуфбеков ва А. Шоинбеков бо як ҷумла қайд кардаанд, вале мутаассифона, талабу моҳияти онро шарҳ надодаанд [15, 79-80].

Мусаллам аст, ки шумораи 40 дар фарҳанг ва маросими тоҷикон дорои мазмуни махсуси рамзӣ ва муқаддас аст. Он бештар ҳамчун марҳилаи камолот, анҷоми давраи интизорӣ ё таҳаммул шинохта мешавад, ки дар расму оинҳо, ба монанди чиллаи навзод, чиллаи арӯс, маросими чили пас аз рӯзи марги шахс ва чиллаҳои мавсимӣ нақши калидӣ дорад [ниг.: 12, 69-76].

Дар иртибот бо Наврӯз ин масъаларо дар чиллаҳои мавсимӣ ба инобат гирифтани зарур аст, яъне чиллаи сарди зимистон, ё худ чиллаи калон, ки паси сар мегардад, мардум ҷашни махсусро бо номҳои «Граваш», «Хирпичор», «Хирпапӯд», «Хорпачор» ва мисли инҳо, ки ба ҷашни аҷдодии Сада далолат доранд, таҷлил менамуданд [13, 23]. Ба назар мерасад, ки пас аз чанд рӯзи ҳамин ҷашн, то расидани Наврӯзи шогун, ба муддати 40 рӯз ба сари равзани хона омадани ягон кас иҷозат дода намешуд. Равзани хонаи урфии ориёӣ дар ин маврид ҳамчун ҷои нур ва покизагӣ маҳсуб меёфт [14, 145] ва шояд аз ин хусус мардум намехост, ки ягон ифлосие аз ин роҳи нур ба хона ворид гардад.

2) Аз бегоҳи рӯзи аввали Наврӯз сар карда, то сахари рӯзи дигар ба хонаҳои якдигар даромадани ҳамсоҳро ва шахсони бегона мамнуъ мегардад. Ин расмро мардум бо номҳои «кишӣ», «пичрӯмч», «парчирумч» ва мисли инҳо ном мебаранд ва он танҳо пас аз сахари барвақт ба хона омадани марди шогунӣ аз байн бардошта мешавад [4, 57-58; 13, 24; 15, 74-80].

Бинобар иттилои М.С. Андреев ва А.А. Плавтсов, то охири асри XIX дар деҳаҳои Рин ва Намадгути водии Ишкошим ин мамнуй то ба ҳафт рӯз барои сокинони

ҳамсоядеҳаҳо қорӣ будаст. Он танҳо пас аз омодани марди шогунӣ бо номи «созворӣ» ба деҳа аз байн бардошта мешуд [6, 27-28].

3) Марди хона, ки саҳарӣ барвақт барои овардани чӯбҳо ва навдаҳо аз дарахти бед (барои бастани қорӯбҳо ва сохтани даста барои дутои онҳо) мерафт, пеш аз тулуи офтоб бояд ба хона бармегашт. Шарти дигар ин буд, ки ӯ набояд бо роҳи рафтааш боз гардад; баръакс бозгаштанаш бояд ба роҳи дигар сурат мегирифт. Ҳамин шарт барои қадбонуи хона низ қорӣ буд, вақте ки ӯ барои овардани об мерафт.

4) Дар тӯли аз 7 то 10 рӯзи то Наврӯз, аз узви хурди оила то узви калонсол саҳарӣ, пеш аз ба берун баромадан бояд ғизоеро ба миқдори кам ба даҳон меандохт. Дар акси ҳол, ўро мурғи ҳилол ё қумбан (навъи кабутаре аст, ранги кабудӣ баланд дорад ва дар тасаввури мардум хосияташ нек нест) мезад, яъне агар овози ин ду паррандаро шунавад, аз яке ифлос (шабушқин) мешавад ва аз дигаре ғамнокӣ ба ӯ мерасад.

5) Дар бисёре аз водиҳои Бадахшон ҳангоми расидани Наврӯз ҳанӯз заминҳо зерӣ барф қарор мегиранд. Аксар ин барф аз вазидани бодҳои водӣ ба шакли сахтшуда табиӣ меёбад ва об шуданаш нисбатан дер сурат мегирад. Барои суръат бахшидан ба ин амал, мардум аз пошидани хоку хокистар ба рӯи барф истифода мекунанд. Аммо дар иҷрои ин амал низ маҳдудият ва мамнуият мавҷуд аст, яъне хоку хокистарро набояд баъди баромадани офтоб ба рӯи барф пошид [15, 80].

Талаботи мазбур ва соири талабот нисбати мамнуъ будани амалҳои мушаххас дар иҷрои маросимҳои наврӯзӣ барои кулли аҳли ҷомеа ва аъзои як оила ҳатмист ва дар иҷро ё нақзи иҷрои онҳо касе имтиёз надорад. Ин вазъ низ ба адолати иҷтимоии Наврӯз далолат мекунад.

Андешаҳои файласуфи тоҷик Акбари Турсон дар ин маврид аз беҳтарин андешаҳои шарҳи моҳияти аслии Наврӯз аст, ки изҳор доштаст: «Культура Навруза зиждётся на ценностях, которые не чужды фундаментальным духовным началам жизни других народов мира. В самом деле, Навруз – не праздник победы над кем-то или день национального плача по случаю поражения от кого-то; тем более - это не день ритуального возмездия за зло причинённое субъекту праздника кем-то и когда-то... Словом, не этос и не пафос Навруза не направлен против кого-бы не было» [11, 20].

Оре, на этос ва на пафоси Наврӯз ба муқобили ҳеҷ касе равона намегардад, зеро ин ид иди ғалаба ва бартарият бар касе нест ва он рӯзи мотами миллий дар заминаи мағлубият аз касе ҳам нест ва ҳатто он рӯзи интиқоми маросимӣ барои амали бад нисбати соҳибҷашнон, ки аз ҷониби касе ё замон содиршуда будааст, ҳам нест. Фарҳанги Наврӯз бар арзишҳои асосӣ ёфтааст, ки ба принсипҳои асосии маънавии ҳаёти халқҳои дигари ҷаҳон бегона нестанд.

Ҳангоми чустуҷӯи мавод роҷеъ ба иртиботи Наврӯз бо адолати иҷтимоӣ, банда бо як мақолаи ҷолиби муҳаққиқони ҳуқуқшинос профессор Э.Б. Буризода, номзадҳои илмҳои ҳуқуқшиносӣ Эмомализода Наврӯз ва Холинова Мишгона рӯ ба рӯ шудам, ки роҷеъ ба «Чашни Наврӯз ва адолати судӣ» иншо шуда, дар таърихи 13 март соли 2025 дар сомонаи АМИТ нашр гардидааст. Хулосаи муаллифони мақола ин аст, ки: «Дар амалӣ шудани ҳадафҳои Наврӯзи ориёӣ падидаҳои адолати иҷтимоӣ, ҳуқуқ, қонун, сарвари давлат ва ниҳоди судӣ нақши бузург доранд. Он чашни адолат, ғолибияти некӣ ба бадӣ, ҳақ ба ноҳақ, ҳуқуқ ба ноҳаққӣ номидан раво аст» [2].

Бадеҳист, ки муҳаққиқони мазбур ба масъала аз диди ҳуқуқшиносӣ бархӯрд намудаанд ва маросиму суннатҳои онро бо мафҳумҳои судӣ, махсусан адолати судӣ муқоисакунон таҳлил намудаанд. Мо наметавонем ҳамаи андешаҳои онҳоро дар ин самт тасдиқ ё инкор кунем, вале барои мо муҳим ин аст, ки муҳаққиқони мазбур адолати иҷтимоии Наврӯзро дар маркази диққат қарор додаанд.

Ба натиҷагирӣ аз таҳлили мавзуи марказии мақола метавон чунин нуктаҳои муҳимро барои таҳқиқи оянда шакл дод:

1. *Наврӯзро бояд ҳамчун механизми фарҳангии танзими ҷомеа баррасӣ кард.* Ин падидаи нотакорони иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ангезаи дастҷамъона (коллективӣ)-ро

барои барқарор кардани тавозуни вайроншуда дар ҷомеа, коҳиш додани низоъ ва тақвияти эътимод байни одамон эҷод мекунад.

2. *Наврӯз тимсоли адолати иҷтимоӣ ва тавозуни экологӣ аст.* Бадеҳист, ки Наврӯз таърихан бо тақвими кишоварзӣ ва эҳтиром ба неруҳои табиӣ алоқаманд аст. Анъанаву маросимҳои ин ид унсурҳои эҳтиром ба замин, об, рустаниҳо ва ҳайвонотро дар бар мегиранд. Ин мафҳуми адолати экологӣ – тавозуни байни ниёзҳои инсон ва зарфияти табиатро инъикос мекунад. Дар баҳсҳои илмӣ муосир, чунин ғояҳо бо принципҳои рушди устувор алоқаманданд, ки дар он адолати иҷтимоӣ бидуни тавозуни экологӣ ғайриимкон аст. Дар ин замина, Наврӯз ҳамчун пояи фарҳангӣ барои огоҳии экологӣ аҳамияти нав пайдо мекунад.
 3. *Наврӯз адолати байни наслҳои башарро таъмин мекунад.* Чуноне ки зикр гардид, яке аз суннатҳои калидии ин ид эҳтиром ба пиронсолон ва ғамхорӣ ба ҷавонон аст. Дидорбинии волидон, кӯмак ба ҳешовандони солхӯрда ва дуои хайр ба кӯдакон принципи тавозуни байнинасли, ки масъулиятҳо ва ҳуқуқҳоро таъмин месозанд, инъикос мекунад. Аз нигоҳи назарияи иҷтимоӣ, адолати байнинасли омили муҳим дар суботи ҷомеа аст, зеро он интиқоли сармояи фарҳангӣ, арзишҳо ва меъёрҳои рафторро таъмин мекунад. Наврӯз ҳамчун механизми иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ҳамбастагии байнинаслиро тарғиб мекунад ва идомаи арзишҳои фарҳангӣ ва устувории сохтори иҷтимоии ҷомеаро таъмин менамояд.
 4. *Наврӯз ҳамчун намунаи ҳамгироии ихтиёрии аҳли ҷомеа олитарин арзиш дорад.* Хусусияти фарқкунандаи ин ҷашни аҷдодӣ кумаки ихтиёрӣ ба ниёзмандон дар шаклҳои гуногун, ба мисли тақсими сару либос, ғизо ва таъомҳои хайриявӣ, дастгирии оилаҳои камдаромад ва баргузориҳои чорабиниҳои дастаҷамъӣ (тоза кардани гузару кӯчаҳо, тоза кардани дару ҳавлӣ ва хонаҳои одамони муҳтоҷ, таъмини маризон бо доруворӣ ва ғайра) мебошад. Бар хилофи сохторҳои расмӣ, ки амалҳои болоро аз рӯи нақшаи муайян ва талаботи меъёрҳои қонунӣ (ҳуқуқӣ) барои тақсими захираҳо анҷом медиҳанд, дар доираи Наврӯз ин фаъолиятҳо бар мабной ангезаи ахлоқӣ, ки бар асоси анъана ва тасдиқи ҷомеа асос ёфтааст, роҳандозӣ мешаванд. Дар илми ҷомеашиносӣ онро шакли ҳамбастагии уфуқӣ (горизонталӣ) меноманд, ки дар он адолати иҷтимоӣ на тавассути маҷбуркунӣ, балки тавассути меъёрҳо ва арзишҳои фарҳангӣ нигоҳ дошта мешавад. Аз ин лиҳоз, Наврӯз бояд чун модели адолати иҷтимоӣ, ки бар асоси ҳамгироии ихтиёрӣ ва масъулияти ахлоқӣ асос ёфтааст ва ваҳдати эътимоди иҷтимоиро тақвият медиҳад, баррасӣ гардад.
- Барои ҷомеаи мо Наврӯз ҳамчун ҷашни миллӣ дар нигоҳи доштани суботи иҷтимоӣ нақши муҳим дорад.

Китобнома:

1. Алиасғари Шеърдӯст. Сарсухан / Алиасғари Шеърдӯст // Дувоздаҳ рисолаи наврӯзӣ. Дафтари якум. Тасҳеҳ, муқаддима ва таълиқоти Ҳабибуллоҳи Исмоилӣ. – Пажӯҳишгоҳи фарҳанги форсӣ – тоҷикӣ: Пайванд, 1391 ҳ.ш., 2012 м. – С. 1-12.
2. Буризода, Э.Б., Эмомализода, Н., Холинова, М. Ҷашни Наврӯз ва адолати судӣ, сомонаи АМИТ <https://amit.tj>, аз 13 март соли 2025. Санаи вуруд: 17.02 2026.
3. Исмоилӣ, Ҳабибуллоҳ. Наврӯзнама – ҳуввиятномаи Эронзамин / Ҳабибуллоҳи Исмоилӣ // Наврӯзнама. Дувоздаҳ рисолаи наврӯзӣ. Дафтари якум. Тасҳеҳ, муқаддима ва таълиқоти Ҳабибуллоҳи Исмоилӣ. – Пажӯҳишгоҳи фарҳанги форсӣ – тоҷикӣ: Пайванд, 1391 ҳ.ш., 2012 м. – С. 13-39.
4. Қурбонхонова, Н.М. Дирӯз ва имрӯзи Наврӯзи Бадахшон / Н.М. Қурбонхонова, Ш. Азорабекова, О. Шакармамадов. – Душанбе: Сифат-Офсет, 2024. – 142 с.
5. Қурбонхонова, Н.М. Бозиҳои наврӯзӣ дар Бадахшон / Н.М. Қурбонхонова. – Хоруғ: Матбааҳои ВМКБ. – 60 с.

6. Материалы по этнографии иранских племен Средней Азии. Ишкашим и Вахан. Собрала М.С. Андреев и А.А. Половцов // Сборник музея по антропологии и этнографии при Императорской Академии Наук. - СПб, 1911. – 41с.
7. Охониезов, В.Д. Асли моҳияти ҷашнгирии Наврӯз дар Бадахшон / В.Д. Охониезов // Суханшиносӣ. – Душанбе. - 2020. - № 1. – С. 135-147.
8. Охониезов, В.Д. Арзиши як мақолаи муҳаққиқ Н.А. Кисляков барои омӯзиши ҳаёт ва фарҳанги язғуломиҳо / В.Д. Охониезов // Масъалаҳои илмҳои гуманитарӣ. - 2025. - №3. – С. 83-95.
9. Охониезов, В.Д. Даҳ мақолае, ки арзиши даҳ асар доранд (андешаҳо перомунӣ чанд намунаи осори арзишманди муҳаққиқони рус роҷеъ ба фарҳанг, забон, фолклор ва адаби тоҷикони кӯхистони Бадахшон) / В.Д. Охониезов. – Душанбе: Сифат-Офсет, 2025. – 226 с.
10. Розенфельд, А.З. Дарвазско-Ванджский фольклор / А.З. Розенфельд // Страны и народы востока. Средняя и Центральная Азия. География, этнография, история. Выпуск 22, книга 2. – М.: Наука, 1980. – С. 263-273.
11. Турсон, А. Навруз как культурно-исторический феномен: к герменевтике ирано-таджикского новогоднего праздника / Акбар Турсон // Навруз как явление мировой культуры. – Душанбе: ОО «Контраст», 2012. – С. 16-62.
12. Чвырь, Л.А. Три «чилла» у таджиков / Л. А. Чвырь // Этнография Таджикистана. – Душанбе: Дониш, 1985. – С. 69-76.
13. Шакармамадов, Н. Оинҳои Наврӯзӣ дар Бадахшон / Н. Шакармамадов. – Душанбе: Дониш, 2012. – 99 с.
14. Шохуморов, А. Памир – страна ариев. – Хорог, 1999. – 152 с.
15. Юсуфбеков, Ш. Шогунӣ баҳор / Ш. Юсуфбеков, А. Шоинбеков. – Душанбе: Эргграф, 2019. – 215 с.

ТДУ: 94(575.32)"1925/1985":338.1:316.42

**ОМӮЗИШИ МАСЪАЛАИ ТАҲАВВУЛОТӢИ ҶОМЕАӢИ ВА АВЗОИ ИҚТИСОДИӢИ
ИҶТИМОӢИИ ВМКБ ДАР СОЛӢИ ҲОКИМИЯТИ ШӮРАӢИ (солҳои 1925-1985)
Шоинбеков Алоvidдин Абдуллобекович ³⁰**

*Институти илмҳои гуманитарии ба
номи академик Б. Искандарови АМИТ*

Барои боз ҳам равшантару возеҳтар инъикос кардани заминаҳои таърихӣ таҳаввулотҳои ҷомеаӣ ва авзои иқтисодӣ иҷтимоӣ ВМКБ дар солҳои соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мақола таърихи муҳтасари таҳаввулотҳои ҷомеаӣ дар Бадахшон нишон дода шудааст. Сокинони Бадахшонӣ кӯҳӣ дар асрҳои миёна ва давраи нав сохти феодалӣ (патриархалӣ-авлодӣ) – ро аз сар гузаронда, дар қарни XX яку якбора ба сохти сотсиалистӣ гузаштанд ва дар давраи ҳокимияти Шӯравӣ дар ВМКБ таҳаввулотҳои калони ҷомеаӣ, тағйиротҳои зиёди иқтисодӣ иҷтимоӣ рух

³⁰ **Шоинбеков Алоvidдин Абдуллобекович** - Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ, шуъбаи таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносӣ, номзади илмҳои таърих. Нишони: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ВМКБ, ш. Хорог, кӯчаи В. Гулмаҳмад, 52/6. Тел.: (+992)936001970; e-mail: shoinbekovaloviddin@gmail.com.

Шоинбеков Алоvidдин Абдуллобекович – Институт гуманитарных наук имени академика Б. Искандарова НАНТ, отдел истории, археологии и этнографии, кандидат исторических наук, Адрес: Республика Таджикистан, ГБАО, г. Хорог, ул. В. Гулмахмада, 52/6. Тел.: (+992)936001970; e-mail: shoinbekovaloviddin@gmail.com.

Shoinbekov Aloviddin Abdullobekovich - Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov of the NAST, Department of History, Archeology and Ethnography, candidate of Historical Sciences. Address: Republic of Tajikistan, GBAO. Khorog, st. V. Gulmahmad, 52/6. Tel.: (+992)936001970; e-mail: shoinbekovaloviddin@gmail.com.

доданд, ки камбудиҳо низ доштанд. Бинобар ин муаллифи мақола ба омӯзиши ин масъала аз нигоҳи таърихшиносӣ диққат дода, муайян кардааст, ки барои чӣ муаррихони Шӯравӣ имконият надоштанд, ки камбудиҳои ин таҳаввулотҳоро нишон диҳанд.

Калидвожаҳо: заминаҳои таърихӣ, таҳаввулотҳои ҷомеавӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, ВМКБ, муаррихон, камбудиҳо, инъикос, ҳокимияти Шӯравӣ.

Исследование вопроса социальных изменений и социально-экономической ситуации в ГБАО в годы советской власти (1925-1985 гг)

Для более четкое и ясное отражение исторические предпосылки социальных изменений и социально-экономической ситуации в ГБАО в годы независимости Республики Таджикистан, в статье представлена краткая история социальных изменений в Бадakhшане. Жители горного Бадakhшана в средние века и новое время пережили феодальную (патриархально-родовую) формацию, а в XX веке резко перешли к социалистической формации. В Советский период в ГБАО переживали крупные социальные и социально-экономические изменения, которые, однако имели свои недостатки. Поэтому автор статьи уделит внимание изучению этого вопроса с точки зрения историографии и выявил, почему советские историки не имели возможность указать на недостатки этих изменений.

Ключевые слова: Исторические предпосылки, социальные изменения, экономическое, социальное, ГБАО, историки, недостатки, отражение, Советский власть.

Study of Social Changes and the Socio-Economic Situation in GBAO during the Soviet Period (1925–1985)

In order to present a clearer and more comprehensive understanding of the historical prerequisites of social changes and the socio-economic situation in the Gorno-Badakhshan Autonomous Region (GBAO) during the years of independence of the Republic of Tajikistan, this article provides a brief overview of the history of social transformations in Badakhshan. The inhabitants of mountainous Badakhshan during the medieval and early modern periods experienced a feudal (patriarchal-clan) formation, and in the twentieth century they rapidly transitioned to a socialist formation. During the Soviet period, GBAO underwent significant social and socio-economic transformations, which nevertheless had certain shortcomings. Therefore, the author of the article pays special attention to examining this issue from a historiographical perspective and identifies the reasons why Soviet historians did not have the opportunity to point out the shortcomings of these transformations.

Keywords: historical prerequisites, social changes, economic, social, GBAO, historians, shortcomings, representation, Soviet power.

Мусаллам аст, ки ҳар як тағйироте, ки дар ҷомеа рух медиҳад, заминаи таърихӣ худро дорад. Заминаҳои таърихӣ таҳаввулотҳои ҷомеавӣ ва авзои иқтисодию иҷтимоӣ ВМКБ дар солҳои соҳибистиқлолии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз асрҳои миёна, давраи нав – “давраи Николай дар Помир”, давраи ҳокимияти Шӯравӣ сарчашма мегиранд³¹. Бинобар, ин барои боз ҳам равшантару возеҳтар инъикос кардани таърихи таҳаввулотҳои ҷомеавӣ ва авзои иқтисодию иҷтимоӣ ВМКБ дар солҳои соҳибистиқлолии Ҷумҳурии Тоҷикистон назаре ба таърихи мухтасари таҳаввулотҳои ҷомеавии Бадakhшонӣ кӯҳӣ меандозем.

Сокинони Бадakhшонӣ кӯҳӣ дар асрҳои миёна (асрҳои V-XV) ва давраи нав (асрҳои XVI - XIX) соҳти феодалӣ (патриархалӣ-авлодӣ) ба худ хосро аз сар мегузаронданд. Асрҳои миёна гуфта, тибқи назарияи марксистӣ асрҳои V-XV– ро ба назар мегиранд. Вале ин даврабандии таърихӣ ҷомеавӣ классикӣ (марксистӣ) ба баъзе давлатҳои Аврупо ва Амрико, ки дар давраи нав ба соҳти нави сармоядорӣ гузаштанд хос аст, аммо барои таърихи Бадakhшони кӯҳӣ ин даврабандӣ баробар намеояд. Он шакли классикии соҳти ғуломдорие, ки вучуд дошт, дар Бадakhшон қариб, ки мавҷуд набуд. Дар Бадakhшон

³¹ Чуноне, ки В. Охонниёзов қайд кардааст: мусаллам аст, ки таҳкурсеӣ ва заминаи онҳоро (дастовардҳо ва ҷолишҳои асри XXI) маҳз асрҳои пешин фароҳам оварда буданд. Кулли дигаргуниҳои тафаккурӣ, техникаӣ ва табиӣ таъсири азиме дар фарҳанг ва муносибати инсонҳо мегузаранд, агарчи ин дигаргуниҳо худ маҳсули фарҳанг ва муносибати одамон бошанд ҳам [7, 5].

феодалони калон набуданд. Муносибатҳои ҷомеавӣ дар шакли патриархалӣ авлодӣ вучуд доштанд.

Дар илми муосири таърих якто даврабандии сохти ҷомеавии “ҳатмӣ” вучуд надорад. Таърихнигории муосир нисбати даврабандии таърихӣ “бо намунаҳои бисёр рафтор” (“многомоделный подход”) мекунад [ниг.: 1, 433-454].

Аз ин намунаҳои бисёр “намунаи антропологӣ” барои даврабандии таърихи Бадахшон қуллайтар аст зеро ки ҳар як давраи таърихи Бадахшон бо марҳилаҳои “намунаи антропологӣ” мувофиқтар меоянд, ки онҳо чунинанд:

- марҳилаи якум ҷамоаи шикорчиён (асри санг).
- марҳилаи дуюм чорводорон ва зироаткорони нахустин (неолит ва асри биринҷ).
- марҳилаи сеюм ҷамоаҳои маҳаллӣ (локалӣ). Дар Бадахшони кӯҳӣ муддати тӯлонӣ ҷамоаҳои деҳот, муносибатҳои хешутаборӣ, коллективона муташаккилона истифода бурдани об, ба ҷойи ҳокимияти синфӣ ҳокимияти авторитарӣ вучуд дошт.
- марҳилаи чорум ба ҳаёти давлатҳо шомил шудан. (Бадахшон дар давраи қадим асрҳои миёна ва нав шомили давлатҳо буд).

Барои даврабандии таърихи сохти ҷомеавӣ дар Бадахшон “назарияи тамаддуни”-и Арнолд Тойнби боз ҳам қуллайтару дақиқтар аст. Зеро, ки тибқи назарияи ӯ минтақаҳои кӯҳӣ хусусияти хосӣ ҷомеавӣ доранд, ки ин хусусиятҳои хос инҳоянд: деҳаҳои хурди аҳолинишин; робитаҳои зичӣ хешутаборӣ; нақши баландӣ расму ойин; тағйиротҳои камсуръати ҷомеавӣ. Чунин ҷомеаҳо ҳазорсолаҳо шаклҳои қадимӣ худро нигоҳ медоранд [8, 130-145]. Бадахшони баландкӯҳӣ дастнарасу мушкилгузар низ шаклҳои қадиму асрмиёнагии худро то давраи барпо ва барқароршавии ҳокимияти Шӯравӣ нигоҳ дошт гарчанде ки дар асрҳои миёна дар фарҳанги маънавии сокинони Бадахшон низ таҳаввулоти назаррасе рух дод [ниг.:7].

Баъзе тағйиротҳои моддӣ ва тафаккурӣ (фикрӣ) дар ҷомеаи анъанавии Бадахшон баъди худихтиёрӣ³² ҳамроҳшавии Помир ба Россия аллакай падид омаданд. Дар арафа, рафти ҳамроҳшавшавии Помир ба Россия ва “давраи Николай дар Помир”(1895-1918) вазифаи махсус ва аваллиндараҷа дар пеши саёҳатчиён, ҷосусон, олимону сарҳадбонони рус дар он буд, ки бо ҳар роҳу восита ба боварии мардуми маҳаллӣ дароянд, мардумро ба тарафи худ ва ҳукумати худ ҷалб кунанд, худро дар назари мардум бо адлу боинсоф нишон диҳанд, дар байни мардум соҳибэҳтиром шаванд, ба зулму ситами ҳокимони маҳаллию истилогарони афғон (ки пушту паноҳашон инглисҳо рақибони сиёсии русҳо буданд) хотима диҳанд. Ва чуноне, ки аксарияти мадракҳои сарчашмаҳои ҳаттӣ таърихӣ он солҳо, қайдҳои ёддоштҳои сайёҳону олимони рус, мақолаҳои асарҳои таърихӣ ва маълумотҳои шифоҳӣ то замони мо расида шаҳодат медиҳанд, ҳақиқатан ҳам аксарияти намояндагони Россияи подшоҳӣ дар Помир дар миёни мардум обрӯю эътибори хосса пайдо карданд ва мардум ҳокимияти подшоҳии Россияро дар Помир тарафдорӣ мекарданд.

Таҳаввулоти калони ҷомеавӣ дар Помир (Бадахшони кӯҳӣ) дар давраи ҳокимияти Шӯравӣ рух доданд. Барҳам додани нобаробарии иҷтимоӣ, аз байн рафтани моликияти хусусӣ, тақсими замин ба деҳқонон, эълон доштани давлати Шӯравӣ-давлати синфи коргару деҳқон, оммаи васеъро дар мадди аввал ба худ ҷалб кард. Идеологҳо - мубалиғони сохти Шӯравӣ бартарияти сохти сотсиалистию Шӯравиро ҳаматарафа аз ҳукумати подшоҳӣ ва сохти феодалӣ тарғибу ташвиқ мекарданд. Вале вақте ки дар солҳои 30-юми қарни XX ҳангоми ташкил кардани колхозҳо, инқилоби маданӣ, ҳамоҳанги зиёд рӯи кор омаданд, озодиҳои суҳан, озодиҳои динӣ манъ гаштанду, таъқиботҳои сиёсӣ авҷ гирифтанд, руҳияи бисёр касон аз ин давлат баргашт, аммо

³² Ин истилоҳ чанбаи сиёсӣ дорад дар амал худихтиёрӣ не, мардум маҷбур шуд, дигар роҳе набуд, ки аз зулми афғон ва ҳокимони маҳаллӣ наҷот ёбанд.

ҳангоми Чанги Бузургӣ Ватанӣ ва баъд аз он боз идеологияи Шӯравӣ дар Бадахшон мустаҳкам гашт.

Бо барпо ва барқароршавии ҳокимияти Шӯравӣ дар Помир (ВМКБ) дар ҳаёти ҷомеавии сокинони Бадахшони Шӯравӣ тағйиротҳои калон ба вуқӯъ омаданд. Аниқтараш сохти ҷомеавӣ ба кулӣ тағйир ёфта, ба ҷойи сохти кӯҳнаи феодалӣ (патриархалӣ-авлодӣ) сохти нави ҷомеавӣ сохти сотсиалистӣ барпо ва барқарор гашт. Чунин тағйирот ё таҷриба дар дунё кам дида мешавад, зеро ки сокинони Бадахшони кӯҳӣ сохти сармоядориро аз сар нагузаронда, яку якбора аз сохти патриархалӣ-авлодӣ ба зинаи сотсиалистӣ ³³ гузаштанд. Ин албатта назария ва амалияи В. И. Ленин - барпокунандаи ҳокимияти Шӯравӣ (сохти сотсиалистӣ) дар аксарияти ³⁴ ҳудуди собиқ империяи Россия буд.

Дар муҳити сиёсӣ чуғрофии он давраи Помир ин таҳаввулотҳои калони ҷомеавӣ бо хусусиятҳои хосӣ худ рӯйи кор омад. Якум, ин ки хабари Инқилоби октябрии сотсиалистиро сарҳадбонони рус дар Помир хеле дер баъди 9 моҳ тавассути мактуби П. Воловик 2-юми июли соли 1918 шуниданд. Дуюм, ин ки сардори сарҳадбонони рус дар Помир полковник В. В. Фенин умед дошт, ки ин инқилоб шикаст меҳӯрад ва 4 моҳи дигар ҳукумати пештараи худро нигоҳ дошт, вале фаҳмид, ки болшевикон пурра ғалаба карданд, ноябри соли 1918 бо 32 аскарӣ қаторӣ ба воситаи Шохдараю Вахон ба Ҳиндустон мегурезад. Дар дидбонгоҳҳои сарҳадии Помир фақат якчанд офитсеру аскарони қаторӣ ва милитсияи халқӣ, ки аз байни сокинони маҳаллӣ бо теъдоди 300 нафар дар миёнаи соли 1918 таъсис дода шуда буданд, монданд. Роҳбариро дар Помир капитанҳо Юнг, Заёмкин ва табиби сарҳадбонон Вичич ба ўҳдаи худ гирифтанд. Рух додани ин воқеаҳоро як зумра муаррихони тоҷики Шӯравӣ, аз ҷумла М. Назаршоев [5, 83-87], М. Шерғозиев [9, 49], ғалабаи ҳокимияти Шӯравӣ дар Помир доништа навиштаанд, ки моҳи ноябри соли 1918 ЦИК - Кумитаи Иҷроияи Марказии Ҷумҳурии Мухтори Советӣ Сотсиалистии Туркистон ба Помир гурӯҳи Комиссияи ҳарбии сиёсӣ (бо теъдоди 20 нафар аъзои РКП (б) - Ҳизби Коммунистии Россияи болшевикӣ бо сарвари коммунист А. А. Холмаков фиристонданд. Ин гурӯҳ моҳи феввали соли 1919 ба Хоруғ расиданд. Аз охири соли 1918 то аввали соли 1919 дар деҳаҳои Помир ревкомҳо (кумитаҳои инқилобӣ) ташкил карда шуданд. А. А. Холмаков бо гурӯҳи кориаш дар мустаҳкам кардани кумитаҳои инқилобӣ корҳои зиёд анҷом дод [ниг.: 5, 87-90] вале 23-юми июли соли 1919 А. А. Холмаков кушта мешавад ва роҳбарии ноҳияи Помирро афсари рус П. Воловик ва духтури ҳарбии рус Вичич ба ўҳда мегиранд. Вале бо фаъл шудани ҳаракати босмачигӣ дар Помири Шарқӣ ва Туркистон декабри соли 1919 ба Помир гурӯҳи ҳарбиён тарафдорони сохти подшоҳии Россия бо сарвари полковник Тимофеев фиристонда мешаванд ва касоне ки тарафдори сохти коммунистӣ буданд, ба таъқибу фишор дучор шуданд [ниг.: 5, 92-94], аммо Тимофеев ҳокимияти худро дар Помир барқарор кардан натавонист ва апрели соли 1920 ба Чатроли Ҳинд мегурезад. Пирон ва собиқ амалдорони Помир аз нав ҳокимияти худро дар Помир барқарор мекунанд.

27-уми июни соли 1920³⁵ як гурӯҳ ҷавонони Хоруғ (зиёда за 20 кас) бо сарвари Азизбек Наврузбеков ворида қалъаи Хоруғ шуда, онро соҳиб шуда, Пирону амалдорони маҳаллиро дигар ба қалъа роҳ надоданд ва 29-уми июни соли 1920 аз нав барпошавии ҳокимияти Шӯравиро дар Помир эълон намуданд. Баъди чанд рӯз сарҳадбонони рус

³³ Тибқи назарияи муаррихони Марксизм- Ленинизм инсоният панҷ зина (форматсияи ҷомеавӣ) –ро аз сар мегузаронад, ки охиринаш баъди сохти сармоядорӣ коммунистӣ аст, ки дар он синфҳои бойу камбағал вучуд надорад ва истисмори одам аз тарафи одам барҳам меҳуранд. Ин назария бори нахуст аз тарафи К. Маркс ва Ф. Энгелс пешниҳод карда шуд, ки баъдтар аз тарафи В. И. Ленин такмил дода шуд.

³⁴ Як қисмати ҳудуди собиқ империяи Россия аз қабилҳои Финляндия аз ҳудуди империя баромад ва дар ин кишварҳо сохти сотсиалистӣ барпо нашуд.

³⁵ Дар китоби “Таърихи ВМКБ” (Душанбе, 2005), ин саънаи таърихӣ 27 июли соли 1920 нишон дода шудааст [ниг.: 9, 52].

коммунистҳо П. Воловик, духтур Вичич, Руднев бо ҷавонони Ишкошим тарафдорони инқилоб ба Хоруғ омада бо ҷавонони инқилобчиҳои Хоруғ пайваст гардиданд ва Ҳокимияти Шӯравиро дар Помир барпо намуданд [ниг.: 5, 95-96].

Доир ба ин ваъзият муаррихон донишмандони маҳаллӣ Қурбон Муҳаммадзода (Охунд Сулаймон) ва Муҳаббат Шохзода (Охунд Сайид Шохфутур) дар китоби худ “Таърихи Бадахшон” маълумоти муфасссал додаанд [ниг.: 2, 1-42]. Аз ин маълумотҳо бармеояд, ки гарчанде ки аҳолии маҳаллӣ доир ба ваъзи сиёсии он давра ки дар марказҳои собиқ империяи Россия Санкт-Петербург, Москва, Тошканд руҳ меод, оид ба ҷангҳои шахрвандӣ, интервенсияи хориҷӣ дар Россия (солҳои 1918-1920) ва ҳаракатҳои босмачигарӣ дар Осиёи Миёна иттилоо надоштанд ва сарфаҳм намерафтанд, бо сарвари сардорони сарҳадбонони отрядҳои ҳарбии Помир ва пирони мазҳабӣ амалдорони маҳаллӣ, дар таҳаввулотҳои ҷомеавӣ дохилии солҳои 1918-1920 ғаёлона иштирок кардаанд [муфасссал ниг.: 2, 24-42; 5, 86-97; 9, 47-54].

Баъди дуҷумбора барпо шудани ҳокимияти Шӯравӣ дар Помир (соли 1920), барои пурра барпо кардани соҳти Шӯравӣ дар Помир моҳи сентябри соли 1921 ба Помир «сегонаи ҳарбӣ» бо сардории Шириншоҳ Шохтемур фиристода мешавад. Оид ба кору рафти ғаёлият ва натиҷаҳои «сегонаи ҳарбӣ» бо сардории Ш. Шохтемур дар Помир ва руҳ додани таҳаввулотҳои гуногуни сиёсӣ маъмурӣ (ташкили кумитаҳои инқилобӣ) дар адабиёти илмӣ ва илмию оммавӣ маълумоти зиёд дода шудааст [Аз ҷумла ниг.: 9, 34-46; 54-57].

Дар Помир то соли 1924 ва баъд бо таъсис ёфтани ВМКБ (2-юми январи соли 1925) дар солҳои 20-30-юми қарни XX ҳақиқатан таҳаввулотҳои ниҳоят зиёди сиёсӣ, иқтисодӣ-иҷтимоӣ, фарҳангӣ рӯи кор омаданд [ниг.: 9, 58-102].

Барои амалӣ сохтани се вазифаи асосии сохтмони сотсиализм, коллективонии хоҷагии қишлоқ, инқилоби маданӣ, саноатикунонии мамлакат дар ИҶШС (СССР) аз ҷумла дар ВМКБ, низ таҳаввулотҳои назаррас руҳ доданд.

Ин таҳаввулоти ҷомеавӣ ба ҳаёти минбаъдаи сиёсӣ, иқтисодию иҷтимоӣ ва фарҳангии сокинони Бадахшон таъсири калон расонд, ки оқибату натиҷаҳои он дар тӯли таърихи мавҷудияти ҳокимияти Шӯравӣ дар Бадахшон (1918-1920-1991) маълум гашт.

Аз назари таърихшиносон агар ба омӯзиши масъалаи таҳаввулотҳои ҷомеавӣ ва авзои иқтисодию иҷтимоии ВМКБ дар солҳои ҳокимияти Шӯравӣ (1925-1985) назар андозем, аксарияти муаррихону таърихшиносоне, ки тадқиқи таърихи Бадахшон рӯ оварданд, маҳз ин давраи таърихӣ, яъне давраи Шӯравиро мавриди омӯзиш қарор доданд, зеро ки талаботи замону ҳизб ва сиёсати давлат ҳаминаро аз онҳо талаб мекард. Муссалам аст, ки таърихшиносони Шӯравӣ то соли 1985 аз доираи ҷаҳорҷӯбае, ки ҳизби коммунистӣ ва давлати Шӯравӣ барояшон муайян карда буд, баромадан наметавонишанд. Бинобар, ин муаррихони Шӯравӣ ба табадуллотҳои дигаргунӣ, ки дар давраи Шӯравӣ руҳ доданд, яктарафа ба манфиати ҳизбу давлат, фақат ҷиҳатҳои мусбӣ ин тағйиротро инъикос мекарданд. Вале ҷиҳатҳои манфӣ, ҳамоҳангҳои камбудии калоне, ки ҳангоми тақсимбандии марзӣ ҳудудии соли 1924, коллективонии хоҷагии қишлоқ (ташкили колхозҳои совхозҳо), кулак эълон доштани табақҳои миёнаи ҷомеа, бо инқилоби маданият фарҳангӣ (тағйир додани алифбои форсӣ, муборизаи шадиди атеистон зидди дину урфу одат, воридкунии босуръати фарҳанги бегона ва маҳдуд сохтани фарҳанги миллӣ), таъкиботҳои солҳои 30-юм ва оқибатҳои он, Ҷанги бузургӣ ватанӣ ва оқибатҳои он, камбудии солҳои 60-80-уми қарни гузашта, ки руҳ доданд, дар саҳифаҳои таърихи онрӯза инъикос наёфтанд.

Муаррихон наметавонишанд, ки ин камбудии калонро рӯйросту ошкоро ба қалам диҳанд, бинобар ин вақте ки таърихи Бадахшон Шӯравиро аз назари илмӣ таърихшиносон мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор медоданд, ин камбудии калонро сарф назар мекарданд (чунки талаботи воқеияти замон ҳамоно хел буд) ба камбудии ночизу

хурдтар диққати ассосии худро равона мекарданд. Барои мисол дар ин ҷо фақат як мақолаи академик Р. Масовро мисол мебиёрем.

Таърихнигорони маъруфи тоҷик академик Раҳим Масов мақолаеро таҳти унвони “Историография Советского Бадахшана” махсус ба таърихнигории Бадахшони Шӯравӣ бахшида, комёбиҳо ва камбудии муаррихоне, ки таърихи шӯравии ВМКБ - то соли 1980 омӯхтаанд, баррасӣ намудааст. Аз ҷумла камбудии муаррихонро дар он мебинад, ки: то кунун (яъне то солҳои 80-ум) санаи аниқ барпошавии ҳокимияти Шӯравӣ дар Помир муайян нашудааст; дар Помир қувваҳои инқилобӣ буданд ё не?; фаъолияти Сегонаи ҳарбӣ пурра инъикоси худро наёфтааст; баъзе санаҳои хронологӣ вобаста ба фаъолияти Сегонаи ҳарбӣ дар Бадахшон аниқ нашудаанд; таъсисёбии Кумитаҳои инқилобӣ, (ревкомҳо) Шӯроҳо ва вилояти Помир дар Бадахшон ба таври махсус мавриди омӯзиш қарор наёфтааст; хусусиятҳои хоси этникию ҷуғрофие, ки сабабҳои мухторияти вилояти Помир ва баъдтар Бадахшони кӯҳӣ гаштаанд, нишон дода нашудаанд ва ғайра [3, 7-34].

Аз ин ҷо бармеояд, ки ҳатто Р. Масов, ки бо таърихнигории дақиқу ҷасорати ҳақгӯиаш на фақат дар Тоҷикистон, балки берун аз он ҳам маъруф буд, он солҳо дар ин мақолааш дар бораи камбудии калонтарини «таҳаввулотҳои ҷомеавӣ»-и давраи Шӯравӣ сухане нагуфтааст. Маҳз фақат бо эълон доштани «Бозсозӣ» ошкорбаёнӣ ва бахусус дар солҳои соҳибистиқлолии Тоҷикистон академик Р. Масов ва дигар муаррихони тоҷик имконият пайдо карданд, ки ин камбудӣро ошкор созанд.

Мусаллам аст, ки авзои иқтисодию иҷтимоии ВМКБ-ро низ муаррихони Шӯравӣ бештар яктарафа (ҷиҳатҳои мусбаширо) инъикос мекарданд.

Одатан барои амали сохтани тағйиротҳои ҷомеавӣ (сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ) қабл аз ҳама ба тағйир додани фикру зеҳни мардум, тафаккури ҷомеавӣ таъма мекунанд. Бо тағйир ёфтани тафаккур, ҷомеа тағйир меёбад. Кишварҳо ё шахсони манфиатдор барои тағйир додани тафаккури ҷомеавӣ тамому роҳҳои усулҳои истифода мебаранд. Аз ҷумла тамоми зиёиён бахусус муаррихонро вазифадор мекунанд, ки «сиёсати пешгирифтаи давлат»-ро ҳамаҷаҳаба дастгирӣ ва тарғибу ташвиқ намоянд, гарчанде вай камбудӣҳо ҳам дошта бошад.

Дар барпо ва ташкил кардани соҳти сотсиалистӣ дар Бадахшон, дар таъсис ва рушди 60 солаи ВМКБ (1925-1985) низ ҳамаҷаҳаба зиёд рух доданд, вале ин камбудӣҳо дар саҳифаҳои таърих дар он солҳо сабт наёфтанд. Ташкилкунандагону мубаллиғони соҳти нав фақат бартариятҳои онро инъикос мекарданд ва фақат онро нишон медоданд. Чуноне, ки Р. Масов нигоштааст: “Вазифаи мо нишон додани дастовардҳои илми таърихи шӯравӣ дар омӯзиш ва навиштани таърихи соҳтмони сотсиалистӣ ВМКБ мебошад” [3, 7-8].

Хуллас, дар умум дар давраи ҳокимияти Шӯравӣ дигаргуниҳои калон ³⁶ дар тамоми самтҳои ҷомеа рух доданд, ки ҳам ҷиҳатҳои мусбӣ ва ҳам манфии худро доштанд ва маҳз ин ҷиҳатҳо заминаҳои асосии таҳаввулотҳои ҷомеавӣ дар солҳои соҳибистиқлолии Ҷумҳурии Тоҷикистон гардиданд, ки ин масъалаи калидии тадқиқотҳои ояндамон хоҳад гашт ва мо метавонем дар муқоиса бо таҳаввулотҳои солҳои қабл аз Шӯравӣ, давраи Шӯравӣ дар Бадахшон, таҳаввулотҳои ҷомеавӣ, иқтисодию иҷтимоии ВМКБ-ро дар солҳои соҳибистиқлолии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлили таҳқиқ намоем.

Китобнома:

³⁶ Чуноне, ки дар боло қайд кардем ҷомеаи анъанавии Бадахшон ҳазорсолаҳо шаклҳои қадимӣ худ бахусус соҳти патриархалӣ авлодии худро нигоҳ медошт ва фақат дар замони Шӯравӣ ва баъд аз он бо суръати тезтар ба таҳаввулотҳо дучор шудан гирифт.

1. Ковальченко, И.Д. Методы исторического исследования Отделение историко-филологических наук. 2-е изд., доп. / И. Д. Ковальченко. - М.: Наука, 2003. - 486 с.: ил.
2. Қурбон Муҳаммадзода (Охунд Сулаймон), Муҳаббат Шоҳзода (Охунд Сайид Шоҳфутур). Таърихи Бадахшон / Таҳияи матн, пешгуфтор ва тавзеҳот ба кӯшиши Д. Ниёзбеков ва Ҳ. Дорғабеков. Дафтари 4. Замони Николай. - Душанбе: Сифат-Офсет, 2021. - С. 1- 42.
3. Масов, Р. М. Историография Советского Бадахшана / Очерки по истории Советского Бадахшана // Р. М. Масов. - Душанбе: Ирфон, 1981. - С.7-34.
4. Назаршоев, М.Н. Партийная организация Памира в борьбе за социализм и коммунизм / М.Н. Назаршоев. - Душанбе: Ирфон, 1970. - 284 с.
5. Назаршоев, М.Н. Победа великой Октябрьской Социалистической революции и установление Советской власти на Памире. Очерки по истории Советского Бадахшана / М.Н. Назаршоев. - Душанбе: Ирфон, 1981. - С 80-100.
6. Назаршоев, М.Н. Исторический опыт КПСС по руководству социалистическим строительством в Горно-Бадахшанской автономной области Таджикской ССР (1917-1941 гг.) / М.Н. Назаршоев. - Душанбе: Дониш, 1982. - 292 с.
7. Охонниёзов, В.Д. Таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ дар Бадахшон. Китоби аввал: Заминаҳои пайдоиш ва таҳаввули адабиёти форсии тоҷикӣ дар Бадахшон / В.Д. Охонниёзов. - Душанбе: Сифат-Офсет, 2022. - 328 с.
8. Тойнб, А. Изучение истории Т.2. / А. Тойнби. - М.: Мысль, 1990. - 432 с.
9. Шергазиев, М. Горно-Бадахшанская Автономная Область в 1918-1940 годы. История Горно-Бадахшанской Автономной области. Т.2. Новейшая история. Глава 2. / М. Шергазиев. - Душанбе: Пайванд, 2005. - С. 34-102.

ТДУ: 930.1(575.3):001.8

МАСЪАЛАҲОИ ФАҲМИШИ НАЗАРИЯИ ИЛМИ ТАЪРИХ

Саидасанов Юсуф³⁷

*Донишгоҳи давлатии Хоруғ
ба номи М. Назаршоев*

Дар мақолаи мазкур муаллиф масъалаи инкишофи илми таърихро дар доираи назарияи илм ба муҳокима мегузорад. Қайд мегардад, ки дар замони муосир илми таърих бозсозӣ карда шуда, китобҳои зиёди таърихнигорон нашр гардиданд, ки саҳифаҳои нави таърихро муайян намуданд. Муаллиф нақши таърихнигоронро дар пешрафти илми таърих нишон дода бахусус равияҳои назариявии онро ёдрас мешавад. Дар мақола инчунин таҳлили таҳқиқотҳои тадқиқотчиёни соҳаи таърихнигории даврҳои охири асри XX ва аввали асри XXI мавриди таҳлил қарор медиҳад, ки назарияи илмиро таҳқиқ намудаанд. Муаллиф тартиби афкори муаллифони мухталифро нишон дода, аҳамияти илми онҳоро барои тадқиқотҳои мавзӯи назарияи илми таърих қайд мекунад. Дар мақола ҳамчунин хизматҳои олимони дар самти омӯзиши равияҳои нави таърих ёдрас мешавад, ки дар дар таҳқиқи назариявии илм саҳмгузори намуданд. Муаллиф муҳимияти ин тадқиқотҳоро қайд намуда, аҳамияти методологии онҳоро барои тадқиқотчиёни замони муосир ёдрас мешавад, зеро маълумотҳои олимони доир ба назарияи илми таърих имкон медиҳанд, то ки ин маълумотҳо бо

³⁷ Саидасанов Юсуф – Донишгоҳи Давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев, кафедраи таърихи халқи тоҷик, дотсент, номзоди илмҳои таърих, Нишони: Атобек, 23. Тел.: (+992) 501910867; e-mail: yusuf.saidasan.72@bk.ru.

Саидасанов Юсуф - Хорогский государственный университет имени М. Назаршоева, кафедра истории таджикского народа, дотцент, кандидат исторических наук. Адрес: Республика Таджикистан, ГБАО, г. Хорог, ул. Н. Атобека, 23. Тел.: (+992) 501910867; e-mail: yusuf.saidasan.72@bk.ru.

Saidasanov Yusuf – Khorog State University name after M. Nazarshoev, Department of History of the Tajik People, associate professor, Candidate of Historical Sciences. Address: Republic of Tajikistan, GBAO, Khorog, st. N. Atobek, 23. Tel.: (+992) 501910867; e-mail: yusuf.saidasan.72@bk.ru.

нишондодҳои ҳозира муқоиса карда шаванд.

Калидвожаҳо: мақола, тадқиқотчиён, таърих, фарзия, давлат, миллат, тоҷик, илм.

Проблемы познания теории исторической науки

В данной статье автор ставит на обсуждение вопрос развития исторической науки в период современности. Автор отмечает важность исторической науки в системе наук и указывает на то, что в данном этапе развития появилась необходимость в пересмотрение некоторых страниц теории истории. Также автор указывает на роль ученых в развитие теории исторической науки и анализирует статьи и работы исследователей историографии истории периода конца XX и начало XXI века, в которых авторами исследовались вопросы теории истории. Автор в хронологическом порядке показывает важность работ и вместе с этим отмечает их научную значимость для современных исследователей теории истории. В статье также указывается на труды исследователей в изучение истории, которые внесли большой вклад в развитие теории наук относительно данного феномена и труды которых также имеют ценность для историографии данного вопроса.

В статье автор также приводит историографический анализ научного наследия исследователей теории исторической науки и ставит акцент на развитие историографии данной проблемы. Определены основные научные русских исследователей теоретической истории в которых авторы отражают основные данные о состоянии современной науки истории. Также в статье выявлены основные характеристики трудов исследователей науки истории и указано их научное значение для современных исследователей в области теории истории. Вместе с этим в данной статье автор указывают на методологическое значение трудов исследователей для историографии истории как теоретической науки.

Ключевые слова: период, книга, исследователи, история, гипотеза, нация, государство, наука.

The problem of understanding of theory of historical science

In this article author, analyze of articles and researches of scientists, which contribute in research of historiography of history, during the period the late of XX and early XXI centuries. Author after chronological order show the short content of works and note the significance of work for contemporary researchers. Author also note the role of researches for study of historiography of theory of science of history during the modern period. Also, in this article authors give attention to analyses of science legacy of scientists, and about history as a theory. Authors note the methodological signification of historiography of theory of history for the development of science of history. In addition, author discussed about the role of scholars in institution of history categories and the development of science of history in the modern period.

Kew words: period, book, researches, scientists, history, version, state, nation, science.

Масъалаи асосие, ки имрӯз дар маркази таваҷҷуҳи таърихшиносон қарор дорад - ин таҳлили назариявии ин самти илм мебошад. Дар ҳар давра муносибати назариявӣ нисбати илми таърих, дар шакли фалсафаи таърих, қонунҳои инкишофи ҷомеа ва назарияҳои алоҳидаи воқеаҳои таърихӣ руи қор меомаданд, аммо онҳо характери умумиро дар илми таърих нагирифтанд. Аммо таҳқиқотҳо дар ин раванд доимо идома доштанд ва дар давлатҳои гуногуни ҷаҳон адабиёти сершумор оид ба назарияи илми таърих нашр карда шуд, ки мавзӯи онҳоро муносибати илми таърих бо назария дар бар гирифт. Агар мо худ ибораи «назария»-ро таҳлил намоем, ин шакли олии дониш мебошад, ки алоқамандии қонунҳои илмро ҳамчун ҳолати (феномен) исботшуда инъикос мекунад ва он аз тарафи аҳли илм ҳамчун қонун қабул мешавад. Масалан назарияи механикаи Нютон, назарияи эволютсияи Ч. Дарвин, назарияи нисбияти А. Эйнштейн, назарияи форматсияҳои ҷамъиятии К. Маркс ва дигар назарияҳо умумияти қонунҳои як самти илмро исбот мекунад ва ҳамвора дар дигар илмҳо низ мавриди истифода қарор мегиранд. Дар илми таърих, назарияи форматсияҳои ҷамъиятӣ-иқтисодии К. Маркс системаи мушаххаси даврабандиро ба вуҷуд овард, ки дар асоси он рушди иқтисодӣ, фарҳангӣ ва иҷтимоии инсоният омукта мешавад. Дар илова бар ин, К.Маркс муборизаи синфҳоро ҳамчун омили рушди ҷомеаи инсонӣ эълон намуд, ки он ҳамчун методология барои омӯзиши бисёр воқеаҳои таърихӣ мусоидат намуд.

Дар илми муосир вобаста ба татбиқи функционалӣ, назарияҳо ба гурӯҳҳои зерин тақсим мешаванд:

- назарияҳое, ки ҳодисаҳоро тасвир мекунанд;
- назарияҳое, ки моҳияти ҳодисаҳоро мефаҳмонанд;
- назарияҳое, ки ояндаи рушди ҳодисаҳоро мефаҳмонанд;
- назарияҳое, ки ҳолати муайяни ҷисмҳо ва воқеаҳоро исбот мекунанд.

Назария дар ҷои ҳолӣ пайдо намешавад, балки зина ба зина аз пойгоҳҳои эмпирикӣ ба монанди таҳлили факту далел, сохтмони мафҳум, таҳияи фарзия, ба даст овардани аксиома, расидан ба қонунҳои фундаменталӣ гузашта, дар охир ба марҳилаи назария мерасад. Аммо баъди расидан ба зинаи назариявӣ, илм таҳқиқоти эмпирикиро рад намекунад ва аз ҳамин лиҳоз дар системаи илмҳо, илми сифр назариявӣ ва ё эмпирикӣ вучуд надорад ва ҳар як илм ҳам аз категорияҳои эмпирикӣ ва ҳам аз афкори назариявӣ баробар иборат мебошад. Дар ин масир назарияи илми таърих ба таҷрибаи эмпирикӣ таъя намуда, вазифаҳои тасвир кардани ҳодисаҳо, фаҳмонидани ҳолатҳо, исбот кардани ҳолатҳо ва ояндаи рушди онҳоро иҷро мекунад. Масалан агар мо дар асоси маълумотҳои бойгонӣ ва қовтуқовҳои бостоншиносӣ, раванди муҳорибаҳои Ҷанги Бузурги ватаниро таҳлил намоем, ин ҷиҳати эмпирикии таҳқиқоти моро дар бар мегирад. Аз тарафи дигар мо ин ҷангро дар доираи ҷанги Дуюми ҷаҳонӣ меомӯзем ва характери ин ҷанг, фарқиати он аз ҷанги Якуми ҷаҳониро низ таҳлил менамоем, ки ин қисми назариявии мавзӯро инъикос мекунад. Дар доираи назария, мо ҷангро ҳамчун ҷанги боадолат, таҷовузқорона, мудофиавӣ, эълоншуда, ноҷаҳонӣ ва ғайра намудҳо таҳлил менамоем.

Донишҳои назариявӣ аз донишҳои эмпирикӣ (таҷриба, эксперимент, моделсозӣ) бо он фарқ мекунанд, ки агар дар донишҳои эмпирикӣ ҳиссиёт ва таҷриба нақши бештар дорад, дар назария андеша, афкор, таҳлил, мантиқ ва муқоисаронӣ афзалият пайдо мекунад. Дар раванди сохтмони назария, ҳамчун олот элементҳои зиёди илмӣ-методӣ истифода мешаванд, ки ба онҳо аз ҷумла инҳо дохил мешаванд:

1. Асосҳои аввалияи назария - мафҳумҳои фундаменталӣ, принципҳо, қонунҳо, категорияҳо ва дигар дастовардҳои илм, ки дар асоси онҳо назария пайдо мешавад;
2. Объекти идеалишуда – модели абстраксии предмети омӯзиш, ки онро назария шарҳ медиҳад;
3. Мантиқи назария – маҷмуи қоида ва усулҳои исботкунӣ ки бо ёрии онҳо назария сохтори донишҳоро тайгир медиҳад;
4. Усулҳои фалсафӣ ва ҷанбаҳои арзишӣ, ки ба онҳо назария ҳамчун методологияи илмӣ таъя мекунад [7, 78].

Назария аз мафҳумҳо, фарзияҳо ва қонунҳои илмӣ ҳамчун олот истифода бурда, системаи муайяни донишҳоро дар умум дар бар мегирад ва дар бораи самти омӯзиш маълумоти муқаммалро муҳайё мекунад. Ба олотҳои назарияи илми таърих мафҳумҳо ва истилоҳоти зерин дохил мешаванд:

- факту далелҳои эмпирикӣ, таҳлили мантиқӣ ва хронологии онҳо;
- принципҳо ва ҷанбаҳои асосӣ ки ҳамчун фарзия қабул шудаанд;
- дастгоҳи мантиқии назария (шарҳи мафҳумҳо) алоқамандии қисмҳо ва қулл.

Ҳамчун омили ахборотӣ, пешгуй ва фаҳмонидани ҳолатҳо, назария бештар аз дигар зинаҳои дониш (фарзия, қонун, таҷриба) хусусият ва ҳолати ҳодисаҳоро ба пуррагӣ исбот менамояд. Аммо ҳуди назария характери нисбият дорад, зеро илм ҳамеша дар ҳаракат мебошад ва назарияҳо низ тайгирпазир мебошанд. Бо мурури замон, олимони боз далелҳои навро дарёфт намуда, дуруст ва ё нодуруст будани назарияҳоро тавассути таҷриба, фарзия, мафҳумҳои абстрактӣ, модел ва дигар усулҳо исбот мекунанд. Ба ҳар ҳол дар як давраи муайян назария донишҳои илмиро дар доираи як система муттаҳид мекунад ва барои таҳқиқотҳои минбаъда ҳамчун методология хизмат мекунад [4, 114].

Дар илми таърих, назария аломати илмӣ дорад, ки дар асоси он илми таърих аз ривояту афсонаҳо қомилан ҷудо мешавад. Назарияи илми таърих раванди ҳодисаҳоро

таҳлил намуда, онҳоро ба доираи як система - форматсияҳои ҷамъиятӣ муттаҳид мекунад. Масалан дар асоси назарияи форматсияҳои К. Маркс, ҳодисаҳои давраи асрҳои VI-XVI дар умум ба давраи асрҳои миёна мутааллиқ мебошанд ва хусусияти рушди ин давраро онҳоро муносибатҳо байни ду табақаи аҳоли - деҳқон ва заминдорон муайян мекунад. Ин қонуни асрҳои миёна эътирофшуда доништа мешавад. Бинобар ҳамин, ин назария муносибатҳо ва муборизаи байни ҷамъиятии ин синфҳо нишон дода, ҷамвора барои пешрафти ҷомеа мусоидат мекунад. Заминдор андозаи заминро зиёд мекунад, деҳқон меҳнати бештар мекунад ва ё заминро монда, ба шахрҳо мекуҷад. Дар натиҷа корхонаҳои шахрӣ афзоиш карда, сохти нави ҷамъиятӣ – капитализмро (сармоядорӣ) ба вучуд оварданд. Хусусияти ин ҷомеа муносибати синфи коргар ва сармоядоронро ифода мекунад, ки он ҳам дар муборизаи бо ҳам байни ин ду синфро барои даромади соф инъикос мекунад. Дар ин ҷо мо амалишавии қонуни фалсафа – ягонагӣ ва муборизаи бо ҳам зидҳоро баръало мушоҳида мекунем. Яъне ду синфи бо ҳам зид бе ҷамдигар вучуд дошта наметавонанд, аммо доимо дар ҳолати мубориза қарор доранд. Аз тарафи дигар, ин муборизаи онҳо боиси рушди истеҳсолот мегардад. Дар ин назария мо объекти идеалишударо дар мафҳумҳо мебинем, ки онҳоро К. Маркс ҳамчун модели абстраксии предмети омӯзиш интихоб кардааст. Ба ин мафҳумҳои «асрҳои миёна», «деҳқон», «заминдор» (феодал), «синф», «муборизаи синфӣ», «истеҳсолот» ва ғайраҳо дохил мегарданд. Назарияи муборизаи синфҳои К. Маркс мантиқан низ ба ҳар дуи ин ҷомеа - феодалӣ ва капиталистӣ мувофиқат менамояд. Таълимоти фалсафии Маркс омӯзиши таърихро ҳамчун системаи алоқаманд ва диалектикӣ (дар ҳолати инкишоф) мефаҳмонад [8, 18]. Ҷамвора назарияи форматсияҳои ҷамъиятӣ ҳодисаҳоро тасвир мекунад, моҳияти ҳодисаҳоро мефаҳмонад ва рушди ояндаи модели онҳоро пешгӯӣ мекунад. Аммо дар мавриди пешгӯии ҳодисаҳо, ҳанӯз мо гуфта наметавонем, ки илми таърих пурра дар шакли қонун метавонад ин функсияро иҷро намояд, гарчанде, ки рушди воқеаҳоро дар силсилаи гузашта - ҳозира - оянда нишон медиҳад. Барои ҳамин аломати пешгӯӣ дар назарияи илми таърих характери дақиқ надошта, балки нисбӣ мебошад.

Масалан категорияи «сабаб» дар ҳар даври замон пешомади ҳар кадом воқеа мебошад ва бо мавҷудияти он дар ҳама мавридҳо «натиҷа» ба вучуд меояд ва ин категорияҳоро мо метавонем барои пешгӯии ҳодисаҳо истифода намоем. Аммо дар таърих на ҳама вақт сабаб боиси натиҷа мегардад ва баъзе ҳодисаҳо метавонанд бе ягон сабаби пешакӣ рух диҳанд. Масалан на ҳама вақт норозигии аҳоли дар таърих бо шӯриш анҷом ёбад ва баъзан ин муқовиматҳо бо роҳи муросо ҳаллу фасл гарданд. Ҷамчунин баъзе аз ҷангҳо дар таърих бе ягон сабаб рух медиҳанд ва мисоли ин ҳуҷуми Германия ба Иттиҳоди Шуравӣ шуда метавонад, ки дар асл ягон сабаб надошт.

Маълум аст, ки дар илми таърих парадигма ва ё қонун ва ё назарияи умум эътирофшуда ба мисли илмҳои дақиқ ва табиатшиносӣ кам вучуд дорад, зеро ҳодисаҳои таърихӣ дар ҳар маврид метавонанд тайгир ёбанд. Дар ин самт сабаб метавонад аз оммаи мардум, шахсият, қувваи берунӣ, ҷанг, инқилоб ва дигар субъект ва ҳодисаҳои пешгуинашаванда вобаста бошад. Ба ҳар ҳол категорияи «сабаб», характери умумӣ барои ҳамаи воқеаҳо дорад. Агар тасодуфан ва ногаҳон воқеае дар ҷомеа рух медиҳад, мо бояд сабаби онро мушоҳида намоем, зеро аслан сабаб ҳамаи элементҳои воқеаро муҳайё мекунад ва баъдан баҳона ё тасодуф боиси амалӣ гардидани он мегардад. Ин далелро мо дар мисоли ҷангҳо ва инқилобҳои гуногун мушоҳида мекунем. Барои ҳамин, агар мо сабабро қонуни воқеаҳои таърих ҳисобида метавонем, зеро ягон воқеа дар таърих наметавонад ба таври стихиявӣ ба вучуд ояд, то он даме, ки сабаб надошта бошад [11, 18].

Қоидаи дуюм, ки метавонад, барои илми таърих ҳамчун қонуни умумӣ истифода шавад, ин такроршавии даври ҳодисаҳо мебошад. Мисол барои шакли такрори даври ҳодисаҳо модели таъсисёбӣ ва шикасти империяҳо буда метавонад, ки он аллакай дар таърих далели исботшуда мебошад. Ин давр аз элементи таъсисёбӣ, рушд,

гулгулшукуфӣ ва шикасти империя иборат мебошад ва ин даврҳоро Тойнби ва Шпенглер умумӣ барои таърих медонанд. Ба ғайр аз ин боз даврҳои иқтисодӣ (беҳбудӣ ва буҳронҳо) ва даврҳои сиёсӣ (авторитаризм ва либерализм) маъмуланд, ки хусусияти такроршавӣ доранд. Як қонуни умумӣ, ки мо нисбати империяҳо мушоҳида мекунем, дар он аст, ки ҳар як империя бо таъсири гуруҳҳои ҷаҳолатӣ (варвар) шикаст меҳурад. Дар даврҳои таъсисёбӣ, рушд, гулгулшукуфӣ ва шикасти империя ҳамин элемент бештар ба мушоҳида мерасад, яъне империя аз тарафи қabila, гурӯҳ ё давлатҳои ҷоҳилу ҷангҷӯй шикаст меҳурад [1, 90].

Такроршавии сиклҳои ба ҳам монанд, ки ба натиҷаи якхела оварда мерасонанд, дар илмҳои табиӣ ва дақиқ ҳамчун қонуни инкишоф доништа мешаванд. Дар илми таърих чунин давр (сикл) дар он дида мешавад, ки давлатҳо нобаробар рушд мекунанд ва ин нобаробарӣ боиси авҷи мустамликадорӣ, забти давлатҳо ва ҷангҳо мегардад [12, 44]. Ақибмонии баъзе давлатҳо ва пешрафти дигар давлатҳо сабаби муайян дорад, ки бо хусусияти хоси ҳар як давлат вобастагӣ дорад. Масалан, аз нигоҳи пешрафти илм, рушди давлатҳои динӣ аз давлатҳои дунявӣ фарқ мекунад. Таҷрибаи таърих нишон медиҳад, ки дар давлатҳое, ки фарҳанг ва дин барои инкишофи илм монеа мегардад, ин давлатҳо дар инкишофи худ ба таназзул дучор мешаванд, чуноне, ки дар кишварҳои Шарқи мусулмонӣ мо дар давраи асрҳои миёна мушоҳида намудем. Аммо ин ҳолатро наметавон қонун номид, зеро бо иваз шудани сохти идоракунӣ боз ҳамон ҷомеа метавонад босуръат пешрафт намояд. Масалан агар мо давлатҳои динии Афғонистон, Покистон, Эрон ва дигар давлатҳоро бо давлатҳои мусулмони Малайзия, Аморти араб ва ё Қазоқистон муқоиса намоем, мебинем, ки фарҳанги мусулмонӣ барои рушди давлат монеа намебошад, балки фарқият дар шакли таҳсил, сифат фаъолияти донишгоҳҳо, барномаҳои дарсӣ ва ғайра омилҳои барои пешрафт монеа эҷод мекунанд.

Дар самти андеша дар бораи илми таърих, ки дар солҳои 50-уми асри XX авҷ гирифт, аксаран ибораҳои «инқилоби таърихнигорӣ» ва «гардиши эпистемологӣ» истифода мешаванд, ки мазмуни онро шакли нави таърихнигорӣ – таърихи когнитивӣ ва таърихи когнитивӣ (афкор, шуур) яъне таҳлили афкори таърих, андеша дар бораи таърих, фалсафаи таърих ва ҳудуди ходимони таърихнигор ташкил медиҳад [5, 98]. Олимони маъруфи ин самт А.С. Лаппо-Данилевский, Э. Гуссерл, Барг М.А., Согрин В.В., Могилянський Б.Г., Высокова В.В., О.М. Медушевская ва дигарон махсуб мешаванд [2; 5; 6; 9]. Самти дигари таърихнависиро таърихи интеллектуалӣ ташкил медиҳад, ки фаъолияти намояндагони афкори таърихро таҳлил мекунад. Баъзе аз олимони кӯшиш мекарданд, ки дар дохили таърихи сиёсӣ, таърихи интеллектуалиро муайян намуда, онро аз таърихи сиёсӣ ҷудо созанд ва ин равандро «текст дар контекст» номиданд [10, 117].

Ба ҳар ҳол қонунҳое, ки инкишофи ҷомеаро нишон медиҳанд ва таърихнигорон онҳоро ҷустуҷӯ мекунанд, бештар ба қонунҳои фалсафа рост меоянд [13; 14; 15; 16]. Ин қонунҳо диалектикаи инкишофи табиат ва ҷомеаро нишон дода, ҳамчун усули таърих мавриди истифода қарор дода мешаванд. Ба инҳо се қонуни асосии фалсафа дохил мешаванд:

- қонуни ягонагӣ ва муборизаи бо ҳам зидҳо;
- қонуни гузаштани сифат ба шумора ва баръакс аз шумора ба сифат;
- қонуни инкори инкор.

Ҳамин тавр синфҳои бо ҳам зид ба ҳамдигар ниёз доранд ва ин муборизаи байни онҳо боиси тайгириёбии ҷомеа мегардад. Вақте, ки зулми ҳокимон зиёд мешавад (шумора), ин боиси инқилоб мегардад (сифат) ва ҷомеаи куҳна инкор шуда, ҷомеаи нав пайдо мешавад. Ҳамин қудрати дар шакли доимӣ ҳамрадиҳои инкишофи ҷомеа боқӣ мемонад.

Дар таҳияи назарияи илми таърих, мебоист функцияи хоси ин фанро ёдоварӣ намуд. Илми таърих дар баробари тасвири воқеаҳо ва таҳлили онҳо инчунин вазифаи тарбияи идеологӣ дорад, зеро дар мисоли қаҳрамоноҳои гузашта, барои раванди

худшиносии миллӣ ва корнамоиҳои нав, мардумро илҳом мебахшад. Ин омил таърихро ба арзиши миллӣ табдил медиҳад ва дар таҳияи он мардум манфиатдор мебошад, зеро ба таърих ҳамчун омили қувваи маънавӣ ниёз дорад. Таърих аз бурду боҳти миллат ҳабар дода, мисли мураббии моҳир онҳоро таҳлил мекунад ва барои зиндагии оянда роҳ нишон медиҳад. Ҳамчунин миллатро дар доираи таърихи вай муттаҳид мекунад. Надоштани таърихи худ ва ё надониستاني он инсонро ба ғуломи халқҳои дигар мубаддал месозад ва дар зинаҳои минбаъда вай аз миллати худ даст кашада, ба миллати дигар мепайвандад, ки дар он барои худ қаҳрамон пайдо намудааст. Ҳамин тавр, дар ҳар давраи замон, онҳое, буданд, ки ба аҷнабиён хизмат мекарданд ва онҳое низ буданд, ки бо аҷнабиён мубориза мебуданд ва ҳар кадоми онҳо дар таърих номи худро манфӣ ва мусбӣ боқӣ гузоштанд. Барои ҳамин мо илми таърихро таҷрибаи миллӣ меҳисобем, зеро агар инсон ба коре омода набошад, вай пеш аз оғози он ҳаматарафа андеша, мулоҳиза ва машварат мекунад ва рафти ояндаи корро таҳлил мекунад. Таърих манбаи чунин машварат мебошад, зеро таҷрибаи бойи инсониятро ҷамъоварӣ намудааст. Илова бар ин таърихи бузурги гузашта қувваи рӯхро тақвият мебахшад, зеро корномаи гузашта илҳом ва неруи созандаро дар миллат ҳувайд мекунад.

Дар муносибат ба илми таърих олими таърихнигор пеш аз ҳама аз рӯйдоди ҳақиқӣ бармеояд, ки дар давраи муайян руҳ додааст ва онро сабт кардан зарур аст. Таърихнигор ҳамчун зарғари моҳир занҷири воқеаҳо пайдарпай бо ҳам мепайвандад ва як гарданбанди замонро месозад, ки он гузашта ва ҳозирро бо ҳам пайваस्त мекунад. Барои ҳамин таърихнигорро пайки гузашта номидан мумкин аст, ки дар тӯли ҳазорсолаҳо воқеаҳо ҷамъоварӣ карда истодааст ва ин омил илми таърихро ба яке аз қадимтарин илмҳо табдил медиҳад.

Китобнома:

1. Барг, М.А. Категории и методы исторической науки / М.А. Барг. - М.: Наука, 1984. - 230 с.
2. Бабинцев, В.А. Вавилонская башня интеллектуальной истории / В.А. Бабинцев, В.В. Высокова // *Imagines Mmidi: альманах исследований всеобщей истории XVI-XX вв. Сер. Интеллектуальная история. Вып. 2.* - Екатеринбург. - 2006. - № 4. - С. 5-10.
3. Вебер, М. Избранные произведения. Социология Макса Вебера / М. Вебер. - М.: Литрес, 2020. - 530 с.
4. Высокова, В.В. Национальная история в британской традиции историописания эпохи Просвещения: автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора исторических наук: 07.00.09 / Высокова Вероника Витальевна. - Екатеринбург, 2015. - 50 с.
5. Высокова, В.В. Методология истории: когнитивные основания (к вопросу о теории научного познания) / «Круглый стол» по книге О.М. Медушевской «Теория и методология когнитивной истории» // *Российская история.* - 2010. - № 1. - С. 149-151.
6. Когнитивная история: концепция - методы - исследовательские практики: чтения памяти профессора Ольги Михайловны Медушевской / отв. ред. М. Ф. Румянцев. - М. : РГГУ, 2011. - 267 с.
7. «Круглый стол» по книге О. М. Медушевской «Теория и методология когнитивной истории» // *Российская история.* М., 2010. № 1. - С. 131-165.
8. Лукьянов, Д. В. «Когнитивная революция» в современном историческом познании / Д. В. Лукьянов // *Будущее нашего прошлого : материалы междунар. науч. конф.* - М. : РГГУ, 2011. - С. 179-193.
9. Лато-Данилевский, А.С. Методология истории / А.С. Лато-Данилевский. - М.: Территория будущего, 2006. - 343 с.
10. Могильницкий, Б. Г. История исторической мысли XX века : курс лекций. Вып. 3. Историографическая революция / Б. Г. Могильницкий. - Томск : Изд-во Том. ун-та, 2008. - 554 с.

11. Медушевская, О. М. Теория и методология когнитивной истории / О. М. Медушевская. – М.: РГГУ, 2008. – 358 с.
12. Lovejoy, A. Reflections on the history of ideas // History of Ideas. Vol. 1. - 1940. - №. 1. Jan. - P. 3-23.
13. Mnner, Qu. Meaning and Understanding in the History of Ideas // History and Theory. - 1969. - № 8(1). - P. 3-5.
14. Diggins, J.P. Arthur O. Lovejoy and the Challenge of Intellectual History // History of Ideas. Vol. 67. - 2006. - № 1. Jan. - P. 181-208.
15. Kelly, D.R. Horizons of intellectual history // History of Ideas. Vol. 48, - 1987. - P. 143-169.
16. Kelly, D.R. Faces of History: Historical Inquiry from Herodotus to Herder / D.R. Kelly. Yale University Press, 1998. – 231 p.
17. Kelly, D.R. (cd.) Versions of History: From Antiquity to the Enlightenment / D.R. Kelly. Yale University Press, 1990. - 342 p.

УДК: 930.1:28(575.1+55) «14»

ИСТОРИОГРАФИЯ РЕЛИГИОЗНОЙ ЖИЗНИ МАВЕРАННАХРА И ХОРАСАНА В XV ВЕКЕ

Самариддини Джамоли Кудбиддинзода³⁸

*Институт истории, этнографии
и этнологии НАНТ*

Таърихнигории ҷаёти динии Мовароуннахру Хуросон дар асри XV

Дар мақолаи мазкур масъадлаи таърихнигории сиёсат ва авзои динии Темуриён мавриди таҳқиқ сураат гирифта аст. Дар навишти мақола сарчашмаҳои дасти аввал ва таълифоти илмӣ ховариносии аврупоӣ низ зикр гардидааст. Бадин тартиб имконият ба даст омад, ки мунсифона омӯзиши вазъи мазкур дар асоси сарчашмаҳои муътамад ва асарҳои илмӣ берун аҳ ҳавзаи ҷуғрофиёи мавриди таҳқиқи қарор гирад. Зеро ин равиши омӯзиши имконият медиҳад то масъалаи баррасишаванда дар доираи талаботи илмӣ пажӯҳиши шавад. Зеро вазъи динии замони Темуриён вобаста ба ҳадафҳои сиёсии Темур ва сиёсати истибдодии ӯ вобатсагӣ дошт. Ҳаминтавр мубрамиат ва тафовути ин давра низ аз он вобатсагӣ дорад.

Калидвожаҳо: *Темуриён, Мовароуннахр, Хуросон, асри XV, таърихнигорӣ, сиёсати динӣ, авзои динӣ, Темур, сарчашмаҳои таърихӣ, ховариносии, таърихиносии, идеологияи давлатӣ.*

Историография религиозной жизни Мавераннахра и Хорасана в XV в.

³⁸Самариддини Чамоли Кудбиддинзода - Института истории, этнографии этнологии НАНТ. докторант. Нишонӣ: Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯчаи Душанбе, ул. Академиков Раджабовых, 9. Тел.: (+992) 101007762; e-mail: jamoli1@mail.ru.

Самариддин Джамоли Кудбиддинзода - Институт истории, археологии и этнографии НАНТ, докторант. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Академиков Раджабовых, 9. Тел.: (+992) 101007762; e-mail: jamoli1@mail.ru.

Samariddin Jamoli Qudbiddinzoda - Institute of History, Archaeology and Ethnography of the National Academy of Sciences of Tajikistan (NAS RT), Doctoral Candidate. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Academicians Rajabov Street, 9. Tel.: (+992) 101007762; e-mail: jamoli1@mail.ru.

В данной статье исследуется вопрос историографии политики и религиозной ситуации в государстве Тимуридов. При написании статьи были использованы первоисточники, а также научные труды европейских востоковедов. Это позволило объективно изучить данную ситуацию на основе достоверных источников и научных работ, созданных вне изучаемого географического ареала. Подобный метод исследования дает возможность рассмотреть обсуждаемый вопрос в рамках научных требований, так как религиозная ситуация эпохи Тимуридов напрямую зависела от политических целей Тимура и его деспотичной политики. В этом и заключается актуальность и своеобразие данного периода.

Ключевые слова: Тимуриды, Мавераннахр, Хорасан, XV век, историография, религиозная политика, религиозная обстановка, Темур, исторические источники, востоковедение, историческая наука, государственная идеология.

Historiography of the religious life of Mawarannahr and Khorasan in the XVth century

This article examines the historiography of politics and the religious situation during the Timurid era. In writing the article, primary sources and scientific works of European orientalists were consulted. This approach provided an opportunity for an objective study of the situation based on reliable sources and academic works from outside the geographical area under investigation. Such a methodology allows the issue to be researched in accordance with scientific standards, as the religious climate of the Timurid period was closely tied to Timur's political objectives and his autocratic policies. The relevance and distinctiveness of this period stem from these factors.

Keywords: Timurids, Mawarannahr, Khorasan, 15th century, historiography, religious policy, religious situation, Timur, historical sources, Oriental studies, historical science, state ideology.

Основными источниками, использованными в изучении религиозной жизни региона в данном периоде, являются путеводители по местам паломничества, получившие широкое распространение в тимуридский период. Они возникли на базе местных и региональных хроник, которые обычно составлялись в форме биографических историй города, освещавших всех его выдающихся жителей. Местные истории, преимущественно в форме биографических словарей прославленных обитателей города и в большинстве своём на арабском языке, прочно утвердились в Иране как жанр X–XI вв.

По всей видимости в X веке произошёл «бум» местной историографии [13, с. 97–98]. Местные истории разнообразны по своему содержанию: локальные хроники зачастую фокусировались на региональных политических событиях, а более ранние арабские городские истории выделяли значимых улемов, в частности мухаддисов (знатоков хадисов), которые либо проживали в городе, либо посещали его в какой-то период своей жизни.

Постепенно, в XI веке эти тексты стали чаще создаваться на персидском языке. На основе этой традиции местных историй развился новый литературный жанр руководств по святыням или путеводителей «Китал-ал-зиярат» или «Китаб-ал-мазарат», подчёркивающих особые достоинства города и почивших святых мужей а иногда и женщин, чьи гробницы облагораживают город. Путеводители по святыням следуют тому же формату, что и более ранние биографические труды.

Однако они, как правило, носят гораздо более агиографический характер, а также включают подробные описания мазаров святых и чудес, происходящих там спустя долгое время после их кончины.

Данные путеводители, по-видимому, занимают промежуточное положение между стандартной местной историей и такими агиографическими сочинениями, как труд Абдурахмана Джами о выдающихся суфиях «Нафахат-ул-унс мин хазарат-ул-кудс» [16].

Распространение этого нового жанра, способствующее росту значимости благодати почивших святых, является свидетельством развивавшегося в то время культа почитания святынь. Они варьируются по содержанию:

1. в одних представлены пространные жизнеописания святого до его смерти;
2. в других приводятся свидетельства о посмертных чудесах у его гробницы, в то время как большинство записей почти не содержат сведений о личности святого, фокусируясь непосредственно на местоположении святыни.

Для создания комплексной картины культа почитания святынь были использованы следующие семь руководств: «Тарих-и Муллазаде» Муллозода Бухари по городу Бухаре, «Кандия» Абусаида Абдурахмана по городу Самарканду, «Раузат-ал-джинан ва джаннат-ал-джанан» Муиниддина Исфизари по городу Тебризу, «Тарих-и Йезд» Мухаммада Джафари и «Тарих-и Джадид-и Йезд» по городу Йезду, «Максад-ал-икбал-и султанийя ва марсад ал-амаль-и хаканийя» Фараида Гияси по городу Герату и «Тарихчайи Мазари Шариф» по городу Мазар-и-Шариф.

«Тарих-и Йезд» и «Тарих-и Джадид-и Йезд», строго говоря, не являются руководствами по святыням в той же мере, что и остальные труды. Оба этих текста могут рассматриваться как общие местные истории и сочинения в жанре история святынь они начинаются с истории Йезда при Тимуридах и включают перечень всех значимых зданий города с особым акцентом на религиозных сооружениях. Именно в этом разделе мы находим довольно пространное изложение сведений о йездских святынях и истории о погребённых там лицах. Большинство этих путеводителей относятся к территориям Хорасана и Мавераннахра, однако Тебриз и Йезд расположены к западу от этого региона. Включили их в данное исследование, поскольку наряду с другими руководствами они составляют корпус сохранившихся путеводителей по святыням тимуридского периода для земель, находившихся под контролем Тимуридов. По этой причине полагаем, что широкое сходство контекста этих городов и их связи с местной практикой зиярата является полезным для историографического исследования.

Данные путеводители представляют тенденции и модели поведения, характерные для позднего средневекового периода в Хорасана и Мавераннахра. Наряду со святынями известных мусульманских ученых и святых мы находим местные сакральные или сверхъестественные объекты, такие как целебные источники и древние доисламские памятники [14, 51].

Поскольку эти труды ориентированы на довольно широкую аудиторию паломников и часто написаны на персидском языке, они дают представление о типах благочестия и признаках святости, которые были общепринятыми среди людей, совершавших паломничество к упомянутым в руководствах святыням. Как утверждает Ричард Макгрегор, «не существует иного корпуса религиозной литературы, который бы в равной степени служил окном в исламские представления о святости и преданности», и именно в таком качестве здесь используются тимуридские путеводители по местам паломничества [11, 426].

Во всех случаях, за исключением одного, авторство руководств установлено, что позволяет учитывать субъективные взгляды (предубеждения) авторов при оценке того или иного источника. Например, Хафиз Хусейн Кербелаи Тебризи автор «Раузат-ал-джинан ва джаннат ал-джанан» путеводителя по святыням Тебриза, создавал свой труд в раннесефевидский период, находясь в изгнании в Сирии. Его работа окрашена как глубокой ностальгией по родному городу, так и выраженным предубеждением против Сефевидов.

«Максад-ал-икбал-и султанийя ва марсад-ал-амаль-и хаканийя», путеводитель по святыням Герата и один из наиболее ранних образцов данного жанра, был написан Сейидом Асиломаддином Абдуллахом Ваизом Хусейни для тимуридского правителя султана Абусаида (1458–1469). Будучи официальным трудом ученого, пользовавшегося покровительством тимуридского правителя, данный путеводитель отражает в некотором роде официальную версию системы святынь и практики их посещения в Герате. Ваиз также включает пространные восхваления в адрес Тимуридов, примечательным образом указывая на многочисленные святыни, которые Тимур и Шахрух посещали во время своего правления.

Следовательно, что описания святынь и святых в руководствах свидетельствуют о широких религиозных представлениях того времени, важно также отметить, что лица, их составившие, преследовали собственные цели. Авторы были не единственными, чьи интересы наложили отпечаток на агиографические сведения, хранители святынь, местные правители и другие стороны также были вовлечены в сферу паломничества.

Удачно расположенная святыня могла привести к значительному росту числа паломников и, как следствие, доходов города и многих его жителей.

Данные путеводители составляют основу истории религиозной жизни данного периода однако они используются в сочетании с другими видами литературы того периода. Династийные хроники, такие как «Хабиб-ус-сийяр» Хондемира, и местные истории, такие как «Раузат-ал-джаннат» Исфизари, помогают дополнить контекст путеводителей по святыням. Прочие религиозные тексты в форме литературы, суфийские биографические словари, литература хадисов и другие теологические труды обеспечивают понимание святынь и благочестия со стороны улемов, действовавших на ином уровне, нежели авторы путеводителей.

Совокупность этих источников, дополненная надписями на памятниках и картами различных мазаров и храмовых комплексов, позволяет воссоздать всестороннюю картину культа святынь и соответствующего типа благочестия. Функции, субъективные аспекты и ограничения каждого из этих источников будут рассматриваться по мере их упоминания.

За последние десятилетия политическая и религиозная история Тимуридов получила детальное освещение в трудах многочисленных исследователей [9]. Параллельно с этим значительных успехов достигло изучение изобразительного искусства и архитектуры всего постмонгольского Хорасана и Мавераннахра. Глубокий анализ структуры, планировки и функционального назначения святынь, представленный искусствоведами, позволяет воссоздать облик тех объектов, которые ранее были известны лишь по письменным источникам.

В частности, Шейла Блэр в своем исследовании культовых комплексов начала XIV века посвященных местным святым и суфийским орденам и схожих с теми, что описывал Ибн Баттута раскрывает их ключевую роль в динамичной жизни суфийских общин. В отличие от уединенных «*рибатов*» предшествующих столетий, эти суфийские комплексы, по замечанию Блэр, представляли собой: «социальные институты, в которых память об усопших почиталась через деятельность живых. Это были притягательные, оживленные места, пользовавшиеся большей популярностью, чем академические или официальные учреждения» [2, 46].

Лиза Голомбек расширяет представление о социальном пространстве этих объектов, характеризуя их как «малые грады Божьи». Она подчеркивает многофункциональность данных памятников, где располагались отдельные жилые и банные зоны для учащихся, суфиев и паломников, залы для собраний, мечети, медресе, цистерны для бесплатной раздачи воды, а также обширные кухни для обеспечения питанием всех посетителей и обитателей комплекса.

Масштабное строительство подобных объектов свидетельствует о значительном благосостоянии как местной знати, так и самих суфиев. Данные религиозные сооружения возводились с особой тщательностью и использованием качественных материалов, что позволило многим из них сохраниться до наших дней, в то время как иные постройки дворцы, рынки, бани и караван-сарай по большей части были утрачены [8, с. 15]. Кроме того, они подвергались более тщательной реставрации. В условиях плотной городской застройки, ограничивающей возможности нового строительства, обновление древних религиозных зданий было для состоятельных покровителей задачей первостепенной важности.

Данный факт сам по себе служит свидетельством высокой значимости культового строительства для того времени. Начиная с эпохи Ильханидов, наблюдался возобновленный интерес к возведению святынь в честь местных святых. В тех случаях, когда в городе проживал современник, почитаемый как святой и имевший учеников, последователей или влиятельных родственников, сооружение мавзолея в его честь приносило политические выгоды и обеспечивало социально-религиозный престиж покровителю и его семье. Если же в современной истории города местный святой отсутствовал, возрождалось почитание деятелей прошлого (например, аль-Бистами или

Ахмади Джами), а их гробницы украшались новыми постройками, что позволяло им функционировать аналогично прочим локальным центрам культа.

Л. Голомбек приходит к выводу, что: «феномен "малых градов Божьих" был обусловлен не столько личным влиянием отдельных шейхов на своих последователей, сколько общим климатом, способствовавшим созданию центров паломничества с указанными характеристиками. Гробница шейха была, так сказать, скорее «крючком, на который вешали шляпу», нежели первоначальным импульсом» [7, 429].

Религиозная история данного периода также становилась объектом изучения многих исследователей. В более ранних работах, таких как глава Б. С. Аморетти в «Кембриджской истории Ирана», религиозное развитие тимуридской эпохи трактовалось как процесс постепенно в сторону шиизма, особенно заметный в маргинальных слоях общества, что в конечном итоге привело к правлению сефевидов в XVI веке в Хорасане.

Бушлер Ф. также оспаривает позицию Аморетти, утверждая, что в тимуридский период доминировал суннизм: сам Тимур и почти все его преемники однозначно были суннитами. За исключением регионов, которые уже являлись оплотами шиизма, в это время не произошло перехода новых территорий под власть шиитских правителей [3]. Существует обширный корпус работ, посвящённых суфизму и мессианским движениям этого периода. Благодаря фундаментальным исследованиям Шахзада Башира, Хамида Алгара, Девина ДеВиса, Юргена Пауля, Джо-Энн Гросс, Ахмета Карамустафы и других авторов, мы располагаем детальной картиной религиозного ландшафта, в частности институционализированный суфийских братств, мессианских и апокалиптических течений, а также распространения как «ортодоксальных», так и антиномических харизматических фигур [1].

Такие ученые, как Джамаль Элиас и Омид Сафи, предложили определенные теоретические рамки для изучения суфизма и религиозного благочестия. В частности, они обосновали необходимость выхода за пределы понимания суфизма как исключительно внутреннего мира выдающихся учёных-мистиков и поэтов, сосредоточив внимание на социальной роли суфизма в конкретных исторических контекстах [5, 395]. Хотя интеллектуальная история различных суфийских братств и сословия улемов изучена достаточно подробно, содержательная сторона «народного» благочестия и ритуальная практика посещения святынь в этот период освещены в меньшей степени.

Роберт Макчесни задает стандарт исследования истории отдельных святынь в своей работе о гробнице Али в Мазари-Шарифе. Использование нарративных и документальных источников, в особенности документов о вакфах, позволило ему продемонстрировать социальную и религиозную значимость этого объекта в условиях политической нестабильности [10]. В более недавнем исследовании Мэй Фархат представила всеобъемлющую историю мавзолея Али ар-Ризы в Мешхеде с X по XVII век, проанализировав причины популярности этого места еще до начала правления Сефевидов. Религиозный комплекс, в котором находилась гробница, был схож с другими центральноазиатскими святынями как типологически, так и с точки зрения патронажа со стороны тимуридской элиты [6]. Сведение о данном периоде изложена и в исследованиях Марины Толмачевой [15, 119-140].

Средневековый Хорасан и Мавераннахр в эпоху правления Тимуридов представляли собой среду, способствовавшую формированию специфических форм благочестия, которые и являются предметом исследования Кристофера С. Тейлора о почитание мусульманских святых в позднесредневековом Египте, посвященная культам святынь и народным практикам в мамлюкском Египте. Столь же актуальны исследования Йозефа Мери о паломничестве евреев и мусульман к сирийским святыням в тот же период, а также труд Даниэллы Талмон-Хеллер о религиозной жизни в средневековой Сирии при Зангидах и Айюбидах. Еще более детально изучены вопросы распространения ислама, ритуальной практики и посещения святынь в Северной Индии, исследователи Южной Азии создали множество глубоких работ, послуживших методологической базой для данного труда [4, 117-127].

Беатрис Манц провела наиболее масштабный анализ руководств по посещению могил периода правления Шахруха, посвятив этой теме две главы в своей монографии «Власть, политика и религия в тимуридском Иране». Тем не менее, она признает, что имеющиеся источники далеко не исчерпаны, и подчеркивает необходимость углубленного изучения роли святынь в религиозной практике Тимуридов. Действительно, и Мери, и Грабар указывали на важность детальных исследований культовых мест и связанных с ними ритуалов в конкретных исторических контекстах [12].

Многие вопросы религиозного содержания ранее поднимались Девином ДеВисом в ином контексте в его труде об исламизации и народной религии в Золотой Орде. Анализируя предания о принятии ислама в Золотой Орде, Девис показывает, как момент обращения впоследствии тесно переплетался с вопросами этнического происхождения. Исследуя поздние интерпретации процесса обращения в мусульманской среде Золотой Орды, автор предлагает концептуальную схему для понимания того, как средневековое исламское общество осмысляло свою религию и обрядовую сторону жизни.

Аналогичным образом Кэролайн Уокер Байнам в своих работах о средневековом европейском благочестии опирается на методы культурной антропологии для реконструкции символического мира изучаемого общества.

Таким образом подобно нарративам исламского мира, жития святых в первоисточниках сообщают нам гораздо больше об отношении к религии и нормам благочестия аудитории этих текстов, нежели о реальных исторических личностях, ставших их героями.

Литература:

1. Bashir, S. Messianic Hopes and Mystical Visions: The Nūrbakhshīya Between Medieval and Modern Islam [Text] / S. Bashir. - Columbia: University of South Carolina Press, 2003. - 240 p.
2. Blair, S. Sufi Saints and Shrine Architecture in the Early Fourteenth Century [Text] / S. Blair // Muqarnas. - 1990. - Vol. 7. - P. 46–47.
3. Buehler, F. Sufi Heirs of the Prophet: The Indian Naqshbandiyya and the Rise of the Mediating Sufi Shaykh [Text] / F. Buehler. - Columbia: University of South Carolina Press, 1998. — 312 p.
4. Eaton, R. M. Sufi Folk Literature and the Expansion of Indian Islam [Text] / R. M. Eaton // History of Religions. - 1974. - Vol. 14, № 2. - P. 117-127.; C.W. Ernst, Eternal Garden: Mysticism, History, and Politics at a South Asian Sufi Center (Albany: State University of New York Press, 1992).; C.W. Ernst, Early Chishtī Sufism and the Historiography of Conversion to Islam in South Asia (Arizona: Middle East Studies Association of North America, 1991).; S. Digby, «The Sufi Shaykh and the Sultan: A Conflict of Claims to Authority in Medieval India», Iran 28 (1990), 71-81;
5. Elias, J. The Second Ali: The Making of Sayyid Ali Hamadani in Popular Imagination [Text] / J. Elias // Muslim World. - 2000. - Vol. 90, № 3-4. - P. 395-419.
6. Farhat, M. Islamic Piety and Dynastic Legitimacy: The Case of the Shrine of Ali al-Rida in Mashhad, 10th – 17th Century [Text]: Ph.D. dissertation / M. Farhat. - Harvard University, 2002.
7. Golombek, L. The Cult of Saints and Shrine Architecture in the Fourteenth Century [Text] / L. Golombek // Near Eastern Numismatics, Iconography, Epigraphy and History: Studies in Honor of George C. Miles / ed. D. Kouymjian. — Beirut, 1974. — P. 429.
8. Golombek, L. The Timurid Shrine at Gāzur Gāh [Text] / L. Golombek. - Toronto: University of Toronto Press, 1969. — 15 p.
9. Manz, B. Power, Politics and Religion in Timurid Iran [Text] / B. Manz. - Cambridge: Cambridge University Press, 2007. — 354 p.
10. McChesney, R. D. Waqf in Central Asia: Four Hundred Years in the History of a Muslim Shrine, 1480–1889 [Text] / R. D. McChesney. - Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1991. — 376 p.

11. McGregor, R. Intertext and Artworks — Reading Islamic Hagiography [Text] / R. McGregor // Studies in Religion/Sciences Religieuses. - 2014. - Vol. 43, № 3. - P. 426.
12. Meri, J. W. The Cult of Saints among Muslims and Jews in Medieval Syria [Text] / J. W. Meri. — Oxford; New York: Oxford University Press, 2002. - 285 p.
13. Paul, J. The Histories of Herat [Text] / J. Paul // Iranian Studies. - 2000. - Vol. 33, № 1-2. - P. 97-98.
14. Wā'iz. Maqṣad al-Iqbāl-i Sulṭāniyya wa Marṣad al-Āmāl-i Ḥāqāniyya [Text] / Wā'iz. - Tehran: Bunyād-i Farhang-i Irān, 1973. — 51 p.
15. Толмачева, М. А. Ибн Баттута о путешествиях женщин в Дар аль-Ислам / М. А. Толмачева // Женщины и путешествие: опыт женских путешествий / под ред. Б. Фредерик, С. Х. Маклауд. - Пуллман (Вашингтон): Изд-во Университета штата Вашингтон, 1993. - С. 119–140.
16. **Ҷомӣ, А.** Нафоҳат-ул-унс мин ҳазарот-ил-қудс [Матн]: Бо пешгуфтори сафири Ҷумҳурии исломии Эрон дар Тоҷикистон доктор Алиасғари Шеърдӯст / Зери назари академик Н. Салимов; Таҳиягарони матн, муаллифони муқаддима ва феҳристҳо М. Оқилова, Б. Мирсаидов. – Душанбе: Пажӯҳишгоҳи фарҳанги форсӣ-тоҷикии Сафорати Ҷумҳурии исломии Эрон дар Тоҷикистон, 2013. – 876 с.

ҚОИДАҲОИ НАШРИ МАҚОЛАҲО БАРОИ МУАЛЛИФОН

Маҷаллаи «Масъалаҳои илмҳои гуманитарӣ» нашрияи Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Баҳодур Искандарови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон (ш. Хоруғ) мебошад.

Дар маҷалла мақолаҳои илмӣ дар бахшҳои забон, адабиёт, фолклор, таърих, фалсафа ва иқтисодиёт ба таъби мерасанд.

Маҷаллаи «Масъалаҳои илмҳои гуманитарӣ» ба забони тоҷикӣ нашр гашта, мақолаҳо ба забонҳои русӣ ва англисӣ низ пазируфта мешаванд. Ҳамроҳи мақола фишурдаи он ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд пешниҳод шавад.

Муаллиф дар мақолаи ба чоп пешниҳодкардааш бояд мубрами мавзӯ ва ҳадафу мақсади таҳқиқро бо истидлоли илмӣ асоснок карда, хулосаҳое гирад, ки бо навоарӣ ва аҳамияти илмию амалии худ қобили тавачҷуҳ бошанд.

ТАЛАБОТИ ТАРТИБ ДОДАНИ ДАСТНАВИСҲО

Матни мақола бояд бо ҳуруфи андозаи 12 дар дар вожапардозии Word, дар як рӯи қоғазии андозаи стандартӣ (А 4) бо фосилаи 1,15 (барои ёддоштҳо ва эзоҳҳо, фосила 1.0) навишта шуда, ҳар саҳифа бояд аз 28 сатр (бо шумули замима ва ҳошияҳо), зиёд набошад. Ҳошияҳои дастнавис: аз боло ва поён – 2,5 см, аз чап ва рост – 3 см.

Ҳадди ниҳони дастнавис: мақола – 10 саҳифа; фишурдаи мақола – 1 саҳифа, тақриз – 4 саҳифа, солномаи ҳаёти илмӣ – 4 саҳифа.

Сарлавҳаи мақола бо ҳарфҳои калон, бо ҳаҷми шрифти 12 ва аз матн бо фосилаи як сатр ҷудо карда мешавад. Дар зери он ному насаби муаллиф пурра, бо иқтисос дар поварақ: ҷойи кор, вазифа, унвони илмӣ ва нишони муаллиф оварда мешавад.

Феҳристи манобеъ дар охири мақола (бо тартиби алифбо – нахуст ба ҳатти кириллӣ, сипас бо дигар забонҳои хориҷӣ; осори як муаллиф дар тартиби хронологӣ дарҷ мешавад) ва бо пешниҳоди маълумоти зерин оварда мешавад: маълумот оид ба унвон (китобҳои дарсӣ, васоити таълимӣ, маълумотномаҳо ва ғ.) / Маълумот дар бораи масъулият (муаллифон, мураттибон, муҳаррирон ва ғайра). Маълумоти дубора ҷопшуда (масалан, нашри дувум, таҳрири нав ва иловагӣ). - Ҷойи нашр (шаҳр): Ношир, соли нашр. - Ҳаҷм (шумораи саҳифаҳо).

НАМУНА:

Агар як муаллиф бошад:

1. Айнӣ, С. Кулӣёт. Ҷ. 1. / С. Айнӣ. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1958. - 555 с.
2. Рӯдакӣ, Абӯабдуллоҳ. Ашъор / Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ. Таҳияву тадвини матн бо муқаддима ва луғоту тавзеҳот аз Расул Ҳодизода ва Алии Муҳаммадии Хуросонӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. – 416 с.

Ду муаллиф:

Асрорӣ, В. Эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик / В.Асрорӣ, Р. Амонов. - Душанбе: Маориф, 1980. - 304 с.

Се муаллиф:

Ҳодизода, Р. Адабиёти тоҷик (асрҳои XVI-XIX ва ибтидои асри XX) / Р. Ҳодизода, У. Каримов, С. Саъдиев. - Душанбе: Маориф, 1988. – 416 с.

Китобҳои зери унвон.

Тавсиф аз номи китоб оғоз мешавад, агар он аз ҷониби чор ва ё зиёда муаллиф

навишта шуда бошад:

Чор муаллиф:

Ному насаби ҳамаи муаллифон пас аз хати моил оварда мешавад:

Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ.1. / Зери таҳрири С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, М. Султон. - Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, 2010. – 950 с.

Панҷ ва ё зиёда муаллиф:

Агар асар панҷ ва ё зиёда муаллиф дошта бошад, номи се нафари аввал дода мешавад ва ихтисораи [ва дигарон] дар қавсҳои чоркунҷа дода мешавад:

Идоракунии фаъолияти инноватсионӣ: китоби дарсӣ / Т.А. Искандерова, Н.А. Каменских, Д.В. Кузнецов [ва дигарон]. – М.: Прометей, 2018. - 354 с.

Маҷмӯаҳо:

Инноватсияҳо дар ҷараёни таълим: маҷмӯаи асарҳои конфронси илмӣ ва амалии умумирусиягӣ бахшида ба 155-солагии зодрӯзи А.Н.Крылов. Чоп 16 / Институти Чебоксары (филиал) Донишгоҳи политехникии Москва. - Чебоксары: Политех, 2018. - 215 с.

Дастурҳои методӣ: (агар муаллиф дошта бошад):

Маърифати таълим: ҷустуҷӯ ва бозёфт / Ф.Ниёзов, Ф. Олимова, М. Зиёев. Дастур барои худомӯзии омӯзгорони фанни забони тоҷикӣ. - Душанбе, 2012. – 78 с.

Фаъолиятҳои лоиҳа: роҳнамо барои татбиқи лоиҳаи курсӣ барои донишҷӯёни курси омодагӣ 03/08/01 "Соҳтмон" / О. Волков. - Чебоксары: Политех, 2017. - 28 с.

Агар фақат тартибдиҳандагон бошанд:

Агар дар бораи се ва ё зиёда тартибдиҳанда маълумот вучуд дошта бошад, пас бояд номи аввал ва насаби компилятор аввал дода шавад ва ихтисораи [ва дигарон] дар қавсҳои чоркунҷа дода мешавад:

Нархгузорӣ ва буҷетсозӣ дар соҳтмон: дастурҳо оид ба татбиқи ҳуҷҷатҳои курсӣ / мураттибон И. В. Петрова [ва дигарон]. – М.: СНИ (ф) МРУ, 2017. - 28 с.

Мақолаҳо:

Як муаллиф:

Мусулмонқулов, Р. Асоси як тасвири шоирона / Р. Мусулмонқулов // Садои Шарқ. – 1975. - № 7. – С. 25 – 28.

Ду ё се муаллиф:

а) Гафурова Ф. Андешаҳо рӯч ба тарзҳои ғоилӣ ва мафъулии феълҳои забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ / Ф. Гафурова, Ф. Зикриёев // Ахбори Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, сисилаи филология ва шарқшиносӣ. - 2013, - № 1. - С. 5-12.

б) Бойматов А. Сиғаи аудитивии забони тоҷикӣ ва муодили англисии он / А. Бойматов, А. Исоқов, Р. Фузайлов // Паёми Донишгоҳи милли. - 2015, - № 4/8. - С. 44-45.

Чор муаллиф:

Тақвияти устувори бўтабандии паҳлугии электролизҳои паҳлӯгии электролизерҳои арзизӣ (алюминӣ) / М. Акрамов, М. Сафаров, Ф. Раҷабов, Б. Эрзолов // Паёми Донишгоҳи технологии Тоҷикистон. – 2010, - №2 (16). – С. 52-62.

Панҷ ва ё зиёда муаллифон:

Омӯзиши потенциодинамикии ҳӯлаи сурби CCu_3 бо мис дар электролити NaCl пайваст карда шуда / С. Худойбердизода, И. Ғаниев, Н. Муллоева [ва диг.] // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои табиӣ. - 2019. - № 1. – С. 206-213.

Мақола аз маҷмӯа:

Қосимова, Н. Маъно ва вазифаҳои калимаи «будан» дар «Кушоиш ва раҳоиш»-и Носири Хусрав / Н. Қосимова // Забон руки тоат. Маҷмӯи мақолаҳо. Китоби дуюм. - Душанбе, 2004. С. 9-15.

Санадҳои меъёрӣ:

Кодекси қонунҳои оид ба меҳнати РСС Тоҷикистон [23.07.2016, №1329 қабул шудааст]. – Душанбе: Ирфон, 1989. – 144 с.

Тафсир ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза ба муқобили хариду фурӯши одамон» - Душанбе: Ирфон, 2007. – 132 с.

Арбитражи байналмилалӣ тижоратӣ: ташаккул ва проблемаҳои танзими ҳуқуқӣ / Зери таҳрири: д.и.ҳ., проф. М.З.Раҳимов. – Душанбе: Деваштич, 2007. – 157 с.

Рисола ва автореферат:

Бобоёрова, Л.Х. Айни и таджикская просветительская литература: диссер ...канд. филол. наук: 10.01.03 / Бобоёрова Лутфия Холиковна; [Место защиты: Тадж. гос.нац. ун-т]. – Душанбе, 2010. – 189 с.

Салихов, Ш.А. Роман в таджикской литературе XX века: проблемы формирования жанра: автореф. дисс. ...д-ра филол. наук: 10.01.03 / Салихов Шамсиддин Аслидинович; [Место защиты: Ин-т яз. и лит. им. Рудаки. НАНТ]. – Душанбе, 2011. – 62 с.

Захираҳои электронӣ:

Ихтисораи URL пеш аз суроғаи почтаи электронӣ нишон дода мешавад. Пас аз суроға, ҳатман санаи дастрасӣ ба захираи нишон диҳед.

Сомонаҳо дар Интернет:

Таърихи ҷаҳонӣ: сайт. - URL: <http://www.istorya.ru> (санаи дастрасӣ: 15.10.2019). - Матни электронӣ.

Ҳукумати Федератсияи Россия: сайти расмӣ. - Москва. - URL: <http://government.ru> (санаи муроҷиат: 19.02.2020). - Матни электронӣ.

Мақолаҳо аз сомонаҳо:

Маҳатма Ганди. Инсон — маҳсули афкори хеш аст / Ганди Маҳатма. — режими дастрасӣ: lifeeyes.info/man-is-a-product-of-his-own-thoughts/ (санаи муроҷиат: 08. 11. 18). - Матни электронӣ.

Брокгауза ва Ефрона. (Ҳарфи Е): портали интернет. - URL: <http://bibliotekar.ru/brokgauz-efron-ch/150.htm>. (санаи муроҷиат: 12.03.2021). - Матни электронӣ.

Китобҳо аз EBS:

Борзова, Л. Д. Асосҳои химияи умумӣ: китоби дарсӣ / Л. Д. Борзова, Н. Ю. Черникова, В. В. Якушев. - Санкт-Петербург: Лан, 2014. - 480 с. - URL: <https://e.lanbook.com/book/51933> (санаи муроҷиат: 23.10.2019). - Матни электронӣ.

Китобҳо аз китобхонаи электронии СНІ (f) МПУ:

САПФИР 3D: китоби дарсӣ / В.В.Бойченко, Д.В.Медведенко, О.И.Палиенко, А.А.Шут. - Киев, 2017. - 130 с. - URL: <http://library.polytech21.ru:81/files/Sapfir.2017.pdf> (санаи муроҷиат: 07.10.2019). - Ҳолати дастрасӣ: барои сабти номшуда. Хонандагони СНІ (f) МПУ. - Матни электронӣ.

Истинодҳои библиографӣ:

Истинодҳои берун аз матн ҳамчун рӯйхати сабтҳои библиографӣ, дар матни асар дар қавсҳои квадратӣ [], бо вергул ҷудо карда шуда, саҳифаҳоеро, ки дар он иқтибос ҷойгир аст, нишон медиҳанд. Рақамҳои онҳо нишон медиҳанд, ки дар рӯйхати библиографӣ таҳти кадом рақам бояд ҳуҷҷати зарурӣ пайдо карда шавад. Масалан: [34, 78].

Дастнависҳое, ки бидуни риояи талабот тартиб дода шудаанд, дида баромада намешаванд.

Ҳайати таҳририя дар ҳолатҳои зарурӣ ҳуқуқ дорад мақоларо қўтоҳ, таҳриру ислоҳ кунад ва ё ба муаллифон ҷиҳати ислоҳ баргардонад.

Масъулияти ақида ва муҳтавои мақолаҳо бар дўши муаллифони онҳост.

Нишонаи мо: 736001, шаҳри Хоруғ, кўчаи У.Холдоров 4, Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Баҳодур Искандарови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, маҷаллаи «Масъалаҳои илмҳои гуманитарӣ», тел.: (+992)93 535 31 68 .

Сомонаи мо: www.ign.tj; e-mail: nrizvonshoeva@mail.ru.

ПРАВИЛА ПУБЛИКАЦИИ ДЛЯ АВТОРОВ

Журнал «Вопросы гуманитарных наук» издается Институтом гуманитарных наук имени академика Баходура Искандарова Национальной академии наук Таджикистана (г. Хорог).

В журнале публикуются статьи, сообщения, рецензии, информационные материалы по филологии, истории, этнографии, археологии, философии, фольклору, литературе, а также экономике.

Журнал выходит на таджикском языке; к публикации также принимаются статьи на русском и английском языках. Статьи сопровождаются аннотациями на таджикском, русском и английском языках.

В предлагаемых для публикации научных статьях автор должен дать обоснование актуальности темы, четкую постановку целей и задач исследования, научную аргументацию, обобщения и выводы, представляющие интерес своей новизной, научной и практической значимостью.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ РУКОПИСЕЙ

Автор представляет рукопись на таджикском, русском или английском языке. Аннотации к статье должны быть представлены на таджикском, русском и английском языках, объем которого не должен превышать 1 страницу.

Текст должен быть отпечатан шрифтом 12, выполненного в текстовом редакторе Word на листе стандартного формата (А4). На странице рукописи должно быть не более 28 строк, отпечатанных через 1,15 интервала (для примечания и сносок интервал – 1,0). Поля рукописи: верхнее и нижнее – 2,5 см, левое и правое – 3 см. Размер абзацного отступа – 1,0 см.

К рукописи прилагаются: сведения об авторе (фамилия, имя, отчество, ученая степень, звание, место работы, должность, домашний адрес, индекс почтового отделения, номер телефона и адрес электронной почты);

Предельный объем рукописей:

статья – 10 страниц, аннотация – 1 страница; рецензия – 4 страницы; хроника научной жизни – 4 страниц.

Заглавие статьи печатается большими буквами шрифтом 12 и снизу приводится фамилия и инициалы автора со ссылкой внизу страницы, где приводится место работы, звание, ученая степень и контактные данные автора.

Литература, на которую даются ссылки в тексте, приводится в конце статьи (в алфавитном порядке – сначала на кириллице, затем на иностранных языках; произведения одного автора даются в хронологическом порядке, начиная с более ранних), с нумерацией и указанием выходных данных.

Схема описания книги: заголовок (Ф. И. О. автора). Основное заглавие: сведения, относящиеся к заглавию (учебники, учебные пособия, справочники и др.) / сведения об ответственности (авторы, составители, редакторы и др.). Сведения о переиздании (2-е изд., перераб. и доп.). – Место издания (город): издательство, год издания. – Объем (кол-во страниц).

ОБРАЗЕЦ:

Один автор:

1. Айни, С. Куллиёт. Ҷ. 1. / С. Айни. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1958. – 555 с.

2. Рӯдакӣ, Абӯабдуллоҳ. Ашъор / Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ. Таҳияву тадвини матн бо муқаддима ва луғоту тавзеҳот аз Расул Ҳодизода ва Алии Муҳаммадии Хурсонӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. – 416 с.

Два автора:

Асрорӣ, В. Эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик / В.Асрорӣ, Р. Амонов. - Душанбе: Маориф, 1980. - 304 с.

Три автора:

Ҳодизода, Р. Адабиёти тоҷик (асрҳои XVI-XIX ва ибтидои асри XX) / Р. Ҳодизода, У. Каримов, С. Саъдиев. - Душанбе: Маориф, 1988. - 416 с.

Книги под заглавием:

Описание начинается с заглавия книги, если она написана четырьмя и более авторами:

Четыре автора:

Имена всех авторов приводятся за косой чертой:

Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ.1. / Зери таҳрири С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, М. Султон. - Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, 2010. – 950 с.

Пять авторов и более:

При наличии информации о пяти и более авторах приводят имена первых трех и в квадратных скобках сокращение [и др.]:

Идоракунии фаъолияти инноватсионӣ: китоби дарсӣ / Зери таҳрири Т.А. Искандерова, Н.А. Каменских, Д.В. Кузнецов [ва дигарон]. – М.: Прометей, 2018. - 354 с.

Сборники:

Инноватсияҳо дар ҷараёни таълим: маҷмӯаи асарҳои конфронси илмӣ ва амалии умумирусиягӣ бахшида ба 155-солагии зодрӯзи А.Н.Крылов. Чоп 16 / Институти Чебоксары (филиал) Донишгоҳи политехникии Москва. - Чебоксары: Политех, 2018. - 215 с.

Методические указания: (с именем автора):

Маърифати таълим: ҷустуҷӯ ва бозёфт / Ф.Ниёзов, Ф. Олимова, М. Зиёев. Дастур барои худомӯзии омӯзгорони фанни забони тоҷикӣ. - Душанбе, 2012. – 78 с.

Фаъолиятҳои лоиҳа: роҳнамо барои татбиқи лоиҳаи курсӣ барои донишҷӯёни курси омодагӣ 03/08/01 "Соҳтмон" / О. Волков. - Чебоксары: Политех, 2017. - 28 с.

Если есть только составители:

При наличии информации о трех и более составителях приводят инициалы и фамилию первого составителя и в квадратных скобках сокращение [и др.]:

Нархгузорӣ ва буҷетсозӣ дар соҳтмон: дастурҳо оид ба татбиқи ҳуҷҷатҳои курсӣ / мурағтибон И. В. Петрова [и др.]. – М.: СНІ (ф) МРҶ, 2017. - 28 с.

Статьи:

Один автор:

Мусулмонқулов, Р. Асоси як тасвири шоирона / Р. Мусулмонқулов // Садои Шарқ. – 1975. - № 7. – С. 25 – 28.

Два или три автора:

а) Ғафурова Ф. Андешаҳо роҷеъ ба тарзҳои ғоибӣ ва мафъулии феълҳои забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ / Ф. Ғафурова, Ф. Зикриёев // Ахбори Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, сисилаи филология ва шарқшиносӣ. - 2013, - № 1. - С. 5-12.

б) Бойматов А. Сиғаи аудитивии забони тоҷикӣ ва муодили англисии он / А. Бойматов, А. Исоқов, Р. Фузайлов // Паёми Донишгоҳи миллий. - 2015, - № 4/8. - С. 44-45.

Четыре автора:

Тақвияти устувори бўтабандии паҳлугии электролизҳои паҳлӯгии электролизерҳои арзизӣ (алюминӣ) / М. Акрамов, М. Сафаров, Ф. Раҷабов, Б. Эрзолов // Паёми Донишгоҳи технологии Тоҷикистон. – 2010, - №2 (16). – С. 52-62.

Пять авторов и более:

Омӯзиши потенциодинамикии ҳӯлаи сурби CCu_3 бо мис дар электролити NaCl пайваст карда шуда / С. Худойбердизода, И. Ғаниев, Н. Муллоева [ва диг.] // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои табиӣ. - 2019. - № 1. – С. 206-213.

Статья из сборника:

Қосимова, Н. Маъно ва вазифаҳои калимаи «будан» дар «Кушоиш ва раҳоиш»-и Носири Хусрав / Н. Қосимова // Забон руқни тоат. Маҷмӯи мақолаҳо. Китоби дуюм. - Душанбе, 2004. С. 9-15.

Нормативные акты:

Кодекси қонунҳои оид ба меҳнати РСС Тоҷикистон [23.07.2016, №1329 қабул шудааст]. – Душанбе: Ирфон, 1989. – 144 с.

Тафсир ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза ба муқобили хариду фурӯши одамон» - Душанбе: Ирфон, 2007. – 132 с.

Арбитражи байналмилалӣ тичоратӣ: ташаккул ва проблемаҳои танзими ҳуқуқӣ / Зери таҳрири: д.и.ҳ., проф. М.З.Раҳимов. – Душанбе: Деваштич, 2007. – 157 с.

Диссертация и автореферат:

Бобоёрова, Л.Х. Айни и таджикская просветительская литература: диссер ...канд. филол. наук: 10.01.03 / Бобоёрова Лутфия Холиковна; [Место защиты: Тадж. гос.нац. ун-т]. – Душанбе, 2010. – 189 с.

Салихов, Ш.А. Роман в таджикской литературе XX века: проблемы формирования жанра: автореф. дисс. ...д-ра филол. наук: 10.01.03 / Салихов Шамсиддин Аслидинович; [Место защиты: Ин-т яз. и лит. им. Рудаки. НАНТ]. – Душанбе, 2011. – 62 с.

Электронные ресурсы:

Перед электронным адресом приводится аббревиатура URL. После адреса обязательно указывать дату обращения к ресурсу.

Сайты в сети интернет:

Всемирная история: сайт. – URL: <http://www.istorya.ru> (дата обращения: 15.10.2019). – Текст: электронный.

Правительство Российской Федерации: официальный сайт. – Москва. – URL: <http://government.ru> (дата обращения: 19.02.2020). – Текст: электронный.

Статьи с сайтов:

Маҳатма Ганди. Инсон – маҳсули афкори хеш аст / Ганди Маҳатма. – режими дастрасӣ: lifeeyes.info/man-is-a-product-of-his-own-thoughts/ (санаи муроҷиат: 08. 11. 18). – Матни электронӣ.

Брокгауза ва Ефрона. (Ҳарфи Е): портали интернет. - URL: <http://http://bibliotekar.ru/brokgauz-efron-ch/150.htm>. (санаи муроҷиат: 12.03.2021). - Матни электронӣ.

Книги из EBS:

Борзова, Л. Д. Основы общей химии: учебное пособие / Л. Д. Борзова, Н. Ю. Черникова, В. В. Якушев. – Санкт-Петербург: Лань, 2014. - 480 с. – URL: <https://e.lanbook.com/book/51933> (дата обращения: 23.10.2019). – Текст: электронный.

Книги из Электронной библиотеки СНІ (f) МРU:

САПФИР 3D: учебное пособие / В. В. Бойченко, Д. В. Медведенко, О. И. Палиенко, А. А. Шут. – Киев, 2017. – 130 с. – URL: <http://library.polytech21.ru:81/files/Sapfir.2017.pdf> (дата обращения: 07.10.2019). – Режим доступа: для зарегистрир. Читателей СНІ (f) МРU: – Текст: электронный.

Библиографическая ссылка:

За текстовые ссылки оформляются как перечень библиографических записей, помещенных после текста документа или его составной части. Связь библиографического списка с текстом может осуществляться по номерам записей в списке. Такие номера в тексте работы заключаются в квадратные [] скобки, через запятую указываются страницы, где расположена цитата. Цифры в них указывают, под каким номером следует в библиографическом списке искать нужный документ. Например, [34, 78].

*Рукописи, оформленные без соблюдения указанных требований,
не рассматриваются.*

Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать статьи, подвергать их редакционной правке и отсылать авторам на доработку.

Ответственность за подбор, точность фактов, цитат, и данных несут авторы опубликованных материалов.

Адрес: 736001, г. Хорог, ул. У.Холдорров 4, Институт гуманитарных наук имени академика Баходура Искандарова Национальной академии наук Таджикистан, редакция журнала «Вопросы гуманитарных наук», тел.: (+992) 93 535 31 68.

Наш веб-сайт: www.ign.tj; e-mail: nrizvonshoeva@mail.ru.

Address: 736001, Khorog, avenue U. Kholdorov 4, Institute of Humanities named after B.Iskandarov National Academy of Sciences of Tajikistan, Tel.: (+992) 93 535 31 68.

Our website: www.ign.tj ; e-mail: nrizvonshoeva@mail.ru.

МАСЪАЛАҲОИ ИЛМҲОИ ГУМАНИТАРӢ
ВОПРОСЫ ГУМАНИТАРНЫХ НАУК
ISSUES OF HUMANITARIAN SCIENCES

№ 1, 2026

Ба чоп 2023 иҷозат дода шуд. Андозаи 70x100^{1/16}.
Коғази офсет. Чопи офсет. Гарнитурои Times New Roman Tj.
Ҷузъи чопии шартӣ 15,5.
Теъдоди нашр 50 нусха. Супориши № 22

ҶДММ “Сифат - Офсет”
734036, ш. Душанбе,
Тел: (+992) 93-585-72-71